GRGA NOVAK

VIS

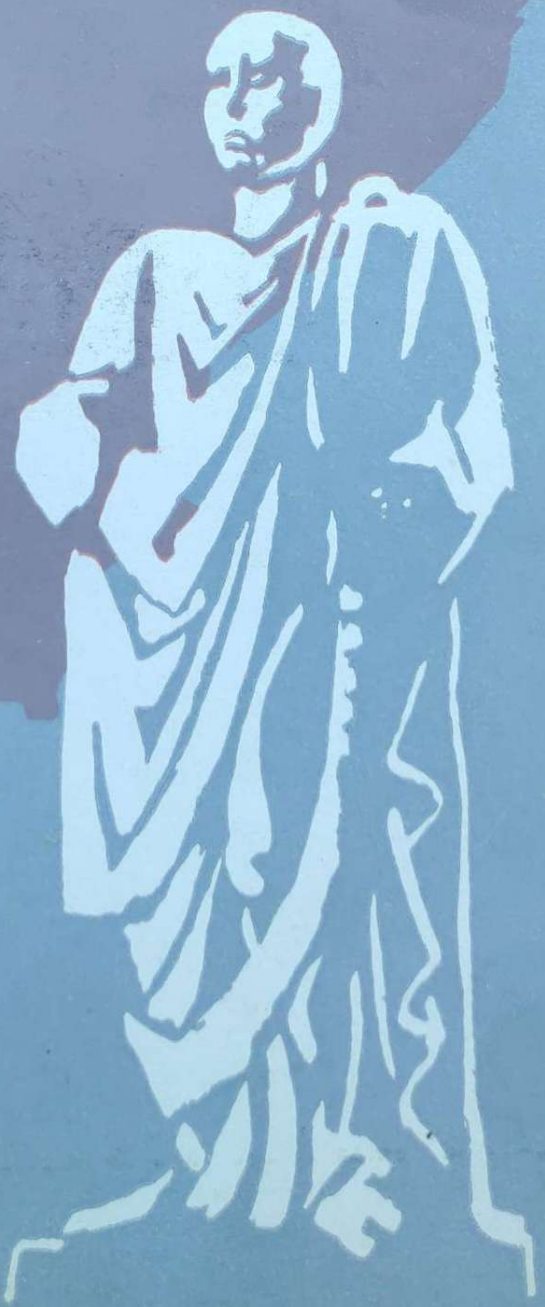

I

GRGA NOVAK / VIS

Knjiga prva

OPĆINA Sv. NEDJELJA
KNJIŽNICA KERESTINEC
KERESTINEC

Urednik

akademik VASO BOGDANOV

Izdavač

IZDAVAČKI ZAVOD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

VIS

KNJIGA PRVA

Od VI. st. pr. n. e. do 1941. godine

GRGA NOVAK

ZAGREB 1961

Vanjska oprema:

PREDRAG PURIĆ

KKC M. Šiloboda
INVENTARNI BR.
9496

OPĆINA Sv. NEDJELJA
KNJIŽNICA KERESTINEC
KERESTINEC
70/K

Tisak, uvez i oprema

IZDAVAČKI ZAVOD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

PREDGOVOR

Na poticaj svoje supruge Line, rođ. Kargotić napisao sam još 1938. g. povijest njenog rodnog Visa. Tadanja općinska uprava, koja je s početka bila prihvatila da ovo moje djelo štampa, kasnije je, vođena klasnim i političkim motivima, od toga odustala.

Videći da će mi i uloženi trud i napor propasti i rezultati mojih istraživanja ostati nepoznati, ja sam pojedina poglavlja ove knjige publicirao u raznim periodicima (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Starohrvatska prosvjeta, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, Historijski glasnik SAN) i u knjizi »Jadransko more u borbama i sukobima kroz stoljeća« u izdanju Vojnog dela u Beogradu.

Međutim je Narodni odbor općine Vis sada, u oslobođenoj domovini, na čelu sa drugom predsjednikom Mićom Žitkom i potpredsjednikom Andrijom Zamberlinom u nekoliko navrata poticao da ovu moju knjigu dadem u štampu, u cjelini, što evo i činim.

Ovaj moj rad, prvi svezak cjelokupne povijesti Visa, obuhvaća vrijeme od VI. stoljeća pr. n. e. do 1941. godine. Drugi svezak, koji se već sprema za štampu, prikazat će razdoblje povijesti Visa od 1941. do 1945. godine, kada je Vis, poslije okupacije, 1943. godine oslobodila NOV pretvorivši ga u pomorsku bazu sa koje je vršena naša oslobodilačka borba na moru, gdje je od lipnja 1944. boravio Vrhovni štab sa drugom Titom, i kada je Vis sve do oslobođenja Beograda bio središte vojnog i političkog rukovodstva nove Jugoslavije.

Pri pisanju ove povijesti Visa dugujem naročitu zahvalnost Mru Stjepanu Brajčiću, ljekarniku u Visu, koji mi je

i prije 1941. i sada prilikom opisivanja zbivanja na Visu između dva rata naročito pomogao. Zahvaljujem i drugim svojim prijateljima Višanima koji su mi u ovom radu pružili pomoć.

Fotografska snimanja za ovo izdanje najvećim je dijelom izvršio, pod mojim rukovodstvom, Antun Fuis, fotoreporter Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Neki su snimci od prof. Berislava Miklaušića, neki od prof. Vesne Bučić, a neki moji.

Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske pomogao je ovo izdanje obilnom dotacijom.

U Zagrebu, mjeseca kolovoza 1961.

G. N.

GEOGRAFSKI PREGLED OTOKA VISA, BIŠEVA I SVECA

Otok Vis nalazi se između 43⁰ 12″ i 43⁰ 48′ 6″ sjeverne širine, a 16⁰ 3′ i 16⁰ 15′ 48″ istočne dužine od Greenwicha. On je udaljen od dalmatinske obale 45–55 km, već prema tome, od koje se njegove točke ta udaljenost mjeri, od skrajnje zapadne točke otoka Hvara udaljen je Vis 18 km, a od najjužnijeg hvarskog otočića 12 km, od najbliže točke talijanske obale 147 km.

Gledan u krupnim crtama, Vis je nalik trapezu; najduža uzdužna linija, koja spaja istok i zapad otoka, duga je 17 km, a ona, koja spaja sjever sa jugom, 8 km. Površina Visa iznosi oko 100 km².

Dvije velike uvale, jedna na sjeveru, sve do nedavna nazivana luka sv. Jurja, danas viška luka, i druga na zapadu otoka, komiški zaliv, usjekle su se duboko u trapez Visa. Pred samom viškom lukom nalazi se otočić Hoste i hrid Kravica.

Na sjevernoj strani otoka, od viške luke na zapad, odmah do nje, nalazi se luka Rogačić (Karober), a pred njom hridi Volići. 4 : 3 km na zapad od Rogačića nalazi se uvala Gradac, do nje, idući prema zapadu, Slatina, pa Tiha, zatim Oključna i konačno Krepinovac. Na zapadu svršava otok rtom Barjaci. Do samog rta, njemu na zapadu nalaze se otočići Barjaci.

Na zapadu uvale Oključne, visoko nad morem, nad provalijom, okrenut prema sjeveru, nalazi se ulaz u *Kraljičinu špilju*. Špilja se pruža u smjeru SJ, lijepa je i puna stalaktita i stalagmita.

Skrećući prema jugoistoku nailazi se na uvalu Knežica, a za njom na rt Križni rat (Magnaremi), koji se nalazi na skrajnjoj zapadnoj strani komiškog zaliva. Veliki komiški zaliv svršava na jugu rtom Stupišće.

Južna je strana otoka razvedenija od sjeverne. Najznatnije su uvale: Gnjila, Ploča, Metudoli, Pretišćina, Duboka, Taleška, Smričevica, Stiniva, Travna Mala, Travna Vela, Ruda i Rukavac.

Na istočnoj strani otoka, ploveći od juga prema sjeveru nalaze se uvale: Zaglav, Milna, Smokova Vela, Smokova Mala.

Na sjeveru otoka, između rta Stončice, na kojem je velik svjetionik, i viške luke, ističu se uvale Stončica i Dobra luka.

Uz istočnu obalu Visa poredali se brojni grebeni i otočići, od kojih su najveći: Ravnik Veli, Budikovac, Paržanj i Greben.

Ima hipoteza, koje govore, kako je u geološkoj prošlosti bilo u današnjem Jadranskom moru kopno, čiji su ostaci otoci Tremiti, Palagruža i dalmatinski otoci, pa je Dalmacija bila spojena sa Monte Garganom u Italiji. Eruptivni otoci: Jabuka, Malik i Brusnik, kao i otoci Svetac, Biševo, Vis pripadali su svakako tom kopnu. Linija Gargano-Lastovo bila je u geološkoj prošlosti obala kontinenta, koji je pokrivao današnji sjeverni Jadran. Puštajući na stranu sve te kombinacije, koje se ne mogu prikazati u malo riječi, jer obuhvataju velika geološka doba, a i jer se pojedini pisci ne slažu ni u dobi, ni u raširenosti toga kopna, ni u drugim detaljima, mi samo ovdje upozoravamo na postojanje nekadašnjeg kopna u današnjem sjevernom Jadranu, kojemu je svakako i Vis pripadao.[1]

Otok Vis izgrađen je pretežno od krednih vapnenaca i dolomita, dok se na sjeveroistoku i istoku komiškog zaliva nalazi trijasko i eruptivno kamenje.[2]

Nije potrebno napose isticati blagost viške klime, kad znamo, da se Vis nalazi usred Jadrana. Nažalost nije se na Visu besprekidno zapažala i bilježila temperatura, a ni ostali klimatski elementi. Imamo tek nekoliko godina neprekidnog zapažanja. Osim toga na Visu se zapažalo na Svjetioniku na poluotočiću Stončici i u mjestu Visu.

Nema nikakove sumnje, da je temperatura Komiže, naročito zimi, kad duva sa kopna hladna bura, mnogo viša od one Visa, jer je Komiža zaštićena od bure i sjevernih vjetrova uopće visokim Vranjim Kamikom (459 m) i Malim Humom (514 m). Osim toga Komiža je sva

[1] Schiaparelli G. V. Sulle anomalie della gravità, Rivista Geograf. Ital. III.

Sues, Das Antlitz der Erde. Die adriatische Senkung sv. II., Wien 1885. st. 311.

Tellini, Osservazioni geologiche sulle isole Tremiti e sull'isola Pianosa nell'Adriatico. Boll. Com. Geol. d'Italia IV., 3; Diener C., Die marinen Reiche der Triasperiode, Denkschr. d. k. A. d. W., Wien mat. nat. Kl. Bd. 92. 1915; Salopek M., O razvoju trijasa na otoku Visu, Geograf. Vestnik 1926, st. 2/3; Nopcsa F., Zur Geschichte der Adria, Zeitschr. d. d. geol. Ges. Bd. 84, Berlin, 1932; Martelli, Osservazioni geografico-fisiche e geologiche sull'isola di Lissa, Roma, Soc. geogr. ital., 1904 (estr. dal Boll. della Società Geogr. Ital. Fasc. V, str. 10 ss.).

[2] O geološkom i petrografskom sastavu komiške luke mnogo se pisalo. Tako: Hauer F. Prehnit v. Comisa auf der Insel Lissa, Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst., Wien, 1867., st. 89; Hauer, Dialogit v. Comisa, o. c. st. 121; Kišpatić, Eruptivno kamenje u Dalmaciji, Rad J. A. CXI, Zagreb 1892; Tellini A., Caverne delle isole Lissa e Busi in Dalmazia, Riv. Ital. di speleol. A. I. fasc. 3; Parona C. F., Le rudiste del Senoiano di Ruda sulla costa meridionale dell'isola di Lissa, Atti R. Accad. Sc. Torino, vol. 46; Martelli, o. c., st. 16 ss.; Salopek M., O razvoju trijasa na otoku Visu, Geogr. Vestnik, Ljubljana 1926.

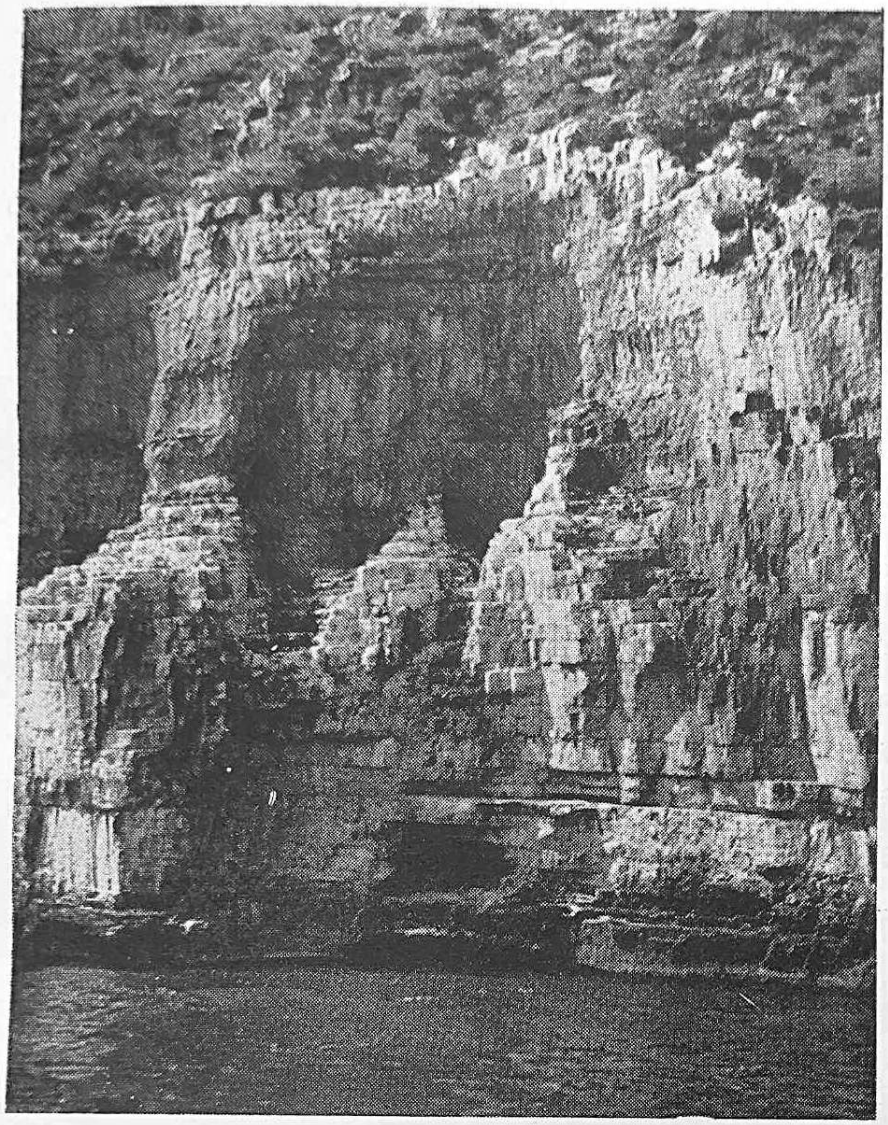

Sl. 1. Obala otoka Visa prema pučini Jadranskoga mora

Sl. 2. Dio obale otoka Visa prema pučini Jadrana

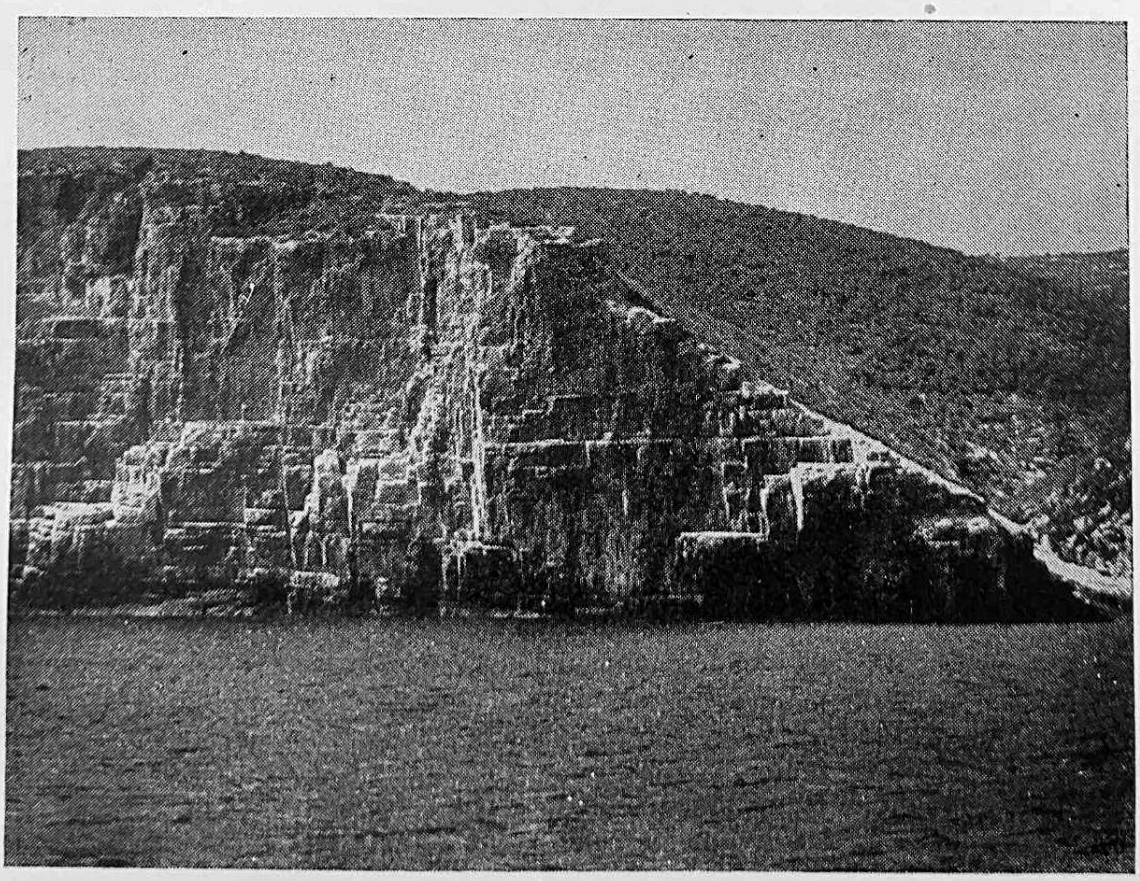

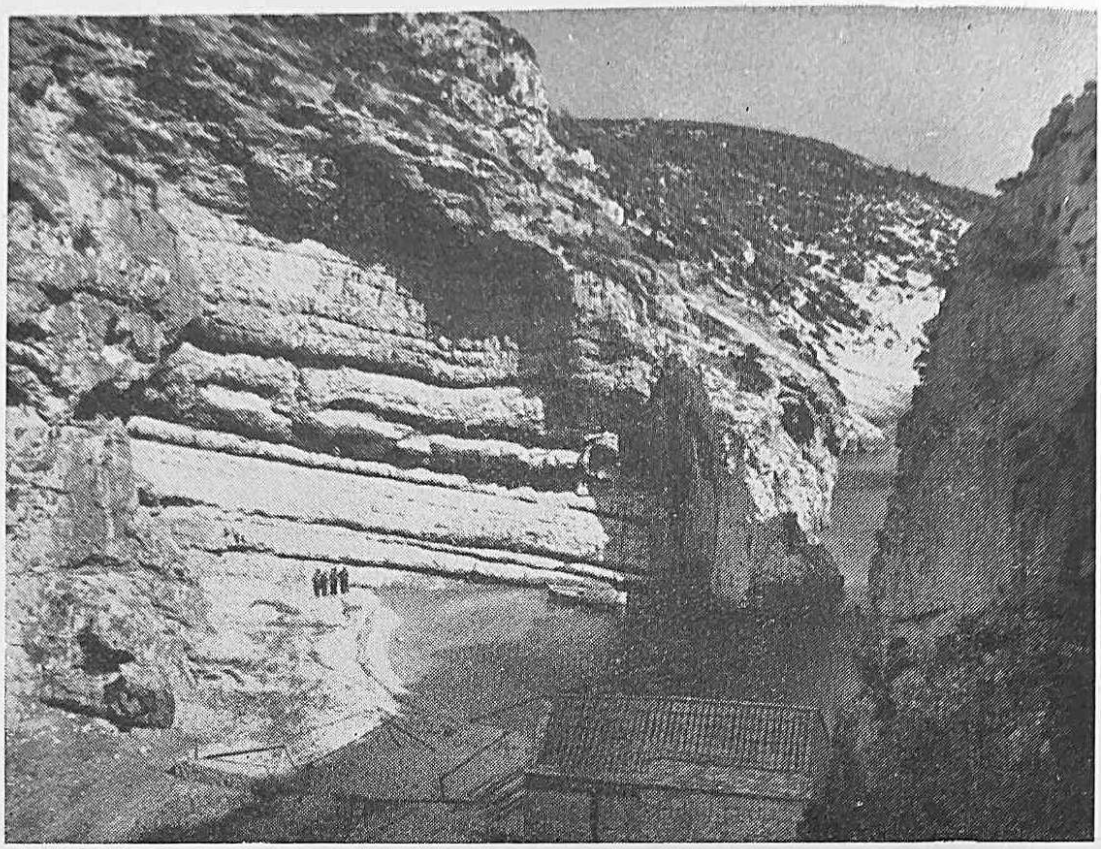

Sl. 3. Uvala »Stiniva«, unutrašnji dio

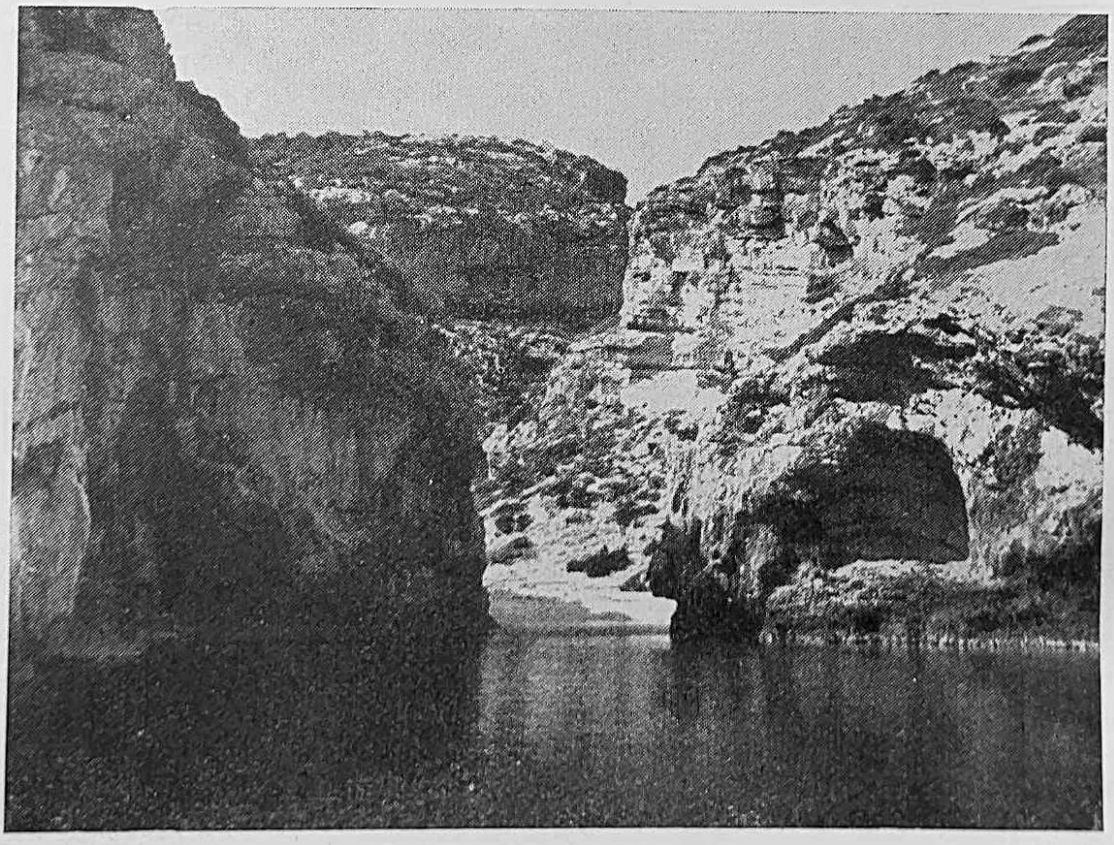

Sl. 4. Uvala »Stiniva«, vanjski dio

Sl. 5. Detalj jugozapadne obale otoka Visa

Sl. 6. Svjetionik na poluotočiću »Stončica«

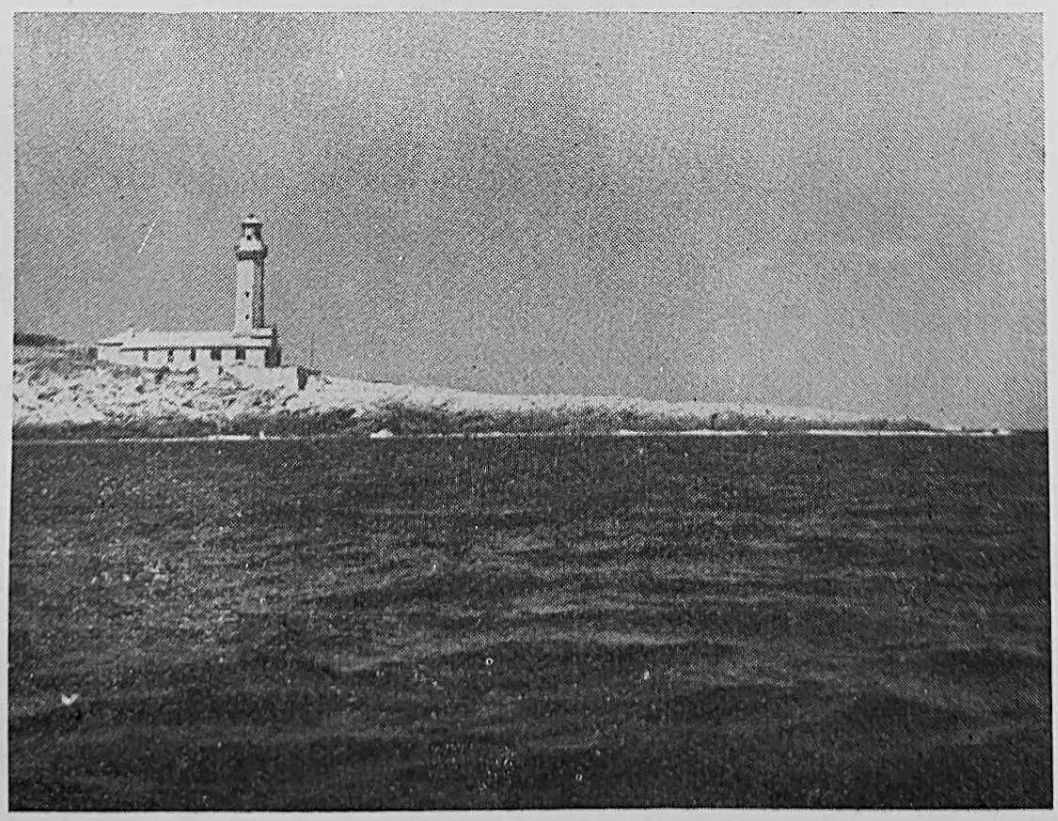

Sl. 7. Otočić »Budikovac« pred uvalom »Milna«

Sl. 8. Otočić »Biševo« gledan sa jugozapadne obale otoka Visa

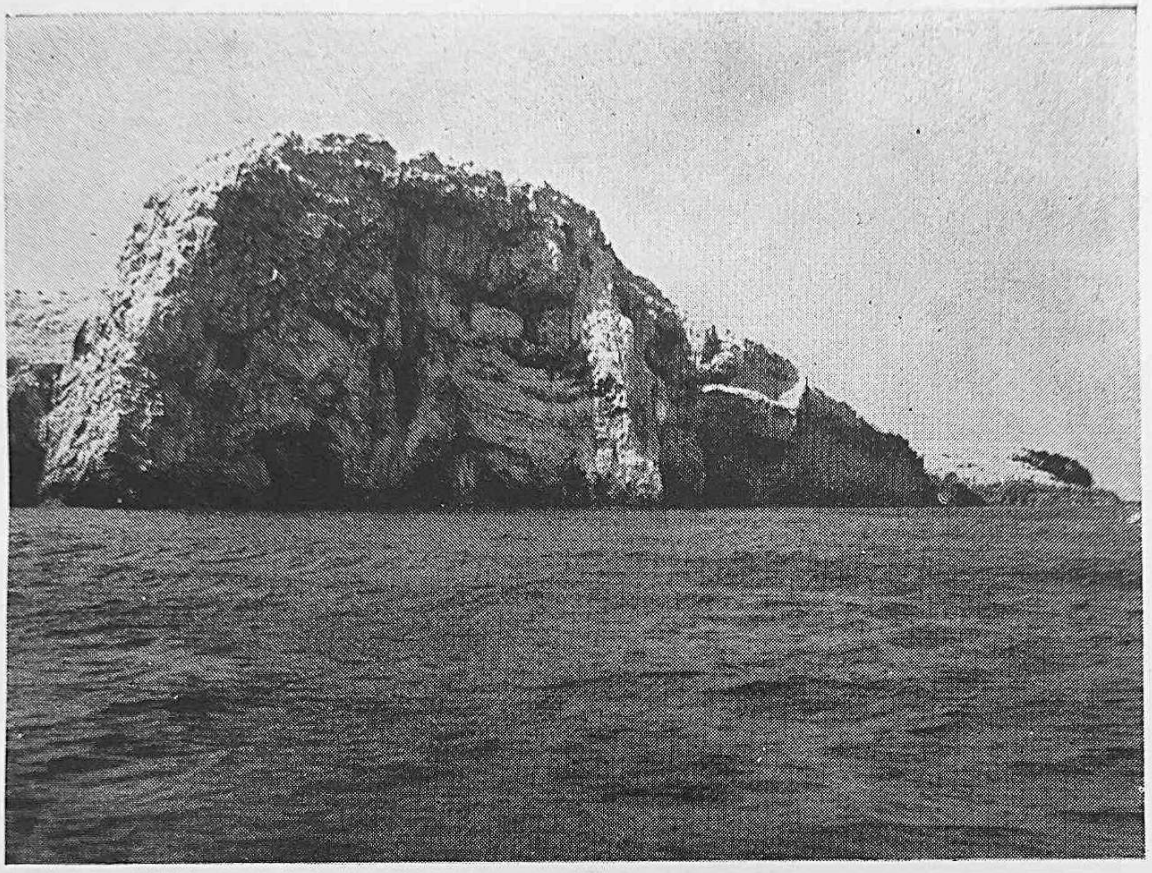

Sl. 9. Uvala Balun na Biševu, ulaz u »Biševsku špilju«

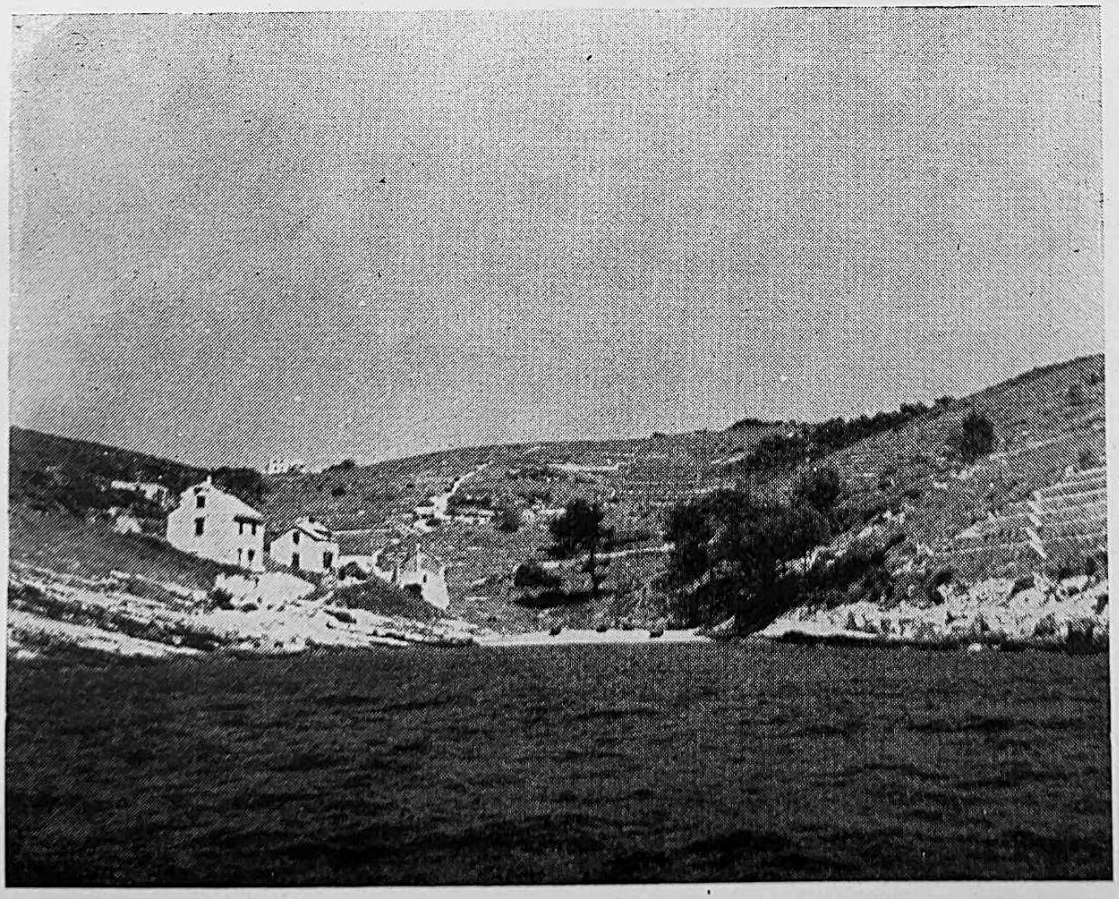

Sl. 10. Uvala »Salbunora« na Biševu

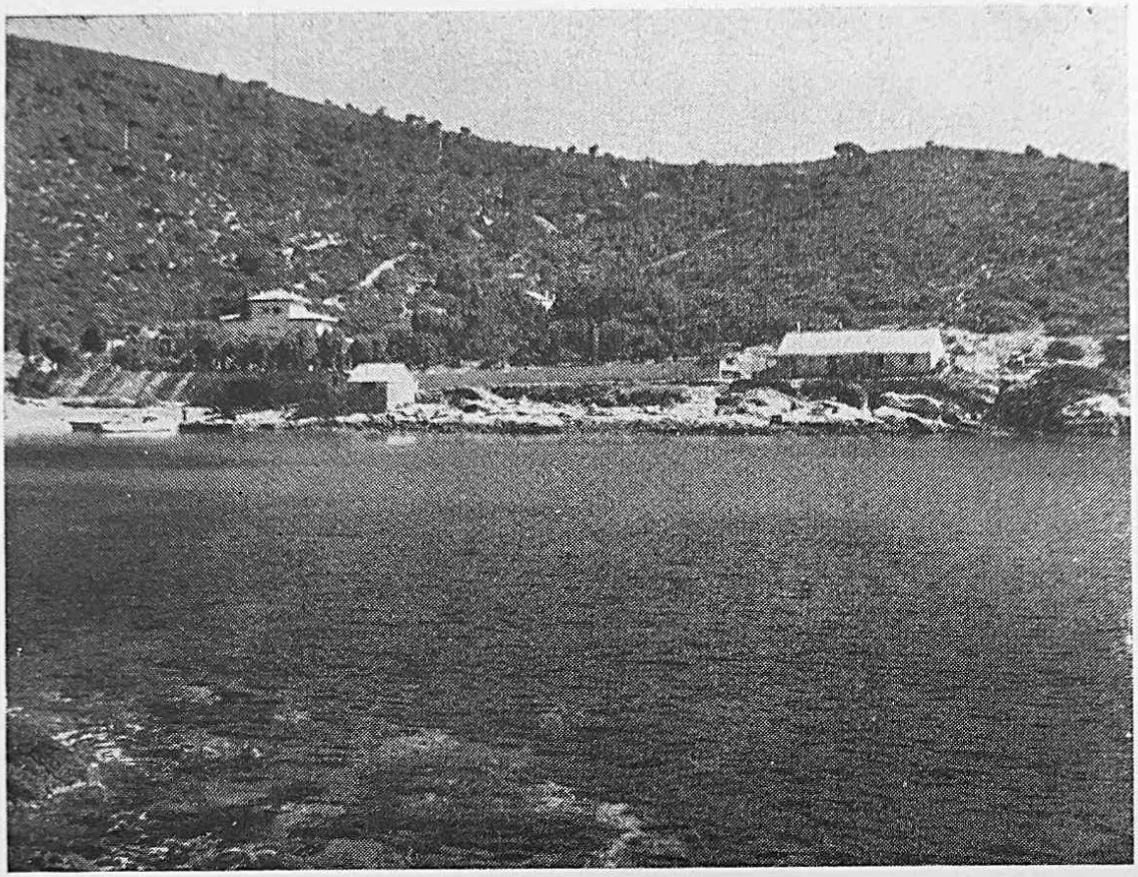

Sl. 11. Uvala Milna na istočnoj strani otoka Visa

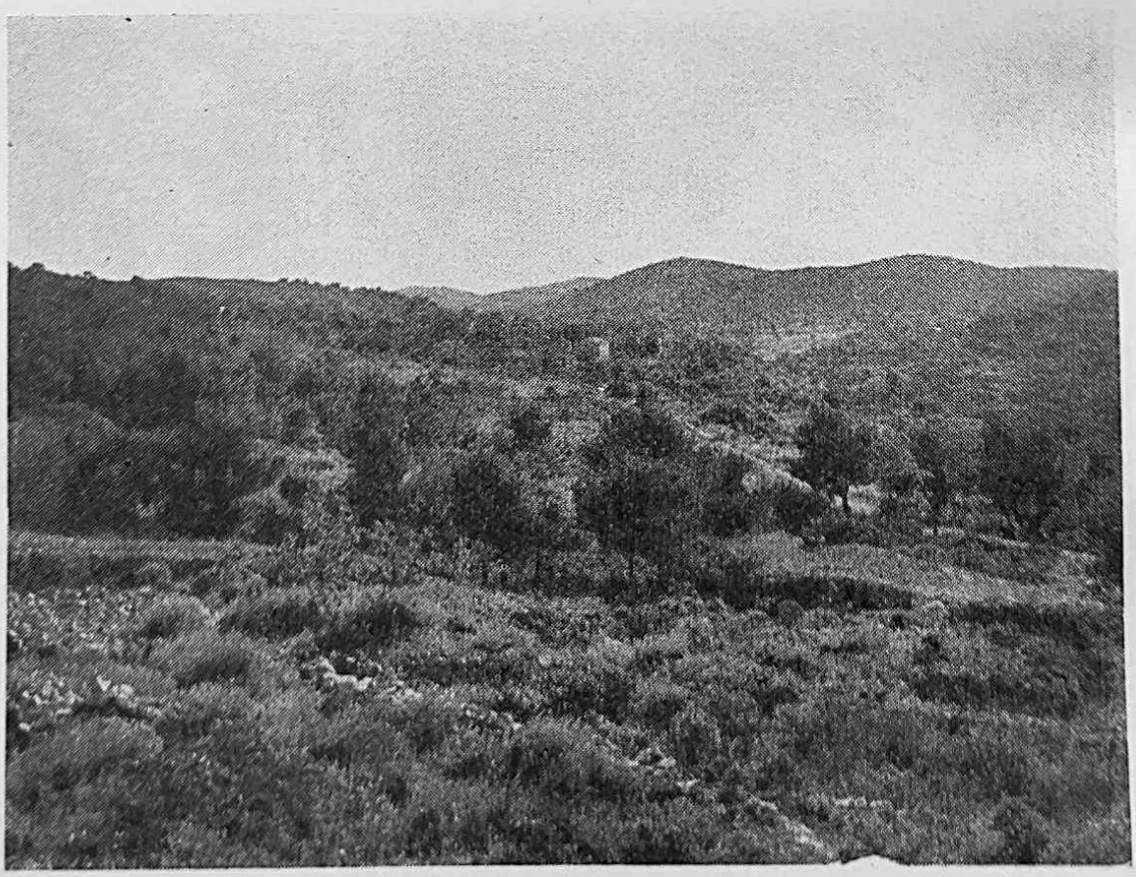

Sl. 12. Selo »Marinje Zemje«

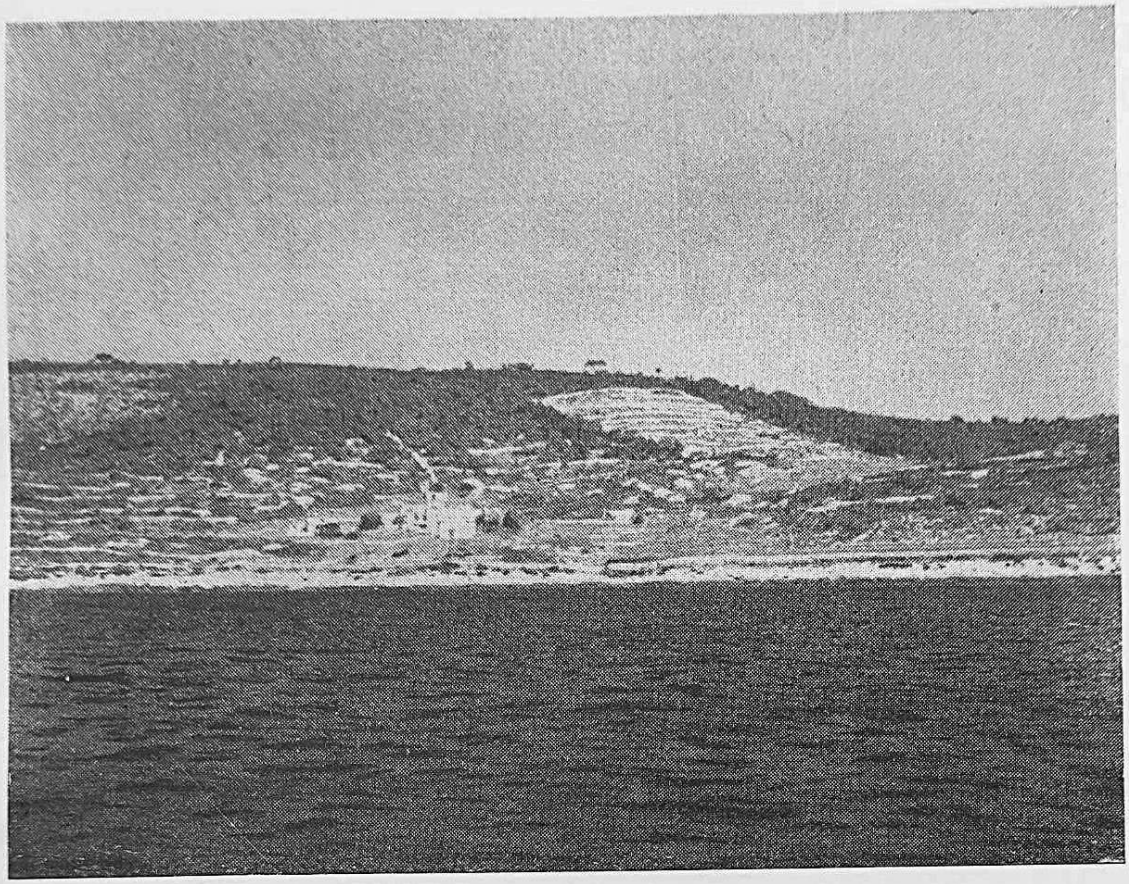

Sl. 13. Uvala i selo »Bargujac«, na jugistočnoj strani otoka Visa

Sl. 14. Uvala i selo »Rukavac«, na jugoistočnoj strani otoka Visa

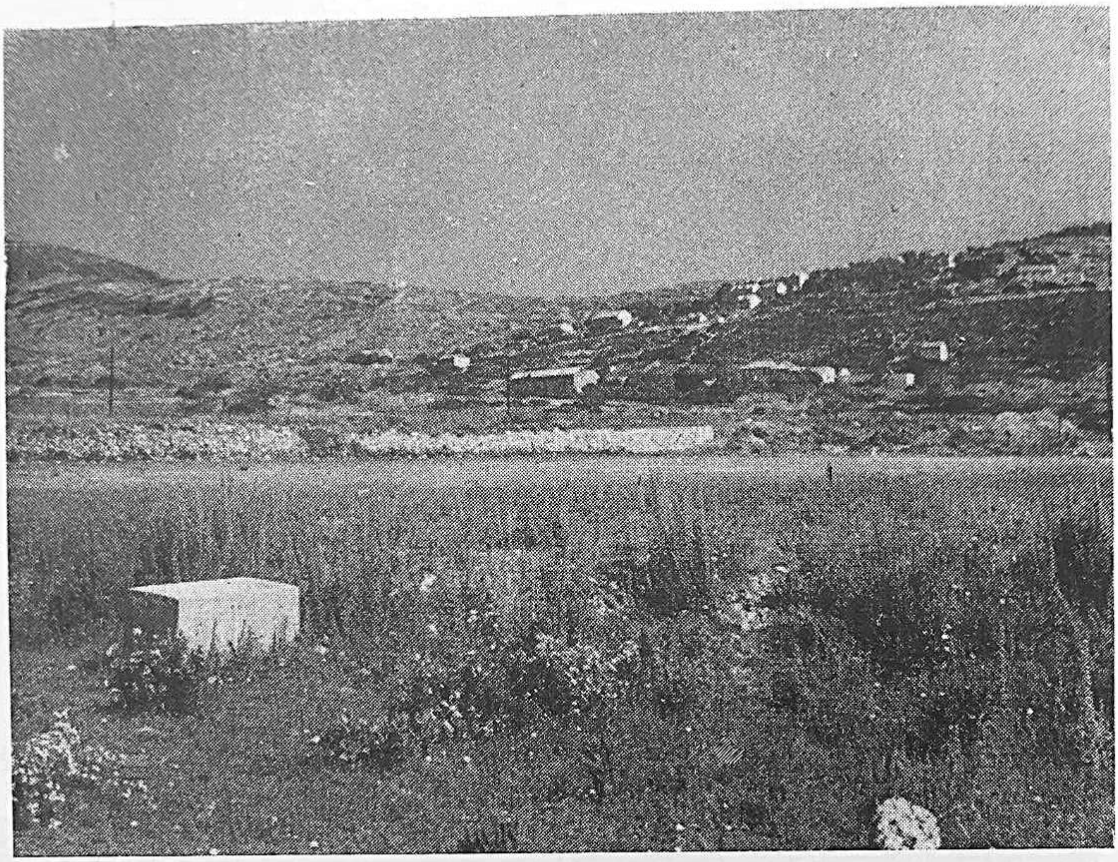

Sl. 15. Selo »Žejna Glóvà« u unutrašnjosti otoka Visa

Sl. 16. »Velo Poje« (Poselje)

okrenuta k suncu i jugu. Kako za god. 1898.–1903. imamo konstantna zapažanja u mjestu Visu, za koje imamo i za Split,[3] iznijet ću 6-godišnju sredinu temperatura ovih dvaju mjesta:

	Jan.	Febr.	Mart	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.
Vis:	8:8	9:1	10:5	13:5	16:9	21:2	24:0	23:6	20:6
Split:	7:5	8:5	10:6	14:3	18:1	22:1	24:7	24:5	21:1

	Okt.	Nov.	Dec.
Vis:	17:3	12:9	10:1
Split:	17:1	12:5	9:2

Samo mjesto Vis zaštićeno je od južnih vjetrova i valova, koje sobom »široko« donosi, ali zato oni svom svojom snagom biju istočnu i južnu obalu otoka. Obrnuto je sa burom i drugim vjetrovima, koji duvaju sa sjeverozapada, sjevera i sjeveroistoka.

Najrječitiji svjedoci viške klime su nasadi paoma, naranče i limuni, oleandri i aloji, indijske smokve i drugo suptropsko bilje.

Otok se Vis diže od istoka prema zapadu, i dok u istočnoj polovini otoka i nema visa, koji prelazi 300 m nadmorske visine, u njegovu zapadnom dijelu ima nekoliko vrhova, koji prelaze i 500 m, kao Mali Hum (514), Sv. Duh (563) i Hum (585), koji je posljednji ujedno i najviša točka otoka. Između Huma i Malog Huma usjekao se prijelaz kod Sv. Mihovila (310 m), kojim vodi put Vis–Komiža.

Od jugozapada otoka pružaju se prema sjeveroistoku, između visova u sredini i onih na njegovu jugu i istoku, lijepa i plodna polja: Dračevo polje, Velo polje i Zlopolje. Pored ovih najvećih postoje na Visu i druga »polja«, kao: Tihe braće polje, Vošćice polje, Vinopolje i dr. Spomenuta su polja naročito plodna i danas sva zasađena vinovom lozom, koja pokriva gotovo sve obradivo zemljište, i po dolinama i visoravnima i po gorskim pristrancima tako, da je Vis, još u antičko doba poznat sa svoga odličnoga vina, postao potkraj XIX. stoljeća najčuveniji jadranski otok po svom vinu, a viško vino traženo po cijeloj Austrougarskoj Monarhiji. Godine 1904. izvozilo se s Visa do 12.000 hektolitara vina.

Viški su gorski visovi sasvim kameniti i bez šuma, kojih na Visu gotovo i nema. Uništili su ih najvećim dijelom, kroz stoljeća: za potrebe brodogradnje i goriva, ribari za lov na srdjele, skuše i lokarde, zatim austrijska vojska za svoje potrebe, i konačno iskrčili ih težaci u posljednjoj četvrti XIX. stoljeća, kad je zbog vanredno povoljne konjunkture viško vino bilo naročito traženo, i loza se sadila, gdje se samo moglo naći i najmanje humusa.

Žito se na Visu uopće ne sije, a od voćaka ima mnogo rogača, naročito oko Komiže, koji jednoć zasađeni bivaju prepušteni sami sebi. Kako palme odlično uspijevaju, razvio se u Visu čitav jedan veliki rasadnik, jedan park paoma.

[3] Novak G., Klimatički odnosi Hvara, uz osobit obzir prema Visu i Spljetu, Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, Zagreb 1911., str. 189.

Otok je Vis imao g. 1921. 10.107 stanovnika, i to općina Vis 5396, a općina Komiža 5711 stanovnika, glavna mjesta na otoku Visu: Vis 4079 stanovnika i Komiža 3436 stanovnika. G. 1951. imao je otok Vis 7485 st., mjesto Vis 2817, a Komiža 2542 st.[4]

Manja su sela na Visu: Podselje, na mjestu srednjovjekovnog Velog sela, na sjevernom rubu današnjeg Velog polja, Podspilje na zapadu Dračevog polja, Žejna Glava na pristranku brda Žejna Glava, Pothumlje u polju na jugu gore Hum, Marine Zemlje na jugozapadu Velog polja, Plisko polje između Velog polja i Dračevog polja. Na sjevernoj strani otoka nalazi se selo Oključna do uvale Oključne, a na istoku Visa su sela: Podstražje, Bargujac, Milna i Rukavac. Osim toga ima po poljima i uvalama lijepih zaselaka, kao Petrić, Dračevo Polje i dr.

Današnje mjesto Vis zahvata cijelu zapadnu, južnu i istočnu obalu unutrašnje uvale velike viške luke, i stere se uz istočnu njenu obalu sve do poluotočića Sv. Juraj. Mjesto Vis dijeli se u tri dijela: Malu bandu, koja zaprema zapad luke, Velu bandu (Luka), koja zaprema južni dio luke, i Kut, koji obuhvata cijeli jugo-istočni i istočni njen dio.

Uz prirodne ljepote, kojih je viška luka puna, ističemo samo neke važnije znamenitosti današnjega Visa:

Samostan Konventualaca i crkva sv. Jerolima dižu se na ruševinama nekadašnjeg antičkog teatra na poluotočiću Prirovu. Na pristaništu i brežuljku, koji se diže između unutrašnje viške luke i Engleske luke, licem prema jugu ruševine su stare grčke i rimske Isse sa ostacima terma, teatra, foruma, bedema, kuća, itd. Dalje prema zapadu, u dolini nalaze se grobovi starih isejaca. Mnogo umjetničkih vrijednota čuvaju crkve: sv. Duha u Maloj bandi, sagrađena u XVII stoljeću, ona sv. Marije od Spilica u Luci danas župna crkva Visa, sagrađena oko g. 1500., i crkva Sv. Ciprijana na Kutu sagrađena u XV. stoljeću, a restaurirana u XVII. sa lijepim baroknim zvonikom i baroknim pročeljem, i krasnim plafonom.

Od privatnih zgrada treba istaknuti stare palače: Radossio, sada Dojmi Delupis, Gariboldi, sada Pećarević, Gazzarović (Gazzari) sada Pećarević, Giaxa, koja pripada i danas istoj porodici.

Tri kule dižu se među viškim kućama, sve tri iz XVI. i XVII. stoljeća, jedna između Male bande i Luke na samoj obali, koju je sagradila porodica Perasti u početku XVI. st., druga u t. zv. Smiderovom, t. j. onom dijelu Visa, koji je između Luke i Kuta, i treća unutar samoga Kuta. Četvrta takva kula, koja je dovršena samo do prvoga sprata, nalazi se u dvorištu palače Jakša na Kutu, a sagradila ju je ista porodica.[5]

Između Luke i Kuta pruža se velika »Gospina tvrđava«.

[4] Prethodni rezultati popisa stanovništva u kraljevini SHS 31. I. 1921., Sarajevo, 1924, str. 162. Administrativno-teritorijalna podjela NRH – Stanje 1. V. 1951., Zagreb 1951.

[5] Novak G., Utvrde i kule na toku Visu za vrijeme mletačkog gospodstva, Geografski Glasnik, Zagreb.

Višani se bave pretežno poljoprivredom, a onda ribarstvom, dok je drugo mjesto na otoku, Komiža, gotovo isključivo ribarsko mjesto.

Najinteresantnija zgrada Komiže, Kaštel, potječe upravo od ribarstva, i to od prihoda lova u uvali Trešijavac.[6] Taj je kaštel sagrađen u XVI. stoljeću, kako nam to kaže i natpis nad njegovim vratima, a dao ga je sagraditi knez i providur Hvara Ivan Grimani godine 1586.[7]

U spomenicima se mnogo puta spominju, a i danas se ističu tri komiške crkve: sv. Nikole, sv. Roka i Gusarica. Prva je sagrađena u XII. stoljeću od samostana benediktinaca na otoku Biševu, i uz nju »cella«, t. j. podružnica istog samostana.[8] Crkva sv. Roka, vezana je kao i ostale sa poviješću ribarstva u Komiži. Od svih njih vezana je bila najviše uz ribare i ribarstvo Komiže crkva Gusarica, koja se zove i »Gospe gusarice«, sagrađena godine 1513.[9]

U vezi s Visom računaju se uvijek i manji otoci i otočići: Biševo, Svetac, Jabuka, Malik i Brusnik. Jabuka, Brusnik i Malik su eruptivni otoci, sastavljeni od gabroidnog dijabaza.[10]

4,2 km, udaljen od otoka Visa u pravcu SJ pruža se otok Biševo, nešto preko 4 i 1/2 km dug i 2 km širok, s uvalama Đardin, Salbunara, Biševo, Potok, Duga, Trešijavac, Balun i Mezuporat. Sam se otok prilično visoko diže nad morem od sjevera prema jugu, gdje dopire do 240 m nadmorske visine u Veloj gori. Na istoku otoka, u poluotočiću, koji se nalazi između uvale Mezuporat i Balun, nalazi se prekrasna Modra Špilja, koja se natječe u ljepoti sa onom na otoku Capri kod Napulja.

Biševska je špilja bila poznata našim ribarima već stoljećima, i jedino su oni od vremena do vremena zalazili u nju za osjeke i u njenim ljepotama uživali. Oni su na nju upozorili baruna Eugena Ransonneta, koji je onda 1884. dinamitom otvorio veći ulaz u nju, i otkrio ju svijetu.

Na zapadu od Visa, kakvih 18 milja od njega, diže se usred mora otok Svetac (sv. Andrija), kao sljeme jedne gore, koja dopire do visine od 311 m. Suprotno od Biševa, koji je razveden, otok Svetac nema nijedne uvale, tako da su za nevremena prisiljeni ribari da lađe izvuku na suho i zaklone ih od bijesnog mora iza vještački napravljenog zida. Nastanjen još u neolitu, pohađali su ga uvijek viški ribari i u grčko i u kasnije doba, kako nam svjedoči jedan fragmenat grčke vaze nađen na njemu. U srednjem vijeku, u XIV. stoljeću bio je na njemu benediktinski samostan, vjerojatno podređen samostanu na Biševu, a

[6] Liber Comisiae, u arhivu župnog ureda u Visu, st. 259.

[7] OPUS CURA IOANIS GRIMANI COMITIS ET PROVISORIS SUB ANNO DOMINI MDLXXXV.

[8] Radić F. u raspravi »Starinske crkve i samostani hrvatskih benediktinaca kod Komiže na otoku Visu«, Starohrvatska Prosvjeta II, 3, str. 11 ss., datira staru crkvu po natpisu, koji se i danas nalazi nad gornjim pragom ulaza u crkvu, godine 850. Ali taj je natpis bez ikakve sumnje kasnije uklesan i postavljen, jer je isključeno, da je u to doba postojala u uvali Komiže bilo kakva crkva.

[9] Liber Comisiae, cit. str. 133.

[10] Salopek M., o. c. 106.

kasnije onom u Komiži. Ruševine toga samostana još se i danas na otoku nalaze. Tom je samostanu prapadala i kula Krajicino, čije su današnje ruševine iz XVI. ili XVII. stoljeća. Ono malo ribara, koji danas žive u tri kuće, jedine na otoku, pričaju o ovoj kuli, kako je u njoj živjela »kraljica otoka«. Međutim ta priča nema nikakve važnosti, već zbog toga, što ona nema kontinuiteta, jer su se sadašnji stanovnici naselili na otok tek u XIX. stoljeću iz susjedne Komiže. Priča je dakle nastala kod komiških ribara i vezana je uz tu »krajicu od otôk«, upravo kao i ona o »Krajicinoj Spili« na zapadu Oključne. Obje su priče bez ikakve sumnje došle iz toga, što je neki, koji je poznavao sukob Teute sa Rimom iz knjiga ili pričanja, prenio to u narod, koji je onda oko spomenute špilje i kule na Svecu ovio priču.

Sav je Svetac pokriven borovima, česminama, planikama, ružmarinom, smrčama i ostalim mediteranskim stabaljem i grmljem.

DIO I.

VIS U STAROM VIJEKU

I.

NAJSTARIJI STANOVNICI VISA

Još nemamo spomenika, koji bi nam potvrdili pretpostavku, da je i na otoku Visu postojala ista visoka kultura obojene neolitske keramike u IV. odnosno u III. tisućljeću pr. n. e., koja je cvala na otoku Hvaru, i kojoj sam prekrasne ostatke našao u hvarskim spiljama Grabčevoj, Markovoj i Pokriveniku,[1] i u Veloj spilji kod Vele luke na Korčuli. Nosioci »hvarske kulture« bili su predindoevropski stanovnici Mediteranskih obala, a veza između ove kulture i one na Egejskom moru, utvrđena je u obilju. Blizina hvarskih naselja obojene keramike nije jedina koja nas upućuje, da je otok Vis još u III. tisućljeću pr. n. e. bio nastavan, već i njegovo ime *Issa*, koje, najvjerojatnije, nije indoevropsko, nego još predindoevropsko.[2] Riječ »*issa*« čini se da znači *utvrđeno mjesto*, možda u blizini kakve vode.[3] Ovo ime našu Issu dovodi u vezu s nekim drugim mjestima na Balkanskom poluotoku i na Egejskom moru, kao što su *Larissa* u Tesaliji, *Larissaiai Petrai* i *Antissa* na Lezbu. Ta su imena dali ovim mjestima i položajima oni stanovnici Mediteranskih obala, koji su ovdje živjeli prije doseljenja Grka i Tračana.

Kult Afrodite Ferske, koja se u historijsko doba poštivala na otoku Visu, pokazuje, bez svake sumnje, vrlo intimnu vezu između Isse na Jadranu i tesalskoga grada Fere.[4]

[1] G. Novak, Caverna con ceramica dipinta dell'età della pietra nell'isola di Lesina nell'Adritico, Bullettino di paletnologia italiana N. S. IV 1940., str. 29–36; Isti, Izvještaj o prethistorijskim istraživanjima otoka Hvara, Ljetopis Jugoslavenske akademije 55, Zagreb 1949., str. 149–160. Isti, Prethistorijski Hvar, JAZU, Zagreb 1955 Isti, Arheološka istraživanja na otocima Korčuli i Hvaru u 1951. i 1952. godini, Ljetopis JAZU knjiga 59, Zagreb 1952.

[2] Sr. H. Krahe, Die alten Balkanillyrischen geographischen Namen, Heidelberg 1925, str. 11.; A. Mayer, Die Sprache der alten Illyriern, Wien 1956.

[3] Bürchner, u PWRE XVIII. Hb. str. 2234, s. v. *Issa;* v. G. Novak, Predgrčka Issa, Časopis za hrvatsku povijest III, str. 262.

[4] G. Novak, l. c.

Pozivajući se na Strabonovu tvrdnju, da se i otok Lezb nekada zvao *Issa*, a grad na otočiću nasuprot njemu *Antissa*[5] neki su držali, da je Issa na Jadranskom moru osnovana od kolonista sa otoka Lezba. Neki drugi pisci doveli su jadransku Issu u vezu s grčkom pričom o Makaru, navodnom osnivaču i vladaru otoka Lezba. Ova tvrdnja je sasvim pogrešna, već zbog toga, što je priča o Makaru nastala u kasno vrijeme, kad je bilo uobičajeno, da se imena mjesta i gradova tumače mitom, koji su često tadanji pisci sami iskitili.

Kako sam pokazao na drugom mjestu,[6] vrlo je sumnjivo, da se Lezb ikada zvao »Issa«, kao i to da je na njemu postojao grad toga imena, kako je to zapisao Stjepan Bizantinski.[7] Drugog pak dokaza, da bi stanovnici otoka Lezba bili naselili otok Vis, osim navodne jednakosti imena, nema. I samo predindoevropsko ime otoka Visa *(Issa)* i blizina neolitskih naselja na Hvaru – kao i veza tih naselja s egejskom obalom Tesalije – pa i sam kult (makar kasniji) Afrodite Ferske, upućuju nas radije na vezu između Visa i Tesalije.

PRVI POZNATI KRALJ NA JADRANU

Gomile-humci na Visu pripadaju kraju brončanog doba, čiji su nosioci već svakako Indoevropljani Iliri. Iliri dolaze na dalmatinsko Primorje i njegove otoke negdje u II. tisućljeću pr. n. e. i uništavaju dotadanju kulturu obojene keramike. Živeći dugo u rodovskom, a zatim u patrijarhalnom uređenju, Iliri ne osnivaju države, koja im i ne treba, jer i onako nema još država ni oko njih. Međutim, kad se u južnom dijelu Balkanskog poluotoka formiraju države, i kada ove preko trgovaca i kolonista počinju da šire svoje interese po Sredozemnom moru, počinju da se i na Jadranskom moru stvaraju države. Prva je takova ilirska država isejska. Teopomp je napisao da je Jonsko more dobilo svoje ime »po nekom čovjeku rodom iz Isse, koji je jednoć ovim krajevima vladao.«[8] Štaviše, ovaj nam je isti pisac zabilježio i to, da je taj Jonije bio »rodom Ilir«.[9]

Ne trebamo napose isticati da Jonsko more nije dobilo ime po isejskom Joniju, jer je vrlo dobro poznato, da ono svoj naziv duguje Jon-

[5] Strabo, *Geographica* I, 60.

[6] Predgrčka Issa, str. 260–262.

[7] *Stephani Byzantiii Ethnicorum quae supersunt* 339.

[8] φησὶ δ' ὁ Θεόπομπος τῶν ὀνομάτων τὸ μὲν ἥκειν ἀπὸ ἀνδρὸς ἡγησαμένου τῶν τόπων ἐξ Ἴσσης τὸ γένος, Strabo, *Geographica* 317.

[9] ὠνομάσθη δὲ ἀπὸ Ἰονίου τὸ γένος Ἰλλυριοῦ, ὥς φησι Θεόπομπος ἐν εἰκοστῷ πρώτῳ Schol. Apollon. Rh. IV 308.

Isto Schol. Pind. Pyth. III 120 i Eustah. ad Dionys. Perieg. V 92. Napose ističe da je Jonije vladao tim krajevima Tzetzes ad Lycophr. 63: Ὁ Θεόπομπος καὶ ἄλλοι φασὶν (τὸν Ἰόνιον κλησθῆναι) ἀπὸ Ἰονίου Ἰλλυριοῦ τὸ γένος, βασιλεύσαντος τοῦ τόπου.

skim otocima. Nema međutim nikakove sumnje da je doista postojao neki Jonije, koji je bio vladar na otoku Issi. Teopomp, koji nam je gornju vijest zabilježio, živio je u IV. stoljeću pr. n. e., dakle u istom stoljeću, u kojem je osnovana i grčka kolonija na ovome otoku (rođen je oko 380., a umro poslije 305. pr. n. e.). Historičar Teopomp mogao je, bez sumnje, vrlo dobro poznavati prilike na Jadranskom moru u svoje doba. Kad već govori o nekom vladaru otoka Isse – koji je Dionizije Stariji Sirakuški zauzeo jedva koju godinu prije Teopompova rođenja, i na njem naselio Grke iz Sirakuze – ističući da je bio rodom Ilir, znači da je taj vladar morao imati vlast i nad samom Issom i nad Jonskim morem još prije nego je Issa došla u ruke Dionizija Starijega Sirakuškog i na njoj zagospodovali Grci; svakako, dakle, prije početka IV. st. pr. n. e.

Treba ovdje istaknuti, da su pisci V. st., a i neki IV. st. nazivali cijelo Jadransko more Jonijskim, pa je vjerojatno to učinio i Teopomp. Prema tome mi ne trebamo da Teopompove riječi tumačimo tako da je on iz Isse vladao Jonskim otocima.

Gornju Teopompovu vijest potvrđuju i arheološki nalazi, i to jedan natpis te isejski novci. Prvi novci Isse, iz prve polovine IV. stoljeća, nose lik Jonija, koji je već tada bio isejski heroj, i kao takav poštivan. Jedan natpis, nađen na otoku Visu, naziva otok Vis »Jonijev otok« (Ἰονίου νῆσος).[10] Kako je natpis sastavljen u pjesničkoj formi, on pokazuje, bez svake sumnje, da se tu ne radi o tadanjem nazivu otoka, nego da se samo hoće istaknuti, da je Vis bio otok Jonijev, koji se u vrijeme postanka natpisa – kao heros i nekadašnji gospodar otoka – na njemu štovao.

Nije potrebno napose isticati, da sirakuška kolonizacija Isse nije nipošto izbacila s otoka dotadanje njegove stanovnike. To grčki kolonisti nisu radili. Staro je ilirsko stanovništvo ostalo i na Visu, kao i na Hvaru, gdje je to i dokumentarno utvrđeno. Grci su se naselili samo u jednom naselju, koje su odmah i utvrdili, a sa starim isejskim stanovništvom sačuvali su potrebne im veze. Mora da su te veze vrlo brzo postale tijesne, kad Grci već u prvoj polovini IV. stoljeća postavljaju lik »Ilira Jonija« na svoj novac.

Jonije je dakle vladao Visom u V. stoljeću pr. n. e. ili još i prije toga. Svoju vlast raširio je on dakle i dopro sve do u Jonsko more, kojim je ovladao. Prema tome, njegova se država protezala, možda, onako kao par stoljeća kasnije država Demetrija Hvaranina, koji je imao svoju prijestolnicu u Pharosu na otoku Hvaru, a gospodovao srednjedalmatinskim otocima, osim Visa, te nekim krajevima na kopnu u srednjem i južnom dijelu Jadranskoga, a možda i Jonskoga mora.

[10] Brunšmid, Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, Abhandlungen des Archaeologischen Seminares der Universität Wien, XIII, Wien 1898., str. 30.

KKC
MIHAELA ŠILOBODA
SVETA NEDELJA

II.

SIRAKUŠKI GRCI DOLAZE NA VIS I OSNIVAJU KOLONIJU

U doba kad se vodila posljednja faza golemog razračunavanja u grčkom svijetu između Atene i Sparte, kad je konačno imala pasti odluka, tko će pobijediti, započeo je i na Siciliji nov dvoboj između grčkoga i semitskoga svijeta, između prvaka grčkog elementa, Sirakuze, i nosioca semitske prevlasti na Zapadnom Mediteranu, Kartage.

Već je izgledalo, da su se davno sredile prilike na Siciliji, da su podijeljeni teritoriji i utjecajne sfere Kartage, s jedne, a pojedinih sicilskih grčkih gradova s druge strane, kad g. 409., grad Segesta, u sukobu sa Selinuntom, pozva u pomoć Kartagu. Kartaga se odazva pozivu Segeste, a Selinuntu dođoše u pomoć mnogi grčki gradovi, među kojima i Sirakuza. Bogata Kartaga poslala je na Siciliju izvrsno opremljenu vojsku, koja je ubirala uspjeh za uspjehom. Grčki su gradovi strahovito stradali, te je već prijetilo, da će Kartaga podvlastiti cijelu Siciliju. U tim teškim prilikama nametne se u Sirakuzi mladi, 25-godišnji Dionizije, koji uspije prigrabiti u svoje ruke i civilnu i vojnu vlast u tom gradu i prisiliti svoje sugrađane da shvate, da se radi o biti i ne biti njihove države i slobode, i da je neophodno nužno da pomažu u obrani domovine. U tu svrhu nije Dionizije prezao od toga da stegne individualnu slobodu sirakuških građana, nego im je, poznavajući ih dobro, i znajući da dobrovoljno ne će ništa dati, bezobzirce nametao poreze i konfiscirao imanja. Pri tome nije se zaustavio ni pred hramovima bogova, ističući, kako bogovi treba da čuvaju one koji ih štuju. Boreći se, s jedne strane, s Kartažanima, a s druge za učvršćenje vlasti i principe svoje politike u samoj Sirakuzi, digao je Dionizije postepeno vojnu snagu Sirakuze toliko, da je ona, u razdoblju od g. 404.–398. pr. n. e., postala najjača država cijelog grčkog svijeta, i na kopnu i na moru. Tada on odluči da obračuna s Kartažanima i da ih istjera sa Sicilije. Šest je godina vodio s njima tu odsudnu borbu, i kad je došlo do mira bilo je u njegovim rukama pet šestina Sicilije.

Od vojskovođe i tirana koji je u početku imao za cilj obranu svoga grada i naroda, postao je Dionizije doskora imperijalista, koji je sebi postavio dva nova velika životna cilja: dominaciju nad ulazom u Tirensko more i kontrolu nad tim morem te stvaranje sirakuškog imperija na Jadranskom moru.

Mesinski tjesnac trebao je da bude u sirakuškim rukama. U tu svrhu prešao je on 390. god. na italsko tlo nasuprot sicilske obale, 388. god. osvojio je i porušio grad *Rhegion*, isto tako osvojio je najjužniji dio poluotoka do uvala Skyletiona i Hipponiona, pa utvrdio prevlaku na sjeveru Lokrija, da spriječi provale Italaca na taj dio Kalabrijskog poluotoka i potpuno u svojim rukama zadobije dominaciju nad Mesinskim vratima. Iza toga uze on otok Elbu i utvrdi se na jednom mjestu na Korzici, osiguravajući tako sirakušku trgovinu na sjevernom Tirenu.

Ovo je vrijeme prodiranja Gala preko Apeninskog poluotoka i njikova upada u sam Rim (390. g.). Gali su prodirući na jug lomili etrursku vlast. Istovremeno lomila se etrurska vlast i nad italskim plemenima u sjevernom dijelu zapadne obale Jadranskoga mora.

Da osigura ulaz u Jadransko more, Otrantska vrata, Dionizije stupi u prijateljske odnose s nekim južno-ilirskim plemenima. Pri tom je posredovao Mološanin Alketas, kome ovi Iliri pomogoše da se vrati na svoj prijesto u Epiru. Imajući za saveznike i Alketasa i južne Ilire, mogao se Dionizije nesmetano posvetiti stvaranju svog imperija na Jadranu. Pri tome nisu ga vodili politički, nego ekonomski ciljevi: on je išao za tim da Sirakuzi pribavi nova i velika tržišta, da sirakuškim lađama osigura sigurnu plovidbu u ovim morima, koja su inače bila čuvena po svojim gusarima. Ta su tržišta imala davati Dioniziju potrebna sredstva za borbu protiv životnih neprijatelja Sirakuze, Kartažana.

Osiguravši se tako s leđa, započe Dionizije svoje kolonizatorsko djelovanje na Jadranskom moru.[11]

Prema Strabonovim vrelima, Ankon (Ankonu) su osnovali izbjeglice iz Sirakuze ispred Dionizijeve tiranije. Ako je tome tako, Dionizije ju je zauzeo; ako je pak ti izbjeglice nisu osnovali, osnovao ju je sam Dionizije, jer se ona odmah poslije 398. godine nalazi u njegovim rukama.

Pored Ankona osnovali su Sirakužani na istočnoj obali Apeninskog poluotoka i grad Numanu. I ona je, isto kao i Ankon – koji je bio južnije od nje – bila u Dionizijevim rukama. Dionizije je zauzeo i Adriju, na ušću Pada, i u nju uselio Sirakužane. Istovremeno s ovim djelovanjem u sjevernom Jadranu, osnova Dionizije na otoku Issi, u srednjem Jadranu, jednu sirakušku koloniju, a onda pomogne stanovnicima otoka Parosa u Egejskom moru (385./4. god.) u osnivanju njihove kolonije na otoku Pharosu u Jadranskom moru.[12]

Ova Dionizijeva djelatnost na Jadranu počinje poslije g. 398., kad on sklapa s Kartažanima mir. Kako je za Pharos izričito navedeno, da je osnovan nekoliko godina poslije Isse, to je osnutak Isse godina osnutka Pharosa *terminus post quem non* dapače *t. ante quem*. Dakle, Issa je osnovana nekoliko godina prije 385./4. god. pr. n. e. Mislim, da ne ćemo pogriješiti, ako osnutak Isse metnemo u prve godine Dionizijeve djelatnosti na Jadranskom moru, dakle oko 397.[13]

[11] O ovom pitanju sr. posebno G. Novak, Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijega na Jadranu, Hoffillerov Zbornik – Serta Hoffilleriana, Zagreb, 1940., str. 111–128.

[12] Diodor XV, 13.

[13] Za sva ova pitanja vidi citiranu moju raspravu Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijega na Jadranu.

Pitanje osnivanja Isse raspravio sam podrobno u ovoj svojoj raspravi, podstaknut time, što se ugledni pisci nisu u pitanju Dionizijeva kolonizatorskog djelovanja na Jadranu nikako slagali. Lucius misli, da je Dionizije osnovao Issu na otoku Visu (Lucius, De Regno Dalmatiae et Croatiae, Amstelodami 1668, I, 26). Njegovo su mišljenje prihvatili Farlati (Illyricum Sacrum, T. I. p. 15, 16), Fortis (Viaggio in Dalmazia; sr. franc. izd. Voyage en Dalmatie II, Bern, 1778. str. 223) i Katalinić (Cat-

Osnutkom kolonije na otoku Visu Dionizije je najbolje što je bilo moguće učvrstio svoju dominaciju na Jadranu. Imajući u svojim rukama najjaču mornaricu cijelog grčkog svijeta, on je trebao upravo ovakav položaj i ovakovu luku, kakovu mu je prirodno davao otok Vis. Zaštićena sasvim od južnih, zapadnih i istočnih vjetrova, golema po svojoj prostranosti, viška je luka bila pogodna da primi velik broj sirakuških trijera, koje su trebale čuvati Dionizijev posjed na ovome moru. Visoki Hum (585 m) dominirao je i dominira još uvijek cijelim otokom, a od njega širi se pogled sve do italske obale na zapadu, do Zadra i visine Ankone na sjeveru, do visine Kotora na jugu; pred njim su svi kanali srednje Dalmacije, svi otoci, i dijelovi kopna. Idealan položaj za osmatračnicu prvoga reda. Sa Huma se moglo promatrati kretanje cijelim srednjim Jadranom, zapaziti ne samo miroljubive lađe, koje su prenosile ljude i robu, ili lovile ribu, nego i gusarske družine, koje su vrebale na trgovce, što su Jadranom plovili. Iz viške luke mogle su brze trijere intervenirati, kadgod se za to potreba ukazala.

Sirakuška kolonija na Visu bila je, dakle, u prvom redu osnovana, da čuva Dionizijeve interese na Jadranu, a onda i da pomaže neposredno i njegovim trgovačkim interesima.

Kad je Dionizije pomogao Paranima da na otoku Hvaru osnuju svoju koloniju, pojačao je time grčki elemenat u ovim krajevima, a istovremeno i sistem svoje dominacije na ovome moru. Način, kako je Dionizije iz Isse čuvao svoje interese na Jadranu, pokazao se efikasnim vrlo brzo, i to upravo u sukobu, koji je nastao na Hvaru, između doseljenih grčkih kolonista i starosjedilaca, Ilira.

tallinich, Storia della Dalmazia I str. 53), dok je s druge strane Mannert (Mannert VII, izd. Landshut 1812., str. 358) uzeo, da je Dionizije Stariji osnovao ovom prilikom Lissos, t. j. Lješ u Albaniji. Niebuhrov navod (Niebuhr, Kleine Schrifen I, str. 117), da je Dionizije Stariji osnovao Issu, ponukao je možda Karla Müllera, da u svom komentaru Pseudo-Skylaksa – ne poznavajući vjerojatno djelo Luciusa, koje i ne spominje – izreče misao, da bi kod Diodora XV, 13 trebalo mjesto Lisson pisati Issan (Geographi Graeci minores, rec. Carolus Müllerus, Paris. Didot, 1855, str. 29, 30, nota uz § 25). U svojoj radnji »Nummographia dalmata« (u Österr. Geschichtsquellen XI, Wien 1851, str. 122 ss.) Ljubić hoće da dokaže, da Dionizije Stariji nije osnovao Issu na Visu, nego Lješ u Albaniji. Možda ne poznavajući, a možda ne obazirući se na pisanje Ljubićevo, uzeo je Kiepert da je Issa (na Visu) osnovana od Dionizija Starijega (Kiepert, Lehrbuch der alten Geographie, Berlin 1878, str. 359, 360). Mommsen uzima, da je Dionizije osnovao i Lissos i Issu (Mommsen, Römische Geschichte I, 10, 323), a Holm da su Issu na Visu osnovali bjegunci iz Sirakuze ispred Dionizijeve tiranije (Geschichte Siziliens im Alterthum, II, Leipzig 1874, str. 134, 440, 441). Cons piše, da je Sirakuza osnovala dvije kolonije, Lissos (Alessio, Lješ) i Issu (Vis) (Cons, La province romaine de Dalmatie, Paris 1882, str. 55). U svojoj knjizi Die römische Herrschaft in Illyrien (Leipzig 1877, str. 23–24) kaže Zippel, da je Dionizije osnovao Lissos, ali govoreći o pomoći, koju je Dionizijeva flota donijela Pharanima kaže, da je ta flota došla »iz Lissos-a ili iz Isse«. A. Bauer hoće da dokaže, da je Dionizije osnovao Lissos na ušću Drina kod današnjeg Lješa u Albaniji i tvrdi, da se Issa ne smije uzimati za koloniju Dionizijevu. (A. Bauer, Die Anfänge österreichischer Geschichte, Archaeologisch-epigraphische Mitth. XVIII, Wien 1895, str. 130 ss.). Brunšmid se ne odlučuje ni za jedno ni za drugo, i dok jedamput pristaje

Potpomognuti od Dionizija, Parani su se naselili na Pharos, gdje su odmah svoje novo naselje utvrdili bedemima. Na koji je način Dionizije pomogao Paranima, da li time što ih je njegova mornarica prevezla, ili što su im njegovi vojnici pomogli sazidati gradske bedeme, Diodor nam ne kaže. Svakako je ova pomoć Dionizijeva prilikom osnivanja kolonije Pharosa značila i njenu političku zavisnost o njemu, kao i to da je i nova kolonija indirektno stajala u Dionizijevu kolonijalnom sistemu, pa ju je on i dalje htio čuvati i braniti.

Starosjedioci Farosa, koji nisu spriječili parske koloniste, da na njihovu otoku sagrade sebi grad – bilo da to nisu htjeli ili nisu mogli, zato što nisu bili u stanju da se opru Dionizijevoj vojsci, koja je kolonizaciju provodila, bilo, napokon, da su pristali na to da se Parani nasele – počeše se malo poslije toga buniti protiv pridošlica. Njihove gradine, podignute podalje od mora i teško pristupačne s morske strane, stajahu i nadalje, dok su se Grci naselili u luci (danas Stari grad), odmah uz more. Koji je bio uzrok njihovu nezadovoljstvu protiv doseljenih Grka, nije nam zabilježio Diodor, koji nam o tome pripovijeda. Veoma kratko vrijeme, koje je proteklo od parskog naseljavanja na Hvaru i napada starosjedilaca na novosagrađeni grčki grad, upućuje nas na to, da su pharski Iliri ustali čim se Dionizijevo brodovlje udaljilo. Pharski Iliri pozvaše naime još iste te, 384. godine, Ilire sa dalmatinskog kopna u pomoć protiv pridošlica. Ovi se odazvaše njihovu pozivu i na stotinama malih lađica doploviše u velikom broju (oko 10.000), zatim napadoše koloniste, mnoge poubiše ili zarobiše te započnu opsadom samoga grada (Pharosa).

uz mišljenje Bauerovo, drugi put se priklanja Mommsenu i kaže, da on ispravno uzima i Lissos i Issu kao kolonije Dionizijeve (Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, str. III, IV). Bauerovo mišljenje o osnutku Lissosa i pomoći Pharosu prihvatio je i E. Meyer ali se u pitanju osnutka Isse priklonio drugima. Za nju pretpostavlja da je bila od Dionizija podsjednuta i novim doseljenicima pojačana (E. Meyer, Geschichte des Altertums V², Stuttgart u. Berlin 1913, str. 162, 163). Ja sam u svom »Hvaru« (Beograd 1924, str. 27) kazao za osnivanje Isse: »Vjerojatno još prije osnivanja Pharosa osnova Dionizije Stariji u prvoj polovini IV stoljeća pr. Hr., oko godine 380, Issu«, ali sam držao, da je i Lissos negdje u isto vrijeme osnovan i smatrao sam ga za grad, iz kojeg je Dionizijev eparh poslao pomoć Pharanima. Pri tom sam mišljenju ostao i u svojoj knjizi Naše more (Split, 1927, str. 33, 34; II izd., Zagreb 1932, str. 36, 37). U svojoj knjizi »Histoire grecque« izjasnio se Glotz, da je Dionizije Stariji osnovao Issu i da je pomoć Pharosu došla iz Isse, kao i to, da je Dionizije podvrgao i Pharos pod sirakuški protektorat (Glotz, Histoire grecque, Tome III, avec la collaboration de Robert Cohen, u Histoire ancienne, deuxième partie, Paris, 1936, str. 404).

Ovako različita i oprečna mišljenja o djelatnosti Dionizija Starijega na Jadranu i o osnutku Isse, odnosno Lissosa, ponukaše me, da cijelo pitanje ponovno ispitam, i ja sam – na osnovi pisaca i arheoloških nalaza – u spomenutoj raspravi dokazao da Dionizije nije uopće osnovao Lissos u Albaniji, već Issu na Visu, i to najvjerojatnije oko 397. god. pr. n. e.

Ovo sam pitanje uzeo ponovo u pretres i o njemu održao predavanje na V kongresu klasične arheologije u Londonu, god. 1959. Konačno sam ga opet iznio u svojoj raspravi »Grci na Jadranu« Rad JAZU, Zagreb 1961.

Napadnuti od mnogo nadmoćnijeg neprijatelja, farski su Grci smjesta obavijestili Dionizijeva eparha u Issi o napadu Ilira i zamolili za pomoć. Eparh je odmah uputio na Hvar odred svojih trijera, koje bez velike muke ove male ilirske brodice dijelom potopiše, a dijelom zarobiše. Prema Diodorovu pripovijedanju u ovom je sukobu poginulo 5000 Ilira, a 2000 ih je bilo zarobljeno. Osiguravši ovako miran razvoj Pharosa, Dionizijev se eparh vrati u Issu na Visu, u taj ključni položaj sirakuškog kolonijalnog posjeda.

Primjer Farosa sigurno je ne samo njemu, nego i grčkoj kolonizaciji i trgovini na Jadranu uopće omogućio miran i siguran razvoj. Iliri su vrlo skupo iskusili, da iza jadranskih grčkih kolonista stoji jedna jaka vojnička i pomorska država, koja u samoj njihovoj sredini ima jaku mornaricu, uvijek spremnu na intervenciju. Oni su iskusili i to, kako su njihove lađice nesposobne da vode borbu protiv velikih i odlično opremljenih sirakuških trijera. Pobjeda nad Ilirima na Farosu nije samo podigla ugled Dionizijev, već je istovremeno za dugo razdoblje osigurala razvoj grčke kolonizacije na našoj obali.

S druge strane, ovaj je ustanak pharskih Ilira, koji je snažno bio pomognut od Ilira sa dalmatinskog kopna, prvi veliki otpor domaćeg elementa protiv pridošlica s mora, koji nam je povijest zabilježila. Od ovog vremena dalje, kroz stoljeća i tisućljeća, ponavljat će se mnogo puta ista ova pojava. Borba između elementa, koji dolazi s kopna i onoga, koji dolazi s mora osnovna je karakteristika historijskog razvoja dalmatinskog Primorja i otoka kroz vjekove, od prvog sukoba na Pharosu do naših dana.

Neki uzeše, da se natpis, nađen na Hvaru, a koji glasi Φάριοι ἀπὸ Ἰαδασινῶν καὶ τῶν συμμάχων τὰ ὅπλα.... odnosi upravo na ovaj sukob, i da su pharski kolonisti u ovom sukobu zaplijenjeno oružje od Ilira, zapravo od ilirskih Jadasinaca i njihovih saveznika posvetili jednom svom božanstvu. Ti bi Jadasini po nekima bili stanovnici kasnijeg Jadera (Zadra), a po drugima oni su nastavali kraj oko današnje rječice Jadro (ilirski *Jader*), koja protiče kraj Solina, stare Salone. Ako se ovaj natpis doista odnosi na ovaj sukob iz 384. g., onda je druga hipoteza vjerojatnija, obzirom na Diodorovo pripovijedanje o pomoći Ilira s kopna, a što bi bilo poduprto i hipotezom, da su u kraju oko Salone i Jadra nastavali *Jadastini.*[14]

Osnovavši tako i osiguravši novi kolonijalni posjed i trgovački put na Jadranu, pođe Dionizije još iste godine (384.) da izvrši još jedan od svojih ciljeva: osiguranje sirakuške trgovine u sjevernom dijelu Tirenskoga mora. Tamo su etrurski gusari ugrožavali trgovinu, i na njih je trebalo paziti. U tu svrhu zauze on opet jednu ključnu poziciju, poput Isse na Jadranu, otok Elbu, odakle je mogao kontrolirati dobar dio sjevernog Tirenskoga mora. Odavle otplovi on sa 60 trijera na otok Korziku. Prolazeći s tom velikom pomorskom snagom duž etrurske

[14] D. Rendić-Miočević, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba – Jadastini – Vjesnik za arheol. i hist. dalm. LII, Split 1950., str. 18–34.

obale, napadne usput Pyrgi, koji je bio luka etrurskog grada Agylle (Caere). U Pyrgi opljačka hram i potuče etrursku vojsku, koja mu se bila suprostavila. Dionizije se bez mnogo muke iskrcao na Korzici, gdje podigne utvrđenje, vjerojatno na mjestu koje su Sirakužani već jedamput (o. g. 450.) bili osvojili, i koje se prozvalo »Sirakuška luka«. Osvojivši k tome 379. god. i stari i otporni grad Kroton – nekad sijelo Pytagore i Pytagorejaca – utvrdio je još jače svoju vlast na Jonskom moru.

U ovakvom imperijalnom sistemu Dionizija Starijega osnovana je Issa, kao jedan od glavnih stupova, na kojima je počivala njegova vlast. I njeni su temelji bili čvrsto udareni, ali u uskoj vezi sa cjelokupnim Dionizijevim imperijem. Ali, kad je godine 367. Dionizije Stariji umro, a naslijedio ga njegov sin Dionizije Mlađi, prilike su se počele mijenjati. Dionizije Stariji je vrlo dobro znao, da samo čvrsta ruka može da drži ovako složen sistem. On je sam isticao, da je svoju državu stegnuo »gvozdenim lancima«. Vladajući sasvim apsolutistički i zasnivajući svoju vlast na vojsci i mornarici, koju je držao u najstrožoj disciplini, Dionizije je ostavio svome sinu državu do zubi naoružanu. Ali Dionizije Mlađi nije znao sačuvati očevu tvorevinu. Mlad i ambicijozan, a k tome i naobražen – pomalo filozof – (bio je veliki prijatelj filozofa Platona) potpao je brzo pod utjecaj reformističke stranke te nije htio nastaviti apsolutističku politiku svoga oca. Gusari su brzo osjetili da nema više Dionizija Starijega, pa su se toliko odali gusarenju, da su plovidbu skoro sasvim onemogućili. Da bi osigurao plovidbu preko Jonskoga mora, osnovao je Dionizije Mlađi u Apuliji dva grada. Diodor nam pripovijeda kako su se plemena na obali toliko odala gusarenju, da je trgovcima bilo nemoguće ploviti po Jadranu. Dionizije Mlađi pošao je tada sam u novoosnovane gradove, da bi poduzeo mjere za održanje sigurnosti plovidbe, dok je njegov zapovjednik Philistos krstario sa sirakuškom flotom po Jadranu. Ali upravo tada, dok je on upirao sve sile da sredi prilike na Jadranu i Jonskom moru, plane na Siciliji ustanak pod vodstvom Diona (357.). Dionizije se mogao vratiti u Sirakuzu tek 346. god. Posljedica ovih borbi bila je u prvom redu ta, da od imperija koji je on od oca primio, nije ostalo gotovo ništa.

U ovo vrijeme, dok se unutar sirakuške države vodio građanski rat, i dok se Dionizijevo carstvo raspadalo, preuze vodstvo nad njegovim dijelom na Jadranu *Issa*. To se zbilo oko 350. god. pr. n. e. Od vremena njena osnutka (oko 390. god.) pa do tada, dakle punih 40 godina, Issa je bila glavno uporište Dionizijeva kolonijalnog imperija na Jadranskom moru. Kao takova – sjedište njegova eparha i opskrbna stanica za njegovu jadransku mornaricu – ona se razvijala i cvala. Istovremeno, ona je upoznala prilike u ovim krajevima, njihove potrebe i njihova bogatstva. Najprije je počela s njima trgovati stojeći uvijek u uskoj vezi sa susjednim grčkim kolonijama, u prvom redu s Pharosom, kako nam to pokazuju njihovi prekovani novci. Učvršćena i obogaćena, Issa ne samo da nije propala propašću Dionizijeva imperija, nego je uprav tada ona stvorila svoju vlastitu samostalnu državu.

III.

ISEJSKA DRŽAVA

Stvarajući svoj imperij na Jadranskom moru, Dionizije Stariji – bilo da je u već postojeća naselja uveo nove doseljenike, bilo da je pomagao kolonistima da se u novom kraju ustale – postupao je donekle isto onako, kako su to radili i ostali grčki gradovi, kad su osnivali svoje kolonije, t. j. on je u njima osnivao »grad« (*»polis«*). Ali, za razliku od uobičajenog postupka grčkih gradova, koji su od VIII.–V. stoljeća osnivali svoje kolonije u udaljenijim krajevima, on se držao postupka, koji je bio u praksi na samoj Siciliji, gdje su sirakuška naselja nicala u blizini, t. j. na istom otoku. Tamo novoosnovana »polis« nije bila sasvim samostalna, nego u mnogočem ovisna o Sirakuzi, odnosno o onom gradu, koji ju je osnovao. Grčke kolonije staroga tipa, u udaljenijim krajevima od grada-matice, bile su s tim gradom vezane samo religijskim, a nipošto i političkim vezama. Dionizijeve kolonije, koje je ovaj vladar osnivao na Jadranu, bile su sa Sirakuzom i politički vezane; one su bile točke u kojima su bili usredotočeni sirakuški, odnosno Dionizijevi interesi.

Ranije su grčki gradovi osnivali kolonije ili samo od svojih građana, ili udruženi s nekim gradom, ili su se pak njihovim iseljenicima priključivali iseljenici iz nekog drugog grada ili kraja. Dionizije ponajviše useljuje Sirakužane u svoje kolonije, pa tako i u Issu, dok na Pharosu naseljava jonske Parane, kojima pomaže da tu sagrade grad, a onda ih štiti i brani od urođenika.

Nema sumnje, da je ovakva kolonizatorska politika Dionizija Starijega išla u prvom redu u njegovu korist, a onda i njegova glavnoga grada, Sirakuze, i da je ona podržavala njegov imperijalni sistem, ali je ona s druge strane i uvelike pomagala novim kolonijama. Pod njegovom snažnom zaštitom one su se smatrale sigurnima. Slučaj sa Pharosom, koji bi Iliri bili, bez sumnje, osvojili, a doseljene Grke protjerali, i suviše je rječit. Samo je snažna intervencija Dionizijeva eparha sa Isse spasila novodoseljeni grčki elemenat na Farosu i osigurala mu daljnji miran razvoj.

Iako čvrsto povezane zajedničkim interesom u Dionizijevu carstvu, grčke se kolonije na Jadranu razvijaju dalje kao samostalan »polis«-grad. Dionizijev eparh u Issi ne miješa se u njihove unutarnje prilike ni u obrazovanje njihovih ustava, koji i nisu među sobom slični, jer se ugledaju u svoje gradove – matice, koji ne pripadaju uvijek istom grčkom plemenu. Ovi gradovi vrlo brzo razvijaju svoj unutarnji život i postaju samostalan »polis«. Najbolji nam je primjer sama Issa, koja već u prvoj polovini IV. stoljeća kuje svoj vlastiti novac, a to isto čini i Faros.[15]

[15] Brunšmid, o. c. 58 ss., 40 ss.

Osnovana ne samo kao sirakuško flotno uporište, nego i kao trgovačko mjesto, koje je trebalo biti posrednikom između Ilira na dalmatinskom kopnu i Sirakuze, te centar njene trgovine na Jadranu, Issa stupa odmah u trgovačke veze sa susjednim Ilirima i istovremeno proučava način, kako bi i na kopnu, t. j. na jadranskoj obali, postavila sigurna uporišta za svoje lađe, svoje trgovce i svoju robu.

Prilike na dalmatinskom Primorju u IV. stoljeću nisu međutim još takve, da bi se Issa usudila tamo postaviti svoje kolonije. U IV. stoljeću postoji na dalmatinskom kopnu samo jedna grčka kolonija, *Herakleia*, koju kao i Issu i Pharos spominje Pseudo-Skylaks, koji piše oko godine 335. pr. n. e.[16] Herakleia nam je poznata i po svojim novcima, koji su se našli ponajviše na Hvaru i na Visu. Ona se, prema Pseudo-Skylaksovu opisu, nalazila negdje na obali između Šibenika i Trogira.[17] Međutim Herakleje je brzo nestalo, i Apolonije Rodijski, koji piše u III. stoljeću, više je ne spominje.[18]

ISSA OSNIVA SVOJE KOLONIJE

Ne usuđujući se još osnivati svoja naselja na dalmatinskom kopnu, pristupa Issa u IV. stoljeću pr. n. e. osnivanju jedne kolonije na istočnom kraju otoka Korčule, kako bi mogla lakše stupiti u trgovačke veze s ilirskim krajevima od Pelješca na jug. Kako se ta isejska kolonija na Korčuli zvala, nije nam još poznato, ali nas jedan veliki sačuvani natpis vrlo lijepo upućuje u njeno osnivanje. Natpis, nađen kod Lumbarbe, na Korčuli, koji po svim svojim epigrafskim osebinama spada svakako u IV. stoljeće pr. n. e., najstariji je pisani spomenik na našem teritoriju, ukoliko spomenuti već hvarski natpis o Jadasincima ne bi bio od njega stariji.

Lumbardski natpis[19] određuje kako će se podijeliti zemljište između onih koji su došli, zaposjeli zemlju i obzidali grad i što će dobiti oni koji kasnije dođu. U tri stupca, podijeljena prema pripadnosti trima dorskim phylama, poredana su imena prvih kolonista. Neka su se imena sačuvala potpuno, a neka djelomično. Jasno se vidi, da je bilo najmanje 200 kolonista, odnosno odraslih muškaraca, koji su, kao osnivači kolonije, imali pravo na dio zemljišta; prema tome u gradu je odmah moglo biti oko 200 porodica, odnosno jedinki sposobnih za posebno domaćinstvo. Mnogi kolonisti bili su i bliži srodnici. Tako u phyli Dymanâ nalazimo sina Aristarnova, četiri Aristenova, dva Dionizijeva, u phyli Hylejâ po dva su sinovi Zoilovi, Aristenovi, Euarhovi i Mnasterovi, a i u phyli Pamphilâ po dva su sinovi Sallini i Damatrijevi. Očigledno

[16] *Scylacis Caryandensis Periplus*, ed C. Müller, G. G. M. I., Parisiis, Didot, 1855.

[17] G. Novak, Dim(os) i Herakleia, Bulićev Zbornik, Zagreb–Split, 1924., str. 657, 658.

[18] *Apollonii Rhodii Argonautica* 2, 383, ed. Merkel, Lipsiae, 1913.

[19] Brunšmid o. c. str. 2–14 i u Vjesniku HAD N. S. VIII, 1905. str. 96 i d.

postoji tu i odnos oca i djece, kao n. pr. u phyli Pamphylâ: Sallas Philonos, Aishinas Salla i Antipatros Salla, gdje bi Sallas Philonov sin mogao biti otac, zadnjoj dvojici.

Uzevši sve ovo u obzir, moramo svakako računati da je pored ovih 200 odraslih muškaraca, koji su došli sa Isse na Korčulu, bio i odgovarajući broj žena, a k tome barem isto toliko djece, ukupno dakle najmanje oko 600 duša, što je svakako bilo dovoljno za osnivanje novoga grada, »polis«-a, kako se on u natpisu naziva.

Lumbardski je spomenik datiran po isejskom hieromnamonu Praxidamu. Iz natpisa se vidi, da su, kad je on postavljen, isejski kolonisti već bili uzeli u posjed zemljište i sagradili grad, pod nadzorom isejskih logista. Ovi su se logisti sporazumjeli s nekim Pyllom i njegovim sinom Dazom, očito predstavnicima starog stanovništva na Korčuli, o načinu razdiobe cjelokupnog posjeda, što je narodna skupština odobrila.

Možda još u III. stoljeću, a svakako najkasnije u prvoj polovini II. stoljeća, osnova Issa na dalmatinskom kopnu dvije faktorije: Tragurion i Epetion, za koje izričito kaže Polybije – dakle oko godine 160. pr. n. e. – da su pripadali Issi.[20] Najvjerojatnije je da Issa prije 230. god. nije osnivala svoja naselja na kopnu. U sukobu barem, koji je tada nastao između nje i Ilira, ne spominje se ni jedno od njih. No, ne smije se. s druge strane, isključiti mogućnost da ih je mogla tada već i imati, ali su onda ova morala biti zaista neznatna, toliko neznatna, da u spomenutom sukobu između Rima, Isejaca i Ilira ona nisu igrala nikakve uloge niti su imala ikakve važnosti.

Issa je dakle u IV. st. prije n. e. obrazovala svoj »polis« kao sasvim samostalan i nezavisan, a pored toga proširila svoju državu, koja je s početka obuhvatala samo otok Vis i susjedne manje otoke, obuhvativši u nju i Korčulu, ili barem njen istočni dio.[21] Istovremeno s Issom razvijao se, ma da sasvim nezavisno od nje – ali isto tako po sistemu nezavisnog »polisa« – susjedni joj Pharos. Kakova je veza bila između Korkyre Melaine i Isse, ne možemo zasada ništa kazati. Mi toliko malo znamo o Korkyri Melaini, da smo čak i sumnjali, da je na tom otoku prije Strabona postojao grad istog imena. Uspoređujući međutim 1950. god. u bečkoj numizmatičkoj zbirci i tamošnje novce, koji pripadaju Korkyri, dakle Krfu, s odljevima dvaju korkyrejskih novaca koje sam načinio u Zagrebu, konstatirao sam, da ovi naši novci nisu ni u kakvom slučaju pripadali Korkyri-Krfu, nego da su to doista novci, koji su kovani u nekom periferičnom »polis«-u, što može biti samo naša Korkyra Melaina (Korčula) na kojem se je otoku jedan takav primjerak i našao. Poslije konstatacije, na bazi spomenutog novca – koji tipološki pripada IV. stoljeću, – da je doista postojao na Jadranskom moru samostalan »polis« Korkyra Melaina, mi poklanjamo punu vjeru i vijestima pisaca. Ali samo konstatiranje postojanja Korkyre Melaine u doba Pseudo-Skylaksovo nije mnogo, tim manje, što ovaj izvor, koji za

[20] Polybius XXXII 18.

[21] Brunšmid, Inschriften und Münzen, str. 69.

Issu i Pharos izričito kaže da su to grčki otoci i da se na njima nalaze grčki gradovi, to ne kaže za Korkyru Melainu. O njoj kaže on samo »....νῆσος, ἣ ὄνομα Κέρκυρα ἡ Μέλαινα« Pseudo-Skylaks, koji prvi spominje otok Korkyru Melainu, dakle našu Korčulu, spominje i Pharos i Issu, ali on izričito kaže za zadnja dva otoka, da su na njima i grčki gradovi, dok to za Korkyru Melainu ne kaže. Apolonije Rodijski, koji piše u polovini III. stoljeća prije n. e., ne spominje je u opisivanju sukoba između Rima i Teute, a tako se Korkyra ne spominje ni za vrijeme cijelog sukoba između Rima i Demetrija Hvarskog. Prvi, koji spominje Korkyru kao grad je Pseudo-Skymnos,[22] koji piše krajem II. ili početkom I. st., pr. n. e.,[23] dakle kasno, t. j. preko dva stoljeća poslije vremena u koje datiramo dva komada novca zagrebačkog Arheološkog muzeja.

Činjenica, da se našlo nekoliko stotina pharskih novaca, a isto tako i par stotina isejskih, te preko stotinu herakleotskih i pedesetak Dimoskih novaca, dok su nađena samo dva, ili najviše četiri komada eventualnog korčulanskog novca, ukazuje na to, da je Korkyra Melaina, ako je doista postojala kao »polis«, kao takova morala postojati samo vrlo kratko vrijeme.

IV.

ODNOS ISSE PREMA ILIRIMA

Ilirska plemena na dalmatinskoj obali, koja su već duga stoljeća nesmetano živjela, proživljavala su kroz IV. stoljeće razne promjene, izazvane provalom Kelta u sjeverozapadni dio Balkanskog poluotoka. Jedan dio Kelta prodro je sve do Neretve i tamo potukao i potisnuo na južnu stranu te rijeke Ardiejce, a proširio svoju vlast i prema Zapadu. I Delmati i Liburni dođoše u uži dodir s Keltima, tako da već u III. stoljeću ne možemo smatrati Delmate samo ilirskim plemenom, jer su oni uvelike izmiješani s Keltima. Kako je do toga došlo ne znamo, kao što nam nije poznato kako je došlo do stapanja Kelta s Ilirima u Japode, toliko izrazit ilirokeltski narod, da ga takvim i Strabo naziva.[24]

U ovo je doba Issa živjela u dobrim odnosima sa susjednim Ilirima, vjerojatno – u prvom redu – zbog svoje pomorske snage, koju je trebala sama da ima poslije svoje emancipacije od Sirakuze. Pored toga, tada je i susjedna grčka kolonija Pharos – i ona samostalna država – posjedovala svoju flotu. To je imao i grčki grad Dim(os), i Herakleia,

[22] .... ἥ τε λεγομένη Μέλαινα Κόρκυρ', ἣν Κνίδιοι κατῴκισαν, *Anonymi* (vulgo *Scymni Chii) Orbis Descriptio;* Geographi Graeci minores, rec. C. Mullerus, Parisiis Didot, 1845., str., 214, stih 127, 128.

[23] PWRE V., str. 674, 675.

[24] Strabo IV 6 (207), ed. Teubn. 1909., str. 284.

a možda i Korkyra Melaina. Uvijek u stalnom trgovačkom saobraćaju i sa Sirakuzom i sa svim gradovima Velike Grčke, kao i s onima same Grčke, kako nam to svjedoče mnogobrojni novci ovih gradova i država, nađeni na Hvaru i Visu, Issa, a i ostali grčki gradovi na Jadranu, imali su svoje lađe prema uzoru onih u ostalom grčkom svijetu, dok su Iliri, kako nam je pokazao sukob kod Pharosa, posjedovali samo malene brodice, nesposobne za borbu s odlično uređenim trijerama i ostalim ratnim grčkim lađama.

Pored toga, Iliri ovoga vremena, u ovom kraju Balkanskog poluotoka, nisu kroz IV., pa ni kroz dobar dio III. stoljeća, bili organizirani u države, nego su živjeli još uvijek u plemenskoj organizaciji.

U takvim prilikama Issa, a i drugi grčki gradovi, čvrsto organizirani u »polis«-e, lako su mogli dominirati situacijom na Jadranskom moru, i najveća im je briga bila borba protiv gusara. U toj su borbi mnogo puta uspijevali, ali bilo je vremenâ, kad uspjeha nisu imali. Ta se borba nije odvijala samo na moru, nego su se oni uvijek trebali bojati, da im gusari ne napadnu i same njihove gradove. Zbog toga oni su te gradove obzidali bedemima, i bili su uvijek spremni na njihovu obranu.

Oko polovine III. stoljeća pr. n. e. uspjelo je pleme Ardiejaca, koji su stanovali u današnjem Neretvanskom Primorju oko sebe okupiti nekoliko susjednih plemena na istočnoj obali Jadrana i u njenom zaleđu i obrazovati državu. Prvi poznati nam kralj ove nove države bio je Pleurat. Nova država, predvođena ambicijoznim vladarom, širila je sve više svoj teritorij, priključujući sebi u prvom redu druga ilirska plemena. Već su Pleurata Grci dobro poznavali. Nova ilirska država ne ograničuje se samo na svoj unutarnji život, nego se miješa i u grčke prilike, koje su tada, kao i ranije, bile veoma komplicirane. Ona sklapa savez, u prvom redu s Makedonijom.

ILIRSKI KRALJ AGRON NAPADA ISSU

Nastupom nove ilirske države nastale su nove prilike i za grčke države-gradove na Jadranskom moru. Nastalo je za sve njih pitanje, kako će se sada odnositi ta nova država prema njima. To se pokazalo brzo, kad je, poslije smrti Pleurata, došao na ilirsko prijestolje njegov sin Agron. Nastavljajući politiku svoga oca, Agron je htio svoju državu proširiti i učvrstiti. U tu svrhu on odluči pokoriti i pod svoju vlast podvrći sve grčke gradove na istočnom Jadranu i Jonskom moru. On uspije osvojiti Pharos i ostale gradove, a onda podsjedne Issu. Njegova se država sada protezala negdje od Krke do Epira, obuhvaćajući sve unutar te granice, osim Isse na sjeveru i Epidamnosa i Apolonije na jugu.

Ovo je vrijeme, kad Epir nema više ni snage ni ugleda, a Makedonija je oslabljena u borbi s Dardancima na sjeveru i Etolskim i Ahejskim savezom na jugu. Nova ilirska država Pleurata i Agrona uživa tada velik ugled na Balkanskom poluotoku. Cijeneći visoko snagu ilir-

ske države, makedonski kralj Demetrije pozva Agrona u pomoć protiv Etolaca (231. god. pr. n. e.). Pobjeda Ilira nad Etolcima podiže im ugled još više, i istovremeno podstakne u njima i ponos i borbenost. A kad oni sklopiše savez s Akarnancima, postadoše doista snažan faktor u ovom dijelu svijeta.

Ove se prilike nisu izmijenile, kad je 230. god. umro Agron i državno vodstvo u ilirskoj državi uzela Teuta mjesto svoga maloljetnoga sina Pinesa. Nastavljajući politiku svoga muža, Teuta napadne Epir, i njena vojska zauze glavni epirski grad Phoinike, a epirsku vojsku potuče. Epir sklopi savez s Ilirima.

TEUTA I ISSA

Teuta nastavi podsjedanje Isse, a spremala se da zauzme i one grčke gradove, koje još nije imala u svojim rukama: Apoloniju (kod današnje Valone), Epidamnos (Drač) i Korkyru (Krf). Ona posla jednu vojsku, koja napadne Epidamnos, ali bez uspjeha. Epidamnos se hrabro branio. Na to napadne Teuta Korkyru. Znajući da se ne će moći sami obraniti od Ilira, zamoliše Korkyra, Epidamnos i Apolonija Ahejce i Etolce za pomoć. Istovremeno obratiše se ovi napadnuti gradovi i Rimljanima. Etolci i Ahejci poslaše im u pomoć jednu svoju flotu, koju Iliri, pomognuti od svojih saveznika, Akarnanaca, poraziše. Korkyra pade u ruke Ilira, a za njenog zapovjednika postavi Teuta Demetrija Hvaranina, koji je vjerojatno vodio sve ove vojne operacije na jugu.

Jačanje Ilirske države nije moglo, a da ne svrati na se pažnju Rima, kojemu se, pored već spomenutih južnih grčkih gradova, obratila i Issa, podsjednuta još od Agrona.

ISSA SAVEZNIK RIMA U BORBI PROTIV TEUTE

Tokom IV. stoljeća zbile su se na Apeninskom poluotoku i oko njega vanredno krupne političke promjene. Rim je u dugim i krvavim borbama kroz IV. stoljeće te u prvoj trećini III. stoljeća pr. n. e. uspio snagom svoga oružja i vještinom svojih upravljača ujediniti Italiju – protiv njene volje. Apeninski je poluotok od Padske nizine pa do skrajnjeg juga došao pod njegovu vlast. Kad je tako Rim postao gospodarem i zapadne obale Jadranskoga mora, bio je on uvučen i u problematiku cijelog toga mora, isto onako kako ga je posjedovanje istočne obale Tirenskoga mora dovelo na rješavanje pitanja gospodstva nad tim morem. U golemom sukobu sa dotad najjačom trgovačkom silom zapadnog Mediterana, Kartagom, riješio je Rim u svoju korist pitanje gospodstva na Tirenskom moru (264.–241. god. pr. n. e.).

Pitanje Jadranskog mora nije u prvi mah bilo za Rim od većeg značenja. S te strane nije tada Italiji prijetila nikakva opasnost. Brojne

gusarske družine koje su smetale trgovini po Jadranu nisu za Rim značile skoro ništa, a ono malo italskih gradova, što se nalazilo na istočnoj obali Apeninskog poluotoka, nije s Rimom bilo skoro nikako povezano. Interesi Rima počimali su tek od Apulije.

Tako je moglo biti dok se na istočnoj obali Jadranskog mora nije obrazovala Ilirska država, koja je svojom ekspanzivnom politikom prema jugu prešla iz Jadranskoga u Jonsko more i ugrožavala rimske interese, kojih je već od pada Tarenta Rim tamo imao. Napadaj Teute na Phoinike u Epiru mogao je u to vrijeme još uvijek biti za Rim čisto balkanska epizoda, ali je napad na Korkyru predstavljao već ugrožavanje rimskih interesa na Jonskome moru. Poziv, koji su uputili Rimu za pomoć napadnuti gradovi Epidamnos, Apollonia i Korkyra, bio je i suviše zamaman a da ne bi zainteresirao rimske senatore. A kako se Rimu obratila i podsjednuta Issa, nudeći mu se kao saveznik, smatrao je rimski senat da je došao čas da zagazi i u rješavanje pitanja gospodstva na Jadranskom moru.

Za povod svojoj diplomatskoj intervenciji kod ilirske kraljice Teute uzeo je rimski senat gusarenje njenih podanika na Jadranskom moru i pljačkanje italskih trgovaca, koji su se u Rim potužili. Ti su se italski trgovci tužili i ranije, no Rim nije smatrao nikada potrebnim da intervenira, znajući da je gusarenje normalna pojava u tadanje doba na Jadranu. Pored toga, Teuta je bila kraljica Ilirske države, koja jedva da je prelazila rijeku Neretvu na sjeveru, te nije mogla zapovijedati onim gusarima, koji su se nalazili na sjeveru od te granice, u krajevima, koji su i u kasnije doba bili čuveni sa svojih gusara. I zbog toga nije Rim ranije ni intervenirao niti mario za te tužbe italskih trgovaca. Sada su mu takve tužbe dobro došle, i on odluči intervenirati, pa posla dva svoja poslanika Teuti, Lucija i Gaja Korunkanija, kojima se priključi i poslanik Isse Kleemporos. Rimski su poslanici tražili od Teute da zabrani svojim podanicima pljačkanje italskih lađa na Jadranskom moru i da opozove svoju flotu, koja je podsjedala Issu.

Bilo je to u vrijeme, kad je Teuta, poslije uspjeha u Epiru i pljačke Phoinike, doista bila najjači vladar na Balkanu. Zanesena i opijena pobjedom te bogatstvom donesenoga plijena, a ne shavaćajući kolika je tada bila rimska snaga, dvanaest godina poslije pobjedonosno svršenog prvog punskog rata, Teuta je odbila rimske zahtjeve i u pogledu gusarenja njenih podanika na Jadranu i što se ticalo podsjedanja Isse. Ona je izjavila rimskim poslanicima, da se Rimljanima od strane Ilirske države ne će ništa nepravedna dogoditi, ali da – prema ilirskim zakonima – ona ne može zabraniti svojim podanicima da kao privatnici na moru pljačkaju.[25]

Rimski se poslanici nisu zadovoljili Teutinim odgovorom, što više jedan je od njih, navodno, oštro odgovorio Teuti, da će Rimljani svoje podanike sami zaštititi od tog ilirskog gusarenja, a i Teutu primorati, da takve svoje zakone promijeni.

[25] Polyb. II 8, Appianus *Illyr.* 7; sr. G. Novak, »Hvar« str. 34.

Pisci nam nisu zabilježili što je Teuta kazala na traženje Rimljana i Isejaca, da digne svoje čete koje su podsjedale Issu, ali je, bez svake sumnje, Teuta i u tom pogledu odbila njihovo traženje, što nam potvrđuje i činjenica, da su Iliri i dalje podsjedali taj grad.

Teuta je, kako se vidi, potcjenjivala rimsku snagu, a preuveličavala svoju. Uspjesi, koje je postigla na jugu Balkanskog poluotoka, bili su je odveć omamili i zamaglili joj pogled u stvarno stanje na Sredozemnome moru. Možda, u tadanjoj perspektivi, rimska snaga i nije izgledala onakva, kakvu je mi danas možemo uočiti, kad iz daleke vremenske perspektive gledamo na velike događaje, koji su se zbivali za prvog punskog rata, i na presudnu ulogu, koju je svršetak toga rata imao u zapadnom Mediteranu. Možda je njoj posjed Mesinskog tjesnaca izgledao samo sitnicom, možda je čak posjedovanje Sicilije, i Sardinije i cijelog južnog dijela Italije, u njenim očima bilo manje nego vlastiti uspjesi na Balkanu. Jedno je sigurno, a to je, da se ona osjećala snažnom, kad je odbila rimska traženja.

Drugačije su to gledali u Rimu. Svijesni da na zapadnoj obali Jadrana raste i da postaje sve jačom jedna balkanska država, s ekspanzivnim prohtjevima, i da se ona širi prema jugu, gdje već na Otrantskim vratima ugrožava rimske interese, koji su se tu u istom tom stoljeću već bili sukobili s onima epirskog kralja Pyrrha, Rimljani su bili odlučili spriječiti napredovanje i jačanje takve sile. Da je Teuta popustila njihovom traženju, možda do sukoba ne bi bilo još došlo, jer bi to značilo, da Teuta poštiva njihovu volju na Jadranu. Odbijanje njihovih traženja od strane Teute značilo je nešto sasvim obrnuto, t. j. da Teuta smatra sebe toliko jakom, da odoli rimskoj eventualnoj navali. I baš zbog toga oni su smatrali sada potrebnim da riješe i pitanje Jadranskog mora i da u zametku slome polet mladoj Ilirskoj državi. Trebalo je naći samo neki razlog za rat. Gusarenje se moglo spriječiti i bez rata, a podsijedanje Isse, koja je tek sada postala rimski saveznik, nije moglo da bude povodom za rat Rima s Ilirima. Toga rimski narod ne bi mogao razumjeti. Međutim, dogodilo se nešto, na što je rimski narod bio i te kako osjetljiv. Jedan od rimskih poslanika, koji su bili pošli k Teuti, i to baš onaj, koji joj je onako oštro odgovorio, mlađi Korunkanije, bio je, na povratku od Teute, ubijen.

Ubistvo rimskog poslanika uvelike uzbudi duhove; govorilo se, da je taj poslanik ubijen po naređenju Teute, što je ona odlučno porekla. Vjerojatno je, da to Teuta nije učinila i da ona nije pri tom ubistvu nikako i ničim sudjelovala, nego da su to učinili gusari, ili pak neki drugi Iliri, sami od sebe. Ali je rimski svijet bio uvjeren, da je ipak Teuta aranžirala ubistvo rimskog poslanika. To je uvjerenje podržavao i senat, koji je htio rat s Ilirima, uvjeren da je dovoljno jak, da u tom ratu pobijedi i time riješi problem dominacije na Jadranu. Ubistvo rimskog poslanika bilo je za rimski puk dovoljan uzrok, da se napadne onaj, koji je to ubistvo izvršio ili naredio.

Teuta nije bila u taj mah nikako voljna da se upušta u rat. Upravo je tada u Makedoniji umro njen saveznik Demetrije, a na prijestolje

došao maloljetni mu sin Filip. Regenstvo je u Makedoniji preuzeo za maloljetnog Filipa Antigon, koga su kasnije nazvali Doson. Upustiti se u rat u takvim prilikama bilo je vrlo riskantno. Teuta se više bojala komplikacija na Balkanu i na granicama svoje države nego borbe s Rimljanima. Da izbjegne ratu, posla Teuta u Rim poslanstvo, koje je trebalo izgladiti nesporazum, nastao poslije odlaska rimskog poslanstva. Istovremeno, nastojala je Teuta da svoj posjed na Jadranskom i Jonskom moru učvrsti i da dobije u svoje ruke ona mjesta, koja je smatrala potrebnim za učvršćenje svoga teritorija. Jedno od najvažnijih takvih mjesta bila je Issa, koju je Teuta nastavila podsjedati.

Od Teute postavljeni zapovjednik Korkyre, hvarski Grk, Demetrije, bio je, bez sumnje, dobro upućen u pomorsku snagu Rima te je vrlo dobro znao da je Rim, koji prije prvog punskog rata nije imao nikakvu ratnu mornaricu, tokom toga rata nju obrazovao i osposobio ne samo za sukob sa kartaškom mornaricom, nego i za konačnu pobjedu. Ilirska je mornarica mogla svojom brojčanom nadmoći pobijediti male grčke flote, ali ona nije bila u stanju da se suprostavi rimskoj, koja je pobijedila tada bez sumnje najjaču mornaricu na Mediteranu, kartašku. Kad je dakle Demetrije Hvaranin bio obaviješten, da je golema rimska ratna mornarica od dvije stotine lađa, pod zapovjedništvom konzula Gneja Fulvija, isplovila iz Tirenskoga mora i da kreće prema Korkyri, shvatio je odmah, da je svaki njegov otpor uzaludan i da je ilirska stvar na Jadranu izgubljena. Pri tome Demetrije je jedva mogao slutiti, da Rimljani ne namjeravaju rješavati samo pitanje slobodne plovidbe od gusara na Jadranu i Jonskom moru, nego da oni sada stupaju na Balkan, da se na njemu stalno učvrste. Možda je Grk Demetrije vidio u rimskom nastupanju protiv Ilira priliku da svoj rodni grad, kao i ostale grčke gradove pod Ilirima, oslobodi barbarskog ilirskog gospodstva, onako otprilike, kako su kasnije mnogi Grci gledali u Rimu osloboditelja od makedonskog ropstva, u tolikoj mjeri, da su im Rimljani mogli čak i svoju dominaciju prikazati kao oslobođenje. Uz pristanak Korkyrejaca stupi dakle Demetrije u pregovore s Rimljanima i predade im Korkyru (Krf). Iza toga predadu se Rimljanima i Epidamnos i Apollonia. Dvadeset hiljada pješaka i dvije hiljade konjanika, koje je konzul Aulo Postumije na lađama iz Brunduzija prebacio, zaposjednu odmah kraj oko spomenutih gradova, a rimska ratna mornarica krene na sjever da oslobodi Issu od podsjedanja Ilira. Oslobodivši Issu od podsjedanja, uzeše je oni pod svoju zaštitu.[26] Među lađama, koje su podsjedale Issu bile su i pharske. Ipak Rimljani nisu kaznili Pharane, jer ih je uzeo u zaštitu Demetrije Hvaranin koji je bio došao s rimskim brodovljem. Ostali su pobjegli raštrkani u Arbon[27] (Naronu). Teuta se skloni u dobro utvrđeni Rizon.

Rimljani primiše tada pod svoju vlast i sve ostale okolne otoke. U isto je vrijeme rimska kopnena vojska nastupala u južnom dijelu Teutina kraljevstva, većinom bez otpora. Polybije nam bilježi, da su tom

[26] Polyb. II 11
[27] Polyb., ibid.

Sl. 17. Isejski novci s legendom ION... (danas u Arheološkom muzeju u Splitu)

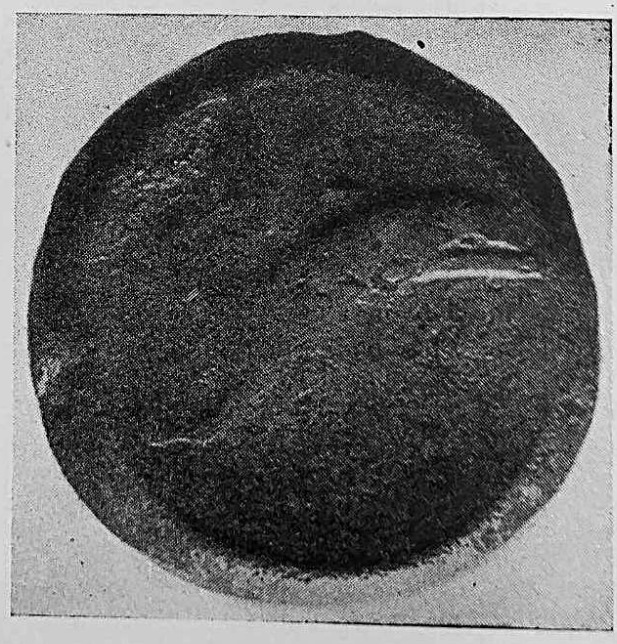

Sl. 18. Isejski novci s legendom ION... (Arh. muzej u Splitu)

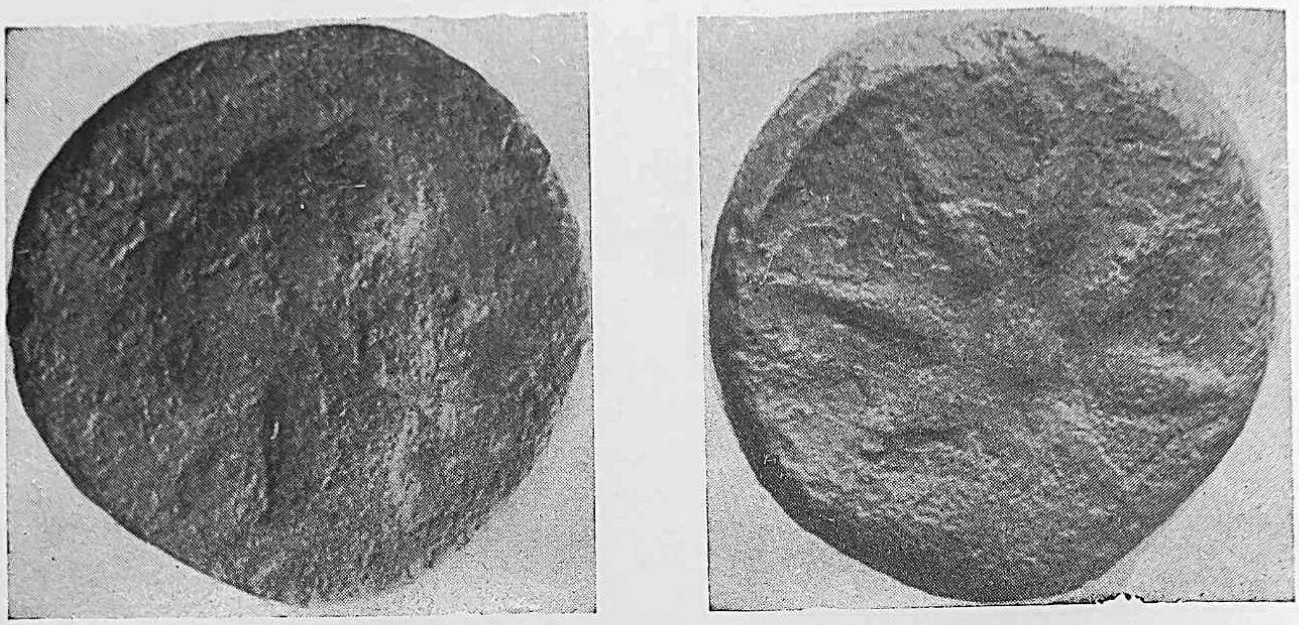

Sl. 19. Novci Isse (Arh. muzej Split)

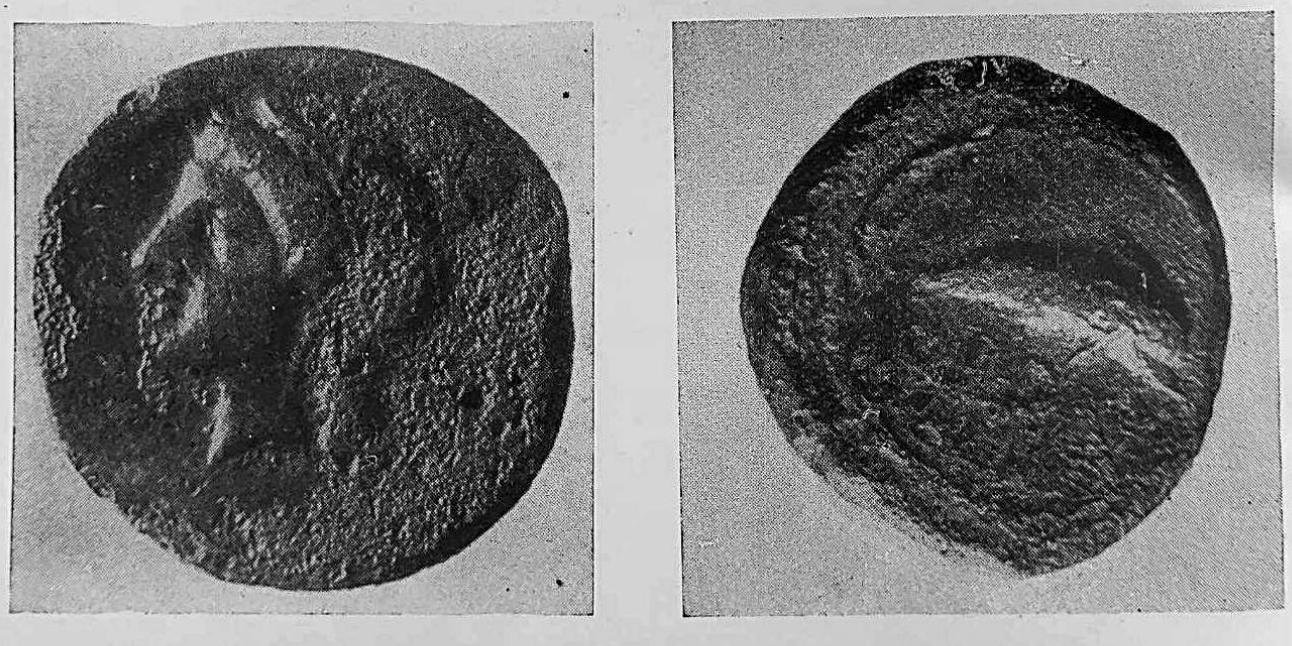

Sl. 20. Novci Isse (Arh. muzej Split)

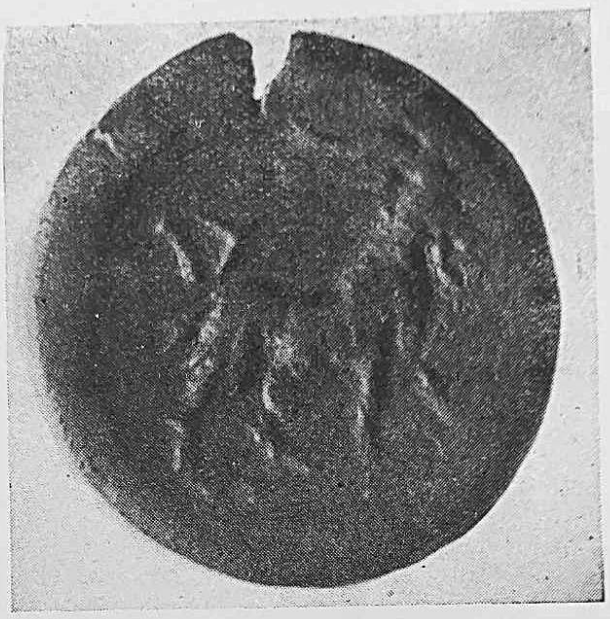

Sl. 21. Novci Isse (Arh. muzej Split)

Sl. 22. Novci Isse (Arh. muzej Split)

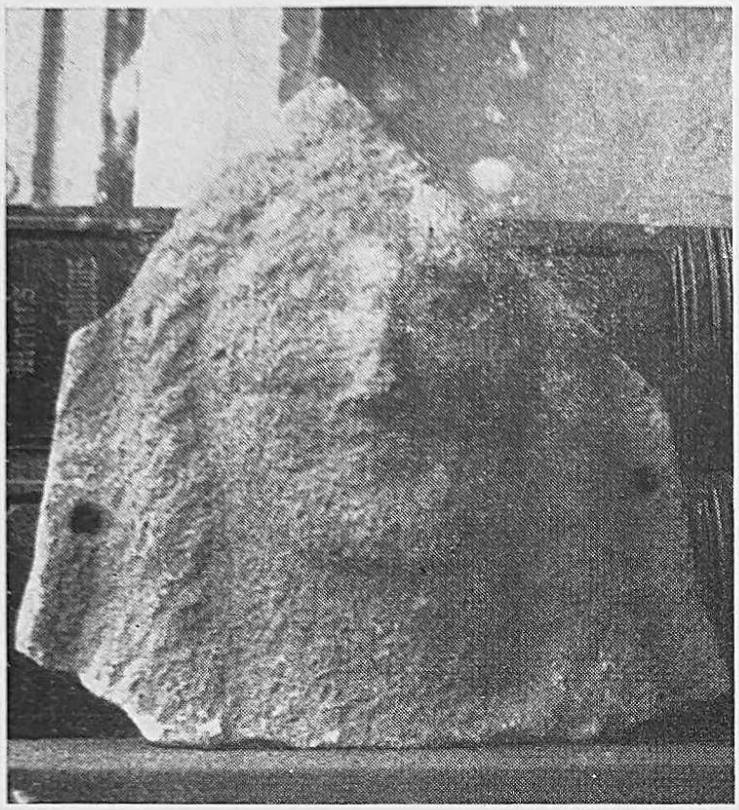

Sl. 23. Glava sa jednog reljefa helenističke dobi, nađena na Visu

Sl. 24. Jedna grčka stela sa Visa, koju je pisac fotografirao, donesenu iz Visa, god. 1937., danas zametnuta u Splitu

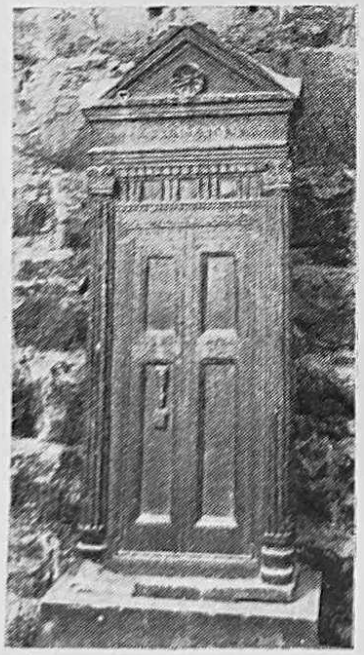

Sl. 25. Grčka stela iz Visa (danas u Arheol. muzeju u Splitu)

Sl. 26. Jedan grčki natpis iz Visa

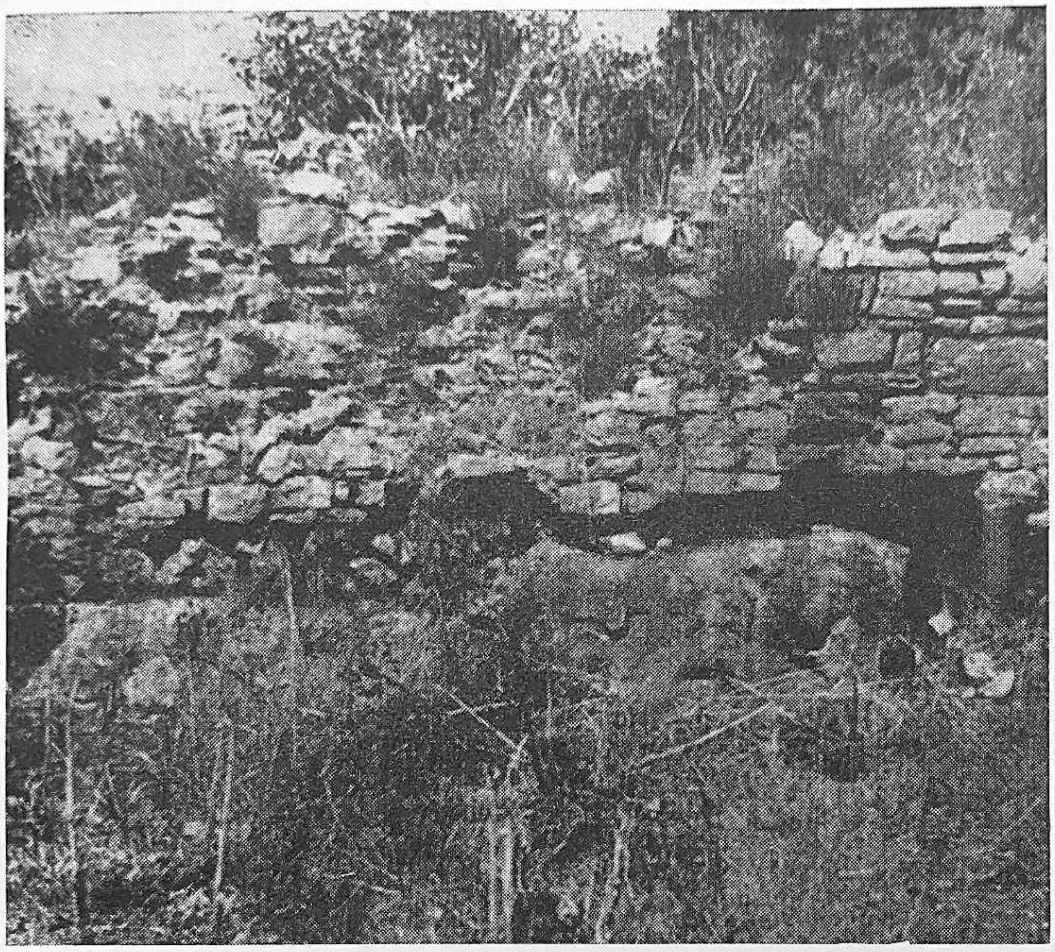

Sl. 27. Ostaci starih grčkih bedema, iz IV–III st. pr. n. e. sa nadogradnjom

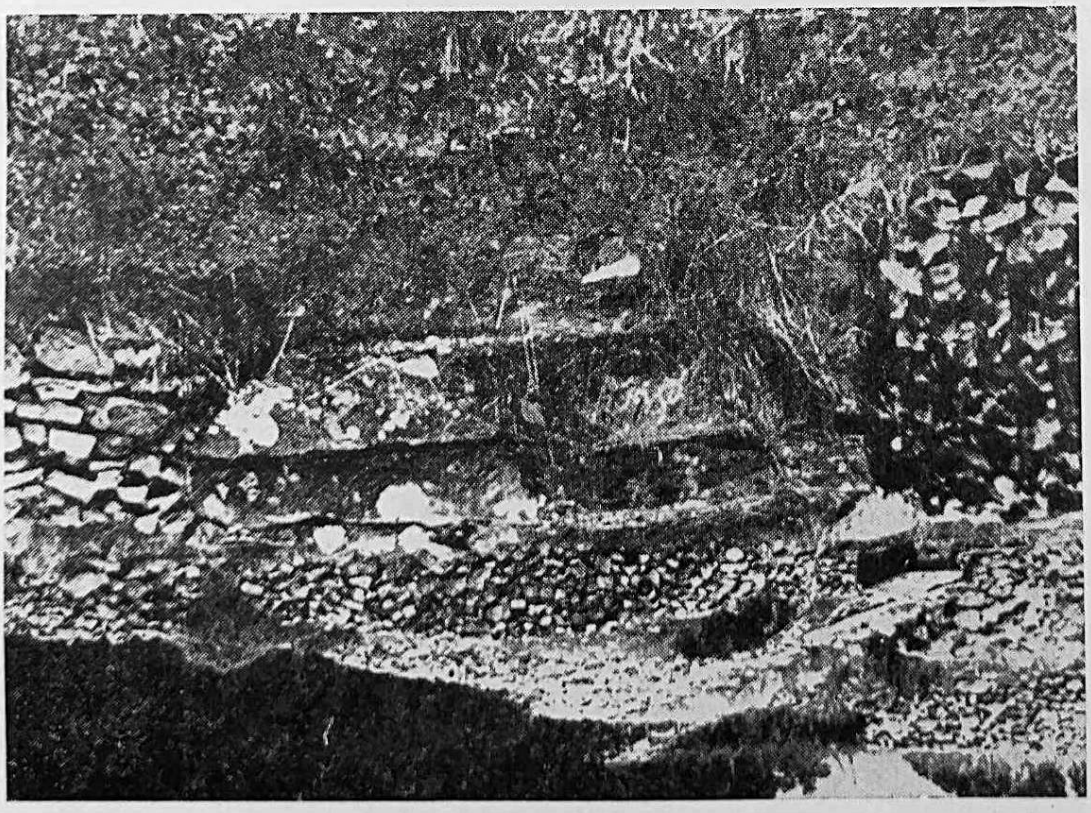

Sl. 28. Bedemi stare Isse iz IV–III st. pr. n. e.

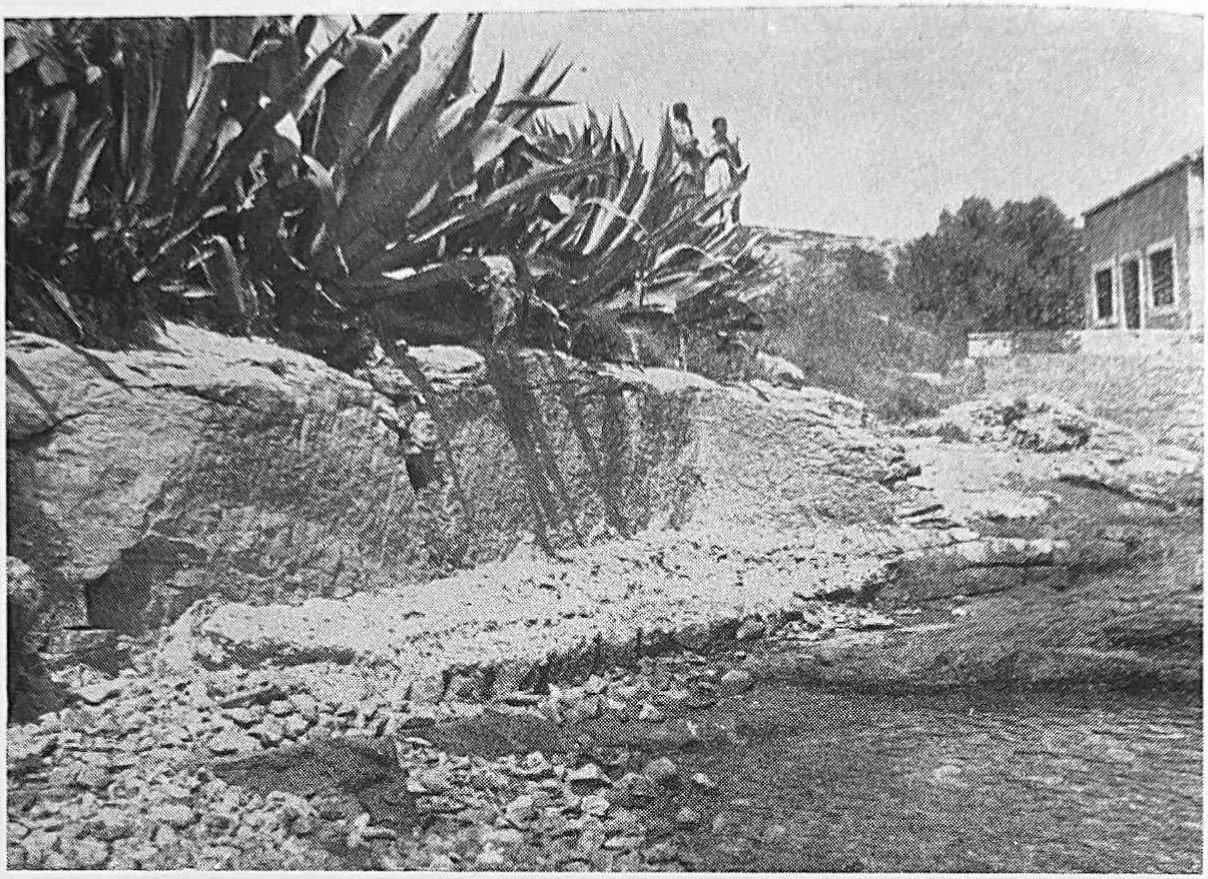

Sl. 29. Temelji kuća najstarije grčke Isse, uklesani u živcu kamenu

Sl. 30. Glinena skulptura helenističkog vremena sa Visa (danas u Arh. muz. u Splitu)

Sl. 31. Vanjski dio isejskog teatra, danas vanjski zid samostana Franjevaca konventualaca

Sl. 32. Detalj na vanjskoj strani isejskog teatra

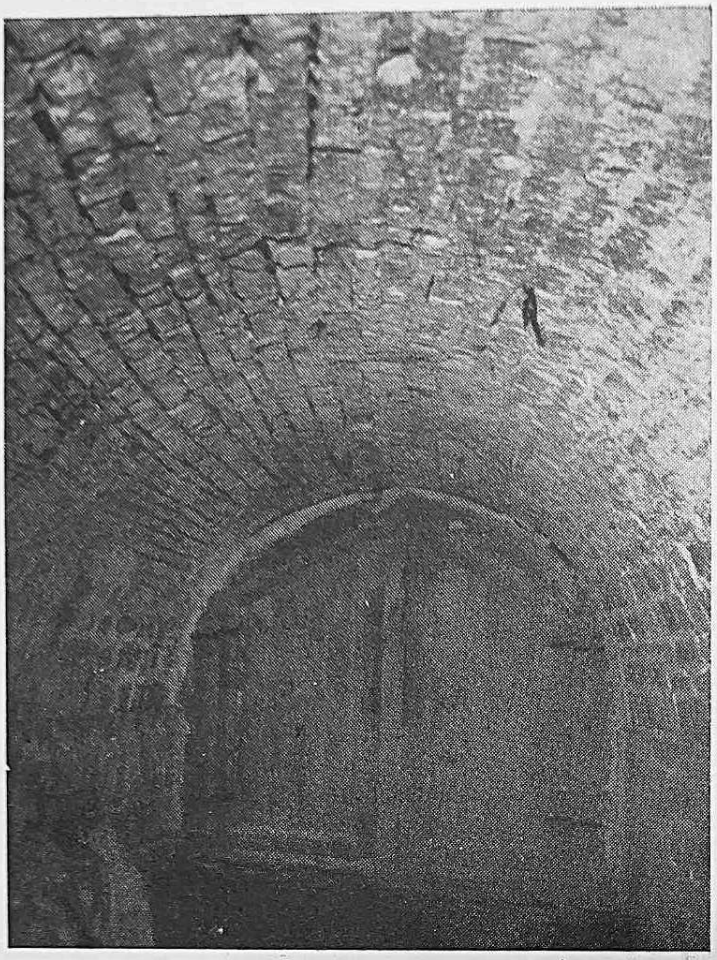

Sl. 33. Svodovi pod gledalištem isejskog teatra

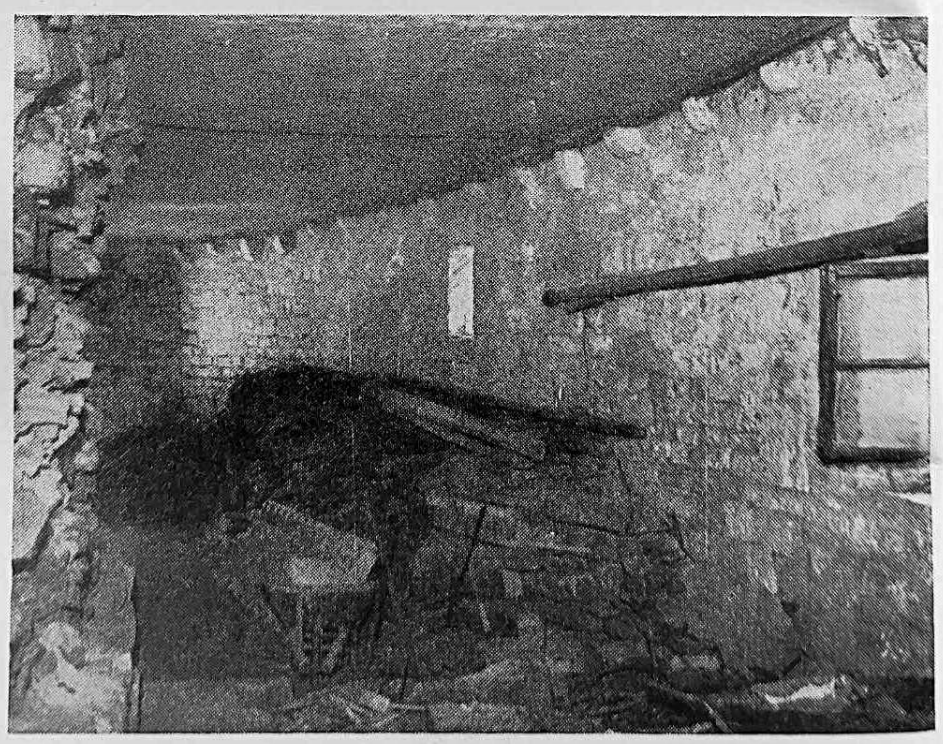

Sl. 34. Hodnik ispod gledališta isejskog teatra

prilikom Rimljani podvrgli pod svoju vlast Ardiejce, da su im se predali u zaštitu Parteni, da su Atintanci poslali svoje poslanike, tražeći i oni rimsku zaštitu, i da su Rimljani ova plemena primili među svoje prijatelje, t. j. pod svoju vrhovnu vlast. Od Teutina kraljevstva ostalo je vrlo malo.[28]

More je bilo u vlasti Rima, a glavna ilirska plemena priznala su rimsku vlast. Golema rimska mornarica krenu pred zimu 228. god. pr. n. e. u Tirensko more, noseći sa sobom i najveći dio kopnene vojske. U ilirskim je vodama ostao Postumije sa četrdeset lađa, koje su zajedno s jednom novoobrazovanom vojskom imale – preko zime – »zaštititi Ardiejce i ostale narode, koji su se predali u vlast Rima.«[29]

Istovremeno obrazovaše Rimljani jednu novu državu s Demetrijem Hvarskim na čelu, i njemu potčiniše »veći dio ilirskih plemena«.[30] Prijestolnica ove nove države, pod protektoratom Rima, bio je Pharos na otoku Hvaru.

U takvim prilikama, lišena najvećeg dijela svoga posjeda, i u opasnosti da Rimljani na proljeće ne nastave rat, zatraži Teuta, pred proljeće, mir. Rimljani, koji su smatrali, da su svoj zadatak zasada izvršili, sklopiše s njom mir, ostavivši joj samo nekoliko mjesta, ali uz obavezu, da njeni podanici ne će s više od dvije lađe ploviti na jug od Lissosa (Lješa).

Ovim prelazom na istočnu obalu Jadrana Rim je mislio da je riješio pitanje dominacije na tome moru i otklonio opasnost, da se na zapadnoj obali Balkana stvori jaka država, koja bi ne samo gospodovala ovim morem, nego i stalno ugrožavala Grke. Rimljani su se već sada smatrali oslobodiocima Grka od opasnosti sa sjevera, te poslaše poslanstvo, koje se hvalilo, kako su oni oslobodili Grke od te opasnosti.

Htijući što više iskoristiti situaciju, poslaše Rimljani poslanike ne samo Etolcima i Ahejcima, koji su bili neposredno interesirani zbog svojih odnosa s Ilirima, nego i u Atenu i u Korint. Grci povjerovaše da je Rim doista radio i u njihovom interesu, i u znak zahvalnosti dozvoliše Rimljanima da sudjeluju na istmijskim igrama.

Issa, Apollonia, Epidamnos i Korkyra bijahu sada rimski saveznici, a najveći dio ilirskog teritorija bio je u Demetrijevoj Hvarskoj državi. Issa je, dakle, postigla u punoj mjeri ono što je od Rimljana tražila: oslobođenje od ilirske opsade i sigurnost svojih trgovačkih lađa na Jadranu. Izgledalo je tada da će nastupiti period mirnog razvoja.

ISSA SAVEZNIK RIMA U II-om ILIRSKOM RATU

Spočetka je tako i bilo. Ali kad se Demetrije Hvaranin učvrstio u svojoj novoj državi, i kad je počeo da se vlada kao sasvim samostalan vladar – ojačao je svoju vojsku i mornaricu, sklopio savez s Antigonom Dosonom, pomagao ga u borbi protiv Spartanaca (222. god.), zatim

[28] Polyb., ibid. — [29] Polyb. II 12. — [30] Polyb. II 13.

sklopio usko prijateljstvo sa Skerdilaidom, najutjecajnijim čovjekom u Ilirskoj državi, u kojoj je tada vladao malodobni Agronov sin Pines, pa se čak oženio s majkom Pinesovom, i postao ovome skrbnik (a sve to bez sporazuma s Rimljanima), – zabrinuli su se oni za prilike, koje su nastale na Jadranskom moru. Kad je pak 220. god. Demetrije Hvaranin krenuo, zajedno sa Skerdilaidom, sa 90 lađa na jug i s njime zajedno pokušao osvojiti Pilos u Meseniji, a zatim zaplovio u Egejsko more i umiješao se u grčke prilike – uvijek kao saveznik Makedonije – Rimljani uvidješe, da ne smiju dozvoliti da njihov saveznik podupire makedonsku liniju hegemonije u Grčkoj. Zabrinuvši se za prilike na Jadranu, poslaše 219. god. na Demetrija oba konzula, Lucija Emilija Paula i Marka Livija Salinatora, s kopnenom vojskom i ratnom mornaricom, sa zadatkom da Demetriju oduzmu njegovu državu.

Nema sumnje, da je pri svemu tome u najvećoj mjeri učestvovala i Issa, koja je budno pratila svaki korak Demetrija – svog neposrednog susjeda – na Hvaru i susjednim otocima te skoro na cijeloj istočnoj obali Jadrana. Rim, zauzet borbom s Galima (225.–222. god.). nije pridavao veće važnosti djelovanju Demetrija Hvaranina, dok je on, s druge strane, upravo to iskorišćavao. Država Demetrijeva ne samo da nije smetala isejskoj, nego joj je čak i koristila, u prvom redu zbog toga što je ona, na čelu s Demetrijem, dakle Grkom sa Hvara, unosila red na Jadranu i krotila Ilire, spriječavajući ih u gusarenju, te time omogućavala mirnu plovidbu isejskih lađa i trgovaca. Ona je, pored toga, cijepala Ilire u one koji su bili pod vladom Pinesa i one koji su potpadali pod Demetrija, i, konačno, one koji su, kao saveznici rimski, imali svoje samostalne političke jedinice. Dok su tako stvari stajale, Issa je mogla biti mirna. Ali kad je Demetrije počeo voditi promakedonsku politiku, koja je išla za tim da okupi Grke, pod hegemonijom Makedonije – a ovoj je politici konačni cilj bio ujedinjenje cijelog Balkana pod vodstvom Makedonije – i kad se on toliko približio Pinesovoj Ilirskoj državi, da je to značilo više nego savez s njom, osjetila se Issa ugroženom. Ona je, jamačno, tada počela djelovati u Rimu, da se prisili Demetrije, da s takvom politikom prestane.

S druge strane, nije moguće da je Issa, koja je i te kako računala na savez s Rimom – gledajući u tom savezu svoju novu i najjaču zaštitu – mirno gledala kako Demetrije širi svoju državu i kako »pustoši i podvrgava pod svoje vlastito gospodstvo ilirske gradove, koji su bili Rimljanima podložni«,[31] a da nije poduzela korake u Rimu, upozoravajući Rim na opasno djelovanje Demetrijevo. Ona se s pravom trebala bojati, da će Demetrije, koji se usuđivao napadati i podvrgavati ilirske gradove podložne Rimu, jednog dana napasti i nju, koja je bila samo saveznik Rima.

Vjerojatno je da Issa do 220. god. nije uspijevala uvjeriti Rim o potrebi intervencije kod Demetrija. Ali, kad je ovaj, vjerojatno u sporazumu s Kartažanima, i očekujući Hanibalov napad, prešao Lissos, za-

[31] Polyb. III 16.

jedno sa Skerdilaidom, kršeći mirovni ugovor iz 229. god., bilo je očito, da Demetrije ne namjerava više poštivati spomenuti ugovor i da to čini oslanjajući se na pomoć Makedonije, a možda i Kartage, no svakako vjerujući u nemoć tadanjeg Rima. Tada je senat odlučio intervenirati te pozva Demetrija u Rim. Kad se on tom pozivu nije odazvao, posla Rim vojsku i mornaricu, da to pitanje riješi.

Ekspedicija protiv Demetrija zatekla je ovoga u vrlo nezgodnom momentu. Hanibal je, istina, poduzeo napad na Sagunt, ali to je još bilo daleko od Italije. Udarac je stigao Demetrija na Balkanu, gdje je u Makedoniji umro njegov prijatelj i saveznik Antigon Doson. Demetrije je, dakle, tada bio sam protiv rimske mornarice i rimske vojske, koja je poslije galskog rata bila spremna, očekujući sukob s Kartagom. Događaji su se odvijali brzo; rimska vojska zauze najprije Dimal, a onda Pharos, koji Rimljani i porušiše.[32] Iza toga pokori konzul Emilije cijelu Demetrijevu državu. Samom Demetriju uspije pobjeći k novom makedonskom kralju Filipu V.

Tako je Rim, koji je 229. god. bio zakoračio na Balkan, sada deset godina kasnije – uništivši Demetrijevu državu, čiji je teritorij podvrgnut direktno Rimu – na zapadnom dijelu ovog poluotoka postavio čvrste temelje svome gospodstvu i postao i sam balkanska sila.

Issa je sada, oslobođena straha od bilo kojeg napada od strane jedne organizirane ilirske države, mogla miro razvijati svoj trgovački i ekonomski život i osnivati kolonije i faktorije, dok su njene lađe plovile u sve krajeve Mediterana, kao posrednice između njega i njoj susjednih Ilira. Što više, padom i rušenjem Pharosa na otoku Hvaru, oslobodila se Issa i svoga najbližeg susjeda i konkurenta u trgovanju između grčkog mediteranskog svijeta i susjednih Ilira. Istovremeno, njoj su se, kao rimskom savezniku, otvorila nova područja za vlastite lađe i trgovce, što će sve utjecati na podizanje njenog ekonomskog napretka i omogućiti najbolje kulturne veze s cijelim ostalim grčkim svijetom. To nam potvrđuju i arheološki nalazi iz ovog vremena nađeni u samoj Issi kao i u njenim kolonijama Tragurionu i Epetionu, te u Saloni.

ISSA SVOJOM FLOTOM POMAŽE RIM U BORBI SA FILIPOM MAKEDONSKIM

Issa je u samoobrani, videći da ne će moći odoljeti ilirskom napadu, zamolila Rim za pomoć. Dobivši je, ona je ostala i dalje vjeran saveznik Rima. Prilike su se tako razvile da je to sada mogla da bude jedina politika Isse. Jedino u savezništvu s Rimom mogla se Issa obraniti od toga da je podvlaste ili Iliri ili Demetrije ili Makedonija. Istovremeno, Issa je isto toliko koristila Rimu: ona je zapravo sada bila njegova predstraža prema sjevernom Balkanu. Rim nije ni mogao stalno da pazi na svoje interese u tim stranama.

[32] Polyb. III 18, 19.

Demetrije Hvaranin nije na dvoru Filipa Makedonskog mirovao, nego je neumorno odgajao mladoga kralja za borbu protiv Rima. Pobjeda Filipa u eventualnom ratu protiv Rima značila bi i konac isejske države i isejske slobode. Zato su interesi Isse i Rima bili toliko povezani. Od ilirske države nije se Issa sada trebala bojati. Tamo je poslije smrti Pinesove (217. god.) vladao Skerdilaidas, koji je bio »saveznik« Rima, što je bila samo ljepša riječ za pojam vazala. Skerdilaidas, koji je 220. g. kao ilirski velikodostojnik s Demetrijem Hvaraninom pošao na ekspediciju južno od Lissosa i izazvao Rimljane, morao je prihvatiti, zajedno s Pinesom (219. god.), onakav mir, kakav su Rimljani htjeli. Sada, kao ilirski vladar, nije više mogao biti saveznik Demetriju, kojega je Rim smatrao ne samo za neprijatelja, nego i za podstrekača Filipa Makedonskog.

Uto se Filip Makedonski, sigurno podstaknut od Demetrija, odlučio na akciju u Jadranskom moru. Rim, zabavljen borbom s Hanibalom – koja je upravo tada bila u najvećem jeku – nije mogao da se jače angažira na Balkanu. S druge strane Filip je mislio, da će lako napasti Skerdilaidinu državu s morske strane. Ovaj je naime već duže vremena napadao njegove teritorije, provalio u Pelagoniju, podstaknuo na otpad od Filipa nekoliko dasaretijskih gradova u zaleđu Apollonije i čak provalio u neke krajeve same Makedonije. Filip je brzo oduzeo Skerdilaidi sve ono, što mu je ovaj bio uzeo, pa čak i više, a onda se spremao da ga napadne s mora. U tu svrhu dade sagraditi mornaricu od 100 lemba.[33]

Glavna je svrha Filipova pri tome bila da sebi osigura »prelaz u Italiju«. Demetrije je naime – pripovijeda Polibije – podsticao kralja i ulivao mu nadu u uspjeh ovoga plana, tako da je Filip neprestano u snu o tom sanjao i sav bio obuzet tim pothvatom. Ali Demetrije nije ovo radio Filipu za ljubav, već iz mržnje na Rimljane, no najviše zbog sebe samoga i svojih vlastitih nada. Nadao se naime da će samo ovim putem ponovo steći vlast nad otokom Pharosom.[34]

Preko zime Filip je doista sagradio flotu od stotinu lađa. Međutim, te lađe, koje su bile sagrađene po uzoru ilirskih, bile su građene više za brzi transport trupa nego za pomorsku bitku. One bi još bile mogle izdržati sukob s ilirskim flotiljama, pa i pobijediti ih, ali nikako ne bi mogle ući u borbu s nekom jačom rimskom flotom, na što Filip, bar zasada, nije ni mislio. Njegov je cilj sada bio, da pokori one Ilire, koji su se tada nalazili u savezničkom odnosu prema Rimu.

Na proljeće 216. god. krenu Filip sa svojom flotom iz Makedonije, oko Peloponeza, u Jonsko more. Putem se zaustavi kod Leukasa i Kephalenije, a onda doplovi do Apollonije i do rijeke Aousa. Ali, kad je tamo doznao, da jedna rimska flota koja se sastojala od peteroveslica kreće prema Iliriji i da su je vidjeli u Rhegionu, vrati se brzo u Kephaleniju, a odatle onda natrag u Makedoniju.

[33] Polyb. V 108, 109. — [34] Polyb. V 108.

Ustvari Rimljani su bili poslali, na Skerdilaidinu molbu, malu flotu od 10 lađa, jer više nisu ni mogli ni smjeli da odijele u ovom času, kad se na Apeninskom poluotoku odlučivalo o biti i ne biti rimske države,[35] i kad je rimska flota morala spriječavati svaki dovoz ljudi i hrane Hanibalovoj vojsci.

Tako je slučaj spasio i Skerdilaidinu Ilirsku državu, a i isejsku, jer da se Filip nije preplašio, t. j., da je znao, da se ta rimska flota sastoji od samih deset lemba, bio bi bez ikakove sumnje osvojio i cijelo ilirsko primorje i Issu i njenu državu i likvidirao rimsko gospodstvo na istočnoj obali Jadranskoga mora.

Demetrije Hvaranin, taj nepomirljivi neprijatelj Rima, uspio je da djeluje na odgoj mladoga osamnaestgodišnjeg Filipa Makedonskog. Nije teško bilo probuditi u mladome Filipu želju da postane slavan poput svoga imenjaka Filipa II., ili velikoga Aleksandra. I on je doista gutao sugestije Demetrijeve i s jedne strane smatrao da je pozvan da poput Filipa i Aleksandra, ostvari jedinstvo Grka i Balkana, a s druge vidio, da će mu se toj osnovi suprostaviti Rim, koji je koraknuo na Balkan. Pod utjecajem Demetrijevim poveo je sada Filip pregovore s Hanibalom i Sirakuzom za stvaranje velike mediteranske koalicije protiv Rima, pa je, poslije kartaške pobjede kod Cannae 216. g. pr. n. e. došlo (215. god.) do formalnog sklapanja saveza između Hanibala i Filipa. U tom su se ugovoru obavezivali Kartažani:

> »Ako pak bogovi u ratu protiv Rimljana i njihovih saveznika budu skloni nama i vama i ako budu Rimljani tražili da se sklopi mir i prijateljstvo, to ćemo mi sklopiti samo takav ugovor, da isto takovo prijateljstvo ima da postoji između njih i vas, i da se uglavi, da oni nikada ne smiju da rat protiv vas započnu, i da ne smiju da budu gospodari Korkyre, Apollonije, Epidamnosa, Pharosa, Dimala, kao ni da vladaju nad Partinima i Atintanima. Isto tako oni moraju da Demetriju Hvaraninu vrate sve podanike, koji se nalaze unutar rimske države«.[36]

Ugovor je bio jasan: Rimljani su trebali biti izbačeni sa cijele istočne obale Jadranskoga i Jonskoga mora, a time se uspostavljala Demetrijeva država. Ovaj savezni ugovor, sklopljen u Hanibalovu taboru, popratili su svojom zakletvom Hanibal, Magon, Myrkan i Barmokar kao i svi članovi kartaškoga vijeća u Hanibalovu taboru.

Bilo je očekivati, da će – kad se takav ugovor jednom sklopio – sada slijediti odlučna zajednička akcija protiv Rima, koji je bio slomljen porazom kod Cannae. Nema sumnje, da bi Grci u Italiji i na Siciliji, koji nisu bili nikako oduševljeni rimskim gospodstvom, pomogli tako moćne saveznike. Ali se to nije dogodilo onako čvrsto i odlučno, kako je to trebalo da bude. Filip je mogao poslati u Italiju veliku vojsku, ali to nije učinio, vjerojatno zbog toga, što nije htio prepustiti vodstvo Hanibalu. On nije pomogao Sirakužanima, koji su tu pomoć tražili,

[35] Polyb. V 110.
[36] Polyb. VII 9.

kad im je hitno trebala. Umjesto velike vojne, umjesto jakog napada na Rimljane u Italiji, Filip se zadovoljavao manjim napadajima na njih, i to na istočnoj obali Jadranskoga i Jonskoga mora, što za opću situaciju prema Rimu nije značilo skoro ništa. Filip nije otvorio Rimljanima u Italiji drugi front, koji bi za njih trebao biti isto toliko opasan koliko i Hanibalov, a za njegove poteze na istočnoj obali Jonskoga i Jadranskoga mora Rimljani nisu mnogo trebali da se boje, i oni su brzo tome našli lijeka.

Rimljani su radili upravo obrnuto od Filipa; oni su njegovu akciju paralizirali na samom Balkanskom poluotoku. To su učinili u prvom redu svojom diplomatskom sposobnošću i aktivnošću, pa su Filipa okružili njegovim vlastitim neprijateljima na Balkanu. U tu su svrhu sklopili savez s Etolcima, zatim s pergamskim kraljem Atalom, pa s Lakedemoncima na Peloponezu i s ilirskim vladarima Skerdilaidom i Pleuratom. Tako Rimljani nisu trebali mnogo odvajati od svojih snaga, da bi paralizirali Filipove poteze na Jonskom i Jadranskom moru, jer su njihovi saveznici na Balkanu i u Maloj Aziji zaokupljali Filipa. Shvativši situaciju, Filip je 205. god. sklopio s Rimljanima mir u Phoinike u Epiru, kojim im je vratio sve, što je bio osvojio na zapadnoj obali Balkana. Rimljani mu sa svoje strane priznaše Atintaniju. Bilo je to osam godina poslije smrti Demetrija Hvaranina (213. god.), koji je umro u punoj vjeri, da će Hanibal i njegovi saveznici protjerati rimske uljeze sa Balkana.

Mir u Phoinike 205. god. bio je za Rim samo privremena mjera, jer je još uvijek trajao rat s Hanibalom, koji je Rim nastojao s potpunim uspjehom dovršiti. Ni Filip nije smatrao ovaj mir nečim definitivnim, nego više primirjem, za vrijeme kojega se spremao na veliko razračunavanje s Rimljanima. Poznavajući namjere Filipove, rimski je senat, odmah poslije konačne pobjede nad Hanibalom i sklopljena mira s Kartažanima – uza svo opiranje rimskog puka, koje je poslije mnogo oporbe slomio – započeo 201. god. novi rat protiv Filipa, smatrajući potrebnim da s njime konačno obračuna.

Issa, znajući dobro kakova joj pogibelj prijeti od Filipa, pomagala je svom snagom svog saveznika, Rim. Tako je jedamput u ovome, drugom, makedonskom ratu Issa poslala Rimu u pomoć dvadeset lađa, koje su se pridružile rimskoj floti kod Presie u Atici. Rimljani su tada poslali isejsku flotu da opljačka okolicu Carystusa na Eubeji, dok je rimska flota ostala kod Geraestusa, eubejske luke, čekajući Isejce da se vrate od Carystusa. Kad su se Isejci povratili s uspjela poduzeća, pošla je cijela flota, prošavši mirno otok Scyros, u Icus.[37]

Prilikom ovoga rata na skupštini Ahejaca u Sikyonu 198. god. prvi ahejski govornik Aristen kazao je u svom govoru, da se oko Peloponeza nalazi 100 lađa s palubom, 50 lakših nenakritih i 30 isejskih; ta je flota spremna da opljačka obale Peloponeza. U svom govoru Aristen je od ove flote posebno spomenuo jedino isejsko odjeljenje, iako je tu

[37] Livius XXXI 45, XXXVII 16.

bilo i lađa, koje su poslali drugi grčki gradovi, koji su s Rimom bili u nekoj vezi; iz toga se vidi da je Issa imala prema Rimu sasvim nezavisan položaj.[38]

Kad je 197. god. kod Skotusse u Tesaliji na gorskom lancu Kynoskephalai Filip bio poražen, došlo je do mira, u kojem je izgubio sve ono, što je u prošlom ratu bio osvojio. Osim ostaloga, morao je Rimljanima predati i najveći dio svoje ratne mornarice. Mir je bio sklopljen u Tempe, iste, t. j. 197. god. Na to je Rim, kao novi zaštitnik Grčke protiv makedonskog presizanja, na Istmijskim igrama (196. god.) proglasio, da su svi evropski Heleni, koji su dosada bili podložni Makedoniji, slobodni i autonomni, što je kod Grkâ, protivnikâ Filipovih, izazvalo golemo oduševljenje. Oni pri tome nisu vidjeli, kako je ta sloboda, koju im je donosio Rim, zapravo njegova dominacija, i kako je na Balkanski poluotok zakoraknuo stranac, koji će i te kako zadirati u njihove domaće prilike, dok im konačno ne oduzme i posljednji ostatak slobode.

Tako se Rim početkom II. st. pr. n. e. uvukao duboko u unutrašnjost Balkana, sve do Ohrida, a pod njegovu direktnu vlast, odnosno pod vlast njegova vazala, ilirskog kralja Pleurata, bio je podvrgnut cijeli teritorij zapadnog Balkana, sve do rijeke Neretve.

ISSA POMAŽE RIM U RATU PROTIV ANTIOHA

Međutim je sirijski kralj Antioh 198. god. zauzeo Celesiriju, a slijedeće godine i neka egipatska mjesta na južnoj obali Male Azije. Kad je on osvojio i Ephesos, pa Abydos, a 196. god. prešao Helespont i zauzeo neka tračka mjesta, koja su Rimljani u prošlom ratu već bili uzeli u račun, dođe u sukob s Rimom. Rimljani, koje su bili pozvali u pomoć neki gradovi Male Azije, ugroženi od Antioha, stupiše s njime u pregovore. Ali, kad se je sirijski kralj, nagovoren od Etolaca i nekih drugih Grka, 192. god. iskrcao u Grčku i napao Rimljane, dođe do rata.

U ovom ratu protiv Antioha pomagala je Rim i Issa. Njene pomoćne čete s brodovlja kojim je zapovijedao Gaj Livije prve su napale neprijatelja na hridinama luke Phoenicunta, nedaleko grada Patare na jugozapadnom predbrežju Male Azije. Izdržavši zajedno sa četama Smyrne, dok je stiglo pojačanje, omogućile su Rimljanima konačnu pobjedu.[39]

ISSA U RATU PROTIV GENTIJA

Sličnu ulogu, koju je Issa imala u početku prvog ilirsko-rimskog rata 229. god. pr. n. e., imala je također i u posljednjem ilirsko-rimskom

[38] Liv. XXXII 21. — [39] Liv. XXXVII 16.

ratu, koji je zauvijek zapečatio sudbinu ilirske države. On je Issu oslobodio opasnog neprijatelja, a donekle i zaštitnika gusara, koji su ponovo uvelike smetali isejskoj trgovini na Jadranu.

Čim je Gentije stupio na ilirsko prijestolje i pokazao da nema namjere spriječavati svoje podanike u gusarenju, gusarenje na Jadranskom moru ponovo je uzelo maha, kao ono za doba Agrona i Teute. Zbog toga je 180. god. pr. n. e. pretor L. Duronije pošao s deset ratnih lađa u Jadransko more sa zadatkom da ga očisti od gusara. Kad se vratio sa te ekspedicije u Rim, bacio je svu krivicu zbog razularena gusarenja na Gentija, zato što su lađe, koje su pljačkale po Jadranu, dolazile iz krajeva, koji su bili u njegovu kraljevstvu. Duronije je naveo, kako je zbog toga poslao poslanstvo Gentiju i kako ti njegovi poslanici nisu uopće bili pripušteni kralju. Naveo je dalje, da Gentije drži na otoku Korčuli zarobljene čak i rimske građane.

Možda i nije bilo sve onako kako je Duronije pred senatom govorio. Kad je Gentije doznao za ovo Duronijevo objeđivanje, osobito pak da nije htio primiti rimske poslanike, poslao je u Rim poslanstvo, preko kojega je izjavio, da se u vrijeme, kad su Duronijevi poslanici k njemu dolazili, on nalazio u najudaljenijim od mora krajevima svoga kraljevstva, te ih, prema tome, nije ni mogao primiti.

Ma koliko Rimu bilo do toga da na Jadranu vlada sloboda plovidbe, njega je u to vrijeme zainteresirao drugi, kudikamo veći i teži problem: nova opasnost od Makedonije. U njoj je tada vladao sin Filipov, Perzej, koji je od svoga oca naslijedio mnoge sposobnosti, a i želju i volju da oslobodi Balkan od rimskog protektorata i Rimljane istjera sa tog poluotoka. U tu svrhu zamisli on veliku osnovu: stvoriti veliku koaliciju protiv Rima od Dunava do Nila i od Jadrana do Crnoga mora. Rim je bio upućen u nastojanje i akciju Perzejevu, pa je zbog toga i on zasnovao protuakciju i protukoaliciju protiv Perzeja, u koju su ušli numidski kralj Masinissa, Eumen iz Pergama, Antioh Epiphanes iz Sirije, mnoge grčke državice, pa i Kartaga.

Dok se tako Rim spremao na novi rat protiv Makedonije, dođe u Rim poslanstvo iz Isse, da se potuži na Gentija i njegove podanike. Isejci su se tužili na Gentija, da je po drugi put opljačkao njihove krajeve. Istovremeno podigoše oni protiv Gentija i drugu optužbu, za koju su sigurno znali, da će na senat mnogo više djelovati nego ilirsko gusarenje. Oni su saopćili senatu, da su doznali iz najpouzdanijih vrela, da ilirski i makedonski kralj žive u tijesnom prijateljstvu i da se po zajedničkom planu spremaju na rat protiv Rima. Dapače, da po savjetu Perzejevu – pod krinkom jednog poslanstva – u Rimu drže uhode, da bi doznali što se tamo dešava.[40]

Kad je senat čuo ovu optužbu Isejaca protiv Gentija, pozva odmah k sebi spomenuto ilirsko poslanstvo. Pozvani izjaviše, da su oni ilirski poslanici, poslani amo od Gentija, da se brane protiv eventualnih optužaba, koje bi mogli Isejci protiv njih u Rimu iznijeti. Na to su ih neki

[40] Liv. XLII 26.

senatori upitali, zašto se onda nisu prijavili kao poslanstvo, da im se, kako je to u Rimu običaj, pruži gostoprimstvo i iskažu počasti, koje im kao takvima dolikuju. Na taj bi se način bilo doznalo da su došli kao i zbog čega su došli. Ovaj ih je upit zbunio, pa su se počeli zaplićati u odgovoru, na što su bili pozvani, da ostave senatsku dvoranu. Istovremeno zaključi senat, da im se – budući da nisu postupali kako je trebalo – ne odgovori ništa, nego da on, t. j. senat pošalje svoje poslanike Gentiju. Ti su poslanici imali Gentiju kazati, da su se senatu potužili rimski saveznici, da on na njihovu teritoriju žari i pali i da vrijeđanjem njihovih saveznika postupa vrlo nepravedno. Kao poslanici Gentiju bijahu određeni Terencije Varro, Gaj Pletorije i Gaj Cicerej.[41]

Kad se spremio i diplomatski i vojnički, započe Rim 171. god. pr. n. e. rat protiv Perzeja. Za taj rat skupljala se rimska flota u Epidamnu – Draču. Issa pošalje u Drač dvanaest svojih lađa, a Gentije 54 lađe.[42]

Gentije nije svejedno bio Rimljanima pouzdan. I upravo zbog toga Rim je, u dogovoru s Issom – a sigurno prema saveznom ugovoru – odlučio da Issu učvrsti kao bazu za eventualne operacije protiv Gentija na sjevernom dijelu njegove države, a svakako i da ga nadzire. U tu svrhu posla Rim u Issu legata Gaja Furija, koji preuze komandu i nad dvima isejskim lađama. Malo zatim posla senat Furiju pojačanje iz Brunduzija i to 8 lađa sa 2000 momaka.[43]

Sigurno je već u saveznom ugovoru između Isse i Rima bilo istaknuto, da će u slučaju potrebe Issa primiti među svoje bedeme rimsku vojsku i rimsko zapovjedništvo, da brane i Rim i nju od zajedničkog neprijatelja.[44] Doskora se vidjelo da je Rim s pravom sumnjao u Gentija, jer je ovaj 168. god. prešao na stranu Perzejevu, i to u momentu, koji nije davao nikakove nade da bi Perzejeva, ma koliko plemenita, stvar mogla da pobijedi. Rim je odveć bio opkolio Perzeja svojim saveznicima i njegovim neprijateljima, a Grci su, s druge strane, odviše bili zagrijani partikularizmom, te nisu bili kadri vidjeti da će propašću Perzejevom propasti i Makedonija, posljednji branitelj balkanske, a s njom i grčke slobode. Nisu se mogli nadati da će Rim malo kasnije i njima svima ukinuti slobodu. Poslije Gentijeva poraza kod Skadra, iza kojega je slijedio i poraz Perzejev kod Pydne, bili su Rimljani potpuni gospodari situacije. Tada je, još u zimi 168/7. god. vođa i pobjednik Gentijev, L. Anicije, proglasio Ilirima, kojih je poglavice pozvao preda se: »Senat i narod rimski zapovijedaju da budu slobodni i da ne plaćaju nikakova danka: Essensi i Taulantiji, Pirusti, Rizoniti i Olcinati (građani Rizona – Risna i Olciniuma – Ulcinja), jer su prišli Rimu dok Gentije nije bio još pobijeđen». Isto tako rimski senat određuje da ne plaćaju danka ni Daorsi, jer su napustili bili Karavancija (brata Gentijeva) i prešli Rimljanima. Ostalim Ilirima nametnuše Rimljani polovinu danka. Napokon, proglasi L. Anicije podjelu Ilirika u tri dijela.[45]

[41] Liv., l. c. — [42] Liv. XLII 48. — [43] Liv. XLIII 9.

[44] Na taj način treba razumjeti Liv. XLIII 9, a ne kako to uzima Zippel (Die römische Herrschaft , 94, 95) ili Fluss u PWRE Suppl. V st. 348, 349, s. v. *Issa*.

Mi smo ovdje izostavili Issu, koja se inače nalazi u svim tekstovima, pa i kritičkim. Taj tekst redovito ovako glasi: »*non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olcinatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent*«[46]

Iz našeg dosadašnjeg izlaganja je jasno, da se ovakav tekst ne može odnositi na Issu. Ovdje je govor samo o onim ilirskim plemenima, koja su bila pod Gentijem i s njim zajedno započela rat s Rimljanima, ali su ga – dok je još Gentije bio nepobijeđen – napustila i prešla na stranu Rima. Issa nije bila nikakvo ilirsko pleme, nego slobodna grčka država na Jadranu i, još od 230. god., saveznik Rima. Ne samo što ona nije bila u ratu s Rimom, nego je uvijek bila protiv Gentija, dapače je vrlo mnogo doprinijela, da je Rim uvidio, da mu Gentije nije iskren prijatelj. Prema tome, ona nije mogla otpasti od Gentija, kad nikada nije s njime ni bila. Rat protiv Gentija nije bio samo rimski, nego i isejski rat. Issa je čak dopustila pojačanje svoje posade rimskim četama, da bi se mogla bolje braniti od Gentija. Rimljani su, napokon, sve to i predobro znali, a da bi bili mogli počiniti takvu grešku, da svoje saveznike, isejske Grke, ubroje među Ilire.

Da je sve to tako, pokazuje nam i to, što je na ovom mjestu Livijev tekst – onako kako je do nas dopro – takav da ga je vrlo teško točno urediti. On glasi: »*non solum liberos sed etiam immunes foressenes et taulantiosdassarentiorumtirustasasinitasassolciniatas*«.[47]

Očito je, dakle, da je pleme, koje se krije u riječi »*foressenes*« (koje možemo rastaviti u »*fore (.s)senes*«, što može da bude i *Senes* i *Esenes*, pa i *Issenes)*, jedno ilirsko pleme, koje je nastavalo nedaleko Taulantijaca, Dasaretijaca i Boke Kotorske, vjerojatno negdje u današnjoj Albaniji. Vjerojatno se ovdje radi o »Lissenes«, t. j. stanovnicima Lissosa, Lješa, koji grad je bio u vlasti Gentija, i već tada sasvim iliriziran. Tamo se nalazio Gentije, kad mu je Perzej poslao Ilira Pleurata i Adaiosa iz Beroeje kao poslanike, da ga pridobiju za savez s Makedoncima. Ovi poslanici, misleći da je Gentije u Skodri, krenuše tamo, gdje doznaše. da se on nalazi u Lissosu. Tu ih je Gentije i primio, ali do sklapanja saveza nije tada još došlo.[48]

SUKOB ISSE S DELMATIMA

Issa, kojoj je najviše bilo do toga da dođe do obračuna između Rima i Gentija i koja je zajedno s Rimom ušla u rat te ga i dalje uvijek naj-

[45] Liv. XLV 26. – [46] Ibid.

[47] B. Niese, koji donosi gornji tekst manuskripta uz napomenu, da se ne može sa sigurnošću urediti, kaže, da »die Issaeer bleiben als freie römische Verbündete überhaupt aus dem Spiel«. (Niese, Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea, III, Gotha 1903., str. 178).

[48] Polyb. XXVIII. 8.

savjesnije pomagala, slavila je sada pobjedu. Njen rad protiv Gentija i njegovih podanika u Rimu bio je sada okrunjen uspjehom. Ilirska država kao takova nije više postojala, nego samo pojedina plemena sa svojom plemenskom vladavinom, u odnosu prema Rimu kako smo to gore spomenuli. Isejska je sloboda rimskim savezništvom bila sada osigurana.

Rimljani nisu ni sada pokorili ona plemena, koja su nastavala krajeve sjeverno od Neretve, u prvom redu Ardiejce i Delmate. A upravo su se unutar delmatskoga teritorija nalazile isejske kolonije Tragurion i Epetion te naselje u Saloni. Delmati nisu mnogo poštivali isejsku snagu, pa su od vremena do vremena napadali isejska naselja na kopnu, u prvom redu Epetion i Tragurion. Isejci su nekoliko puta poslali svoja poslanstva u Rim, tužeći se da Delmati napadaju njihov teritorij i spomenute gradove. Isto su se tako potužili na Delmate i Daorsi, koji su nastavali krajeve na lijevoj obali Neretve. Napokon je rimski senat, kad je smatrao da je došlo vrijeme da intervenira, poslao u te krajeve izaslanstvo, kojemu je bio na čelu Gaj Fannije. To je izaslanstvo trebalo proučiti prilike i odnošaje Delmata i njihovih gradova. Delmati, koji su za Pleuratove vlade bili ovome podložni, odcijepiše se poslije njegove smrti od nasljednika mu Gentija, postadoše samostalni i podvrgoše pod svoju vlast neke svoje susjede.

Izvještaj, koji je Gaj Fannije na povratku podnio, nije bio nipošto zadovoljavajući. On je izvijestio, da Delmatima nije ni na kraj pameti da dadu bilo kakovu zadovoljštinu Isejcima ili Daorsima, štoviše da su bili toliko drzoviti, te ga nisu htjeli ni saslušati, već su mu poručili, da oni nemaju s Rimljanima nikakova posla. Delmati nisu htjeli ni primiti na stan niti pogostiti rimske poslanike, čak su im oduzeli i konje, koje su oni bili iz drugog grada dobili. Bili bi ih i napali, da se nisu neopazice povukli. Ovakvo ponašanje Delmata prema njihovu poslanstvu, Rimljanima je samo dobro došlo kao izlika za rat protiv njih. Rim je, naime, otprije namjeravao zavojštiti na Delmate, najviše zbog toga da ponovo uputi u ratovanje svoje čete, koje su bile omlohavile uslijed dugog mira, koji je trajao već punih dvanaest godina.[49]

Rat je započeo 156. god. pr. n. e. konzul Gaj Marcije, koji je u prvom naletu bio od Delmata potučen. Kad je ponovo provalio u njihovu zemlju, popalio im je glavni grad Delminium. Rat je završio njegov nasljednik konzul Kornelije Nasika, koji je Delminij zauzeo, a pored toga i mnoga druga delmatska mjesta, te konačno prisilio Delmate na mir.[50]

Vrlo je vjerojatno, da su i za rat, koji su Rimljani 135. god. pr. n. e. poveli protiv Ardiejaca, dali povod Isejci. Ardiejci su, naime, počeli ponovo gusariti po Jadranu, što je, bez sumnje, u prvom redu diralo isejske interese, jer su Isejci sa svojim posjedima bili prvi na udaru ovakovih gusara. Nastanjeni na ušću Neretve i po današnjem makarskom Primorju, Ardiejci su izlazili na otvoreno more Bračkim i Hvar-

[49] Polyb. XXXII 18, 19. – Liv. Epitomae XLVII; sr. G. Novak, Prošlost Dalmacije I str. 38, 39.
[50] App. *Ill.* 11, Liv. Epit. XLVII.

skim kanalom, kao i onim između Pelješca i otoka Hvara. Prve na udaru bile su im lađe isejskih trgovaca, koje su plovile u Salon, Tragurion, ili pak u samu Issu i na Korčulu, na kojoj je bilo poznato isejsko naselje kod današnje Lumbarde. Osim gusarenja po Jadranu, Ardiejci su vjerojatno napadali i svoje susjede, a rimske podanike, Daorse. Zbog tih ardiejskih pljačkaških napadaja poveli su protiv njih Rimljani rat. Konzul Ser. Fulvije Flako, koji je vodio taj rat (rat je vođen i protiv njihovih susjeda i saveznika Plerejaca), imao je uspjeha i pobijedio ih je. Tada su Rimljani odlučili da jednom zauvijek dokrajče gusarenje Ardiejaca, pa su ih sa mora preselili u unutrašnjost i prisilili da obrađuju zemlju. Međutim, kraj, u koji su Rimljani preselili Ardiejce – vjerojatno današnja Hercegovina – bio je »opor i neplodan i nepogodan za poljoprivredu, tako da su oni kroz jedno stoljeće potpuno propali i skoro izumrli«.[51]

Tako je nestalo sa Jadranskog mora i ratobornog gusarskog plemena Ardiejaca, koje je bilo uspjelo da stvori ilirsku državu, da se nametne najvećem dijelu Ilira i zavlada morem. Issa je mogla sada mirno razvijati svoju trgovinu, u savezu s Rimom, čije je interese svugdje pomagala, sigurna da će i on pomagati njene, kako je to već u nekoliko navrata učinio.

V.

GUBITAK SLOBODE

Poslije rata proti Ardijejaca (135. pr. n. e.) sve do godine 56. pr. n. e. o Issi ne doznajemo ništa. Očito je u to vrijeme ona, zajedno sa svojim naseobinama na dalmatinskom kopnu, nastavila svoj trgovački život, svoju posredničku ulogu između ilirskih krajeva i mediteranskoga svijeta.

Njezini odnosi prema Rimu ostali su isti, kakvi su postojali od 230. g. pr. n. e., t. j. Issa je bila samostalna država, sa svojim gradićima i naseljima na kopnu i na Korčuli, vezana s Rimom prokušanim savezom prijateljstva i zaštite.

Kad je Cezar zakonom Vatinijevim godine 59. pr. n. e. dobio kao prokonzul Galiju Cisalpinu i Ilirik, pošao je u Galiju, kamo su ga vukle njegove velike osnove i namjere. Ni prve ni druge godine svoga prokonzulata, i suviše zauzet poslovima u Galiji, nije posjetio Ilirik. A onda, kad je mislio, da je Galiju pokorio, pošto je svladao Belge, istjerao Germane, pobijedio u Alpama Sedune, pošao je početkom zime u Ilirik, jer je htio da i te narode posjeti i te krajeve upozna. (Caes. Bell. Gall. III. 7).

Kad se doznalo, da Cezar namjerava u Ilirik, posla k njemu Issa jedno svoje poslanstvo, koje ga god. 56. zatekne u Akvileji. Issa, kao

[51] Strabo IV 5, 6, Liv. Epit. LXI, App. *Ill.* 10, Plinius *Hist. nat.* 3, 22, 143.

slobodna država, nije potpadala pod Cezarovu jurisdikciju, nego je slobodno s njim razgovarala i ugovarala. Međutim u to vrijeme, kada je Rim Dalmaciju već obrazovao kao provinciju, i kada je sve oko Isse potpadalo, bar nominalno, pod jurisdikciju prokonzula za Ilirik, Issa je osjetila potrebu da dobije od prokonzula neke garancije, u prvom redu za svoj posjed na dalmatinskom kopnu, koji je sa svih strana bio okružen teritorijem, koji je potpadao pod vlast prokonzula. Čak je i dio Salone pripadao takvom teritoriju.[52]

Cezar je, idući za tim da rimsku provinciju Dalmaciju što bolje osigura, pristupio kolonizaciji njenih glavnih čvorišta. Kao jedno od najvažnijih smatrao je Salonu zbog njena izvanrednog položaja na izlazu iz dalmatinskog zagorja u primorje i zbog velikog zaljeva pred njom, – što su već bili dobro uočili Iliri, koji su je osnovali i Isejci, koji su u tu ilirsku Salonu unijeli jednu svoju naseobinu. Cezar je u ilirsko-isejsku Salonu uselio izvjestan broj rimskih građana, s njihovim porodicama, koji su odmah obrazovali svoj *conventus civium romanorum*. Vjerojatno je to Cezar učinio u sporazumu s Issom, prema saveznom ugovoru, prema kojemu je Rim mogao, u slučaju da to smatra potrebnim, privremeno poslati u Issu i njoj podložne gradove i mjesta svoju vojsku, kako je to učinio za vrijeme rata protiv Perzeja. A možda i nije tako, nego je Cezar, bez prethodnog sporazuma s Issom, poslao u Salonu spomenute rimske građane, i time povrijedio, bar što se isejskog dijela Salone tiče, isejske interese, pa su Isejci smatrali potrebnim, da Cezara na to upozore i da ga zamole, da u buduće pazi na njihove interese kao rimskih saveznika. Zbog jednog ili drugog, a svakako zbog zaštite svojih interesa, poslala je Issa poslanstvo Cezaru.

Isejski poslanici Pamfil, sin Pamfilov, Kleempor, sin Timasionov, i Filoksen, sin Dionizijev, bili su primljeni od Cezara u Akvileji petoga dana mjeseca Artemisiona. Uime isejskog poslanstva govorio je Gaj Gavenije, koji je vjerojatno bio i tumač. Među ostalim on je govorio »o slobodi Isejaca i o prijateljstvu Rimljana i Isejaca.« Cezar je odgovorio, da će on, budu li i dalje ostali vjerni saveznici Rima, poštovati njihovu slobodu i njihov teritorij.

Postigavši svoju svrhu, vratiše se isejski poslanici i izvijestiše u svom vijeću u Issi o svom putu i iznesoše Cezarovu izjavu. Isejsko vijeće, koje je prije bilo uvelike zabrinuto za svoju slobodu i svoj posjed, dade tu važnu izjavu uklesati u kamen i postaviti na javnom mjestu u Saloni, vjerojatno i u samoj Issi, Tragurionu i Epetionu, a i drugdje, smatrajući da će ovako važna Cezarova izjava djelovati i na rimske koloniste, koje je Cezar u Salonu poslao.[53]

[52] G. Novak, Isejska i rimska Salona, Rad Jug. ak. 270, Zagreb 1948., 29 i passim.

[53] Kubitschek u Jahrbuch für Altertumskunde I. Wien 1907., str. 78–85; A. Wilchelm, Inschrift aus Salona, Sitzungsber. der k. Akademie der Wiss. in Wien, phil.-hist. Kl. Bd. 175. Abh. I., 1913., str. 18–22; Abramić, Grčki natpisi iz Solina, Vjesnik za arh. i hist. dalm. XLVII–XLVIII, str. 3 i d.; G. Novak, o. c. str. 9, 11,

Taj je zaključak isejskog vijeća sačuvan na tri fragmenta, pisana grčkim jezikom, nađena u Saloni. Dva manja fragmenta nađena su prije od većeg.[54] Za nas su sva ta tri fragmenta od najvećeg značaja, jer nam utvrđuju, da je sve do godine 56. pr. n. e. još uvijek postojala slobodna isejska država, koja je bila saveznik Rima, da je njoj pripadao Tragurion, Epetion i isejska Salona, i da je rimski prokonzul u Iliriku Gaj Julije Cezar svečano izjavio, da poštuje isejsku državu, njen teritorij, njenu slobodu, kao i njeno savezništvo s Rimom. Ako tome dodamo, da se u jednom fragmentu bez svake sumnje spominje Manijski zaljev, dakle onaj dio Jadrana između rta Planke, Šolte, Brača i Makarske, očigledno je, da je Cezar garantirao sav isejski posjed na tom zaljevu.[55]

Issa je ovakvim uspjehom svoga poslanstva mogla biti zadovoljna, uz pretpostavku, da će obećanje Cezarovo poštovati i »rimski građani«, t. j. kolonisti, koje je Cezar poslao u Salonu.

Suprotnosti, koje su već dugo trajale između Cezara i Pompeja, dovele su god. 49. do velikog građanskog rata. Taj je sukob zahvatio velik dio rimske imperije, i mnogi su silom prilika bili u nj uvučeni. Rimska se vojska podijelila, jedni su pristali uz Cezara, drugi uz Pompeja, rimski senatori isto tako.

I Jadransko je more postalo poprište golemog sukoba, koji je rascijepao rimski svijet. Kod otoka Krka (Curycta) napadoše Pompejevi legati L. Skribonije Libon i M. Oktavije Cezarova legata C. Antonija, koga je Cezar poslao u sjeverni Ilirik, da s te strane brani sjevernu Italiju. Mornarica Antonijeva bijaše potučena i prisiljena na predaju.[56] Libon je na to pošao na jug, a Oktavije se dao na pridobijanje Liburna i Delmata za Pompeja. Nešto prijetnjama, nešto obećanjima uspije Oktavije pridobiti mnoge gradove i plemena. Među onima, koji su pristali uz Pompeja, bila je i Issa, koju Cezar naziva »nobilissimum regionum earum oppidum«.[57]

Pompejeva mornarica, koja je otplovila na jug, stigla je prekasno da spriječi Cezarov prijelaz iz Brunduzija u Epir.

Odluka Isse da pristane uz Pompeja najsudbonosniji je korak, što ga je ona ikada učinila. Nju naziva Cezar, da je bila »najprivrženija Pompeju«. Zašto je ona to učinila? Issa kao saveznik Rima nije se ni smjela miješati u građanski rat, koji je bio nutarnja stvar rimske imperije. Što je nju moglo nagnati na to, da uza sve to privoli na stranu Pompejevu, u vrijeme kada se još nipošto nije moglo znati, tko će po-

12; Rendić: Prilozi etnografiji i topografiji i t. d. – Jadastini, Vjesnik dalm. LII 1935.–49., str. 31 i d.; D. Rendić-Miočević, Ricordi aquileiesi nelle epigrafi di Salona; Studi aquileiesi offerti a G. Brusin, 1953., str. 67–76.

[54] Bull. Dalm. XXVII 1904., str. 92; Abramić, l. c. str. 3.

[55] Abramić na cit. mj. uzima Manijski zaljev kao solinski. Po našem je mišljenju Manijski zaljev obuhvatao gore navedeni dio dalmatinske obale. Samo ako se Manijski zaljev tako razumije, nalazili su se u njemu i isejski gradovi Tragurion i Epetion, a i Salona.

[56] Caes. Bell. civ. III, 10.

[57] Caes. Bell. Alex. XXXXVII. ed. Teub. 1910., str. 31.

bijediti? Jedva je moguće, da Isejci nisu dobro promislili, prije nego što su pristali uz Pompeja i time se opredijelili protiv Cezara. Riječi Cezarove, da je Issa bila »najprivržnija Pompeju«, jasno govore, da Issa nije pristala uz Pompeja od straha, da je ne napadne Oktavije, nego da je ona bila odana Pompeju svojevoljno i otvoreno.

Mi smo na drugom mjestu[58] kazali, da taj razlog nalazimo u tome, što se je Cezar između 56. i 48. god., u vrijeme svoga prokonzulata, pobrinuo da usred ilirske zemlje u ilirsko-isejsku Salonu useli izvjestan broj rimskih građana s porodicama. Cezar je obećao Isejcima, da ne će dirati u njihovu slobodu ni u njihov posjed, među kojim je bilo i isejsko naselje u Saloni, koje je direktno potpadalo pod Issu. Ali, uza sva Cezarova obećanja, doseljeni rimski građani postupahu prema isejskim posjedima kao gospodari. To se naročito događalo u Saloni, gdje su doskora Isejci izgubili svaki utjecaj i rimski građani postali njeni potpuni gospodari, štiteći pored političkih i ekonomske interese Isse. U sukobu između Cezara i Pompeja ne spominju se salonitanski Grci, već samo »cives romani«,[59] čak *Cives Romani fortissimi fidelissimique.*[60] Dogodilo se, dakle, da su se poslije godine 56., kad su ono Isejci postavili spomenuti natpis sa Cezarovim odgovorom u Saloni, izmijenile prilike, a useljeni »rimski građani« postali preuzetni u tolikoj mjeri, da su krnjili prava Isse i oštećivali njezine interese. Stoga se ona okrenula na drugu stranu i sklopila prijateljstvo s Pompejem, koji joj je sigurno jamčio, da će joj vratiti sve ono, što su joj Cezarovi ljudi uzeli.

Kad Cezar u svom Bellum Civile opisuje ove događaje, ne spominje Issu na onom mjestu, gdje govori o tome, kako je Oktavije pridobijao milom ili silom na svoju stranu liburnska i druga plemena na istočnoj obali Jadrana, nego on o njoj govori sasvim napose, ističući njeno prijateljstvo Pompeju. Iz toga izlazi, da je ona direktno s Pompejem pregovarala, davno prije nego je Oktavije pobijedio Antonija kod Cyricte.

U ovom sukobu podsjedne Oktavije Salonu, ali je ne uspje osvojiti do zime, na što pođe u Dirahij k glavnini Pompejevih snaga.

Međutim se rat između Cezara i Pompeja nastavio.

Poslije Pompejeva poraza kod Farsala povuče se Oktavije sa svojom mornaricom u Jadransko more. U Iliriku je Cezarov kvestor A. Kornificije umirivao pobunjene krajeve i g. 48. zauzeo Promonu. Gabinije, koji je dolazio Cezaru u pomoć preko Ilirika, bijaše g. 48/7. kod Synodija (između današnjeg Solina i Sinja)[61] zaskočen i ametom potučen. Rimljani izgubiše preko 2000 vojnika, 37 centuriona i 4 tribuna. Gabinije, koji se tako nije uspio sjediniti s Kornificijem, skloni se u Salonu, koja je već prije bila okružena bedemima i izdržala Oktavijevo podsjedanje.

[58] Isejska i rimska Salona, str. 17.
[59] Bell. Civ. III, 9.
[60] Bell. Alex. XXXXII.
[61] Synodium stavljali su razni pisci u razna mjesta: Muć, Otavice, Baljina Glavica, Kljake, i dr. Vidi Novak, Topografija i etnografija i t. d. str. 12, 13 (Supl. Bull. dalm. XXVIII 1915).

Kornificije bez vojske i Gabinije poražen nisu doista bili nikakva zapreka Oktaviju, da zauzme Ilirik. Videći, da se svojim snagama ne će moći održati, obrati se Kornificije Vatiniju, koji se sa svojom mornaricom nalazio u Brunduziju. Shvativši tešku situaciju, ma da ni sam nije bio u povoljnim prilikama, pohitao je Vatinije Kornificiju u pomoć. Kako nije imao dovoljno ratnih lađa, dade on pretvoriti mnoge teretne lađe u ratne, a onda, ne gubeći vremena, krene u Ilirik.[62] Tamo su se mnogi primorski gradovi već bili predali Oktaviju, pa je Vatinije usput pozvao te gradove da se vrate Cezaru. One, koji bi ga poslušali, primao je ponovo među Cezarove prijatelje, a one, koji to nisu htjeli, ostavljao bi na miru i plovio dalje, nastojeći da se sukobi s Oktavijevom flotom. Oktavije je upravo s kopna i s mora podsjedao Epidaur, u kojem se je nalazila Cezarova posada. Ali, kad je čuo za dolazak Vatinijev, uzmaknu prema sjeveru i zaustavi se u luci otoka Tauris (Šćedro, na južnoj strani otoka Hvara). Vatinijeva flota krene prema sjeveru za njim, ne sluteći da se on nalazi na Šćedru. Tako dođe kod samoga Šćedra, u kanalu između Šćedra i Hvara, do velike pomorske bitke, koja je odlučena u korist Vatinija. Oktavije u noći, po velikoj oluji, umakne, zajedno s nekoliko svojih lađa, u Issu. Vatinije uđe s flotom u luku Šćedra, u kojoj je prije bio usidren Oktavije. Tu je popravio svoje lađe, a onda poslije tri dana otplovi na Issu, jer je mislio, da se Oktavije tu sklonuo. Issa je bila *nobilissimum regionum earum oppidum*, najodličniji grad onoga područja i »vrlo odana Oktaviju«.[63]

Međutim je Oktavijeva flota već prije ostavila isejsku luku, ne osjećajući se – onako slomljena i reducirana – sposobnom, da se suprostavi Vatiniju, koji je sada bio još i pojačan zarobljenim Oktavijevim lađama u bici kod Šćedra.

Isejci su dobro znali, da sami nisu u stanju oduprijeti se pobjedniku Vatiniju. Vjerojatno u ovo doba isejske gradske zidine nisu bile u najboljem stanju, i mora da odavna nisu bile obnovljene, svakako ne još od onog vremena, kad je Gentijevim slomom na istočnoj obali Jadrana i Jonskoga mora prestala postojati jedna organizirana državna zajednica pod vladarom, koji je, kao slobodan kralj slobodne i nezavisne države, i međunarodno nešto značio, napose među balkanskim narodima od Dunava i Save do njegova krajnjeg juga, a isto tako i među svijetom Egejskog mora i – preko njega – u Maloj Aziji i Siriji. Od toga vremena pojedina ilirska plemena življahu kao rimski saveznici, ali to su bile manje jedinice, pod upravom knezova, katkad u neprijateljskom odnosu prema Rimu, kao ono Ardijejci g. 135. pr. n. e., čuveni još i tada zbog njihova gusarenja. Tada je njihovim preseljenjem s primorja u unutrašnjost i ardijejskom gusarenju učinjen kraj. Istina, bilo je i prije g. 135. opasnosti od eventualne navale ardijejskih ili drugih gusara te je trebalo čuvati grad i od ovakvih eventualnih navala. Ali ni ardijejski ni drugi gusari nisu imali takvu flotu, od koje se ne bi mogao obraniti grad, koji je imao kakve takve bedeme. Bile su to od

[62] Bell. Alex. XXXXII—XXXXVII, ed. cit. str. 27–32.
[63] ib. XXXXVII.

Sl. 35. Otkrivanje mozaika u isejskim termama iz rimskog vremena (Iskapanje prof. G. Novaka sa ekipom njegovih studenata g. 1936)

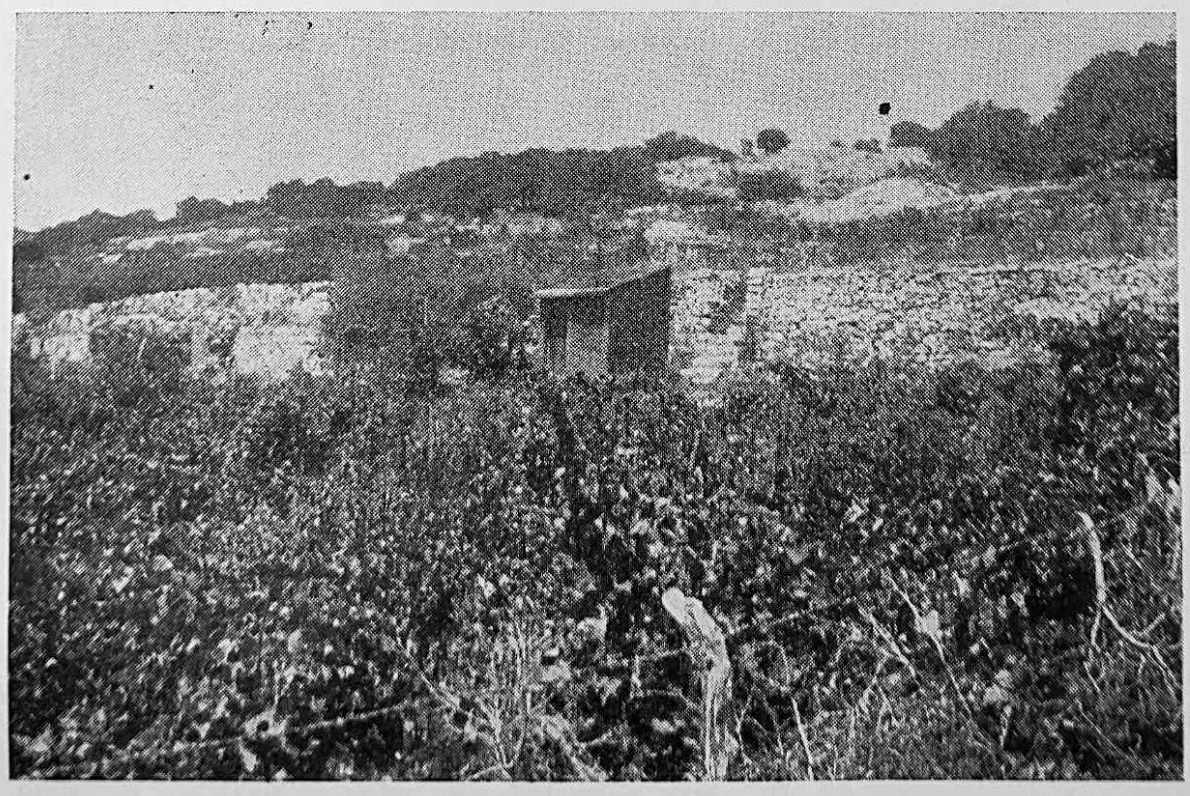

Sl. 36. Vinogradi nad rimskim ostacima god. 1936.

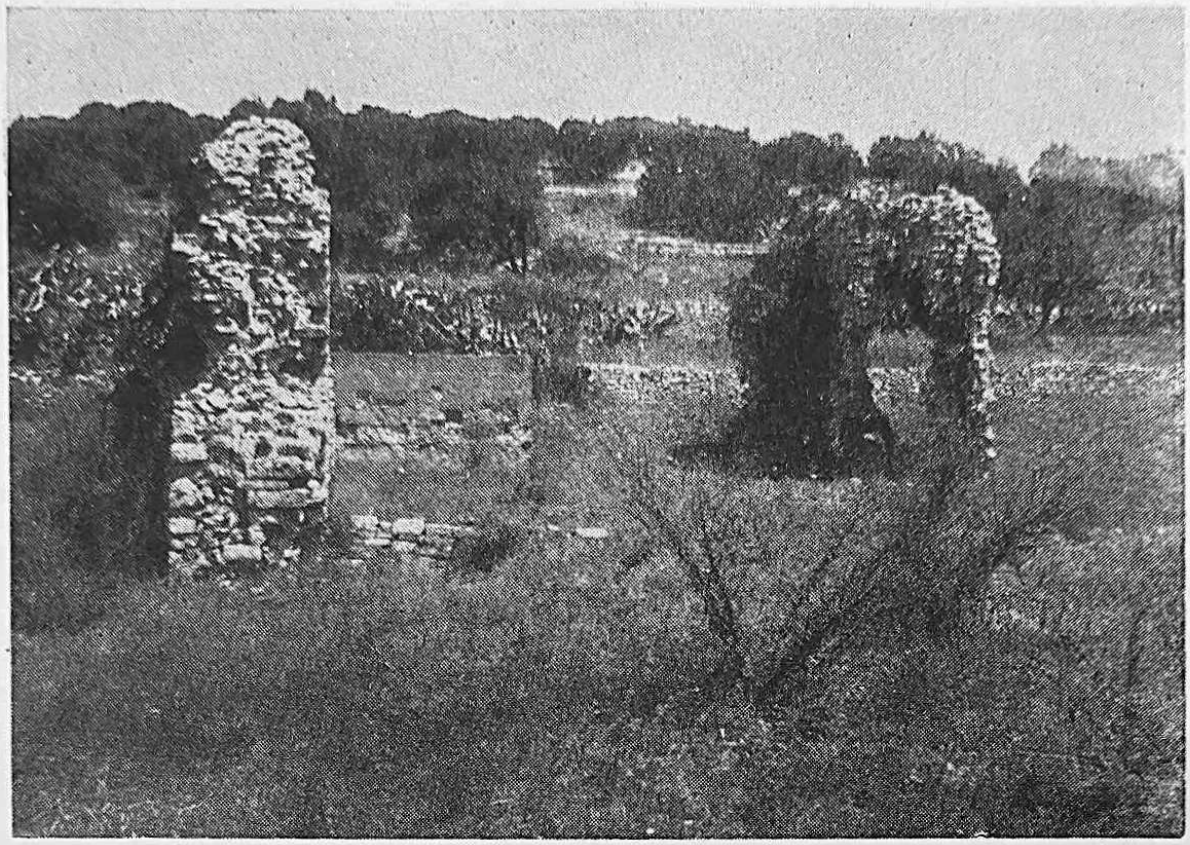

Sl. 37. Ostaci isejskih THERMA, kakovi su bili god. 1936.

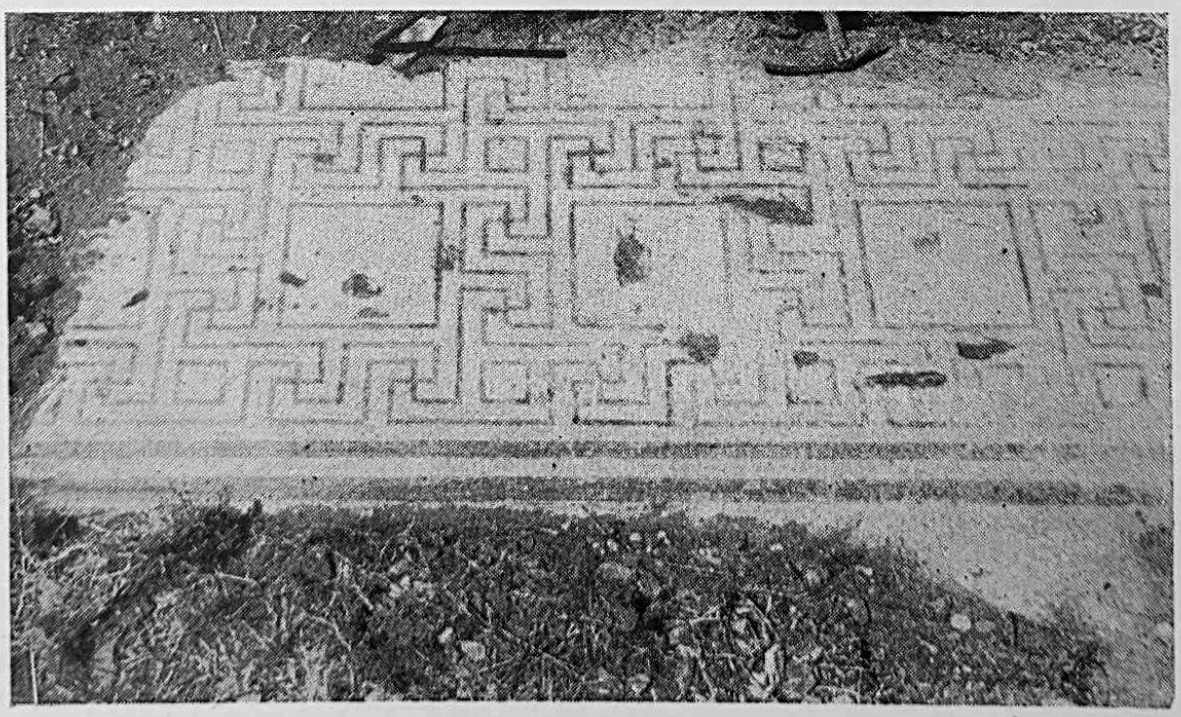

Sl. 38. Dio otkopanog mozaika, god. 1936.

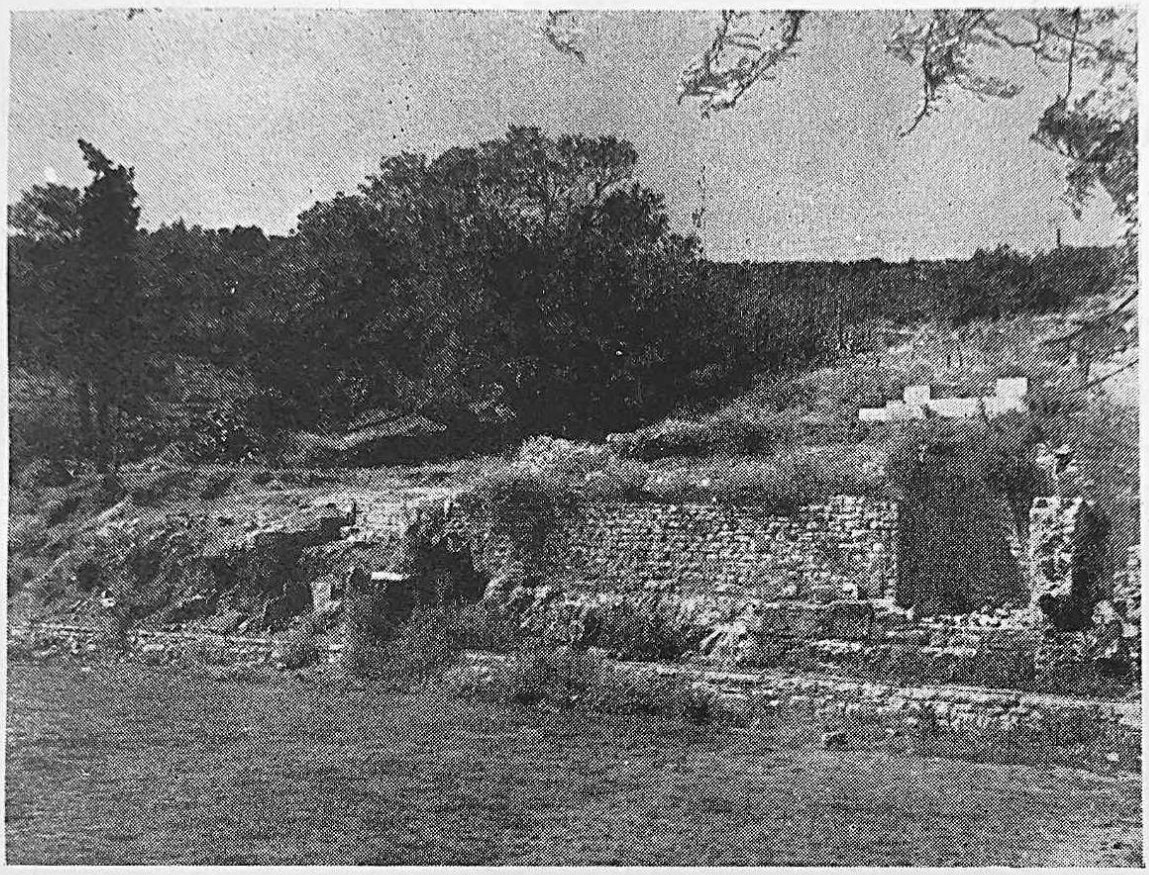

Sl. 39. Dio isejske nekropole, otkopan prilikom uređivanja nogom. igrališta

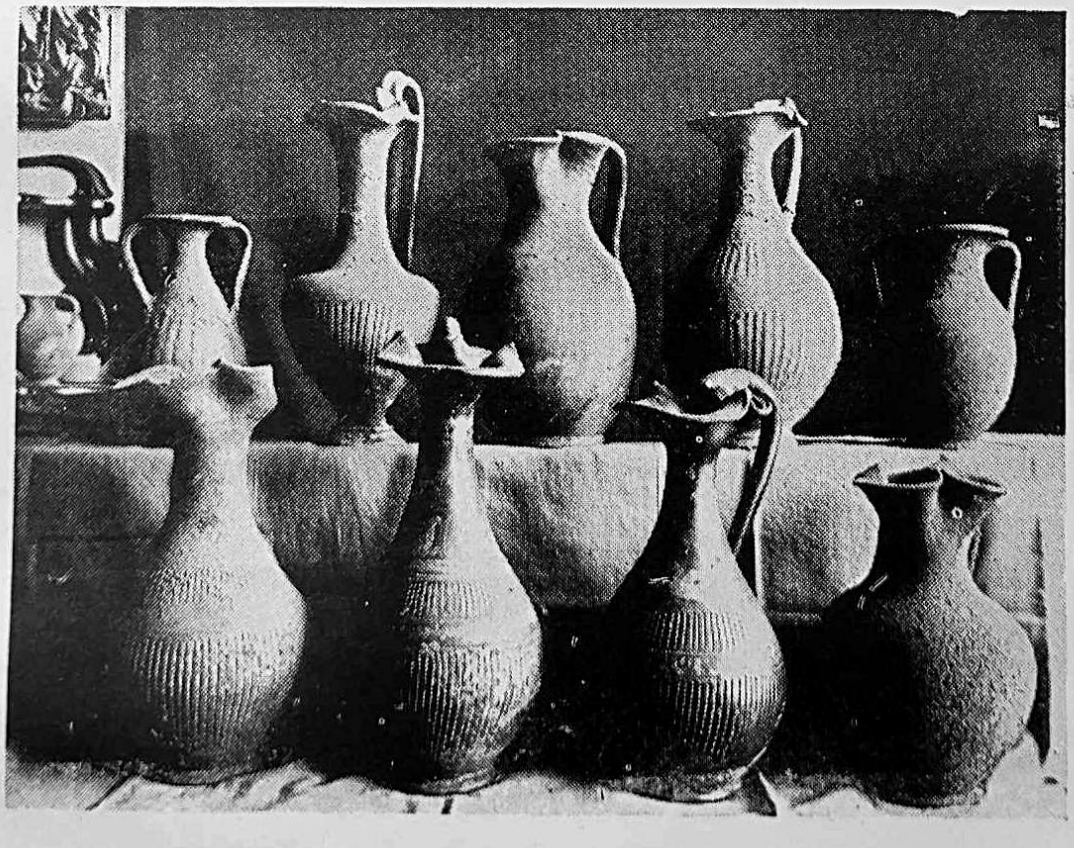

Sl. 40. Isejske vaze, nekoć u zbirci Dojmi, Vis

Sl. 41

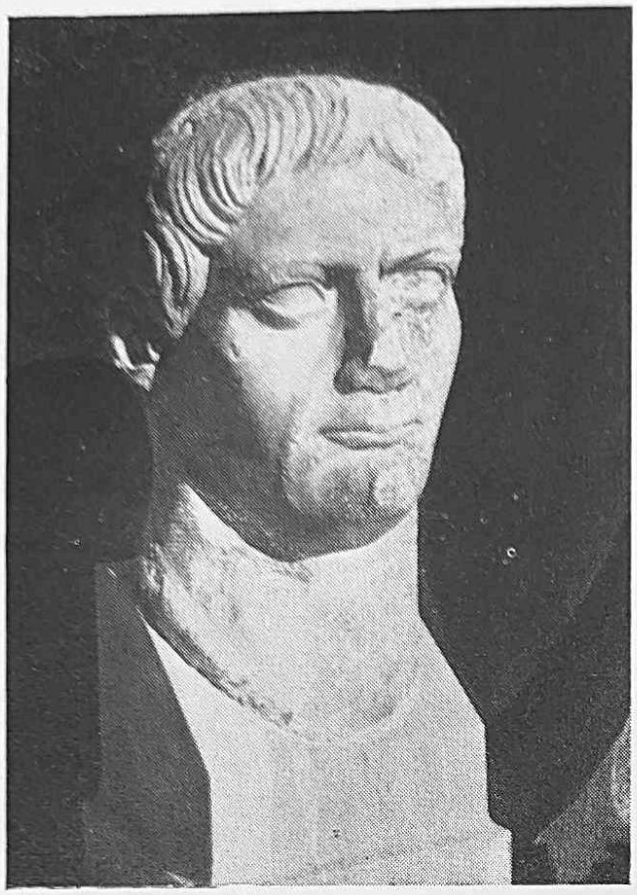

Sl. 42

Sl. 43

Sl. 44

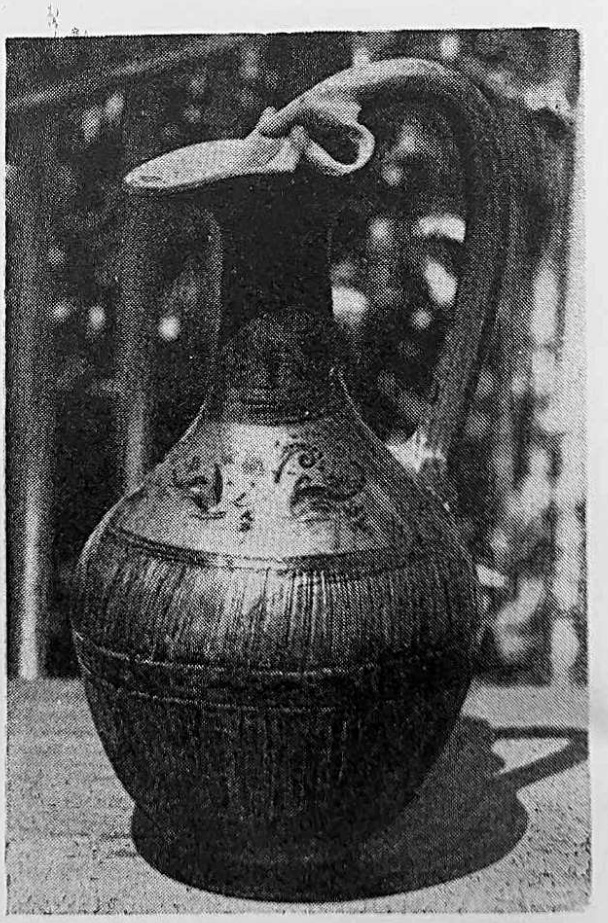

Sl. 41. Glava jednog rimskog imperatora (Augusta?) – Sl. 42. »Vespasijanov« kip iz Isse otkopan u Visu. Sada u Kunsthistorisches Museum u Beču. – Sl. 43. Okrnjen kip u atriju kuće Dojmi u Visu. – Sl. 44. Isejska vaza tipa »Gnatia«

reda manje brodice, koje su se zalijetale na more u pljačku, a opljačkale bi i po koje neutvrđeno naselje. Ali isejski bedemi, koji su mogli čuvati Issu od takvih naglih gusarskih napada, nisu mogli odoljeti rimskoj ratnoj mornarici, opremljenoj svim bojnim spravama za podsjedanje gradova, jer takvu navalu nije Issa već od vremena Gentijevih mogla nikako očekivati. Od Rima ne, jer je ona bila njegov saveznik, od grčkih država isto tako, jer ih tada više nije ni bilo, otkad je i Grčka poslije rušenja Korinta (146 g.) izgubila svoju slobodu. Cijeli je Mediteran bio u rimskim rukama ili – poput Egipta – od njega kontroliran.

Isejcima nije preostalo drugo, nego da se predadu Vatiniju na milost i nemilost, moleći ga, da im se smiluje.[64] Isejskoj državi bio je kraj, ona je prestala postojati, a Issa od savezničkog grada postaje rimski podanik, koji ubrzo dobi rimsko municipalno pravo, i njegovi stanovnici time postadoše rimski građani. Plinije naziva Issu »Issa civium romanorum«.[65]

VI.

OSTACI SLOBODNE ISSE

Stara se Issa dizala na južnom i jugoistočnom pristranku poluotoka, koji se nalazi između jugozapadnog dijela današnje viške luke i »engleske luke«, sva okrenuta jugu i suncu. Bedemi isejske akropole, kojima su se na mnogim mjestima sačuvali donji dijelovi, upućuju nas da je Issa vrlo rano, svakako još u IV. stoljeću, bila utvrđena i njena akropola ograđena jakim bedemima. Ostaci tih bedema – uz kasnije nadogradnje i popravke – nalaze si i sa zapadne, sa istočne i sa sjeverne, a do rata 1941.–1945. bilo ih je i na južnoj strani, spajajući tako istočni bedem sa zapadnim. Tu, na južnoj strani, prema moru, bila su vjerojatno i gradska vrata. Od ovog donjeg, južnog bedema nema više nikakva traga. Unutar bedema dizale se, stepenasto poredane, kuće, od kojih se još vide donji dijelovi zidova i temelji u živac uklesani.

Issa se širila i izvan ovih bedema, kako nam to očito pokazuju ostaci temelja isejskih kuća, uklesanih u živac kamen, koji se nalaze na istoku uz donji kraj istočnog gradskog bedema, sve do uz samo more.

Obalni rub poluotoka, na kojem se je nalazila stara Issa, bio je još oko 5 metara širi nego danas, a i čitav poluotok bio je preko 4 metra više nad morem nego danas. Temelji kuća, koje danas plače more, nalazili su se znatno nad morem, a današnje morsko dno oko poluotoka – na kojem se, za mirna mora, jasno vide kameni blokovi nekadanje obale i velike žare (vaze), – bilo je suho ne samo u grčko nego još i u rimsko doba, kojemu pripadaju ove vaze. Fortis je zabilježio, da se na

[64] Ibid.

[65] C. Plini Secundi Nat. Hist. III. 26 (29).

Visu nalaze pločnici od mozaika, koje more za plime poplavi.[66] Tlo *cavee* u isejskom teatru i u zgradama uz teatar danas je pod razinom morskom. Ova pojava vertikalnog poniranja obale zapažena je na mnogim mjestima istočnog Jadrana, na pr. kod Pule, na Pagu, u Zadru, kod Vranjica, u Starigradu na Hvaru, u Boki Kotorskoj i t. d.[67]

Novci, natpisi, amfore i nakit iz vremena samostalne isejske države, i ako brojni, nisu opet dovoljni, da bi nam mogli mnogo reći o životu Isse od oko 400 god. do oko 50 pr. n. e., dakle o 350 godina života ovog za nas vrlo važnog grada, prve organizirane samostalne države na Jadranskom moru.

Od 25 grčkih natpisa nađenih na Visu neki se nalaze još na Visu, neki su u raznim muzejima, a neki su postojali još do nedavna, kad su ih prepisali, a danas ih više nema. U Arheološkom muzeju u Splitu nalazi se sedam isejskih grčkih natpisa nađenih na Visu, u Zagrebu dva, u Udinama dva. Nekoliko ih je na Visu: tri uzidana u kuću Dojmi, jedan uzidan u kuću Svicarević.[68]

Jedan je od tih natpisa bio posvećen Artemidi ferajskoj, iz čega je očito, da su Isejci imali veza sa dalekom Tesalijom i da su neki od njih poštivali božicu tesalskog grada Pherae, Artemidu ferajsku.[69]

Za poznavanje isejskog državnog uređenja vrlo je važan natpis, danas u Arheološkom muzeju u Splitu, koji u prijevodu glasi: Za stratega Drosa, Amonija, Sofila.[70] Natpis je svakako iz vremena prije Augusta, a ne – kako Bulić misli[71] – za Augusta, jer nema sumnje da su propašću isejske države prestali postojati i njeni stratezi, pa prema tome i datiranje javnih natpisa u stratezima, kao ovaj koji je služio kao baza nekog kipa.[72]

Jedan grčki natpis, nađen u Issi, sada u zagrebačkom Arheološkom muzeju, govori o arhontima, logistima (t. j. činovnicima u upravi) i o zaključku jednog vijeća ili skupštine. Taj zaključak logisti moraju upisati u »logistički zakon«.[73]

U Arheološkom muzeju u Zagrebu nalazi se još jedan isejski natpis, iz kojeg doznajemo za 12 Isejaca, od kojih je 10 s imenom njihovim i očevim, a dvojica samo s očevim, dok je njihovo nestalo.[74]

[66] Fortis, Viaggio in Dalmazia II. str. 21. Bull. dalm. VIII. 1885., str. 196. (v. Narod. List 1880).

[67] Fortis, Viaggio in Dalmazia II passim. Andrijašević N., O vertikalnom pomicanju obalne crte u historičko doba na sjeveroistoku Jadranskoga mora, Bull. dalm. 1902., suplement.

[68] Brunšmid, Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, str. 20–31.

[69] Brunšmid o. c. str. 21.

[70] Bull. dalm. XV 1892., str. 32, n. 78; Brunšmid o. c. 21.

[71] Ibid.

[72] Bull. dalm. XV 1892., 132, 133, n. 78; Brunšmid, o. c. 21, pogrješno citira Bull. dalm. Mjesto 32 mora biti 132.

[73] CIG II, 12, n. 1834; Brunšmid, o. c. 22.

[74] Publicirana prvi put od Ljubića u Archiv f. öst. G. Qu. XXII 1859., tab. IV, zatim nekoliko puta, kao Bull. dalm. VIII 1885., str. 29, n. 82, a posljednji put samo natpisni dio Brunšmid, o. c. 25.

Najljepši grčki natpis iz Isse nalazi se sada u Arheološkom muzeju u Splitu, odmah na lijevo od glavnog ulaza. Ta je nadgrobna kamena stela visoka 1,72 m, široka 0,65 m i debela 0,235 m. Nađena je g. 1854 na Visu, na »Martvilu« (Mrtvilu) t. j. u staroj isejskoj nekropoli.[75] Stela ima oblik zatvorenih dvokrilnih vrata, a u njihovoj lijevoj ploči nalazi se u reljefu izrađen ključ. Vratnice se nalaze između dva stupa, na kojima leži prag. Povrh ovoga je zabat, a u njihovoj sredini rozeta s pet listova. Natpis je, izgleda, iz II. stolj. pr. n. e. Ovo je inače običan nadgrobni spomenik, a i natpis nema ničeg zanimljivog, jer – poput nekoliko isejskih grčkih natpisa – donosi samo imena.

Za povijest Visa svakako je najvažniji onaj veoma oštećeni natpis, koji se čuvao u zbirci porodice Dojmi, a nađen je u »Gradini«, jer se Vis u njemu naziva »Jonijevim otokom«. Taj glasi:

'Ι]ονίου νῆσον κο . . . / [χώ]ραν . . . συνο . . . μοις / ['Α]μμωνι . . .

Tako nam je i natpisom potvrđeno ono, što je Strabon prema Theopompu pisao, da je heroj Jonios bio Isejac. Taj nam natpis, uz Theopompa i Strabona, omogućuje da Jonios-novce označimo kao isejske te nas upućuje u najstariju prošlost otoka. Natpis je vrlo slabo sačuvan.

Grčki natpisi nađeni u Issi daju nam mnogo imena, koja nam potvrđuju našu raniju tvrdnju, da je Issa bila dorska kolonija, osnovana od Sirakužana,[76] da su u njoj postojale tri dorske phyle, i da njen osnutak pada u IV. stoljeće pr. n. e.

Osim nađenih natpisa u Issi, isejskoj državi pripadaju i grčki natpisi nađeni u Trogiru, Splitu, Solinu, Kaštel-Sućurcu i kod Lumbarde na Korčuli.

Pisci su zabilježili, da su Tragurion i Epetion bile isejske naseobine. Strabon kaže doslovno, da je Tragurion »isejsko naselje«,[77] a Polibije piše u polovini II. stoljeća pr. n. e., da su »gradovi Epetion i Tragurion« isejski.[78]

Da je Tragurion bio isejski, potvrđuje i natpis nađen u Trogiru, koji je danas uzidan u dvorištu samostana Benediktinki u Trogiru. On je datiran po hieromnamonu Euaresu, sinu Teimasona, po petorici logista, koji se zovu Dafnaios, Oltion, Salla, Tharsinon i Lysia, a spominje se i grammateus (pisar) Aristophanes. Svi su oni bez sumnje isejski činovnici.[79]

U drugoj polovini II. stoljeća pr. n. e. ili početkom I. stoljeća pr. n. e. osnovala je Issa do tadanje ilirske Salone svoju koloniju i ogradila je bedemom.[80]

[75] Publ. prvi put od Bulića u Bull. dalm. XV 1892., str. 204, n. 96, zatim od Brunšmida, o. c. 30.

[76] G. Novak, Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijega na Jadranu, Hoffillerov Zbornik, Zagreb 1940., str. 111–128; Beloch, Griechische Geschichte, II. izd., III, 1. Berlin und Leipzig 1922., str. 118.

[77] Strabo VII. 5, 5.

[78] Polybije XXXII. 18.

[79] Bull. dalm. VIII 1885., str. 27, n. 81; Brunšmid o. c. 31, n. 27.

[80] G. Novak, Isejska i rimska Salona, str. 14, 15, 19, 20, 30.

U Kaštel-Sućurcu nađen je jedan natpis, datiran po hieromnamonu Agathonu, sinu Dionizija, i svećenici Damatriji.[81] Natpis je bez sumnje u vezi s Issom, bilo da je on na mjestu nalaza bio od početka ili – što je mnogo vjerojatnije – da je donesen tamo iz Salone.

Dva su grčka natpisa nađena u Splitu.[82] I ako ne možemo ustanoviti, da li su ti natpisi – nađeni u Splitu, dakle starom Aspalatosu – bili i postavljeni u ovom mjestu, ili su ovamo doneseni iz isejskih naselja u Saloni ili Epetionu, ne možemo, a da ne spomenemo ono što nas uvjerava, da na mjestu današnjeg Splita nije postojalo nikakvo stalno isejsko naselje, a prema tome nisu ni postavljani natpisi poput onog, koji je datiran po hieromnamonu. Taj natpis nije nadgrobna stela, već službeni natpis, koji postavlja ili sama Issa ili jedna isejska kolonija. Takvu koloniju Issa sigurno nije podigla, a da je odmah nije ogradila bedemima. Ne možemo kazati, da Aspalatos nije bio ograđen bedemima, ali mislimo, da pored ograđenog i utvrđenog Epetiona, Traguriona i Salone Issa nije u tom kraju trebala još jedan utvrđen grad. To bi bilo rasipanje snaga u kraju, koji je stalno bio ugrožen od okolnih ilirsko-keltskih plemena, u prvom redu Delmata. Da tu nije prije god. 135. postojalo nikakvo utvrđeno isejsko naselje znamo pouzdano, jer ga Delmati, koji su napadali i Tragurion i Epetion, ne napadaju, što bi svakako bili učinili, da je postojao. A pogotovu poslije nego je Issa u Saloni podigla svoju koloniju uz staro ilirsko naselje, nije bilo nikakva razloga da se jedno takvo utvrđeno naselje gradi i u Aspalatosu. Prema tome može se uzeti kao sigurno, da su natpisi, nađeni u Splitu, doneseni tamo kasnije.

Grčki natpisi nađeni u Saloni idu svakako među najzanimljivije isejske natpise. Nadgrobni natpis, nađen u Saloni još godine 1821, svojim dorskim dijalektom jasno nam pokazuje, da je u vezi sa Issom.[83]

Kad je Bulić god. 1885. objavio nekoliko natpisa, koje je zatekao u splitskom Arheološkom muzeju, publicirao je i mali fragment jednog većeg natpisa, u kojemu se spominju Isejci.[84] Kasnije (g. 1897) nađen je jedan fragment natpisa, koji je uvelike bio sličan prijašnjem i za koji su i Bulić i Brunšmid bili mišljenja, da spada k onom ranije nađenom. I na ovom su se fragmentu, prema Brunšmidovu čitanju, spominjali Isejci.[85] Godine 1904. nađen je jedan fragment nekog grčkog natpisa, a za njim još tri fragmenta istog natpisa, koji sve zajedno daju preskript jednog zaključka isejskog vijeća, koji je donesen poslije povratka trojice isejskih poslanika, koji su išli k prokonzulu Ilirika, Cezaru, u Akvileju.[86]

[81] Brunšmid, o. c. 34, n. 32.

[82] CIG II str. 984, n. 1830 e; Brunšmid, o. c. 32, n. 28 i 29.

[83] CIG II. str. 984, n. 1830; Bulić Inscr. mus. Sal., str. 236, n. 257; Brunšmid, o. c. 32, n. 30.

[84] Bull. dalm. VIII 1885., str. 115, n. 425.

[85] Brunšmid, o. c. 33, n. 31 B.

[86] Bull. dalm. XXVII 1904., str. 92, n. 3266; W. Kubitschek u Jahrbuch f. Altertumskunde I 1907., str. 78–85; sve ulomke i iscrpno Abramić, o. c. u Vjesniku dalm. XLVII–XLVIII 1924.–1925., str. 3–11; Rendić-Miočević, o. c. u Vjesniku dalm. LII 1935.–49., str. 27–33; isti u Ricordi aquileiesi etc. (v. bilj. 53).

Tada je natpis doveden u vezu sa ona dva prva fragmenta.[87] Nema sumnje, da je veza očita, i najvjerojatnije je, da su dva ranija fragmenta – kao i ovaj natpis – dijelovi istog natpisa, ali na dvije posebne stele, i ako nije isključeno, da su čak dijelovi iste stele.[88] Pitanje će se riješiti, ako se nađe još koji fragment, koji bi jedne ili druge ili sve zajedno popunio, ili spojio.

Drugi grčki natpisi, nađeni u Saloni,[89] iz kasnog su vremena i nemaju s Issom nikakve veze.

I za povijest Isse i njenih kolonija, i za upravno uređenje i za društvene odnose, a i za ekonomske prilike Isse jedan od najvažnijih dokumenata jest natpis iz Lumbarde na Korčuli, koji se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Ovaj natpis sastoji se od više fragmenata, od kojih je prvi nađen godine 1877. u ruševnim zidovima crkvice sv. Ivana na Koludrtu, kod sela Lumbarde na Korčuli.[90] Mi smo već prije govorili o tom natpisu u vezi s isejskom kolonizacijom i obrazovanjem isejske države, ali njegova važnost daleko prelazi ono, što smo već istakli. Kako su se pojedini fragmenti nalazili, tako su se i publicirali. Kad su prispjeli u zagrebački Narodni muzej, složeni su u jedan natpis, koji je još uvijek dosta manjkav, ali i ovakav kakav je, danas baca mnogo svjetlosti na povijest Isse i naših jadranskih krajeva u IV. stoljeću.

Sve je fragmente temeljito obradio i publicirao Brunšmid. On je mnoga mjesta, koja manjkaju s mnogo vjerojatnosti dopunio, dao prijevod i iscrpno tumačenje.[91] Samu psefizmu je popunio Dittenberger,[92] koji je korigirao mnoge Brunšmidove popune. Te je Dittenbergerove dopune Brunšmid zatim preuzeo skoro u cijelosti.[93]

NOVCI ISSE

Issa je možda već prije polovine IV. stoljeća pr. n. e., a svakako bar u polovini toga stoljeća, počela kovati svoj vlastiti novac.[94] Bilo je to vrijeme, kad je u Jadranskom moru prestala vlast Sirakuze i Issa postala nezavisna. Prvi isejski novci su bakreni i nose na prednjoj strani lik Joniosa, isejskog heroja. Heroj Jonios prikazan je na nekim komadima kao bradat čovjek, a na nekim kao golobrad mladić. Na stražnjoj

[87] Wilchelm, kao u bilj. 53, isto tako i Abramić, str. 5, 6, 7.

[88] Ovo mišljenje zastupa u spomenutoj raspravi i Rendić (str. 29) koji djelomično dopunja frg. 2323 kataloga Arh. muzeja u Splitu i daje djelomičnu rekonstrukciju čitavog natpisa.

[89] Abramić, o. c.. str. 7–11.

[90] Vid Vuletić-Vukasović u Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva V 1883., str. 97–99, sa tri table; F. Radić ib. XIII 1891.

[91] Brunšmid, o. c. 2–14 Natpisom iz Lumbarde bavi se potanje P. Lisičar u svom radu »Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu«, Skopje 1951., str. 94 i d.

[92] Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum II, Lipsiae 1900., str. 792–795.

[93] Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Vjesnik HAD, NS. VIII 1905., str. 96–101., br. 176.

[94] Brunšmid, Inschr. u. Münzen, str. 59 t. IV.

strani nekih komada nalazi se ili dupin ili lavlja glava okrenuta desno, ili koža lavlje glave okrenuta naprijed. Nominala ovog Jonios-novca bila je nešto teža od 16 g. Uz ovu nominalu postojala je i polovina Jonios-novca, a i dvostruki bakreni Jonios, težak 29,60 g. Mnogo je Jonios-novaca prekovano u pharske i heraklejske novce.

Krajem IV-og stoljeća počela je Issa kovati nove novce. Na ovim novcima nalazi se glava nymphe i zvijezda. I od ovih je novaca mnogo prekovano u pharske.

U III-em stoljeću kovala je Issa novce s glavom Palade, najprije s košutom a kasnije s kozom na drugoj strani.

Mlađi su, ali još uvijek iz III-eg stoljeća pr. n. e. isejski novci s amphorom i grožđem, kao i oni s jelenom u ležećem položaju.

U prvu polovinu II-og stoljeća vjerojatno spadaju isejski novci s kantarosom. Izgleda da Issa nije poslije 168. godine više kovala svoj novac. To je vrijeme, kad je ona, poslije propasti Perseja i Gentija, bila sasvim okružena od rimskih posjeda.

Osim ovih glavnih tipova isejskih novaca postoje još i drugi. Brunšmid iznosi 38 raznih tipova isejskih novaca, koji su većinom samo nuztipovi spomenutih glavnih.[95] Carrara-Rizzoli donose još tri, već od ranijih pisaca poznata i publicirana tipa. Prema Carrari nalazi se na glavnoj strani glava Aristejeva a na drugoj kantaros, vaza s dvije ručice.[96]

Godine 1889. bilo je po raznim zbirkama što publiciranih, što nepubliciranih 247 komada isejskog novca.[97] K tome treba pribrojiti one, koje je iznio Carrara, ukupno dakle 252 komada raznih tipova.

Danas, preko 50 godina poslije Brunšmidove publikacije, a skoro isto toliko poslije one Carrara-Rizzolijeve, ima isejskog novca mnogo više.

Isejskih se novaca našlo u prvom redu na otoku Visu, ali i na Hvaru i na dalmatinskom kopnu.

Pored toga našlo se na Visu mnogo novaca Pharosa, Herakleje, Dimosa, kao i novca iz raznih država i »polisa« Sredozemnoga mora, s kojima je Issa bila u živom saobraćaju.

VII.

USTAV I UPRAVA ISSE

Na osnovu natpisa i novaca nađenih u Issi i njenim kolonijama možemo donekle upoznati ustavno uređenje i upravu Isse kao grada i kao države.

[95] Brunšmid, ib. 58–68 i t. IV–V.

[96] Carrara F., Issa, Monografia numismatica, edita ed annotata dal Dott. L. Rizzoli jun., Estratto del Bollettino di numismatica e di arte della medaglia No 8, 9 i 11 (1904) i No 1, 2, 4 e 5 (1905) Milano 1905., str. 3–24 i 1 T.

[97] Brunšmid, Inschr. u. Münzen, str. 60–68.

Lumbardski natpis upućuje nas, da je isejski ustav bio demokratski. Narod (δάμος) odlučuje što se ima prihvatiti, a što ne, on određuje, što će učiniti izabrani činovnici, on određuje sankcije i protiv činovnika i protiv građana, koji bi radili protiv zaključaka narodne skupštine.[98] Prema tome glavni nosilac vlasti u Issi i njenim kolonijama jest narod, koji se sastaje u skupštinu i donosi zaključke. Ako je Issa pri osnivanju svoje kolonije kod Lumbarde prepustila narodu, t. j. onima koji su osnovali tu koloniju, da na tako demokratski način sobom upravljaju, možemo – bez straha da ćemo pogriješiti – zaključiti, da je i u samom gradu Issi postojao isto tako demokratski ustav. Dobro je poznato, koliko su Grci vodili računa o ustavnom uređenju pojedinih gradova i kako su se krvave borbe vodile između demokratskih i aristokratskih stranaka. Ne možemo pretpostaviti, da bi Issa imala aristokratski ustav, a da bi njoj podređeni grad imao demokratski, i to odmah u početku.

Narod u Issi i njenim kolonijama je jednakopravan, i socijalno su svi isejski državljani jednaki. Ali, kao i u drugim dorskim gradovima, narod se dijeli u tri dorske phyle: Dymanes, Hylleis i Pamphyloi. Međutim, kako nam to jasno pokazuje lumbardski natpis, te su tri phyle među sobom sasvim ravnopravne.

Na čelu Isse stoje redovno birani činovnici »arhonti«, kako nam to kaže jedan natpis. Ovi činovnici su odgovorni i obavezani da se strogo pridržavaju svih zakona i odredaba, koje narodna skupština donese. Spomenuti natpis izričito kaže za jedan takav zaključak (δόγμα da onima koji upravljaju (arhontima) nije dozvoljeno da ga prekrše, a – kad bi ga prekršili – moraju biti kažnjeni da plate izvjesnu kaznu.[99] Ovaj nam natpis doduše ne kaže, da je taj zaključak donijela narodna skupština, iz njega bi se moglo zaključiti i to, da ga je donijelo neko vijeće. Ali, bilo da ga je donijela narodna skupština ili vijeće, sigurno

98 καὶ ἔδοξε τῶι δάμωι »i narod je zaključio«. Poslije nego je u psefizmi što je narod zaključio, završava ona: τὰ'ς δὲ ἀρχὰς ὀμνύναι μηδέποτ ε τὰν πόλιν μηδέ τὰν χώραν ἀνδαιτον ποή σεσθαι μηδαμῶς. εἴ δέ τί κα ἄρχων προθῇ ἢ ἔτας συναγορήσῃ πάρ τὰ ἐψαφισμένα αὐτὸς ἄτιμος καὶ τὰ ὑπάρχ οντα δαμόσ ια ἔστ ω, ἀθῷο ς δὲ ὁ ἀποκτείνας αὐτὸν . . .

(Dopune su Dittenbergerove, o. c. 794) »Upravnici imaju prisegnuti, da nikada i na nikoji način ne će dopustiti, da se grad ili zemlja iznova porazdijele. Ako bi pak upravnik štogod predložio ili građanin pristao na nešto što bi bilo protiv onoga što je zaključeno, to neka taj bude bez poštenja, a njegov imetak pripadne općini; bez kazne da bude onaj, koji bi ga ubio ...«. Iza ovoga su se nalazili još neki zaključci, koji su nam nepoznati, jer je na tom mjestu ploča jako oštećena, ali se dobro čitaju ove riječi δάμωι δόξηι, dakle: ako narod zaključi.

99 εντα μὴ ἐξε[ῖναι τοῖς ἄρχουσι το]ῖς ἀεὶ οὖσι τὸ δόγμα [τοῦτο λῦσαι· εἰ δὲ τίς κα λύσῃ, ἀποτεισάτω . . . ἐμ πεντακατίδι. Bruušmid, Inschr. u. Münzen, 22.

Prevodimo to ovako: »... neka ne bude slobodno poglavarstvima (zapovjednicima, arhontima) koji budu, tu odluku prekršiti. A ako je tko prekrši, neka plati ...« Riječ πεντακατίδι. dolazi samo na ovom mjestu i nigdje drugdje ni u grčkoj literaturi ni na natpisima. Neki označuju da ona odgovara riječi πεντηκοστύς. prema tome bi značila vojnu jedinicu od 50 ljudi, i mi bi trebali to prevesti »u pedesetnici«. Kakva je to bila kazna, novčana ili neka druga, ne možemo kazati.

je, da je ono tijelo, koje ga je donijelo, imalo pravo donositi takve zaključke, koji su mogli vezati one, koji su stajali na čelu države. Kako su se zvali ovi članovi najvišeg kolegija u Issi, ovi »arhonti«?

Sačuvao nam se jedan natpis, nađen u Issi, a danas u splitskom Arheološkom muzeju, koji spominje tri »stratega« i to kao eponima. To je baza, koja je vjerojatno služila za kip, kako se vidi iz jedne udubine nepravilnog četverokutnog oblika na gornjoj strani. Ta je baza, dakle i kip, datirana »za stratega Drossa, Ammonija, Sofila«.[100] Datiranje po stratezima poznato je u Maloj Aziji.[101] Po jednom strategu, koji je stajao na čelu κοινὸν τῶν Λακεδαιμονίων pod rimskom vlašću, datirali su se i natpisi.[102] Ali maloazijski stratezi su vojni kolegij, a eponimni strateg federativne zajednice Lakedemonaca nije na čelu nezavisne države, već jedne zajednice, koja je obrazovana pod rimskom vlašću. Prema tome ovo datiranje po trojici stratega u Issi bio bi osamljen slučaj.

Stratezi su u prvom redu vojni zapovjednici, ili članovi vojnog kolegija, koji vodi brigu o raznim vojnim poslovima. Tek kad su Grci izgubili slobodu, stratezi postaju najviša civilna služba.[103]

Prema tome ne bi mogli pretpostaviti da su prije na čelu isejske države stajali stratezi i da su se po njima datirali natpisi, dakle da su bili eponimi. Bulić je kazao, da natpis spada nekako u doba Augustova. On je to zaključio prema karakteru slova. Brunšmid kaže, da to Bulić nepravilno postavlja, jer je natpis mnogo stariji. Mi bismo prema prije izloženom mogli pretpostaviti, da je natpis iz kasnijeg doba, iz vremena, kad je Issa izgubila svoju slobodu, t. j. poslije godine 46. pr. n. e. Ali tada Issa već ne može datirati po stratezima, nego po rimskim konzulima ili carevima. Issa je, kako ćemo kasnije vidjeti, datirala po hieromnamonima. Prema tome ovo je jedini slučaj datiranja po stratezima. Stratezi u Issi nisu nam poznati s nijednog drugog natpisa, što ne mora značiti, da su oni u Issi bili stalan kolegij, kao na pr. u Ateni ili u nekim drugim državama i gradovima. Mi mislimo, da su oni u Issi postojali, i to ne kao stalan kolegij, već da su se birali u slučaju potrebe kao n. pr. u doba sukoba s Agronom i Teutom, u doba rata između Rima i Filipa V. (pa i za čitavo vrijeme napetosti između Filipa, Demetrija i Rima), za vrijeme drugog punskog rata, zatim za vrijeme rata Rima s Delmatima, i u sličnim takvim prilikama. U to vrijeme, kad je Issa birala svoje stratege, bili su oni i eponimi. Na taj je način došlo i do datiranja ovoga natpisa po trojici isejskih stratega, Drosu, Amoniju i Sofilu.

Jedan od najvažnijih činovničkih kolegija slobodne Isse bili su »logisti«. Logiste nalazimo u mnogim grčkim gradovima i državama. Oni su većinom obični računarski činovnici, dok su u Ateni, a i drugdje. ponajviše od naroda ili vijeća izabrani ljudi, koji su imali kontrolirati

[100] ἐπὶ στραταγῶν Δρόσσου, Ἀμμωνίου, Σωφίλου. Brunšmid, o. c. 21.

[101] G. Busolt, Griechische Staatskunde I, München 1920., str. 480.

[102] IG, v. 1, Nr. 1110 ss; Busolt o. c. II. 1925., str. 734.

[103] Busolt, o. c. I, 482. 483.

cjelokupno poslovanje svih odgovornih činovnika. Oni su osim toga morali ispitati, da li je novac, koji su pojedini činovnici utrošili, bilo doista potrebno da se utroši. Pred njima su kao pred najvišim računarskim kolegijem morali polagati račun o svom poslovanju i najviši državni činovnici. Oni su dakle bili vrhovna nadzorna vlast ukoliko se je to odnosilo na upravljanje i trošenje novca.

Pored ovakvih logista postojali su i drugi, niži. I Issa je imala svoje logiste. Kolegij isejskih logista bio je vrlo ugledan i vrlo uticajan. On je, kao onaj atenski, vršio kontrolu nad izvršivanjem zaključaka, koje je donijela narodna skupština ili vijeće. Njima skupština ili vijeće naređuje da zaključak upišu u »logistički zakon«.[104] Taj logistički zakon bivao je dakle jednim zaključkom skupštine ili vijeća, koje je za to bilo ovlašteno, proširen. Oni koji su bili na upravi države, »arhonti«. morali su ga poštivati, a logisti nadzirati, da li ga se oni doista drže.

Kad Issa sklapa kakav ugovor, kao onaj s Pylom i Dazom prilikom osnivanja naseobine na Korčuli, sklapaju ga u njeno ime njezini logisti.[105] Jedan tragurijski natpis datiran je po hieromnamonu i logistima Dafnaiu, Salli, Tharsinonu, Lisiji i Oltionu i po gramateusu Aristofanu.[106]

Ovaj gramateus je očito vrlo ugledna dužnost, kad se spomenuti tragurijski natpis, koji se nalazi na jednoj mramornoj bazi, uz hieromnamona i logiste, i po njemu datira. I hieromnamon i logisti i gramateus, po kojima je datiran spomenik, što se nalazio na ovoj bazi – bez svake sumnje su isejski činovnici. Kako je ovaj *grammateus* službena osoba, on je najvjerojatnije bio državni pisar, koji je zapisivao važne zaključke vijeća, kao ono u Ateni, gdje nam je njegova funkcija najbolje poznata.[107] Takav *grammateus* vijeća birao se je od vijeća ili između njegovih članova ili između građana izvan njega, a dužnost mu je bila cjelokupno vođenje sekretarijata i kancelarije vijeća, vođenje protokola sjednica vijeća i narodnih skupština, sastavljanje i čuvanje zaključaka vijeća i narodnih skupština u državnom arhivu, objavljivanje zakona i odredaba i slično.[108] Ugled i uticaj gramateusa bio je u Ateni i drugdje velik. Da je on i u Issi bio ugledan član unutar isejske vlade, pokazuje nam spominjanje gramateusa Aristofana na trogirskom natpisu.

[104] ἀναγράψαι δὲ τοὺς λογιστάς τὸ δόγμα τοῦτο ἐς τὸν νό μον τὸν λογιστικόν. (»A neka logisti napišu tu odluku na zakon logistički (?)«) CIG II, str. 12, n. 1834; Ljubić Archiv f.ö.G.Qu. XI, str. 126. n. 3; Brunšmid, Inschr. u. Münzen 22; Vjesnik Hrv. Arh. Društva N.S. Sv. VIII 1905., str. 94.

[105] Lumbardski natpis, izd. Brunšmid, Inschr. u. Münzen 6, 7; Kameni spomenici i t. d. Vjesnik HAD NS, VIII 1905., str. 97, 98.

[106] Ἐπὶ ἱερομνάμονος Εὐάρεος τοῦ Τειμασίωνος· λογιστᾶν Λαφναίου, Ὀλτίωνος, Σάλλα, Θαρσύνοντος, Λυσία· γραμματέος Ἀριστοφάνεος. Objavio Hirschfeld Arch. epigr. Mitth. IX, str. 6; Bull. dalm. VIII 1885., str. 27, n. 81; Brunšmid, Inschr. u. Münzen 31.

[107] Busolt, o. c. I, 478–480.

[108] Ibid.

Sudeći po natpisima, najuglednija ličnost u isejskoj državi bio je hieromnamon. Po hieromnamonu Praxidamu datiran je lumbardski natpis u IV. stoljeću pr. n. e., po hieromnamonu Zopiru datiran je preskript zaključka vijeća ili narodne skupštine Isse, u kojem se iznosi odgovor Cezarov isejskim poslanicima. Dakle kroz četiri stoljeća Issa stalno datira po hieromnamonima. Po hieromnamonu Dioniziju, sinu Mnasiklesa, datiran je jedan natpis nedavno nađen u Issi,[109] jedan tragurijski natpis datiran je po hieromnamonu Euareosu,[110] jedan natpis, nađen u Splitu, datiran je po hieromnamonu Arhebiju, sinu Kleodika,[111] a jedan, nađen u Kaštel Sućurcu, po hieromnamonu Agathonu, sinu Dionizija.[112]

Hieromnamone nalazimo u mnogo grčkih gradova, ali čast hieromnamona ne označuje posvuda ni istu dužnost ni istu vlast. Ponajviše naslov hieromnamona nose oni, koji upravljaju imetkom nekog hrama, a kasnije i čuvari arhiva. Taj naslov nose zastupnici država u delfijskoj amfiktioniji, pa takvi činovnici, kojima su povjereni razni poslovi u vezi s kultom.[113] Hieromnamoni su bez sumnje posvuda u grčkim državama i gradovima gdje ih je bilo, jedna ugledna dužnost, ali oni nisu uvijek svećenici.

Isejski hieromnamon, po kojemu se datiraju isejski spomenici, izabran na godinu dana kao i ostalo činovništvo, vjerojatno je upravljao imetkom isejskog glavnog hrama, a možda je imao i nadzor nad imetkom hramova u isejskim kolonijama i manjim naseobinama. On je vjerojatno imao slične dužnosti kao i arhont basileus u Ateni, t. j. brigu za glavne državne kultove, svečanosti i žrtve, koje su se prinosile od strane države. Natpis nađen u Sućurcu datiran je po hieromnamonu Agathonu, sinu Dionizija, i svećenici Damatriji. Ovdje se svakako radi o nečemu, što je bilo u vezi s nekim hramom, u kojemu je svećenica bila Damatrija, pa se natpis datira i po državnom eponimu, hieromnamonu, i po svećenici tog božanstva.

U slučaju potrebe birala je narodna skupština ili vijeće poslanike stranim državama ili visokim stranim činovnicima.

[109] Abramić M.: Arheološka istraživanja grčke kolonije Isse na otoku Visu, Ljetopis Jug. Akad. znan. i umj. za god. 1946.–1948., knj. 55, str. 14.

[110] Brunšmid, Inschr. u. Münzen 31.

[111] ib. 32, br. 29.

[112] ib. 34, br. 32.

[113] Brunšmid (o. c. 10) uzima, da je hieromnamon u Bizantionu, kojeg spominje Polibije (IV. 52) svećenik, što je proizvoljna tvrdnja, jer to Polibije ne kaže. Polibije piše o tom ovako: »Kad su se oni pojavili (t. j. Rodijci), to su se sklopili ugovori, u doba kad je Koton, sin Kaligeitona, bio hieromnamon u Bizantionu«. Po našem mišljenju i u Bizantionu kao i u Issi hieromnamon nije bio vrhovni svećenik, nego činovnik biran na izvjesno vrijeme. Bilo je slučajeva, kad se je svećenik nekog hrama tako nazivao, kao na pr. svećenik hrama Poseidonova u Megari, ali je to onda i označeno. Hieromnamona svećenika nalazimo i drugdje, ali tamo oni nisu eponimi. U Miletu i njegovim kolonijama na Pontu (Olbia, Tomoi i Dionysospolis) svećenik glavnog hrama je eponim, ali se on ne naziva hieromnamon, nego ἱερεύς. Tako je bilo i u Epidaurosu, Rodosu i drugdje. (Busolt, o. c. 499, 500) Abramić (o. c. 14) uzima, da je isejski hieromnamon vrhovni svećenik, dok Brunšmid (l. c.) ostavlja to pitanje otvorenim.

Tako je Issa poslala Teuti poslanika Kleemporosa, koji se pridružio rimskim poslanicima, braći Korunkanijima, god. 229. pr. n. e. U Rim je Issa slala mnogo puta svoja poslanstva, kao godine 230., kada je pozivala Rim u pomoć protiv Ilira, koji su podsjeli njen glavni grad, pa kasnije za Drugog punskog rata, za Prvog i Drugog makedonskog rata protiv Filipa, za vrijeme Perzeja i Gentija, zatim prije 138. god. pr. n. e., kad je tražila od Rima pomoć protiv Delmata, koji su bili napali njene gradove Epetion i Traguron, i t. d. Posljednje nama poznato poslanstvo, koje je Issa slala Rimljanima, bilo je ono, koje je pošlo Cezaru u Akvileju godine 56. pr. n. e. Nama su poznata i imena tadanjih isejskih poslanika. Bili su to Pamphil, sin Pamphila, Kleempor, sin Timasiona i Philoksenos, sin Dionizija.

VIII.

EKONOMSKE PRILIKE SLOBODNE ISSE

Osnovana od Sirakužana kao trgovačko stovarište i baza za trgovačku razmjenu s Ilirima i Iliro-Keltima na istočnoj obali Jadrana, a uz to kao stanica Dionizijeve flote, da čuva sirakuške interese na ovome moru od Adrije, Numane i Ankone do Otrantskih vratiju, Issa je bila u prvom redu trgovačka kolonija. Zemljoradnja njenih stanovnika igrala je, barem u početku, sporednu ulogu. Ali, kad se Issa poslije pada Dionizija Mlađega (oko godine 350. pr. n. e.) otrgla od sirakuškog vrhovništva i trgovačku razmjenu sa mediteranskim zemljama izvan Jadrana preuzela u svoje ruke, njeno se stanovništvo umnožilo toliko, da je ona odlučila odteretiti se i osnovati jednu svoju koloniju na otoku Korkiri Melaini, današnjoj Korčuli, kraj današnjeg mjesta Lumbarde. Osnivanje isejske kolonije na Korkiri Melaini imalo je dvostruku svrhu: trgovačku i čisto lokalno-ekonomsku. Preuzimanjem trgovačke razmjene Sirakuze s istočnom obalom Jadrana, Issa je morala proširiti bazu svoga rada, trebala je da ima uporišta bliža izvjesnim krajevima istočne obale ovoga mora. Osnivanje kolonije kraj Lumbarde, dakle na istočnom dijelu otoka Korčule, dovelo ju je u neposredno susjedstvo s ilirskim krajevima na Pelješcu i južno od njega, te već ustaljenim trgovačkim centrom na ušću rijeke Neretve, a preko njega, dolinom Neretve, s krajevima današnje Bosne i Hercegovine. Ta nova naseobina trebala je da bude i vojnički i ekonomski osigurana. Issa je to odmah i učinila. Ona je poslala na Korkiru Melainu svoje logiste, koji su stupili u pregovore s poglavicama tamošnjih stanovnika i od njih dobili ili kupili zemljište oko današnje Lumbarde. Kad je to uredila, poslala je ona tamo svoje koloniste, njih oko 600, od toga oko 200 odraslih muškaraca, koji su sagradili gradske bedeme, pod nadzorom logista podijelili dobiveno zemljište i odredili, što će dalje biti s njim.

Sačuvani nam natpis utvrđuje šta imaju da dobiju prvi naseljenici koji su obzidali grad i zaposjeli zemljište. Na tom se natpisu nalazi najprije »psefizma«, t. j. zaključak narodne skupštine o podjeli zemljišta među prve naseljenike i one, koji poslije dođu. Zatim slijedi popis prvih naseljenika, poredan po trima dorskim phylama. Natpis je jedan od najvažnijih dokumenata za poznavanje načina, kako su se osnivale kolonije u grčkom svijetu uopće, a kod nas napose, a isto tako on je važan dokumenat za poznavanje socijalnih prilika u Issi i njenim kolonijama.[114]

Lumbardski natpis ne pozna razlike između prvih naseljenika t. j. onih, koji grade i utvrđuju grad. Svi su oni ravnopravni i svi od reda obrađuju zemlju, koja im je diobom dodijeljena. To je očito po velikom broju doseljenika, a onaj koji pozna Lumbardu i njenu okolicu, ne može misliti, da bi ovi doseljenici mogli biti samo posjednici, a da im zemlju drugi obrađuju. Tako je bilo u doba osnivanja kolonije. Nešto slična bilo je, očito, i u gradu-matici, u Issi.

Prodiranje na dalmatinsko kopno bilo je u IV. stoljeću znatno otežano. Tamo se, u današnjoj srednjoj Dalmaciji, možda nekako u Bosoljini, nalazila grčka kolonija Herakleia, koju nam spominje Pseudoskylaks, koji piše oko godine 335. pr. n. e., i koja u IV. stoljeću kuje svoje novce.[115] Veze između Isse i Herakleje nisu nam poznate, ali su bez sumnje bile dobre, kako su bile vrlo dobre one između Herakleje i Pharosa, na kojem se otoku našlo mnogo herakleotskih novaca. Poslije Pseudoskylaksa Herakleju ne spominje nijedan pisac, a ona više ne kuje ni svoje novce. U sukobu između Rimljana i Ilira godine 229. ona se ne spominje. Vrlo je vjerojatno, dakle, da je ona na neki način u IV. ili u prvoj polovini III. stoljeća pr. n. e., propala. U doba prvog rimsko-ilirskog sukoba ne postoji na kontinentu istočne obale Jadrana, sve do Dyrrahiona na jugu, nijedan grčki grad. Oni se nalaze na otocima. Ilirska plemena duž te obale nisu dala da se takovi gradovi osnuju, a možda su oni i Herakleju porušili.

Pobjedom Rima nad Ilirima 229 i 219., kad se Rim definitivno ustalio na nekoliko mjesta istočne obale Jadrana, prilike su se uvelike izmjenile, i Issa je, tada saveznik Rima, nastojala iskoristiti tu situaciju za svoje trgovačke interese. Stoga je osnovala svoje gradove Tragurion i Epetion, a onda i Salonu uz staro ilirsko naselje na tom mjestu. Sve je te gradove Issa odmah utvrdila, jer je opasnost od navala okolnih plemena, u prvom redu Delmata, bila stalna. Tragurion, Epetion i Salona, položeni na najzgodnijim mjestima za trgovački saobraćaj sa okolnim, a i daljim plemenima, bila su sjajna uporišta isejske trgovine. Vjerojatno je i ovdje Issa postupila kao prilikom osnivanja svoje kolonije na Korkiri Melaini, i da su se i u ovim mjestima našli neki ilirski ili ilirokeltski Pylos i Dazos, od kojih su Isejci kupili ili dobili zemlji-

[114] Brunšmid, Kameni spomenici i t. d. u Vjesniku HAD, NS. VIII 1905., str. 96–101.

[115] G. Novak, Dimos i Herakleia, Bulićev Zbornik 655–658.

šte za svoje koloniste, i tako im osigurali polja kraj svojih gradova. To su Isejci učinili tim prije što se doista oko ovih njihovih gradova nalaze plodna polja i živa voda, Žrnovnica kraj Epetiona, Jader kraj Salone, dok se Tragurion lako opskrbljuje bunarskom vodom.

Kako je Issa na taj način svoje kolonije uvijek ekonomski osiguravala, ona je i pored trgovine na svom otoku razvijala sve više poljoprivredu, koja je odgovarala prirodi isejskog terena. Već se u IV. stoljeću digla poljoprivreda Isse, koja s početka nije ni mogla biti onako razvijena, kako je to odgovaralo terenu, sve dok se nije taj teren dobro upoznao.

Najstariji novci Isse, u IV. stoljeću, imaju na reversu često dupina, simbol mora i plovidbe, a na prednjoj strani svoga herosa Joniosa, koji je ono bio proširio svoju državu sve do Jonskoga mora. Iz toga slijedi, da je glavna ekonomska baza još uvijek u to vrijeme bila trgovina i pomorstvo.

U III. stoljeću na Issi je lov vjerojatno uvelike razvijen i na isejskim novcima javljaju se jelen i košuta.

Malo iza toga kod Isejaca počinje i stočarstvo, koje se u III. stoljeću toliko razvija, da na svoje novce stavljaju lik koze.

Sada, u III. stoljeću, primila je na Issi poljoprivreda svoj pravi lik. Isejci su, nakon dugog iskustva, vidjeli da je najpovoljnija i najrentabilnija kultura na njihovom otoku vinogradarstvo. Na isejskim se novcima sada nalazi na reversu i prutić vinove loze s lišćem i grozdom, ili amfora. Taj se cvat isejskog vinogradarstva nastavlja u II. stoljeću, kada se javljaju novci s kantarosom. Tada je početkom II. stoljeća isejsko vino steklo već svjetski glas, i Agatarhides iz Knida, razmaženi helenistički Grk i čuveni pisac, kaže, da je isejsko vino najbolje na svijetu.[116] Veliki pythoi, koji se još uvijek vide, usađeni u morskom dnu u pijesku uz poluotočić Prirovo, mogli su služiti i za držanje ulja, žita i drugih sličnih stvari, ali i za držanje vina, koje je bez sumnje bilo ne samo najbolji, nego svakako i rentabilan produkt, koji su Isejci prodavali Ilirima. Da su Iliri voljeli vino, ne pokazuje nam samo to, što je kralj Argon bio silna pijanica, od čega je i stradao, kako nas izvješćuje Polibije, – što je mogla biti i osamljena, pa i dvorska pojava, – nego nam je poznato, da je cijelo jedno pleme, Autarijati, uslijed toga stradalo, kad su ih jednom Kelti vinom namamili i onda pijane poubijali.[117] Ukoliko su Autarijati bili doista opijeni vinom, kako nam

[116] Agatharhides kod Athenaiosa I. 52.: ἐν δὲ Ἴσσῃ τῇ κατὰ τὸν Ἀδρίαν νήσῳ Ἀγαθαρχίδης φησὶν οἶνον γίνεσθαι ὃν πᾶσι συγκρινόμενον καλλίω εὑρίσκεσθαι. Athenaei Naucratitae Deipnosophistarum Libri XV, rec. G. Kaibel, vol. I, lib. I. 51, Lipsiae, Teubner 1887., str. 61, v. i Fragmenta Historicorum Graecorum III, str. 194.

[117] Polyaeni Strategicon Libri octo, Lipsiae, Teubner 1866., 42. Athenaei Deipnosophistarum libri quindecim, Lipsiae, Teubner, vol. II, 303; G. Novak, Prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji, Historijski Zbornik I, Zagreb 1949, str. 145.

je zabilježeno, a ne pivom (ili su grčki pisci, ne poznavajući to ilirsko piće, metnuli vino), to se vino u te krajeve moglo u IV. stoljeću uvoziti samo iz primorskih krajeva. Jesu li i koliko su tada primorski Iliri sadili lozu i pravili iz grožđa vino, ne možemo kazati, jer se to iz Teopompovih (u god. 336. pr. n. e.), ekscerptora Polyanea i Athenaiosa ne može vidjeti. Ali možemo sa sigurnošću reći, da su u to doba i Issa i Pharos imali već dobro uvedeno vinogradarstvo, i da su oni odmah pri svom doseljenju ili malo poslije toga presadili lozu sa Sicilije ili Parosa, odakle su došli na Jadran. U doba njihove kolonizacije kultura vinove loze i pravljenje vina bila je posvuda i u svim grčkim gradovima i krajevima odavna napredna i cvatuća, a uživanje vina općenito. Nemoguće je stoga, da oni ne bi odmah prenijeli tu kulturu u svoju novu domovinu, gdje su klimatske i ostale prilike gotovo iste, kao i u njihovoj staroj otadžbini.

Smatramo dakle, da je upravo vino bilo jedno od najvažnijih artikala, koje je prodavala Ilirima najprije Sirakuza, a onda njena nasljednica u toj razmjeni robe, Issa. Vino je Issa, kao prije i Sirakuza, dovozila jednim dijelom sa Sicilije, južne Italije i Grčke, ali je doskora sve više izvozila i svoje. Na taj je način i isejska poljoprivreda ušla kao vrlo važan elemenat u trgovačku bilansu Isse. Ipak je trgovačka razmjena robe, i s njom usko spojeno brodarstvo ostalo za cijelo vrijeme isejske slobodne države njena glavna i osnovna ekonomska baza. U uskoj trgovačkoj vezi s Ilirima i Ilirokeltima stajalo je i isejsko brodarstvo. Ono u doba Agronovo još nije bilo toliko snažno, da potuče Agronovu ilirsku mornaricu i da je otjera od svojih bedema, na koje je ona napadala. Ona je tada morala pozvati u pomoć moćni Rim, da je od tog podsjedanja oslobodi. Međutim je Issa poslije toga vrlo naglo počela podizati svoju mornaricu, i podigla je toliko, da je u ratu Rima protiv makedonskog kralja Filipa, god. 198. pr. n. e., mogla poslati Rimu u pomoć trideset oružanih lađa, koje su pošle daleko izvan Jadrana i pridružile se rimskoj floti kod Presie u Atici. Odatle je ta isejska flota pošla do Eubeje, a onda natrag u Icus. Bile su to svakako dosta velike lađe, sposobne za plovidbu u tako udaljene krajeve i za borbu na moru. Nema sumnje, da je Issa morala ostaviti i nešto lađa u svojoj luci, i nešto za podržavanje trgovačkih veza sa svojim mušterijama.

U vezi s tom granom privrede bila je usko spojena druga jedna grana, brodograditeljstvo. Ono je svakako bilo na visokom stupnju, kad je moglo takve lađe proizvoditi, popravljati, obnavljati i opremiti svim potrebnim dijelovima.

Prije smo kazali, da je vjerojatno i otok Vis, poput Hvara, stajao već u III. tisućljeću pr. n. e. u vezi s obalama Egejskog mora, ali za to davno doba još nemamo nikakvih direktnih arheoloških potvrda. Prve su nam potvrde o vezi otoka Visa s grčkim svijetom iz VI. st. Iz tog je vremena jedan aryballos korintskoga stila, nađen na Visu i predan Arheološkom muzeju u Zadru. Iz slijedećeg stoljeća je jedan lekythos i jedna mala amfora atičke provenijence, obje isto tako nađene na Visu

i predane Arheološkom muzeju u Zadru. Na Visu je nađen i onaj lekythos iz V. stoljeća, koji je danas u arheološkom odjelu Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

U IV. stoljeću uvoze Isejci vaze i keramiku uopće iz današnje Apulije, i to kako za sebe, tako i za trgovinu s Ilirima. No s vremenom počinju se i u samoj Issi praviti razne vaze, po uzoru na gnatijske, za što su nam dovoljan dokaz lončarske peći, otkrivene u Issi, jedna ranija, a druga u posljednje vrijeme, godine 1948.[118] Još nije izašla studija, koja bi utvrdila, koje su od vaza, nađenih u Issi import, a koje sigurno domaće, rađene od isejskih zanatlija-lončara. Vjerojatno će takva studija pokazati i vrijeme, kada je to bilo. Iza toga će se moći naći i putovi, kojima je isejska keramika išla.

Vjerojatno se keramička radinost razvila i u isejskoj koloniji na Korčuli kod Lumbarde,[119] što više, moguće je i to, da je upravo postojanje lončarske gline privuklo Isejce na osnivanje svoje kolonije na mjestu Lumbarde, odakle se onda ona izvozila preko grčkog emporija na područje Narone, u krajeve današnje Bosne i Hercegovine, a i u ostalo primorje.

U Issi je postojala i kovnica novca. Za to nam je dokaz i sam tip isejskih novaca, koji svojom izradbom ukazuje na periferijski zanat, i daleko zaostaje za lijepo izrađenim novcem istog vremena u centrima grčke kulture.

Dva utega za mrežu i jedna piramida od gline,[120] namijenjena istoj svrsi, dovoljan su nam dokaz, da je ribarstvo i u Issi i u njenim kolonijama bilo razvijeno, svakako bar na onom stupnju, na kojem je bilo u ostalom grčkom svijetu. Prije redigiranja hvarskog statuta, godine 1331. nije nam ništa detaljnije poznato o ribarstvu na Visu, ali je u to vrijeme već lijepo razvijeno, i ako nam ono nije onako poznato kao od XV. stoljeća dalje. Nema nikakove sumnje, da su Sirakužani, doselivši se na Issu, donijeli sa sobom i tada poznati ribarski alat iz svoga grada, u kojemu je ribarstvo bilo uvelike razvijeno, i riba jedan od najvažnijih prehrambenih artikala. Lik dupina na najstarijim isejskim novcima, ma da ne kaže ništa o ribarstvu, prikazuje nam usku povezanost Isse s morem i poznavanje ribljeg lika u detaljima. Jesu li Gnatia-vaze sa slikama riba, rađene na Issi ili importirane, ne možemo za sada kazati.

Od ostalih zanata, koji su bez svake sumnje u Issi postojali, jer su vezani za sam postanak i razvitak grada, odnosno za njegov svakodnevni život, posebno treba spomenuti klesare, jer su se svjedočanstva njihova rada uvelike sačuvala. To su donji dijelovi kuća, uklesani u živom kamenu, koji se nalaze i unutar i izvan gradskih bedema stare Isse te pokazuju, da je taj zanat bio uvelike razvijen. Već se na sira-

[118] Abramić, o. c. 13.

[119] P. Lisičar, O prethistorijskim i grčkim vazama nađenim u Dalmaciji, Vjesnik dalm. LII 1950., str. 47, 48. Upor. tu i navedenu raniju literaturu; Lisičar, Crna Korkira, Skopje, 1951., str. 39.

[120] Utezi i piramida nalazili su se u zbirci Dojmi u Visu.

kuškom, t. zv. grčkom teatru, mogla vidjeti potpuna identičnost ovakova klesanja u živom kamenu, kakovu nalazimo u Issi. Od 1951. g. dalje vrše se pod vodstvom Bernabó-Brea radovi na otkapanju t. zv. Hieronovog golemog oltara, koji je u dobrom dijelu rađen sličnom tehnikom klesanja u živoj stijeni. Ta sličnost i taj način rada u Sirakuzi i u Issi samo su jedan dokaz više za osnivanje Isse od strane Sirakužana.

Ovako razvijen i organiziran ekonomski život Isse trajao je sve do propasti njene slobode. Tada je ona, gubitkom svojih kolonija na dalmatinskom kopnu, izgubila i uporišta za svoju trgovinu na njemu. Ta su se uporišta istina osamostalila i postala brzo rimski municipiji, ali su izgubili centar, iz kojeg su crpila sok za svoje izdržavanje i svoj razvitak. Issa je izgubila kud i kamo više: od glavnog grada države postala je osamljen podanički grad velikog imperija.

IX.

ISSA CIVIUM ROMANORUM

Kad je Issa došla pod vlast Rima, postala je običan rimski podanički grad. Poslije, međutim, a svakako u prvoj polovini prvog stoljeća pr. n. e., dobila je rimsko građansko pravo, i Plinije Stariji, koji piše u drugoj polovini prvog stoljeća n. e., spominje Issu kao grad rimskih građana – *Issa civium Romanorum.*[121] Ali Isejci su uza sve to ostali i nadalje po narodnosti Grci i govorili i dalje grčkim jezikom. Razmjerno vrlo malen broj latinskih natpisa nađenih u Issi pokazuje otpornost grčkog isejskog stanovništva prema romanizaciji.

Gubitkom samostalnosti izgubila je Issa i svoje gradove i naselja na dalmatinskom kopnu i na otocima. Rimljani stvaraju iz nekad isejske i ilirske Salone[122] politički centar svoje uprave u Iliriku, koji malo pomalo prima ime Dalmatia (Delmatia), te se već početkom prvog stoljeća tako i službeno zove. Issa je u svoje trgovačke svrhe stvorila iz Salone važnu izvoznu i uvoznu luku na dalmatinskom kopnu. Rimljani su, mimoišavši Issu, uputili svoje lađe i svoju trgovinu ravno u Salonu, a rimski građani u Saloni, koja je još 34./33. godine postala rimska kolonija, zamijeniše dobrim dijelom stare isejske trgovce.

Uza sve to Issa nije propala. Njene lađe išle su i dalje starim putovima, uza svu konkurenciju sada rimske Salone i rimskih trgovačkih i brodarskih društava. Isejci su ipak bolje od došljaka poznavali urođeno stanovništvo, njegov jezik i običaje. Njihove plemenske i porodične veze sa starim faktorijama omogućavale su im da i dalje trguju, njihovi brodari poznavali su svakako bolje od ostalih morske putove po ilirskoj obali i između otoka. Štaviše kad *legatus Augusti pro praetore,* namjesnik cara Tiberija u Iliriku, bude dao sagraditi pet cesta, koje su iz Salone radijalno vodile uz obalu i u unutrašnjost Balkana,

[121] C. Plini Secundi Nat. Hist. III, 30. I, 295.
[122] G. Novak, Isejska i rimska Salona, str. 5 ss.

Sl. 45. Pogled na cijeli današnji Vis; na sjeveru se vidi položaj na kojemu se nalazila stara Issa

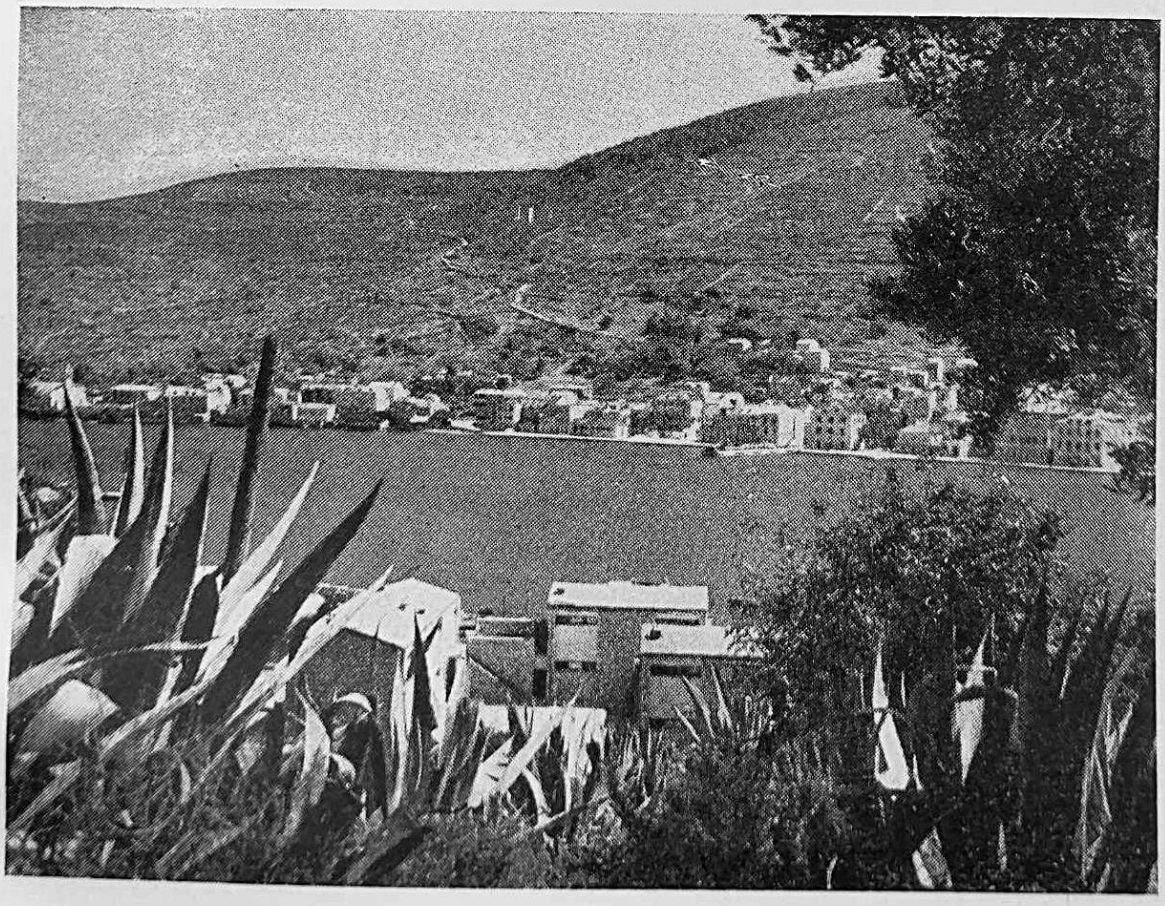

Sl. 46. Dio Visa, luka

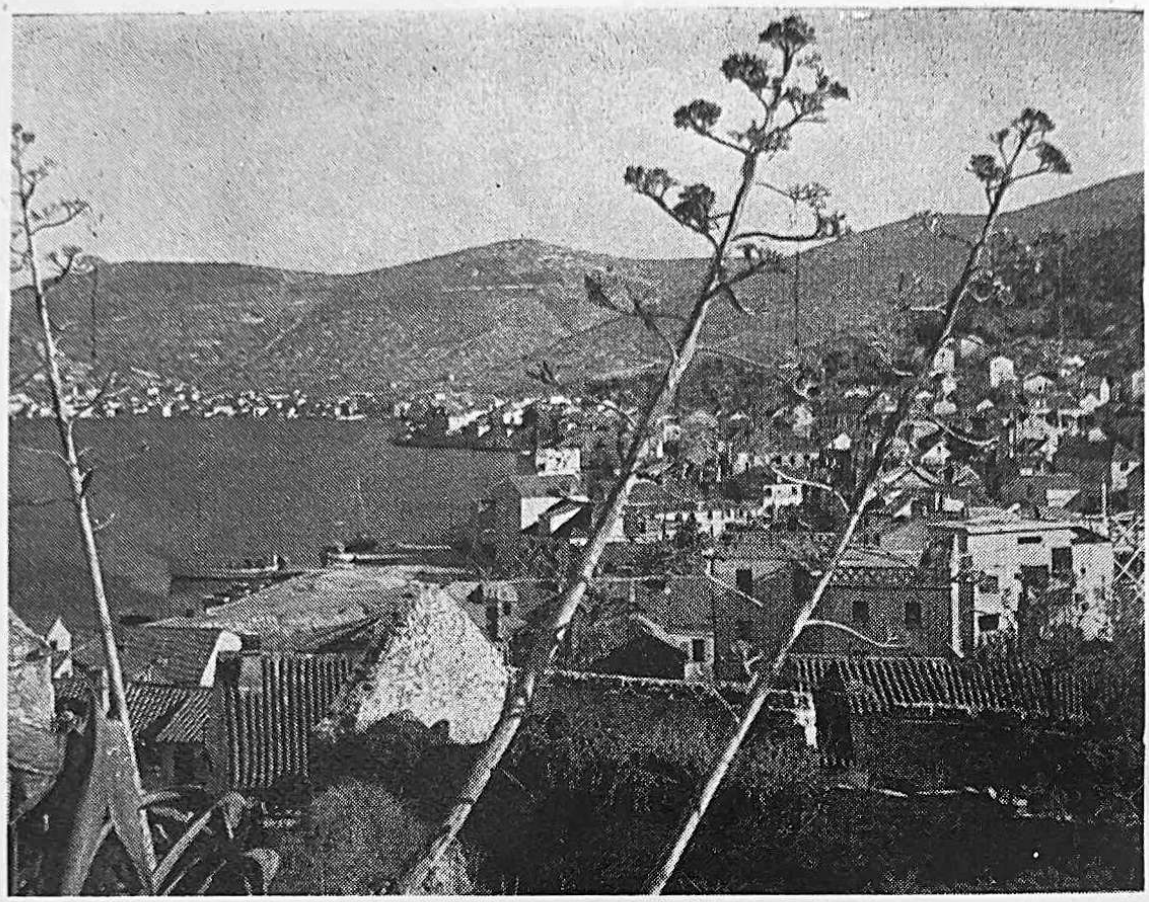

Sl. 47. Pogled na »Kut« u Visu

Sl. 48. Obala na »Kutu«

Sl. 49. Pogled na centar Visa sa poluotočića »Pirovo«, na kojem se nalazi samostan franjevaca konventualaca, a nekoć se dizao isejski teatar

Sl. 50. Spomenik mornarima palim u bici 1866. g.

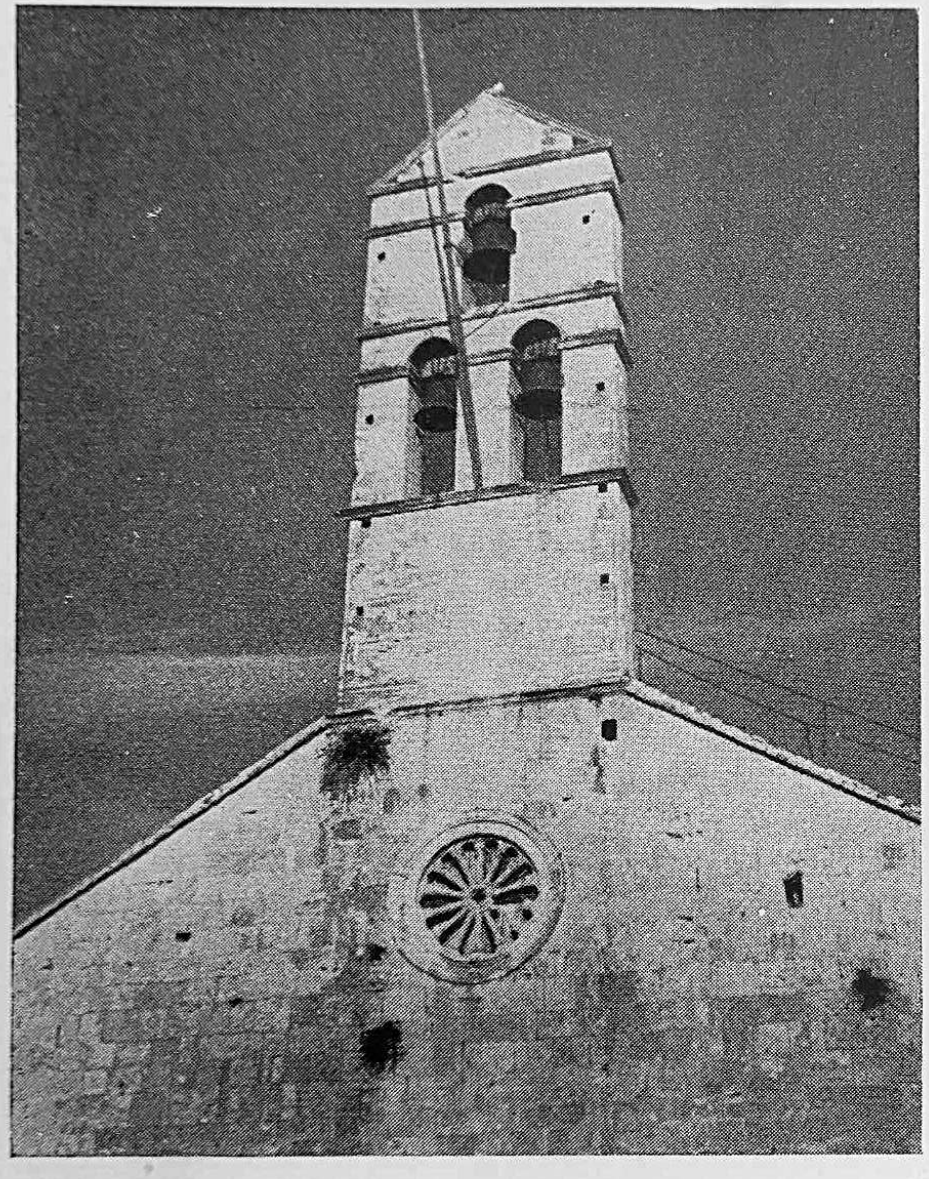

Sl. 51. Zvonik župne crkve u Visu

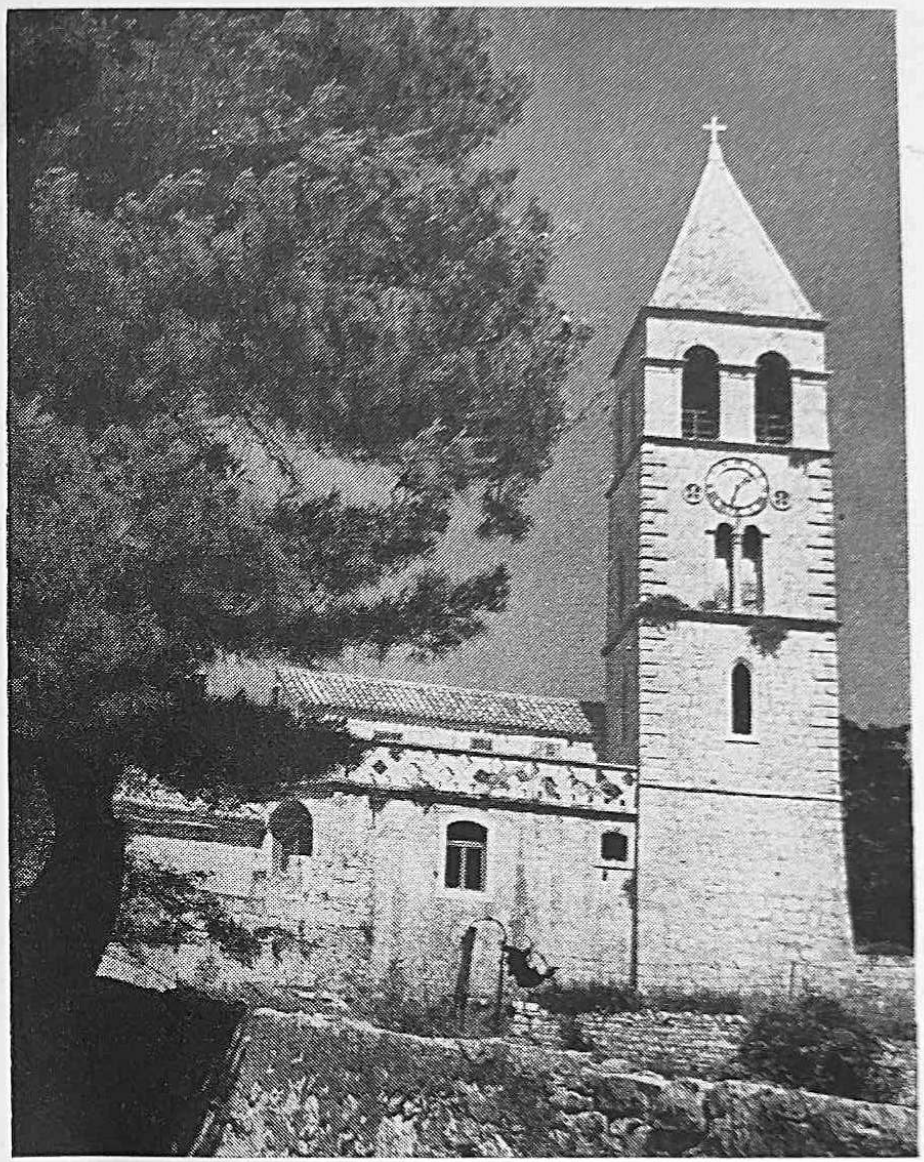

Sl. 52. Zvonik na Prirovu

Issa će uslijed sve većeg rasta Salone i sve veće potražnje robe od strane zaleđa dobrim dijelom dobiti ono, što je gubitkom slobode izgubila. U drugoj polovini prvog stoljeća pr. n. e. Hirtius je Issu nazvao *nobilissimum regionum earum oppidum*, dakle najodličniji grad onih krajeva.[123]

Još u polovici drugog stoljeća n. e., kada Apijan piše svoju Rimsku historiju, Issa je još uvijek znatno mjesto.[124]

Politički više se Issa nije isticala. Jadransko more, sada potpuno u vlasti Rima, nije trebalo nikakve jače baze, a za njegovu sigurnost od gusara brinula se flota u Raveni, pa i u Saloni.

Mora da je neugodno uzbunilo Isejce, kad je u njihov grad, poslije neuspjele pobune protiv cara Klaudija, pribjegao namjesnik Dalmacije Furius Camillus Scribonianus. On je, nagovoren od Anija Vicinijana, htio pobuniti legije i savezničke čete, kojima je kao namjesnik Dalmacije zapovijedao. Kad se vojnici nisu dali nagovoriti na nove borbe i kad su odbili da mu se pridruže protiv cara Klaudija, on pobjegne na Issu i tu se ubije. Tada je Klaudije, koji se bio toliko preplašio, da je čak mislio na predaju vlasti, ohrabren nagradio vojnike, a senat je legijama VII-oj i XI-oj dao počasni naslov *Claudia pia fidelis*, – »Klaudijeva odana, vjerna.«[125]

Issa je cvjetala i dalje, još u prvom i drugom, a i u trećem stoljeću n. e.

Da je to uistinu tako, svjedoče nam ne samo spomenuti pisci, nego još očitije ostaci iz tog vremena, iskopani na Visu: teatar, forum, terme, ostaci hrama, grobnice, veliki kipovi, amfore, staklo, kipići, novci i t. d.[126]

Otkad je Issa došla potpuno pod rimsku vlast, nije više trebala bedema ni akropole. Cijelo Jadransko, pa i cijelo Sredozemno more, bilo je unutar rimskog imperija, i Issa se na otoku nije trebala braniti ni od koga. I onako joj Rimljani ne bi ni dozvolili da sebi diže nove bedeme, jer do nje nisu mogli doprijeti barbari, koje su Rimljani zaustavili preko Save i Dunava. Zbog toga na Visu nema rimskih bedema. Oni stari iz doba isejske nezavisnosti ostali su i dalje, propadajući polagano.

Rimska Issa, još uvijek bogata, diže na poluotočiću Prirovu svoj teatar.[127] Poluotočić Prirovo nalazi se na sjeveru jugozapadnog dijela viške luke. Na samom poluotočiću nalazi se danas samostan franjevaca konventualaca, crkva Sv. Jerolima, koja pripada samostanu, i općinsko groblje. Groblje se nalazi na ovom mjestu od god. 1823., a samostan i crkva postojali su, i ako nedovršeni, još u drugoj polovini XVI. sto-

[123] Bell. Alex. XXXXVII.
[124] Appianus, Hist. Romana, De rebus Illyricis VII, Parisiis, Didot 1877., str. 273.
[125] Cassius Dio LX, 15, ed. Weidmann 1898., vol. II, str. 676, 677; cf. Sext. Aur. Victoris Epitome, Claudius.
[126] Ne ulazimo ovdje u strogo arheološki opis stare Isse.
[127] Apollonio Zanella, Teatro romano a Lissa, Bull. dalm. XVI 1893., 72–77, 83–91.

ljeća. Sama zgrada samostana ne samo da je podignuta na mjestu nekadašnjeg rimskog teatra, već je i primila dobar dio same teatarske zgrade. To jasno pokazuje sam oblik samostanske zgrade, podignute u polukrugu, a još više piloni nekadašnjeg teatra, koji su ostali in situ. U unutrašnjosti pak, u podrumu samostana, nalaze se još uvijek lukovi, koji su podržavali gornji dio polukružnog gledališta. Cyriacus Anconitanus, koji je 22. srpnja 1436. godine na svom putovanju po Dalmaciji i Grčkoj posjetio Vis, u svojim »Epigrammata reperta per Illyricum« spominje teatar kao »nobile amphiteatrum«. Mora biti da je u to vrijeme teatar još bio prilično sačuvan, jer on govori da je građevina djelomično srušena (sed ipsum utique vetustate aliqua ex parte diritum). Po izrazu »nobile amphiteatrum« vidi se, da je na Cyriacusa ostavio jak utisak, tim više što u viškoj luci još nije bilo kuća, jer je glavno mjesto Visa bilo Velo Selo. To je bilo više od sto godina prije nego su franjevci na njemu sagradili samostan. Drugi pisac, koji spominje ostatke teatra jest franjevac Joh. Fefella iz Šibenika, koji je u samostanu na Prirovu bio fratar. On je god. 1704. napisao spis *Smaragdus electus aut Issa dalmatica insula felix et omnifera.* Spis je posvećen V. Coronelli-u, poznatom mletačkom kozmografu. Pisac se u tom spisu bavi historijom Visa i kaže za svoj samostan, da je »nastao iz starih lukova i ruševina«. Dalje kaže, da se tu nalaze »vrlo prostrane i zadivljujuće ruševine nekog prastarog cirka ili koloseja ... misli se, da su se tu držale olimpijske, hitmijske (?), cirkuske i atletske igre«.[128]

Već je Višanin A. Matijašević - Caramaneo krajem XVII. i početkom XVIII. st. opazio, da se samostan nalazi na starim temeljima. On je te temelje pripisao nekadašnjem amfiteatru, za koji misli, da je bio sagrađen, »kad su Isejci postali građani rimski.« To on izvodi iz toga što Grci nisu imali amfiteatre nego teatre.[129] Fortis je na Visu vidio mozaik, koji more za plime pokriva, ali ne spominje ove ostatke teatra.[130] I Šime Ljubić[131] je držao, da je tu bio amfiteatar. Na osnovu iskopina, koje je lično učinio, utvrdio je Apolonije Zanella,[132] da to nije bio amfiteatar, već teatar, i to teatar rimskog oblika, na što ga je najviše uputilo to što je »otkrivena orhestra išla u polukrug, kako je to bilo kod svih rimskih teatara, dok je kod grčkih orhestra bila veća od polukruga, ili kako bi se općenito kazalo, u obliku potkove.«

Polukružni dio teatra ima promjer od 54,80 m, a orhestra, u kojoj su sjedili upravitelji grada i najugledniji građani, imala je promjer od 22 m. U cavei oko 1 m od prvog reda sjedišta nalazio se je u paralelnom polukrugu s njom kanal za sabiranje kišnice, kojeg su se ostaci našli. Između spoljašnjega zida i substrukcija *cavee* išao je unaokolo nadsvođeni hodnik, širok 2,50 m, visok 4,80 m, dug 80 m, od jednog do

[128] ib. 90, 91.
[129] Rukopis Dr. A. Caramaneo-Matijašević god. 1717. (r. 1658, u. 1721).
[130] Fortis, Viaggio in Dalmazia II, 164 (Venezia 1774).
[131] Š. Ljubić, Studi archeologici sulla Dalmazia, Archiv für öst. Gesch. Qu. XXII, 1859., str. 38.
[132] Bull. dalm. XVI 1893., 72–77, 83–91.

drugog glavnog ulaza. Nad njim su bili najgornja kamena sjedišta cavee. U podrumu samostana sačuvao se jedan dio ovog hodnika, kakvih 7,50 m dug. Zanella misli, da je spoljašnji zid bio visok oko 10–12 m, i da je pomoću jednog korniža, kojeg se ostaci još danas na nekim mjestima vide, bio odijeljen u dva reda. U zidu su bile samo lezene s kapitelima, od kojih je nekoliko još na mjestu. Zid nije imao ni lukova, ni stupova, ni pilastara. Lezene su udaljene jedna od druge 2,60 m, a bilo ih je 32.

Zanella je otkrio temelje prosceniuma i stalne pozornice, koje su dobar metar nad razinom orhestre. Isto je tako otkrio temelje hodnika, koji su išli na troja vrata, kroz koja su glumci išli na proscenij. Stalna pozornica bila je, kao i posvuda u to doba, lijepo izrađena. Bio je to stalni, arhitektonski izgrađen, zid sa stupovima, lukovima i kipovima. On je bio i najglavniji ures kazališta. Iza pozornice bile su razne prostorije za glumce i robu, zatim je slijedio prostor 42 m dug i 15 m širok, vjerojatno pokriven, podijeljen na lađe ili portike, gdje su se mogli sklonuti gledaoci od eventualne nenadane kiše, da se zabave, odmaraju ili sastanu, kako je to bilo uvijek kod starih teatara. Na ovom se mjestu nalazi danas crkva sv. Jerolima.

Od starog isejskog teatra, koji je postojao svakako još za Valentinijana III. (425–454), čiji se je novac našao u kanalu orhestre, kao i onaj Septemija Severa, nije osim spomenutog ostalo skoro ništa. Tu je nađen jedan komad lijeve ruke jednog golemog kipa od bijela mramora, jedan torso jednog malog kipa, 40 cm visok, ženska glava od jednog kamenog kipa, dva lijepa korintska kapitela i jedan jonski, nekoliko komada korniža od bijela mramora, komadi mramornog pločnika, pojedini komadi mramornih uresa, koji su se bez sumnje nalazili uz prve stepenice i uz one dekuriona i drugih odličnika. Sve ostalo je odneseno. Nema sumnje, da je velik dio starog amfiteatra upotrebljen za zidanje samostana i crkve sv. Jerolima u XVI. stoljeću, ali je sigurno on već i prije bio ogoljen, u doba od pobjede kršćanstva na dalje. Tada je on napušten, a onda se od njega pomalo odnosilo što se je moglo, za gradnju novih kuća ili popravak starih.

Na osnovu veličine cavee i orhestre isejskog teatra i uspoređujući to sa dobro sačuvanim teatrima, na kojima se vidi, koliko je bilo određeno prostora na sjedištu za jednu osobu, Zanella je proračunao, da je u isejskom teatru moglo stati 3500 osoba.

Kad je Zanella ovo pisao, nije imao pri ruci nikakve *tessera teatralis*, kakve su bile u običaju i kakvih se našlo mnogo u drugim teatrima. One su bile od metala ili kosti. To su bile ulaznice, na kojima je obično bio napisan broj sjedišta, divizije i cunee.

Međutim je vjerojatno on sam kasnije našao jednu takovu tesseru. Ona se još 1938. g. nalazila kod njegovih rođaka, a slična takva i kod Dojmi-a.

Na osnovu broja koliko je moglo stati osoba u teatru, Zanella je, uzevši taj broj dvostruko, zaključio da je rimska Issa brojila najmanje 7000 stanovnika, a vjerojatno i 10.000–12.000.

Ustav Isse pod Rimom bio je jednak onome ostalih gradova, koji su uživali rimsko građansko pravo. Na čelu grada stajala su 2 duovira, a uz njih vijeće decuriona, ordo decurionum. Kao i u drugim rimskim gradovima postojali su uz hramove svećenici, a razni trgovci i zanatlije bili su udruženi u raznim kolegijima.

Međutim, od svega toga nije se na Issi sačuvao nikakav trag, ali nema sumnje, da je takvih natpisa bilo.[133]

Na Prirovu se sačuvao cijeli jedan zid s nišama za kipove i ostacima svodova, očito ostatak nekadašnjeg foruma. Zid ide od istoka prema zapadu, a niše su okrenute prema jugu. Taj je forum, ako je to doista bio forum, i sa ostalih strana bio ograđen.

Ostaci zabata jednoga hrama u Issi, koji se sada nalaze u Arheološkom muzeju u Splitu, a još više natpis, koji se nadaleko spomenutog foruma našao, sa sadržajem da je svećenik Kvinto Boronije, Kvintov sin, dao sagraditi hram Jupitru i Heraklu, potvrđuju, da je tu postojao ovaj hram.[134] Na jugozapadu ovog foruma nalazili su se do rata 1941.–1945. ostaci nekadašnjih rimskih terma, javnog kupališta. I ako su ti ostaci bili prilično mali, svejedno bi se dale iz njih rekonstruirati isejske terme barem približno. Tlo ovih terma pokriveno je lijepim i dobro sačuvanim mozaikom.

Na zapadu ovih terma otkriveno je nekoliko grobova. U ovim grobovima i u drugima, otkrivenim po mnogim mjestima na Gradini, na Prirovu i po ostalom polju u blizini Visa, nađeno je vrlo mnogo ostataka rimskog vremena. Mnogi su od tih prije nađenih ostataka raznesen po raznim evropskim muzejima, mnogo je toga u rukama raznih privatnika i u bivšoj A. U. monarhiji i u Italiji, a mnogo je toga i kasnije išlo izvan naše države, u Češku i drugud. Ali je uza sve to mnogo ostalo u Arheološkom muzeju u Splitu, a nalazilo se i u privatnim zbirkama na Visu, kao u bivšoj zbirci Dojmi, koja je za vrijeme rata raznesena i od koje je jedan manji dio spašen, zatim kod Apolonija Zanelle, franjevca i drugih.

Krajem XIX. stoljeća našla su braća Dojmi nekoliko velikh kipova rimskih careva prvoga stoljeća n. e. Kipovi su iskopani na zemljištu porodice Dojmi, u Gradini, a nalazili su se u kući porodice Dojmi. Jedan kip i jedna glava (Vespazijanova) nalaze se sada u Kunsthistorischesmuseum u Beču. U Arheološkom muzeju u Splitu nalazi se glava kolosalnoga kipa od mramora. Brunšmid misli, da glava pripada jednom kipu cara Augusta.[135] Visina je ovog djela 0,545 m, a samog lica 0,275 m. U spomenutoj kući Dojmi još su ostali: 1. Ogroman muški kip, 1,73 m visok, ali bez glave, desne ruke, donjeg dijela lijeve ruke do lakta i lijeve noge odmah ispod koljena. Od desne noge nedostaje

[133] Malo je latinskih natpisa sačuvanih u Issi. Publicirani su u CIL III. 2074, 3074–3083, 6423, 3284–3286, 14018. Nažalost, osim dva, ostali su bezvrijedni.

[134] CIL III. 3075.

[135] Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, Vjesnik hrv. arh. dr. N. S. V 1901., str. 90.

prednji dio desnog stopala. Desna se noga prislonila na maslinov panj, na kojemu je kipar zapisao početna slova svoga imena APo (Apollonios?)[136] – 2. Ogroman kip bez glave, ruku i nogu, u bogato nabranoj togi, visine 1,40 m. – 3. Gol muški torzo od mramora, bez glave, ruku i nogu, visine 0,48 m.[136] – I u samostanu franjevaca nalaze se neki kipovi. Pored velikih kipova nalazili su se u zbirci Dojmi: dva fragmenta jedne mramorne glave, mramorna glava Dionizija ili Priapa (28,5 cm visoka), dio male mramorne ženske glavice, jedan komad reljefa Diane sa psom, grubo izrađen (16×18 cm), fragment mramorne noge s ostacima cipele (30 cm visok), kamena ruka sa diskom (16 cm), ženska glava od poroznog vapnenca (11 cm visoka), gornji dio male mramorne ženske statuete (8,50 cm visok), donji dio jedne ženske mramorne statuete (6 cm visoka) i drugi fragmenti. Kod Apolonija Zanelle (ml.) nalazila se jedna ženska mramorna glavica.

Kao i u samostanu konventualaca, bilo je i kod braće Dojmi i u njihovoj plantaži paoma raznih arhitektonskih komada, ulomaka arhitrava, stupova, kapitela, frizova, nadgrobnih spomenika, mramornih ploča – katkad profiliranih, – komada zidnog premaza sa ostacima boja, raznih natpisa, fragmenata mozaika, jedan thymiaterion 68 cm visok, kojem je donji promjer iznosio 53 cm, fragmenata drugih dvaju thymiateriona, jedan mali kameni uteg, olovnih cijevi za vodovod, uz mnogo keramike, posuda i svjetiljaka.[137]

Od ostataka iz rimskog vremena u Issi, pored već spomenutih, ima još i raznih keramičkih predmeta, staklenica, liječničkih instrumenata, gema, novaca, urna, i drugo.

Po nađenom materijalu ne da se ustanoviti, koliko je dugo radila domaća proizvodnja u Issi. Vrlo je dobro poznato, da na periferiji izvjesne kulture, pojedini oblici traju dalje, kad ih u centru više nema. Ako su i ukoliko su vaze južno-italskog tipa (koje se za Italiju mogu datirati od IV. stoljeća pr. n. e. dalje, a koje i u naše strane dolaze od IV. st. dalje) izrađivane i u Issi, ne možemo ustanoviti, kad se one prestaju u Issi izrađivati, jednostavno zbog toga, što za ranije nađene vaze nemamo točno označeno mjesto nalaza, ili, ako su nađene u grobu, da li je on iz vremena prije dolaska Rimljana u Issu ili poslije toga.

Import iz vremena poslije gubitka isejske slobode dade se lako ustanoviti, ali on nije od neke naročite važnosti. Issa koja je poslije prvog udarca našla načina da i dalje trguje sa stanovnicima dalmatinskog kopna i njegova zaleđa i koja je, sudeći prema njenu teatru, njenim termama i drugim ostacima, živjela u izvjesnom blagostanju, znala je od razne robe, koju je prevozila, ponešto i za sebe zadržati.

Isejski Grci, ljudi profinjene stare kulture, snašli su se vrlo brzo u novoj situaciji. Teatar i javne kupke u starom gradu zamjenjivali su

[136] Ibid. str. 91.

[137] Zbirku Dojmi pregledao sam god. 1936., 1938. i 1940. Ovi su podaci, izuzevši kipove, prema tome iz onog vremena. Postojanje kipova u Beču ustanovio sam 1947. i 1949. godine, kad sam ih ponovo pregledao.

bogati isejski građani boravkom u lijepim vilama podalje od gradskog života. Ostaci rimske vile u uvali Milni, a druge na otočiću Budikovcu, koji se nalazi nasuprot njoj, to nam lijepo potvrđuju. Ostatak rimskog mozaika na morskom žalu prekrasne uvale Budikovca, sačuvan još uvijek, tihi je svjedok nekadašnjeg sjaja.

Issa je, bez sumnje, nastavila živjeti istim ekonomskim životom, kakvim je živjela i prije, samo u skučenijem obliku. Trgovina je i dalje bila najjače vrelo prihoda Isejaca, a uz nju brodarstvo, poljoprivreda i ribarstvo. Vinogradarstvo je cvalo i dalje, a i stočarstvo je bilo njegovano. Jedan očito imućan isejski vinogradar proširio je na današnjem vinorodnom Zlopolju na Visu jednu aru posvećenu IOVI OPTIMO MAXIMO AUGUSTO. Taj vinogradar, koji za sebe kaže u natpisu, da je vlasnik vinograda na tom mjestu, bio je Gaj Valius Festus. Po njemu se i to mjesto prozvalo Valianus. On je ispunjajući neki zavjet proširio aru posvećenu Jupitru – Augustu, i žrtvovao bika.

Iz ovoga natpisa očito je, da je u doba, kad je sastavljen, a to je rimsko doba, vinogradarstvo na Issi bilo, kao i prije, razvijeno. Osim toga tu se govori o žrtvovanju bika. Sigurno se tada nisu na Issu importirali bikovi, kako se to danas čini, budući da na Visu nema više ni volova ni krava, a pogotovo nema bikova, pa se potreban broj za klanje dovozi. Jedva je moguće misliti, da bi vlasnik vinograda C. Valius Festus za žrtvu dao importirati bika bilo od kuda. To ne bi odgovaralo ni ritualnim propisima, koji su tražili, da se bogovima žrtvuje od onoga, što najbolje rodi, ili što se najbolje izlegne, a ne neki import. I naš je Valius Festus uzeo u tu svrhu ili jednog svog bika, ili ga je nabavio od pastira na Issi i žrtvovao.[138] Prema tome u ovo doba, osim već od ranije nam poznate stoke sitnog zuba, koja se nalazi iskovana na nekim novcima Isse, pasla su na otoku i goveda, pa i ona namijenjena za rasplod, kako nam to natpis Valiusa Festusa svjedoči.

Nađeni sitni predmeti za kućnu uporabu, igračke i slično, uvode nas i u intimniji, domaći život isejskih građana u ovo doba, a liječnički instrumenti ukazuju nam, da je Issa u svakom pogledu išla u korak s vremenom.

Rimski ostaci stare Isse, a i već spomenuti pisci, ukazuju, da je Issa cvjetala i u prvim stoljećima rimskoga carstva. Ona je još u VI. sto-

[138] Ovaj natpis, koji se nalazi na kući Vukašinović u Hvaru (publiciran u CIL III, 6423) glasi:

I · O · M · AVG · SACRVM
C · VALIUS · FESTUS · CONDITOR · VINEAE · HVIVS
LOCI · QUI · NUNC · VALIANUS · A · FESTO · DICITUR
AETERNUMQUE · TENET · PER · SAECULA · NOMEN
VOTO · SUSCEPTO · ARAM · ADAMPLIAVIT · ET
TAURO · IMMOLANDO · DEDICAVIT

ljeću spomena vrijedan grad, kako ga ističe Stjepan Bizantinac,[139] koji je svoje djelo *Ethnika* napisao poslije 535. g. n. e. Issa je međutim tada bila već u punoj dekadenci.

Kad je Rim postao gospodar cijelog Jadranskog mora, i kad je njegova cijela istočna obala i unutrašnjost bila pacificirana, a Salona se sve više dizala kao politički centar ovih krajeva, sasvim su se izmijenile dotadašnje trgovačke i pomorsko-prometne prilike na ovom moru. Spojena s nekoliko cesta, koje su vodile uz obalu i u unutrašnjost, s Balkanom s jedne, a s Italijom s druge strane, Salona je – kako smo već spomenuli – privukla sebi najveći dio trgovine. Isejci, koji su živjeli u prvom redu od trgovine, mora da su se brzo snašli i u novim prilikama, inače se ne bi moglo razumjeti cvjetanje Isse u I. i II. stoljeću n. e. Ali, kad je u IV. stoljeću, zajedno sa provalama barbarskih naroda i nesigurnošću na Jadranu, počela propadati trgovina Salone, a i ona sama, počela je isto tako propadati i Issa i njena trgovina.

Mnogi su pisci iznijeli sasvim proizvoljnu tvrdnju, koja se je kasnije i dalje prenosila, a nije ni na čemu osnovana, da su Goti razorili Issu.[140]

Međutim, to nikako ne stoji, jer Goti nisu nikada bili u Issi, a Issa je postojala još i onda, kad je u Italiji gotska vlast propala.

[139] Ἴσσα, πόλις ἐν Λέσβῳ . . . ἔστι καὶ νῆσος πόλιν ὁμώνυμον ἔχουσα κατὰ Δελματίαν καὶ Ἰλλυρίαν . . . Stephani Byz. Ethn. rec. A. Meineke, 1849., t. I, str. 339.

[140] U svojoj raspravi »E' stata Issa distrutta dai Goti?«, Atti del V. Congr. di studi bizantini, Roma, 1936., dokazao sam da su sve te tvrdnje netočne, i da Goti nisu razorili Issu. Navodimo samo nekoliko pisaca, koji su tvrdili, da su Goti razorili Issu: Matijašević-Caramaneo, cit. rukop.; Peter Franz, Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen, Gotha 1857., str. 151; Zanella, Teatro romano a Lissa, Bull. Dalm. XVI 1893., str. 85; Pettermann E. Reinhard, Führer durch Dalmatien, str. 413; Madirazza Fr., Storia e costituzione dei comuni dalmati, Split 1911., str. 249; Horatio F. Brown, Dalmatia. London 1929.; Vimer M., Ljeti i zimi u Jugoslaviji, Zagreb 1933., str. 263; Taub H., Führer durch das Königr. der Serben, Kroaten und Slovenen, Zürich 1928., str. 282.

DIO II.

OD DOLASKA HRVATA NA VIS DO UNIŠTENJA SELA

I.

DOSELJENJE HRVATA

Prvi se put spominje Vis, u doba poslije doseljenja Hrvata, u polovini X. stoljeća, i to u djelu cara Konstantina Porfirogeneta »O upravljanju carstvom«. Car pisac zabilježio je u tom svom djelu i ovo: »Paganija (Neretljanska krajina) ima nastanjene gradove Mokron, Beruliju, Ostroc i Labinecu. Neretljanima pripadaju i otoci: veliki otok, koji se zove Kukra ili Kiker (Korčula), na kojemu je i grad, drugi veliki otok, koji se zove Meleta ili Malozeatai (Mljet) ..., još jedan, veliki otok Fara (Hvar), i veliki otok Bratzes (Brač). Ali ima i drugih otoka, kojima *ne vladaju Neretljani*, i to: otok Hoara (Sušac), otok *Ies (Vis)* i Lastobon (Lastovo)«.[1]

Pola stoljeća kasnije, potkraj X. stoljeća piše savremenik, mletački historičar Ivan Djakon, sekretar mletačkog dužda Petra II. Orseola, koji je i pratio svoga gospodara na pohodu, što ga je taj dvije godine kasnije poduzeo protiv Hrvata i Neretljana: »U ovo je naime doba (997–998) sudac (kralj) Hrvata zbog toga, što mu je dužd uskratio danak, nakanio da napada mletačke podanike. Zbog toga gospodin dužd posla tamo šest naoružanih lađa, kojima je zapovijedao Badovarije, nazvan Bragadin. Taj napadne i osvoji jedan *njihov grad, koji se zvao Issa* (Vis), i odvede u Veneciju zarobljenike obaju spolova. Zbog toga je mržnja između Venecije i Slavena postala još veća.«[2]

Iz toga je očito, da je grad i otok Vis (Issa) i u doba cara Konstantina Porfirogeneta i 997.–998. godine pripadao Hrvatima, dok su ostali veliki otoci bili neretljanski.

Mlečani su razorili grad Issu i odveli mu stanovništvo u ropstvo, ali je po otoku ostalo još mnogo ljudi, koji su ili živjeli u selima ili izbjegli pri Bragadinovoj navali na grad.

Kad su i kako su Hrvati uzeli Issu, ne znamo i nije moguće po dosad poznatim dokumentima znati.

[1] Constantini Porphyrogeniti De Administrando imperio, ed. Bonn. str. 163–164.
[2] Johannis, Chron. venetum, ed. Pertz, Mon. Germ. hist. SS VII, 30–31.

Hrvati su se poslije doseljenja na Primorje doselili polako i na otoke, spočetka kao težaci i pastiri. Staro stanovništvo živjelo je još uvijek u svom gradu Issi, ali bilo ga je i po ostalom otoku, iako malo. Za više od 300 godina boravka na Visu oni su se stopili sa starim stanovništvom, a samom gradu Issi, koji je već u II. stoljeću n. e. počeo da propada, a kasnije gotovo sasvim propao, dali su nov život. Mlečani su godine 997.–998., zatekli Vis kao posve hrvatski grad.

Iz staroga grčkog imena otoka Issa, koji su oni, vjerojatno, nazivali Is, izgovorom *v*-IS, t. j. »u Is« došlo je do hrvatskog oblika Vis. Talijanski je pak od La Issa, L' Issa, došlo Lissa.

Pošto su Mlečani razorili grad i odveli stanovništvo, nije se na starom mjestu više digao nikakav grad, a oni, koji su izbjegli smrti ili ropstvu, naseliše se u selima u polju, od kojih se ističu dva: Velo selo i Dibje selo.

Pedeset godina poslije uništenja Visa, u junu 1050. g. osniva se na otoku Biševu, do samog Visa, cella benediktinaca s otoka Tremiti. Tada je svećenik i monah Ivan, sin Gaudijev iz Splita, sagradio na otoku Biševu crkvu, posvećenu sv. Silvestru papi. Tu je crkvu on predao crkvi svete Marije na otoku Tremiti, koja je pripadala manastiru benediktinaca na tom otoku. U isto vrijeme je zamolio opata toga manastira Guisenolfa, da ga primi u red. Tadanji vladar Neretljana Berigoj, pod čiju je vlast Biševo pripadalo, odobrio je tu darovnicu.

Na taj je način godine 1050. osnovana cella, t. j. podružnica benediktinskog manastira na Tremitima. U toj je celli bio spočetka, možda, samo jedan redovnik, a onda se iz nje razvio samostalan manastir pod svojim vlastitim opatom.[3]

U crkvi sv. Silvestra na Biševu, uz koju se nalaze i ruševine nekadašnjeg samostana benediktinaca, na gornjem dijelu abakusa prve lezene lijevog zida, kad se gleda s ulaza, nalazi se natpis:

MEMENTO DNE IOHS PPS...

(Sjeti se, Gospodine, Ivana svećenika). Očito je za taj abakus uzeta nadgrobna ploča jednog svećenika Ivana. Možda je taj Ivan upravo onaj Ivan, sin Gaudijev, osnivač prve crkve sv. Silvestra.

II.

VIS I BIŠEVO OD XII. DO XIV. STOLJEĆA

Nešto prije 1145. g. *zauze Venecija Hvar i Vis*, koje ona podredi svom knezu u Zadru Petru, a Petar postavi za župana tih otoka Guhalisa.[4] U to je doba manastir na Biševu već samostalan.

Sam zadarski knez Petar bio je rodom Hvaranin. On je u svoje vrijeme bio zamijenio dvije svoje zemlje u »Uoccomici« s nekim Mari-

[3] Barada Miho, Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća, Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku L, str. 177.

[4] Novak G., Hvar, str. 46.

slavom, koji mu je za te zemlje dao druge. Te je dvije zemlje spomenuti knez tada darovao manastiru sv. Silvestra na Biševu. Ali je sada Marislav počeo da napada manastir sv. Silvestra i da te zemlje traži natrag. Knez Petar povjeri sada svom županu Guhalisu, da braneći njegovu i svoju čast naredi Marislavu, neka primi za one zemlje druge, ako hoće u »Uaccomezi«, a ako tamo ne će, onda neka primi zemlje na otoku Hvaru, »koji nama pripada«. Na svaki pak način da ne dopusti Marislavu ni bilo kome da napada na opata manastira, Ivana i na ostale redovnike. Bude li se on ili tko drugi opirao toj kneževoj volji, neka zna, da će s cijelim svojim imanjem propasti.

Tu je ispravu knez Petar poslao svom županu Guhalisu i opatu manastira sv. Silvestra na Biševu, Ivanu.[5]

Zemlje, o kojima se ovdje radi, bile su prema ispravi u »Uaccomezi«. Nema sumnje, da tu riječ treba rastaviti i da ona treba glasiti Uac Comeza, i da se pogrešno čitalo Uaccomeza, dok treba čitati Ualcomeza, dakle Val Comeza, t. j. u uvali Komiže, kako se u kasnijim dokumentima ta uvala redovno naziva.[6]

Čitajući na taj način, imamo u ovom dokumentu iz druge polovine XII. st. *prvi put spomenuto ime Komiže.*

Možda je ime mjesta Vaccomeza nastalo onako kao i Vis, t. j. od Va i Cameza, dakle, kako bi se i danas čakavski kazalo, »u Komiži« va Komiži, ili »u Komižu« – va Komižu. Prema tome su Hrvati staro, vjerojatno još predindoevropsko ime Kameza zadržali, a zadarski notar Prodan metnuo u ispravu 1146. g. tadašnje kroatizirano ime Vakameza. Takvom se tumačenju ovog imena jednog lokaliteta na Visu u ispravi iz 1146. g. protivi činjenica, da je kroatizirana Issa, Is, V–Is, ostala tako do danas, dok ime Vaccomeza nalazimo samo još jedan jedini put, i to u jednoj ispravi iz kraja XII. st.[7] Prema tome je mnogo vjerojatnije prvo naše tumačenje imena Vaccomeza, što nam potvrđuju i kasnije isprave, u kojima se komiška uvala naziva Val Comeza.

Borba između Venecije i bizantskog cara Emanuela, koja je započela 1171. g., vodila se i na Jadranu. Smrću cara Emanuela, 24. septembra 1180. g. prestala je i bizantska vlast u osvojenom dijelu Dalmacije. U to nemirno doba obrati se samostan sv. Silvestra na Biševu papi Aleksandru III., da ga primi pod svoju zaštitu. Papa se odazove toj molbi i 12. maja izda u Tuskulanu ispravu, kojom prima pod svoju zaštitu samostan sv. Silvestra na Biševu, crkvu sv. Mihovila i crkvu sv. Nikole na Visu, koje su obje crkve zajedno sa svojim imanjima pripadale biševskom samostanu. Tada je u tom samostanu bio opat Urso. Papa je tom prilikom primio pod svoju zaštitu i sav samostanski posjed, a osim toga je zabranio, da bilo tko uzima desetinu od onih dobara, koje ili oni sami obrađuju ili plaćaju za njihovo obrađivanje, kao ni od prihoda njihove stoke. Papa im nadalje dopušta, da slobodno uzimaju novu braću, i daje im *pravo, da sami biraju svoga opata* većinom gla-

[5] Izvornik u arhivu kaptola u Hvaru.
[6] CD II, 364.
[7] CD II, 363.

sova sve braće, i u isto vrijeme zabranjuje, da bilo tko postavi njima opata, koga oni nisu izabrali. Niko ne smije da smeta samostan ili da mu oduzima posjede ili da već oduzete posjede za sebe zadrži, da ih umanji ili bilo kako oštećuje. Naposljetku papa prijeti svjetovnim i vječnim kaznama onima, koji bi se usudili, znajući za ovaj papinski privilegij, da samostanska imanja ili njegove privilegije diraju.[8]

Hrvatska lična imena, imena polja, planina, dolina i uvala pokazuju, da su Hrvati vrlo rano naselili Vis i da je on otada napučen isključivo hrvatskim življem, u koji su se ostaci starog grčko-ilirskog stanovništva sasvim pretopili. To nam potvrđuju mnogobrojne isprave izdane počevši od XII. stoljeća, pa dalje.

Sačuvao nam se jedan oštećen i zbog toga nepotpun popis zemalja samostana sv. Silvestra na Biševu s kraja XII. stoljeća. Iz tog popisa vidimo, da je samostan imao zemalja na Biševu, Hvaru i Visu. Tako je opat Desen zamijenio jednu zemlju, koja se nalazila na otoku Hvaru, sa Mihom Dragunom i od njega primio zemlju na otoku Visu, koja se zove »sudarium ili mapa, a slavenski Ubrus.« Nadalje je s privolom i voljom vijeća hvarske komune knez Petronja »dao jedan komad zemlje »u polju drača – in campo spinarum«, »koje se slavenski zove *Dračevo polje*«. Zatim je opat Desen »kupio polovicu zemlje, koja je u uvali »Vacameçe«, od sina Vlkova po imenu Kranka. Zemlje Sv. Mihovila bile su »pod istom crkvom u dolini prema istoku i isto tako prema jugu sve, što god se može obrađivati, a na istoku svršavaju u mjestu, koje se zove »Furca«, a slavenski »*Rasoha.*«[9]

U toj nam se ispravi ponovo javlja ime Vacameçe, za koje smo već pokazali, da to može da bude samo Komiža.

30. aprila 1226. godine hvarski župan Desislav, zajedno sa sucem Nikom i cijelim hvarskim pukom, darivaju samostanu sv. Silvestra na Biševu lokvu, koja se obično zove »*u Dragomirovoj peči*« (komadu zemljišta), ali uz uvjet, da fratri moraju puštati da se tu napaja hvarsko blago u zimsko doba sve do poklada ili kad ima obilno kiša.[10]

Nema sumnje, da je u početku XIII. stoljeća Vis dijelio sudbinu Hvara, i da je pripadao, kao i Hvar, bar nominalno pod vlast ugarsko-hrvatskoga kralja. Kad je kralj Andrija II. prije svog polaska na krstašku vojnu boravio u Splitu, oduševljen dočekom, koji su mu Splićani priredili, htio je da im daruje otoke Brač i Hvar, uz koji se sigurno podrazumijevao i Vis. Ali Splićani nisu htjeli da ih prime.[11]

Godine 1222. darova kraj Andrija otoke Hvar, Brač, Korčulu i Lastovo »s malim otocima, koji im pripadaju« Henriku i Servidonu krčkim knezovima, za usluge, koje su mu učinili. Taj im dar potvrdi i papa Honorije III. i uze ih pod svoju zaštitu. Pod onim »malim otocima«, koji su velikima pripadali, bio je bez ikakve sumnje i Vis.

[8] Codex Diplomaticus II, 173, 174.
[9] CD II, 363, 364.
[10] CD III, 254, 255.
[11] Thomae Archidiaconi Historia Salonitana ed. Rački, str. 90.

Kako su dugo braća Henrik i Servidon zadržali spomenute otoke, i u kakvu je odnosu bila hvarska komuna prema njima, nije moguće doznati, Već 1240. g. nisu bili u njihovoj vlasti ni Hvar ni Brač, a sigurno ni Vis. Te se naime godine nalaze Brač i Hvar pod vlašću braće Pribislava i Ozora, sinova omiškog kneza Malduka.[12]

Međutim je 1242. g. bio Hvar direktno pod vlašću ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. Pod tom istom vlašću bio je, jamačno, i Vis. Kada je 1242. g. kralj Bela IV. bježeći ispred Tatara, koji su bili provalili u Ugarsku i Hrvatsku, došao u Dalmaciju, pomogli su hvarski plemići na osobito zaslužan način kralju Beli, koji se nalazio u velikoj nevolji. Zbog toga ih je kralj Bela obdario velikim i važnim privilegijima. Hvarani su smjeli sami birati svoga biskupa, a biskup, župan i plemići iz roda Đivića mogli su slobodno birati svoga kneza. Jedino je trebalo da i biskup i knez budu iz zemalja podložnih ugarsko-hrvatskomu kralju. Župan, koga biraju i plemići i puk trebao je uvijek da bude iz roda Đivića.[13]

U to je doba, jamačno, kad je rod Đivića postao pravi gospodar otoka Hvara, Brača i Visa, taj rod i stekao onaj veliki posjed, što su ga u kasnije doba imale plemičke porodice, koje su proizašle iz toga roda: Jakša (Giaxa), Hektorović, Lučić.

Otada dalje Vis je, sve do propasti Venecije, 1297. g., sastavni dio Hvarske komune.

Međutim možda upravo zbog tadašnje porodice Đivića, osjetio se ugrožen samostan sv. Silvestra na Biševu, koji je imao toliko svojih posjeda na Visu i na Hvaru. Pred njihovom eventualnom samovoljom nije mogao samostan da bude zaštićen, jer je njima kralj Bela predao svu vlast, i oni su na tim otocima predstavljali njega.

Da se nekako od toga zaštite, obratili su se redovnici spomenutog samostana na sina cara Fridrika, Manfreda Tarentskog, namjesnika kralja Konrada na Siciliji, s molbom, da ih primi pod svoju zaštitu. Manfred Tarentski ispunio im je molbu i primio ih mjeseca juna 1258., pod svoju i kraljevsku zaštitu, njih same, »njihov samostan i drugu braću toga samostana, ljude, životinje i ostale stvari i dobra, koja posjeduju ili će steći«. Bude li im tko smetao, taj će izazvati gnjev njegov i kraljev.[14]

To je prvi put, da se, pored samostana svetog Silvestra pojavljuje i sveti Nikola, i uzima se u zaštitu ne samo samostan svetog Silvestra nego i druga braća toga samostana. Ta su druga braća očito ona, koja su živjela u podružnici samostana svetog Silvestra u *novoj »celli« kod crkve sv. Nikole u komiškoj uvali.*

Malo iza toga i samostan sv. Nikole postat će samostalan, i dobiti svog vlastitog opata.

[12] Novak G., Hvar, str. 51.

[13] Ibid., str. 52.

[14] CD V, 98.

22. novembra 1278 g. Desa udovica pok. Rajnerija prodaje svoj vinograd u »*blatu*« *na zemlji Sv. Silvestra opatu samostana sv. Nikole na Visu*, Prodanu.[15] U to je Vis, zajedno sa Hvarom, dobrovoljnom predajom 1278. *g. došao pod Veneciju.*

Tri godine zatim, 15. decembra 1281., za dužda Ivana Dandola, a za hvarskog kneza Marka Delfina, Drakosta, kćerka pokojnog Drajekte, predaje se sa svim svojim pokretnim i nepokretnim imetkom *samostanu sv. Nikole na Visu*, i predaje mu uz privolu hvarske komune zemlju, koja se zvala »*Piscopat*«.[16]

Osnivanjem novog benediktinskog samostana sv. Nikole na Visu nije prestao da postoji i dalje samostan sv. Silvestra na Biševu. 9. maja 1289. došao je u Hvar u javnu ložu (in logia communis) opat samostana sv. Silvestra na Biševu Prodan. U loži je zasjedalo veliko vijeće hvarske i bračke komune. Predsjedao je potestat Bertucije de Auro, a uz njega su bili suci komune: Bogdan iz porodice Slavogosta, Miha Petrov i Desislav Salva Mihe. Opat Prodan tužio se pred cijelim sakupljenim velikim vijećem, da su mu zakupnici, koji su na javnoj dražbi kupili sokolove na otoku Visu i drugim otocima, uhvatili i njegove sokolove. Opat je Prodan tražio, da mu se sokolovi vrate. On je iznio, kako otok Biševo pripada samostanu sv. Silvestra »po pravu i po milosti pape« i kako ni hvarska komuna ni itko ne smije da bilo kakvo nasilje čine spomenutom samostanu. U potvrdu toga podnio je on papinsku ispravu iz 1181. g.

Na osnovu svega toga hvarsko je veliko vijeće zaključilo jednoglasno, da budući da otok Biševo pripada samostanu sv. Silvestra po pravu i po papinskoj milosti, ne smije nitko da mu čini bilo koje nasilje i da oni, koji su zakupili sokolove od hvarske komune, vrate one sokolove, koji su ulovljeni na imanju toga samostana na otoku Biševu. Osim toga zaključilo je veliko vijeće, da odsada ni sama komuna ni itko drugi ne smije da smeta posjedima spomenutog samostana.[17]

Već je opat samostana sv. Nikole Polus imao lično pravo da nosi mitru (infulu) i pastoral pri službi božjoj i večernjicama. Godine 1320. dao je, uz privolu splitskog nadbiskupa, hvarski biskup Grgur opatu Stanciju pravo na nošenje mitre i pastorala, za njega i njegove nasljednike,[18] što je uvelike podiglo ugled i opata i samostana. G. 1320., 25. februara, bio je u samostan sv. Nikole primljen neki Dragoslav pok. Matije Lobada kao »conversus«. On se pred hvarskim biskupom Grgurom, u prisutnosti nekoliko svjedoka, obavezao tadašnjem opatu samostana, Stanciju, da će služiti samostanu i čuvati njegova dobra i plodove. Nato ga je opat primio u samostan, da u njemu stanuje cijelog svog života, »kako to čine drugi conversi«. Samostan će ga usto hraniti i odijevati.[19]

[15] CD VI, 267.
[16] CD VI, 395.
[17] CD VI, 649, 650.
[18] CD VIII, 562.
[19] CD IX, 555, 556.

Redovnici u samostanu sv. Nikole na Visu nisu živjeli samo od prihoda svojih zemalja, nego su se pomalo, u društvu sa svjetovnjacama, bavili i trgovinom. Tako su oni imali i jednu veću lađu, koja se i zvala »Sveti Nikola«. Ne znamo, iz kojeg je uzroka opat toga samostana Ivan bio odlučio da proda trećinu te lađe nekome Hvaraninu, Stjepanu, sinu Pribanovu, u Splitu 5. marta 1355. Tada je boravio u Splitu spomenuti opat Ivan, i tu je notar i kancelar splitske komune Paganinus pok. Anđela iz Luke (Luca) u kući splitskog arhipreta sastavio kupoprodajni ugovor između opata Ivana i Stjepana pok. Pribana. Samostan je prodao tom prilikom spomenutom Stjepanu trećinu lađe »Sveti Nikola« zajedno s trećinom svih potrebnih stvari, i to za 62 libre i 14 solida i četiri mala mletačka denara.[20]

Vjerojatno se ovdje radi o lađi »Sveti Nikola«, koju je samostan kupio, a onda uzeo spomenutog Stjepana pok. Pribana kao druga i kapetana lađe.

III.

IMENA STANOVNIKA I LOKALITETA NA OTOKU VISU U SREDNJEM VIJEKU

Vijesti o Visu u Srednjem vijeku vrlo su oskudne, i mi, osim onoga, što smo kazali, a što se uglavnom odnosi samo na dva samostana, ne znamo ništa o onome, što se na tom otoku događa. Tek potkraj XIII. stoljeća doznajemo, da se 1298. g., za jedne oluje razbila o viške grebene neka lađa, koja je pripadala nekim trgovcima iz Ankone, Pise, Firenze i Trana.[21] Sačuvao nam se o tom i dokumenat, ali nam on ne govori ništa ni o Visu ni o Višanima.

Mi smo i dalje upućeni gotovo isključivo na isprave, koje se odnose na samostan sv. Nikole, ako hoćemo da bar nešto doznamo o Visu toga vremena. Međutim, iako nam te isprave ne daju mnogo, one nam donoseći imena mjesta i ljudi, koji su tada živjeli na Visu, jasno kažu, kakve je narodnosti bilo srednjovjekovno stanovništvo Visa, kakve su bile društvene prilike, u kojima je ono živjelo, i od čega je to stanovništvo živjelo. Te nam isprave omogućuju dalje da vidimo, u kakvom je odnosu stajao Vis prema hvarskoj komuni, koji su bili poslovi, što su ga s Hvarom vezali, a koje su Višani samostalno obavljali. Na taj način u izlaganju dokumenata, koji pripadaju samostanu sv. Nikole, mi indirektno možemo da vidimo i mnogu stranu života naroda s otoka Visa u Srednjem vijeku.

Godine 1308., 30. maja, došao je na Vis hvarski potestat Marin Bascia i svratio u samostan sv. Nikole. S njime su bili i suci hvarske komune Bogdan Slavogostov, Cvetić Kankrov i Bogdan Desislavov. Njima se potužio opat samostana sv. Nikole, da viški pošćici nepravedno globe

[20] CD XII, 283.
[21] CD VII, 318, 319.

njegov samostan, i zamoli, da takav postupak prestane. Radilo se tu najviše o globama zbog štete, što su ih samostanska stada činila na zemljištima i po vinogradima drugih vlasnika.

Kako su se u samostanu našli tada i sudac Visa Tomislav pok. Petra i gaštald Visa Drasota Grubanić, stvar se odmah raspravila i došlo je do sporazuma, a na to je potestat izdao rješenje, na koje su pristali svi suci komune i sudac Visa, a i gaštald Visa, naime da odsada unaprijed ima da samostan sv. Nikole plaća za pošćičke poslove pet libara malih denara na godinu »viškoj zajednici« (communitati Lixe), a za svaku štetu, koju bi učinila manastirska stada, prema običaju, koji vlada na Visu. Međutim, kad se štete imaju da procijene, treba uvijek da bude prisutan jedan povjerenik manastira, koji će zajedno s pošćicima procijeniti štetu, što su je nanijela samostanska stada.

Opat je Stjepan pristao na takvo rješenje, i s njim su bila sporazumna i ostala prisutna braća: brat Radovan, *prior toga samostana*, brat Prodan i brat Vlkan.[22]

Kad je 1312. godine, 18. aprila samostan sv. Nikole zamijenio jednu svoju zemlju, koja se nalazila »*Na Mocah*« sa Bogdanom Slavogostom. koji mu je dao za to jednu svoju zemlju u Dračevu polju na Visu, bili su članovi toga samostana: opat Stjepan, prior Radovan, brat Prodan, brat Vlkan, brat Bogdan i brat Obrad, svi osim opata sa lijepim narodnim imenima.[23]

Iste godine, 15. jula, ostavljao je Negoj Čeprenja u svojoj oporuci samostanu sv. Nikole na Visu nešto u »*Slavića vodi*« što je vrijedilo 200 mletačkih libara.[24] G. 1320. ostavila je testamentarno neka Kaća udova Matija Andrijina samostanu sv. Nikole jednu zemlju u »*Dolu*« na Visu, na kojoj su bili težaci Mira Draškova, Korcij sin Mire i Petrosije Desković sa Visa.[25]

Iz te nam se 1320. g. sačuvao i jedan dokumenat, u kojem se samo spominje jedna zemlja samostana svetog Nikole, ali u njemu sklapaju jedan kupoprodajni ugovor dva stanovnika Visa, svjetovnjaci. Tada je Ivan Svirinčić sa Visa prodao Radinu Stakjeliću u ime svoje i Danijela Galisića jednu zemlju na Visu u »Pothumlju«. Ta je zemlja graničila sa zemljama Pervina Silosića, samostana sv. Nikole, Grupxe (Grubiše) Svirinčića (nasljednika) i Radina Stakilića.[26]

I zbog ličnih hrvatskih imena, koja se u njoj nalaze, i zbog imena lokaliteta, koji se u njoj navode, vrlo je interesantna isprava, koja nam se sačuvala iz 1323. g. Tada je veliko vijeće komune Hvara, pod predsjedanjem potestata Anđela Bemba i njegovih sudaca Jakše Mikše, Vidosija Lomprijeva, i Vitala Bogdana, 22. juna izabralo »mudrace«, koji će poći na Vis zbog nekih zemalja samostana sv. Nikole. Ti su »mudraci« bili: Cordan Petra, Dobroslav Andrije, Prodan Balce, Slo-

[22] CD VIII, 163, 164.
[23] CD VIII, 306, 307.
[24] CD VIII, 313, 314.
[25] CD VIII, 549, 550 i IX, 91, 92.
[26] CD VIII, 559, 560,

vinja Balce, Nikola Bogdana, Jakša Dujma, Cubre Desislava, *sudac* Visa Mikša Magassija, Ciprijan Sloba, Damijan Dujma, Mikša Balce, i Krasota Grubana *gastald Visa*. Opat manastira sv. Nikole Stancije tražio je, da mu se potvrde neke zemlje, za koje je on iznosio dokumente i svjedoke, da one doista pripadaju njegovu samostanu. Na to su spomenuti »mudraci«, na osnovu tih dokumenata i tih svjedoka, zaključili da definitivno predadu spomenutom opatu Stanciju, i njegovoj redovničkoj braći: prioru *Radovanu*, *Prodanu*, prepozitu *Jurju* i *Obradu*, kao predstavnicima spomenutog samostana za njih i njihove nasljednike teritorij u uvali (in vallaria) pod crkvom sv. Mihovila. Među međašima toga zemljišta spominju se »vici *Senodolce*«.[27]

Prva isprava, koja je datirana na Visu, »*in terra Lixe*« »na obali morskoj«, (»*ad ripam maris*«) jest ona, koju je 27. septembra 1332. napisao Matija de Mallarotis iz Regija, imperiali auctoritate notar i kancelar hvarske komune. U toj ispravi, koja je sastavljena za hvarskog potestata Petra Falletra i za sudaca Galeše Gdozija (Gallecxe Kdossii), Stanoja Andrijina i Nikole Kuzmina, Kresen Desenić iz Visa dopušta da njegov sin Ivan, koji je za njega isplatio jednu kaznu hvarskoj komuni u visini od 16 libara malih mletačkih denara, uđe u posjed imanja svoga oca, dok mu taj ne isplati spomenutih 16 libara.[28]

Pet godina zatim 9. maja 1337. g. sastavljena je isprava »u crkvi spomenutog samostana sv. Nikole«, u prisutnosti hvarskog notara i izaslanika hvarskog kaptola. Tada se radilo o izboru novog opata, jer se dotadašnji, Radoš, zahvalio. Međutim sjednica u tu svrhu sazvana nije izabrala novog opata, nego je izbor novog opata prepustila hvarskom biskupu Luki, uz izjavu, da će taj izbor smatrati za vječna vremena kao ispravan i valjan.[29]

Kupoprodajni ugovor, koji je 23. maja 1339. načinio u hvarskoj kancelariji hvarski notar i kancelar komune Matija de Mallarotis iz Regija, između Bogdana Dragoraića iz Visa, nastanjenog u Zadru i Stane, žene Draška Vlahorića, omogućuje nam da vidimo, da su se neka mjesta na Visu nazivala i onda istim imenom, kojim se ona i danas nazivaju.

Bogdan Dragoraić prodaje spomenutoj Stani ženi Draška Vlahorića neka zemljišta »na Visu u polju *Dračevopolje* (in campo Dracauapoie), u mjestu nazvanom *k Svetom Klementu*«. Međaše s tim zemljištem: s istoka: koje nasljednici Zdelka (Sdelci), a koje nasljednici Dobroslava Andrije, »a transversa« nasljednici Palladina Chiffija, sa juga je općinsko zemljište.[30]

I ponovo se srećemo u ispravama 1339. g. sa samostanom sv. Nikole na Visu. Tada je došao u Hvar k biskupu Luki redovnik samostana sv. Nikole Nikola Mamucić i izjavio, da on više ne može da ostane u tom samostanu, nego da mu biskup dopusti, da može ući u neki drugi benediktinski samostan. Budući da je s time bio sporazuman i opat samo-

[27] CD IX, 124, 125. Danas postoji lokalitet Že(j)na dolce i Žena Glava.
[28] CD X, 29.
[29] CD X, 324, 325.
[30] CD X, 462, 463.

stana sv. Nikole Ivan, biskup je pristao na to s time, da se redovnik Mamucić odrekne svih prava, koja je kao član samostana sv. Nikole imao. To je on i učinio pred biskupom i nekim drugim svjedocima.[31]

Još jedamput, 29. septembra 1341. g., hvarski notar Rapr.... datira jednu ispravu »*na Visu na obali morskoj*«. U toj ispravi Dobra, žena pokojnog Deška Milcića, u prisutnosti svjedoka: Bogdana Slavogosta, Ivana de Lubalo *egzaminatora*, Zubre Renle, Kranoja Velcenića i Mikolja Mirkovića, izjavljuje, da je primila 10 libara od Kristofora Radovana, za što mu je ona dala u zalog jedan komad zemlje zasađene lozom, koja se zemlja nalazi »na Visu u mjestu nazvanom *Pomirje*«.

Taj ugovor proglasio je onda 5. oktobra »prema statutu Hvara Zubrianus Dujma komunalni placarij«.[32]

Bilo je to godine 1364., 5. marta, Vis je tada pripadao ugarsko-hrvatskom kralju Ludoviku Anžujcu, hvarski je biskup bio Stjepan, hvarski knez »odsutan«, a suci Dujam Vladislava, Cvitan Dezomana i Dekolin Cubriana. Tada je u biskupskoj palači u Hvaru otac Juraj, opat manastira sv. Nikole na Visu, uz privolu hvarskog biskupa, koji je tome prisustvovao, zamijenio neke zemlje sa hvarskim primicerijem Jurjem. Opat Juraj dao je jednu zemlju na otoku Hvaru, koja se nalazi na mjestu zvanom »*Koludar dolac*«, a primio je za nju jedan vinograd na Visu, »*u Velom polju, na mjestu zvanom Pod Stomorsko berdo*«.[33]

I opet će opat samostana sv. Nikole sklopiti jedan ugovor 9. oktobra 1366. g. na otoku Visu kod morske obale na mjestu boravka (mansionis) »hvarskog biskupa Stjepana«, kad je Vis bio pod ugarsko-hrvatskim vladarom Ludovikom Anžujskim, a knez Hvara, Brača i Korčule Baldasar de Sorba iz Genove (de Janua), koga je zamjenjivao u Hvaru Rafael Rover iz Zadra. Opat je Juraj, uz privolu spomunutog hvarskog biskupa, koji je tu bio prisutan, zamijenio neke zemlje, i to svoju polovicu u *Dračevu polju* (Draceuopogle) i jedno zemljište u *Velom polju* (in Campo Magno) za jednu zemlju u Dračevu polju.[34]

Nama je taj ugovor lijep spomenik u prvom redu zbog toga, što spominje Dračevo polje i Velo polje, kako se ta polja još i danas nazivaju.

3. augusta 1367. g. isti je opat Juraj dao na obrađivanje (kolonat) Vlatku Radovaniću jedno zemljište u »*Dolu svete Barbare*«.[35]

Naročito nam je važan za topografiju Visa u XIV. stoljeću testamenat jednog hvarskog plemića, Stjepana pokojnog Dujma. Taj je testamenat napravljen 28. aprila 1327. g. Vis je tada bio pod Ludovikom Anžujcem, a u Hvaru biskup Stjepan iz Trogira, hvarski i brački knez bio je splitski plemić Nikola pokojnog Matije, koga je zamjenjivao u Hvaru splitski plemić Novak pokojnog Matije. Bolesni Stjepan određivao je u svojoj oporuci: »Najprije izabirem svoj grob *kod crkve svetog Nikole* na Visu; isto tako ostavljam *crkvi svete Marije na Visu i*

[31] CD X, 466.
[32] CD X 638, 639.
[33] CD XII, 569–571.
[34] CD XIII, 345–347.
[35] Novak G., Hvar, str. 82 (s fotografijom originalne pergamene).

crkvi svetog Nikole na Visu po polovicu od moga dijela jedne zemlje, koja se nalazi na mjestu, što se zove *Uglocac;* isto tako ostavljam *crkvi svete Marije na Visu* jednu zemlju, na mjestu, koje se zove *Dracevopolje*...«. Nadalje spominje on ova mjesta na Visu, u kojima ostavlja razna zemljišta: *Berovopolje* (Borovo polje), *Skomersko bardo, Vinopolje.*[36]

Najviše nas od svih dokumenata upućuje u poznavanje imena ljudi i lokaliteta na srednjovjekovnom Visu popis zemljišta na tom otoku, koja su pripadala hvarskoj komuni. Popis je iz 1380. g. Tu nalazimo ova lična imena: Deša Orlanda, Bena Slavogost, Kristokac, Lubavčić, Mikša Covin i Melior, Zanin Stanoja, Kuzma i Slavo Dekolina, Ivan Vidoša, Slavogost Vitala, Šimun Jakše, Mihoj Perčetić, Damjan, Druganjan, Lukoj Covin, Dobra, Klapoj, Grubak, Cvitan Rubinić, Bolga, Berislav Dekolina, Klimša Sliškić, Trkol, Cervina Petra, Ivan Ljubavac, Domjančić, Valtosije, Drugmanić, Simonet i Juraj Kristofora, Domjanac, Vital Dabiše, Sovinja, Volina, Jakša Mikšić, Perutinić, Katarin Domjana, Stanoj Jurković, Rada Slavonisina, Jakša Druga, Dragan Seknić, Marin Bosančić, Cvitan Desomana, Ilija Druga, Cvićo Perutinić.[37]

Lokaliteti, koji se u spomenutom popisu nalaze, jesu ovi: Kutac, Sapuni, Kostirda, Voskice, Kolnik, Beršćan, Stomorsko Bardo, Stomorsko Bardo Magno (Velo o. p.), Cvikova gomila, Pliskovo Polje, Kut, Luka, Stanka Luka, Prirovo, Dol, Samogor, Kovačevi Lazi, Kopačine, Berdarova Strana, Radohninavas, Dol u Radohninavas, in Casali Magno (Velo Selo o. p.), Borova Njiva.[38] Iznesena imena viških stanovnika i lokaliteta utvrđuju bez svake sumnje, da je Vis u Srednjem vijeku potpuno naseljen hrvatskim življem, koji se duboko ukorijenio i dao gotovo svim lokalitetima svoje narodno ime. Poneko je ime ostalo, ali je slavizirano, kao Sapuni, Kostirda, a nalazi se i pokoje lično ime, koje nije hrvatsko. Ali, ako točnije istražujemo, ta su lična imena ili plemička ili gradska, jer su se ona u gradu prilagodila crkvenom i trgovačkom utjecaju, a možda i kulturnom, koliko je on dolazio od strane Venecije, koja je dosta dugo i nekoliko puta već dotada gospodovala Hvarom i Visom. A napokon, vjerojatno je na Visu ostala i pokoja ranija porodica, koja je sačuvala svoje ime onako, kako ga je sačuvao i poneki lokalitet.

IV.

ODNOS VISA PREMA KOMUNI HVARA I BRAČA

Već smo prije kazali, da je već u XII. stoljeću otok Vis uklopljen u komune Hvara i Brača. Kad se kasnije Brač odvojio od Hvara, Vis je i dalje bio u hvarskoj komuni, sve do pada Venecije 1797. g.

[36] CD XIV, 415, 416.
[37] Statuta cit., ed. cit., str. 347–349.
[38] Ibid.

Veza između Visa i Hvara bila je sasvim uska: stanovnici otoka Visa bili su ne samo pripadnici nego punopravni članovi komune Hvara, viški pučani članovi puka te komune, sa svim pravima, koja su imali hvarski pučani. U XIV. i XV. stoljeću boravi katkad privremeno na Visu i pokoji od članova velikog vijeća hvarske komune, koji su se, kad se to vijeće sastajalo, pozivali na sjednice.[39] Isto tako su i viški pučani imali pravo da sudjeluju na sastancima pučana hvarske komune, i kad god se radilo o pučanima, uvijek se to činilo u ime pučana sa otoka Hvara, kao i pučana s Visa.

Statut Hvara nije nikad pravio bilo kakvu razliku između stanovnika tih dvaju otoka; njegovi su propisi vrijedili jednako za jedne kao i za druge. Isto su tako i razni zaključci velikog vijeća komune Hvara vrijedili i za jedne kao i za druge. I razna naređenja i rješenja, koja su se odnosila na komunu, a dolazila su od strane vlade, bilo to od vlade ugarsko-hrvatskih kraljeva, kad su ti otoci potpadali pod njih, ili od strane Venecije, kad su bili pod Venecijom, uvijek su se ta naređenja odnosila na oba otoka, osim u slučajevima sasvim lokalnog karaktera.

Za lokalne prilike Visa komuna je utvrdila već u svom statutu naročite svoje časnike, više i niže.

Odmah na početku XIV. stoljeća nalazimo pored sudaca hvarske komune i suca Visa (iudex Lissae). Prvi se takav sudac, Tolislav pok. Petra, spominje 1308. g.[40]

Suci hvarske komune morali su svakoga dana doći knezu na vijećanje o prilikama i potrebama grada i komune, da s njim zajedno sude, »prema pravima i običajima Hvara«. Ti suci Hvara nisu se smjeli bez dopuštenja kneževa udaljiti ni za jednu noć iz grada. Sami su bez kneza mogli rješavati sporove do vrijednosti od 5 libara malih, a ako se radilo o većoj vrijednosti, rješavali su samo uz dopuštenje kneza i većine vijeća.

Sudac Visa je nešto drugo. I njega je biralo veliko vijeće hvarske komune. Pri nastupanju na svoju dužnost on se zaklinje da će čuvati »dobro i mirno stanje komune i grada Hvara i dobro, mirno i uredno stanje *onih ljudi, koji stanuju na Visu,* i da moram ostati u sudačkoj dužnosti pola godine i toliko više, dok mi gospodin knez ne odredi za nasljednika drugog suca.«

[39] Statuta Communitatis Lesinae Lib. V., c. XXV, XLIII, XLIV, XLVII, ed. cit. str. 217, 223, 225, 227, 228, 237 i kasnije Additamenta XVII, ed. cit. 383. Statut iz 1331. g. strogo je zabranjivao članovima velikog vijeća da borave izvan grada Hvara, po selima ili na Visu, pod prijetnjom globe od dvadeset libara, a ako bi prekršitelj izjavio, da ne može to platiti, imao se brisati iz vijeća i nije mogao vršiti nikakvu komunalnu čast. Statuta cit. Lib. I, c. XXVII, ed. cit., str. 180, 181. To se, razumije se, odnosilo na trajan boravak, dok je povremeno bilo slobodno i članovima vijeća da borave na Visu i obavljaju svoje poslove, utoliko prije, što su neki od njih imali na tom otoku svoje posjede.

[40] CD VIII, 163, 164.

Suci komune nisu imali nikakvog honorara, *sudac Visa imao je plaću*, i to 10 libara malih. I on je morao suditi svakome do vrijednosti od 5 malih libara, ali se nije smio miješati u stvar, ako se radilo o sporu veće vrijednosti.

Sudac je Visa morao, ako sazna, da se desila neka krađa ili počinilo neko zločinstvo, to što brže javiti knezu, a onda izvršiti sve ono, što bi mu knez naredio, da u toj stvari poduzme.

Ako je sudac Visa sudio, onda je to radio »prema običajima grada Hvara i kako se meni bude činilo razborito i pravedno«. Za pojedina suđenja nije ni sudac Visa primao nikakve plaće.

Osim toga je sudac Visa morao, da »sve štete, koje budu procijenili pošćici Visa, zapiše ili da dade zapisati u naročitu knjigu na Visu«. Tu je knjigu on morao kod sebe držati i svom nasljedniku predati. Njegova je dužnost bila i ta, da se na Visu od strane komunalnih organa ne pobiru nikakvi nameti ili slično bez naređenja kneza i njegovih sudaca i hvarske komune.[41]

Justiciarius comunis, komunalni baždar, pazio je na mjere i utege u cijeloj komuni i morao je u Hvaru svake sedmice obići sve krčme, da vidi, toči li se vino pravim mjerama, da svakog mjeseca kontrolira u Hvaru mjere za žito, mjere za meso i drugo. Osim toga je komunalni justicijarij morao svake godine, 15 dana prije jematve, poći po otocima Hvaru i *Visu*, da tamo tačno izmjeri i uredi sve »kace«[42] za mjerenje masta.[43]

Prvi se put spominje 1308. g. zajedno sa sucem Visa i *gastald Visa*.[44] Bio je to Drazota Grubanić.

Dužnost gastalda Visa bila je da izvršava sva naređenja kneza i sudaca i da onda, kad je sudac Visa odsutan s otoka, zamjenjuje njega u sudačkoj dužnosti, t. j. da sudi u parnicama do 5 libara. Gastald je Visa morao bdjeti nad sigurnošću imovine i života stanovnika Visa i čim dozna za neku krađu ili neki zločin, koji bi bili počinjeni na Visu, odmah to dojaviti sucu Visa. Dalje je on morao, kad suca Visa nema na Visu, zapisati sve štete, koje bi procijenili viški pošćici, i paziti, da se na Visu ne pobiru nikakvi nepropisni nameti.[45]

Između gastalda Hvara i gastalda Visa bila je znatna razlika. Tako je na pr. gastald Hvara morao »sve krađe, za koje dozna da su učinjene ili koje se čine na otoku Hvaru, prijaviti gosp. knezu i njegovim sucima«. Tu je dužnost prijave knezu imao na Visu sudac Visa. Gastald je imao da krađu prijavi samo sucu Visa. Gastald Hvara nije imao pravo da zamjenjuje suca, dok je to gastald na Visu imao.[46]

[41] Statuta et leges civitatis et insulae Phariae, ed Ljubić, MHJSM (Monumenta Historico-juridica Slavorum Meridionalium) P. I. Statuta et leges vol. III, Zagreb 1882–3, str. 172, 173.

[42] Kaca je mjera za mast i ima 12 sića.

[43] Statuta c. V., ed. cit., str. 173.

[44] CD VIII, 163, 164.

[45] Statuta cit., ed. cit., str. 176.

[46] Statuta cit., ed. cit., str. 176.

Važna je bila dužnost »*pošćika*«-*poljara*, kojih je na Visu kao i na Hvaru bilo nekoliko. I »pošćici« se prvi put spominju na Visu 1308. g. Na čelu pošćika stajao je na Visu jedan od njih s titulom »kapetan« (capitaneus).

Pošćici su nadzirali polja, vinograde i vrtove i procjenjivali štete, koje bi u njima napravili ljudi i životinje. U takvom slučaju je pošćik morao procijeniti štetu i u roku od tri dana prijaviti je sucu Visa ili, ako suca nije bilo na Visu, gastaldu Visa. On se dalje morao pobrinuti, da šteta bude doista i nadoknađena. Procijenjenoj svoti dodao bi pošćik još 1/3 za svoj trud. Ta procjena nije bila samovoljna, nego je bila utvrđena vrijednost za pojedine štete, i to:

1 star pšenice	10 solida malih
1 star ječma i prosa	5 „ „
1 star sočiva	6 „ „
1 star zobi	1 groš
1 kaca masta	10 solida malih
za svaku lozu od godine dana .	6 denara malih

Štetu do vrijednosti od 10 solida procjenjivao je jedan pošćik, a ako je šteta prelazila tu svotu, trebalo je da to učine dva pošćika.

Suca, gastalda i pošćike Visa biralo je veliko vijeće hvarske komune. Ostali časnici komune bili su zajednički Visu i Hvaru, kao camerarius, justiciarius, examinatores i buccarii.

Kako su neki plemići, članovi velikoga vijeća imali i svoje kuće na Visu, odnosno po selima otoka Hvara, i tamo se zbog bilo kojih razloga duže vremena zadržavali, to su nastajale u Hvaru neprilike i za održavanje sjednica velikog vijeća i radi popunjavanja različnih časti i dužnosti. Zbog toga je već u izdanju hvarskog statuta 1331. g. uređeno, da »odsada unaprijed mora svaki član velikog vijeća Hvara stanovati u gradu s cijelom svojom porodicom i svojim stvarima kako to čine ostali građani članovi vijeća a ne da stanuje na *Visu* ili u selima, pod prijetnojm kazne od 25 libara za svaki put, od čega će polovica pripasti komuni, a polovica onome, koji ga prijavi. Onaj pak, koji bi se tome opro i izjavio, da ne može da plati, ima se brisati iz vijeća i ne može da bude sudac ni da izvršava bilo koju dužnost ili čast, koje vrše ostali članovi vijeća.«[47]

U parnicama do 5 libara vrijednosti morali su Višani tražiti pravdu od svoga suca, ali, ako nisu njegovom presudom bili zadovoljni, mogli su da se prizovu na hvarskog kneza i suce komune. Kad se pak radilo o sporu preko 5 libara vrijednosti, onda je trebalo da onaj Višanin, koji je tužio drugog Višanina na sud kneza i sudaca komune, stavi tuženom na raspolaganje lađu, kojom će taj poći na sud u Hvar.[48]

[47] Stat. cit., ed. cit., str. 180, 181.

[48] Ibid., 182.

Svake je godine u početku maja stavljala komuna na dražbu i prihod svojih posjeda na Visu. Zakupnik je dobivao 1/4 prihoda *žita* sa zemljišta, koje se oralo, a 1/5 s onog zemljišta, koje se kopalo. Do svetkovine Velike Gospe morali su zakupnici platiti komuni zakupninu.

Osim te dražbe bila je svake godine i dražba *vina* s općinskih zemalja na Visu i na otočiću *Budikovac*. Ta se dražba vršila prvih osam dana augusta, a zakupninu je trebalo isplatiti do sv. Martina. Zakupnik je dobivao 1/4 vina ili masta.[49]

Svake se godine davala u zakup i »*mesarnica i ribarnica Visa*«. Zato se vršila dražba posljednjih dana oktobra, a zakup je trajao od 1. novembra godinu dana. Zakupninu trebalo je da zakupnici isplate do sv. Dujma, 7. maja.

Viški su mesari plaćali ovim zakupnicima za svakog vola ili kravu 3 mala solida, za svaku svinju 2 mala solida, za svaku životinju sitnog zuba 12 malih solida. Za prodaju ribe plaćao se zakupniku svaki deseti denar.

Kao i na Hvaru postojala je i na Visu komunalna vaga, na kojoj se pri prodaji mjerila pšenica i ostalo žito, smola, sol. I tu je vagu davala komuna u zakup.

»Mali otočići Visa« stavljali su se također na dražbu zbog žita, koje bi se na njima našlo, zbog paše i kunića. Bez dopuštenja zakupnika nije smio nitko da na te otočiće povede svoje životinje na pašu.

I prihod poreza na pojedine životinje velikog i sitnog zuba davao se u zakup.[50]

Svake se godine, prvih osam dana aprila, stavljao na dražbu zakup *sokolova* i na Hvaru i na Visu. Isplatu zakupnine trebalo je izvršiti do sv. Dujma.

Svaki onaj, koji je zakupljivao bilo koji komunalni prihod, trebalo je da pruži dovoljno jamstvo, da će zakupninu doista i isplatiti.[51]

V.

OTOK VIS OD MIRA U ZADRU 1358. GODINE DO DOLASKA POD VENECIJU 1420. GODINE

Zajedno sa cijelim primorjem od »polovice Kvarnera do granica Drača« dođoše mirom u Zadru između ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I. i Venecije i Hvar i Vis pod vlast Ludovikovu.

Za borba, koje su nastale poslije smrti Ludovikove u Ugarskoj i Hrvatskoj, ostali su Hvar i Vis i dalje u ugarsko-hrvatskoj državi. Ali kad je bosanski kralj Stjepan Tvrtko počeo svoje uspješno ratovanje i napredovanje u Hrvatskoj i Dalmaciji, okupivši oko sebe, a protiv

[49] Ibid. 201.
[50] Statuta cit., ed. cit., str. 202.
[51] Ibid., str. 202, 203.

kralja Žigmunda svu Hrvatsku Velebitu na jugu, s gradovima Kninom, Ostrovicom i Klisom, steče on i Split, Omiš, Trogir i Šibenik i 1390. g. proglasi se kraljem Hrvatske i Dalmacije. Tada dođoše u njegovu vlast i otoci: Brač, Hvar i Vis.

Brat i nasljednik kralja Tvrtka, Stjepan Dabiša (1391.–1395.) bijaše također gospodar Hvara i Visa. Za Dabišina vladanja nosi naslov i čast hvarskog kneza (1394. g.) ban Ivan, dok stvarno upravljaju komunom dva rektora, domaći ljudi: Ivan Vidošev i Nikola Stanojev. Stjepan Dabiša sklopi sa Žigmundom 1393. g. mir u Đakovu, u kojem se obaveza, da će poslije smrti ostaviti svoju državu Žigmundu. Štaviše, on još prije smrti vrati Žigmundu onaj dio Hrvatske i Dalmacije, što ga je Tvrtko bio osvojio, i u isto vrijeme se odreče naslova kralja Hrvatske i Dalmacije. Tako su i Hvar i Vis došli 1394. g. pod vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Žigmunda.

U Hrvatskoj i Bosni bio je velik broj velikaša nezadovoljan sa Žigmundom. Na čelu nezadovoljnika stajao je Hrvoje Vukčić, gospodar Donjih Kraja, t. j. zapadne Bosne oko rijeke Vrbasa. Nezadovoljni hrvatski i bosanski velikaši, a i neki ugarski, izabraše za svoga kralja Ladislava Napuljskoga. Ladislav Napuljski dođe u Zadar, gdje ga 5. augusta 1403. okruniše za kralja. Međutim on ne pođe u Ugarsku, nego se vrati u Napulj, a za svoga namjesnika u Hrvatskoj i Dalmaciji postavi Hrvoja, koga ujedno imenova hercegom splitskim.[52]

Godine 1403. darovao je kralj Ladislav Napuljski otoke Brač, Hvar, Vis i Korčulu zadarskim plemićima Alojziju i Guidonu de Matafaris. U njihovim su rukama ostali ovi otoci samo kratko vrijeme, jer ih još iste godine darova Ladislav Hrvoju, u čijim su rukama ostali i kasnije, kad se Hrvoje izmirio sa Žigmundom.[53]

Kad je kralj Žigmund slomio otpor bosanskih velikaša, i kad mu se poklonio i Hrvoje, kralj Ladislav videći, da se ne će moći dulje održati protiv Žigmunda, prodade u julu 1409. g. Veneciji za 100.000 dukata Zadar, Novigrad, Vranu i otok Pag i sva svoja prava na Dalmaciju.

Hrvoje je sada, kao vazal Žigmundov vladao samostalno Donjim Krajima, Splitom, Omišem i čitavom krajinom između Cetine i Neretve, pa otocima Hvarom, Visom, Bračem, Korčulom.

Zbog raznih makinacija proglasi Žigmund Hrvoja buntovnikom, a Hrvoje, da se obrani, pozva u pomoć Turke. Tada, 17. juna 1414. g., oduze Žigmund pored ostaloga, Hrvoju i otoke Hvar sa Visom, Brač i Korčulu i dopušta dubrovačkoj komuni, da ih u njegovo ime zauzme. To su Dubrovčani i učinili, ali su na otocima naišli na vrlo velike neprilike. Hvarani se obrate svom saplemeniku, Hvaraninu Ladislavu Jakšu od Kušalja, koji je bio stekao velikih zasluga pomažući Žigmunda, a bio je i velik prijatelj i ljubimac kraljice, s molbom, da

[52] Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, str. 193.
[53] Novak G., Hvar, str. 58.
[54] Ibid., str. 60.

ih oslobodi Dubrovčana. Ladislav uspije i 21. septembra 1416. g. dade kralj otoke Hvar s Visom, Brač i Korčulu Ladislavu, sinu Jurja Jakša od Kušalja, i naredi Dubrovčanima da mu te otoke predadu.[54]

U martu 1417. g. preuze Ladislav te otoke.

Stanovnici Visa, svi odreda pučani, jer su vlastela samo od vremena do vremena boravila na Visu, bili su sastavni dio puka hvarske komune, pa su učestvovali u svim njegovim borbama, koje je on već od početka XIV. stoljeća počeo da vodi protiv vlastele. Viški pučani bili su članovi »pučke kongrege« (skupštine) hvarske komune i preko nje i u njoj tražili su svoja prava. Zajedno s ostalim pučanima uspjeli su oni, da je *3. decembra 1418. g.* došlo do velike skupštine plemića, građana i seljaka hvarske komune radi toga, da se svi među sobom izmire i stvore uvjete za trajni mir na svojim otocima. U vezi s tom skupštinom zaključilo je veliko vijeće Hvara, da u vijeće primi 20 pučana, koje sam puk izabere.

I ako je taj zaključak bio izmijenjen, i u veliko vijeće bilo primljeno samo šest pučana, ipak su ovaj put pučani nametnuli vlasteli svoju volju i uspjeli da prodru u vijeće.

Da su i Višani učestvovali vrlo živo u tim borbama, vidimo iz samog teksta *sporazuma*, koji je *24. marta 1420. g. uglavljen* između predstavnika vlastele i zastupnika puka: hvarskog kanonika Nikole Stipkovića, Vitala Silvestrova, Nikole de Fumatis i Vidosija Drazice, koji su kao »reformatori i odbornici izabrani i određeni – i od plemstva i generalnog vijeća i od zajednice (universitas) pučana«. U tom sporazumu kaže se izrijekom u tački 5.:

»Isto tako hoćemo, preinačujemo i potvrđujemo sve »gratije«,[55] koje su dane sve do dana današnjega *pučanima Hvaranima i Višanima*, a ne rješavamo ništa o »gratiji«, koja je dana Višanima o dovoženju vina u sela, nego *nju* prepuštamo velikom i generalnom vijeću Hvara, da ono o njoj odlučuje i rješava.«[56]

VI.

VIS POD VENECIJOM

30. marta 1420. g., kad je Venecija pregla da oružjem osvoji cijelu Dalmaciju, koju je kupila od kralja Ladislava, ukoliko je još nije bila uzela, zaključili su *plemići i pučani Hvara i Visa*, da se dobrovoljno predaju Veneciji. Isto to su zaključili bili i Bračani i Korčulani.[57]

U vezi s tim naredila je mletačka vlada 30. marta 1420. g. vrhovnom kapetanu kulfa (Jadranskog mora) Loredanu, da krene i primi te otoke u njenu vlast i da im obeća, da mogu birati kneza, koga oni

[55] Gratije (gracije) su bili razni privilegiji, pa i darovštine, koje je hvarska komuna davala.

[56] Statut, ed. cit., str. 399.

[57] Listine o odnošajih VIII, 11.

hoće, samo ako je on iz zemalja i mjesta podložnih Veneciji. Ujedno naredi mletačka vlada Loredanu, da na tim otocima uvede mir i red, unovači vojnike i naredi im, neka i oni pošalju hrane za vojsku. Doskora se predade Veneciji i Kotor, a nakon uzaludna otpora, jer ih Žigmund nije ničim pomagao, i gradovi Split i Trogir. Tako je zbog Žigmundova nemara došlo gotovo čitavo hrvatsko i dalmatinsko primorje u ruke Venecije. Hrvatskom kraljevstvu ostadoše jedino frankopanski Senj i Krk na sjeveru, a Omiš s Krajinom i Poljicima na jugu. Tu je vladao moćni knez Ivaniš Nelipić, koji je imao u svojoj vlasti još i čitavu Hrvatsku Velebitu na jugu, osim Knina, Ostrovice i Bribira.

Tek što je Venecija zauzela Vis, zamolio ju je, po svojim poslanicima, *bosanski vojvoda Pavao*, da njemu dade Vis i druge obližnje otoke oko njega, koji pripadaju Hvaru. U zamjenu za to nudio je vojvoda Pavao, da će slušati naređenja Venecije i biti joj vjeran saveznik. Venecija mu je odgovorila, da će, ako joj ustreba, zatražiti njegove usluge, ali je odbila njegovu molbu, da ga primi u red svojih plemića i za člana svog velikog vijeća. Isto je tako mletačka vlada odbila njegovu molbu, da mu dade »utvrđeno mjesto (castrum) na Visu i otoke oko njega«. »Ta spomenuta mjesta – odgovarala je Pavlu Venecija – bijahu u rukama i vlasti naših neprijatelja, i u ta su se mjesta zaklanjali Trogirani i drugi protivnici našeg vladanja, i tu su imali prihode i prijem, i drugo, kako su htjeli. Spomenuta smo mjesta i otoke stekli oružjem (de bona guerra), i dali smo da se uzmu iz ruku neprijatelja, kako smo kazali, i obećali smo našim vjernima spomenutih mjesta i otoka, da ćemo spomenute naše vjerne, ta mjesta i otoke sačuvati i držati pod upravom i zaštitom našeg vladanja, i tako hoćemo i namjeravamo da se izvrši i učini«.[58]

Kad su Hvar i Vis došli ponovo pod Veneciju, ona im je priznala onaj statut, koji su dosada imali. Ali je sada iskrslo pitanje, tko da bira kneza. Plemstvo je htjelo sebi prisvojiti to pravo, dok su opet pučani tražili, da ga bira čitav narod i neki plemići, ili da ga mletačka vlada sama imenuje. Vlastela su opet htjela, da ga mogu birati bilo iz kog kraja podložnog republici, dakle i iz Dalmacije, dok su pučani naročito to isključivali, i nisu nipošto htjeli Dalmatince, nego kojega plemića iz Venecije.[59] I pučani i plemići poslaše u Veneciju svoje delegate, da zastupaju njihove zahtjeve. Kako se želja pučana o izboru kneza slagala s interesima republike, prihvati je vlada i riješi, da će ona sama imenovati kneza, i to mletačkog plemića.

Hvarska su vlastela uporno molila mletačku vladu, da u hvarskoj komuni zabrani svako drugo vijeće, osim plemićkoga, ali im Venecija nije molbi udovoljila, i tako se puk i dalje sastajao, raspravljao i zaključivao, i često je svoje zaključke, mimo vijeće i protiv vijeća, iznosio ravno pred mletačku vladu. Na taj je način pučanima često po-

[58] Listine, ed. Ljubić, VIII, 16, 17.

[59] Novak G., Hvar, str. 87.

lazilo za rukom, da im se želje ispune i da osujete zaključke plemićkog vijeća. Štaviše oni su uspjeli i u tome, da su poslanici tih njihovih pučkih skupština išli u Veneciju na trošak komune.[60] Pučani su sada svaki put, kad im se učinilo, da je koji zaključak plemićkog vijeća protiv njihovih interesa, sazivali pučku skupštinu i slali svoje poslanike u Veneciju.

Pučani su imali pravo da drže skupštine kad god ih je bila volja, jedino im je trebala za to dozvola kneza. Tim njihovim skupštinama predsjedao je sam knez ili njegov zamjenik.

Kad god se sazivalo veliko vijeće plemića, slali su se pozivi u Vis i u sela. Komuna je bila jedna, i svaki je plemić, koji je stanovao na Visu, bio plemić Hvara, kao što je i svaki pučanin Visa bio član hvarske pučke zajednice (universitas popularium). I kao što je svaki plemić, koji je stanovao na Visu, imao pravo na sve časti u autonomnoj upravi komune i pravo da bude član vijeća, imao je svaki pučanin Visa pravo da učestvuje u pučkoj skupštini i da bude od nje biran na one časti, na koje je ona svoje članove mogla da izabere. Interesi viških i interesi hvarskih pučana bili su zajednički. Puk se naziva često »cjelokupan puk Hvara i Visa.«[61]

Da je tako, vidimo iz različnih zaključaka pučke skupštine, kao iz zaključka 1446. g. i molbe, koju su poslanici te skupštine podnijeli vladi u Veneciji, zatim iz zaključka mletačkog kolegija od 9. juna iste godine. Među ostalim tražili su pučani i ovo: »Budući da je prije šest mjeseci donesen zakon (u velikom vijeću), da se ne smije – kako se to uvijek običavalo – po ostalom otoku strojiti koža, i da težaci cijelog otoka i s *Visa* i njegova područja moraju da dolaze strojiti kože u grad (Hvar) na strojarnicu (a la zuecha), što je na potpunu propast siromašnog svijeta, koji su za jednu ili dvije kože, što ih za potrebu svoje porodice stroje, obavezani da putuju 25 ili 30 milja« pučani su molili, da mletačka vlada promijeni taj zaključak velikoga vijeća. I doista ona je to i učinila i odredila, da samo oni, koji žive u građu ili u daljini do 10 milja od njega, moraju da stroje kože u gradu, a oni, koji su dalje od 10 milja, mogu slobodno za potrebu svoje porodice da stroje kože, gdje hoće, ali ne smiju da ih prodaju ni u gradu ni unutar onih 10 milja.[62] Na taj su način i Višani, jer je Vis udaljen od Hvara više od 10 milja, oslobođeni te neugodne i skupe dužnosti.

Kad je ponovo 1450. g. pučka skupština podnijela mletačkom senatu svoje »kapitule«, odgovorio je senat na »dalje navedene kapitule, koji su podneseni duždevskoj vladi od strane *cjelokupnog naroda Hvara i Visa*«.[63]

[60] Ibid., 90.

[61] U Archivio di Stato u Veneciji; Senato Mar. 1444–1447/2, fol. 148 v. Netočno citirano u Mon. I. III., str. 416. pro parte totius populi Liesne et Lisse«. U istom arhivu; Senato Mar. 1447–50/3, fol. 170 r.–173 r.

[62] Mon., cit., str. 416.

[63] Mon., cit., str. 420.

I doista, to se ticalo svih pučana Hvara i Visa, a naročito drugi kapitul. Pučani su postigli, da je senat odredio, da, kada se oruža hvarska galija, »patron« ima da bude plemić, veslači pučani, a ostala posada polovina pučana, a polovina plemića.

Kao dio hvarskoga puka Višani su među ostalim ishodili ovlašćenje da beru svoje grožđe kada ih je volja i kako ih je volja.

I 1454. g. pučka je skupština iznijela pred mletački senat svoje prigovore protiv zaključaka hvarskog plemićkog vijeća i ishodila, da je senat 25. augusta donio rješenje, »da pučani Hvara i svi ostali, koji imaju posjeda i vinograde na našem otoku *Visu*, mogu da trgaju svoje grožđe kada i kako ih je volja, bez obzira na bilo kakvu zabranu, koja je učinjena ili koja bi im bila učinjena od strane plemića i njihova vijeća, jer je, prirodnim pravom, svakome dopušteno da raspolaže svojim plodovima i proizvodima po svojoj volji za svoju udobnost i korist «[64]

Hvarsko je veliko vijeće i pored spomenutog ovlaštenja pučanima smetalo da beru grožđe, kada oni hoće, na što su pučani ponovo, u svojoj skupštini 1458. g., zaključili da zamole senat, da se poštuje njegova ranija odredba o tome. I doista, senat je 29. aprila 1458. g. donio rješenje, neka se knez pobrine, »da se spomenuta vrlo pravedna odluka poštuje onakva, kakva je, da se spomenuti naši najvjerniji ne uznemiruju« i »da naši vjerni na Hvaru i na Visu, plemići i pučani, mogu da beru grožđe u svako doba po svojoj volji«. Štaviše mletački je senat zaključio, da se bez njegove volje ne smije na tome ništa da mijenja.[65]

Već je statut Hvara iz 1331. g. zabranjivao uvoz vina na Hvar i Vis pod prijetnjom globe od 20 libara malih i gubitka uvezenog vina. Jedino su u nestašici vina u komuni mogli knez i suci uz pristanak većine dopustiti uvoz.[66]

Skoro je nevjerojatno, da je bilo godina, kad Hvar i Vis nisu imali ni toliko vina, koliko je bilo potrebno za domaću potrošnju. Tako je bilo 1544. U takvim prilikama dao je hvarski knez i providur otoka, Alviz Tron popisati sve vino, koje se nalazilo u podrumima Visa i Hvara, i našao još manje od onoga, koliko je mislio da ima. Zbog toga je Tron izdao naređenje, kojim ukida sva dopuštenja za izvoz vina s teritorija Hvara i Visa i zabranjuje svakome ne samo da izvozi vino iz komune, nego i svaki prijevoz vina iz mjesta u mjesto bez dopuštenja samoga kneza i providura. Tko bi se usudio da izveze vino sa spomenutih otoka Hvara i Visa, imao je da izgubi to vino, i da plati globu od 100 dukata, i da za deset godina bude istjeran s teritorija hvarske komune. Osim toga oni, koji bi u svoje lađe ukrcali to vino za izvoz, imali su da izgube svoju lađu. I napokon je naređivao

[64] U Archivio di Stato u Veneciji; Senato, Mar. Vol. III. fol. 174. – Statuta, cit. str. 429.

[65] U istom arhivu u Veneciji; Senato Mar. III.; Statuta, cit. str. 429–430.

[66] Statut Hvara L. II. c. XXXXII, ed. cit. str. 191.

knez i providur svim gastaldima, da imaju strogo paziti, da ne bi tko krcao vino i izvozio ga, pod prijetnjom stroge kazne za njihovu nemarnost, ako bi se to dogodilo.[67]

Osim toga naredio je knez i providur, da se proglasi na Hvaru, u Visu i Komiži još jedno njegovo naređenje, koje se ticalo vina. U tom svom proglasu kaže knez i providur, kako se u Hvaru ne nalazi dobrih vina u prodaji namalo i da su sva ta vina pokvarena. Zbog toga se siromašan svijet uvelike tuži. Prema popisu vina, koji je dao sastaviti knez i providur, ima vina na Hvaru i Visu, ali ga neki, koji ga imaju, drže i ne će da prodaju, očekujući, da će ga kasnije skuplje prodati. To je glavni uzrok, što su ona vina, koja se prodaju namalo, pokvarena i nevaljala. Zbog toga knez i providur, imajući pred očima potrebe siromašnoga svijeta, naređuju svim onima, koji imaju više od 100 kvarata vina, da u roku od mjesec dana dopreme četvrtinu toga vina u Hvar i da ga tu prodaju za potrebe grada. Onaj, tko to ne učini, izgubit će sve vino, koje će se odrediti za mletački arsenal, i osim toga bit će prognan s teritorija komune za pet godina.

VII.

RADNI ODNOSI NA SREDNJEVJEKOVNOM VISU

Stanovništvo otoka Visa bavilo se u Srednjem vijeku gotovo isključivo zemljoradnjom. Pored zemljoradnje drugo je glavno zanimanje bilo stočarstvo. Stoka je pripadala ili samostanima,[68] crkvi, plemićima, ili pojedinim stanovnicima Visa, koji su se bavili i zemljoradnjom ili su pak bili samo pastiri.

O odnosu pastira prema vlasnicima stada nije nam moguće iz sačuvanih dokumenata mnogo kazati. Hvarski je statut određivao kaznu onim pastirima i gastaldima, koji bi bez dopuštenja svojih gospodara prodavali bilo kome bilo koju glavu stoke, što im je bila povjerena na pašu i čuvanje. Statut je izrijekom isticao, da se tu radi o pastirima Hvara i Visa. Pastir, koji bi to učinio, morao je platiti deset libara malih globe svaki put, kad bi to učinio; od toga je polovina išla komuni, a polovina onome, koji bi to prijavio. Ovdje se govori o »gastaldus vel pastor«. Očito taj »gastaldus« nije identičan sa »gastaldus Pharae« ili sa »gastaldus Lissae«.

Ako bi tko ukrao koju glavu stoke »protiv volje gastalda ili pastira«, trebalo je da gastald pod prijetnjom globe od pet libara malih prijavi knezu i njegovoj kuriji one, koji su krađu počinili. Oni, koji bi krađu počinili, kaznili bi se prema propisima hvarskog statuta. Ali, ako bi netko, tko bi prispio kojom lađom, htio da kupi koju glavu stoke,

[67] Mon. Hist. jur. III, str. 443.
[68] CD VIII, 163.

onda je gastald ili pastir mogao prodati, ali je morao to javiti »gospodaru ili gospodarici životinje«. Za kozu ili ovcu trebalo je platiti ili dati zalog od pet groša malih, a za jarca, ili ovcu, ili ovna od godine dana i više dvanaest groša.[69]

Gastald ili pastir morao je na svaki poziv vlasnika stada doći, da mu izloži stanje stoke.[70]

Kad bi tko uzeo koju glavu stoke i dao zalog, trebalo je da taj zalog vrijedi jedan dukat zlata. Ako je netko uzeo koju glavu stoke i nije dao takav zalog trebalo je da plati jedan dukat vlasniku, a osim toga dvadeset solida malih komuni. Gastald ili pastir trebalo je u roku od deset dana da predadu taj zalog vlasniku stoke.[71]

Iz spomenutog se vidi, da su i pastiri, koji su pasli tuđa stada, imali određene prihode, od kojih su mogli plaćati eventualne globe. Koji su to bili prihodi, nije nam poznato. Bez sumnje bilo je to mlijeko, sir, vuna i t. d. Isto tako su takve prihode imali i ti gastaldi. Koja je razlika bila između gastalda i pastira, ne može se iz sačuvanih dokumenata razabrati. Možda su gastaldi bili upravitelji i čuvari pašnjaka, a pastiri čuvari ovaca, možda su gastaldi pobirali mlijeko i sir, koji je pripadao gospodaru, a isto tako i vunu za gospodara. Sve nam to nije poznato.

Treća važna grana privrede na srednjovjekovnom Visu bilo je ribarstvo. Već u statutu iz 1351. g. spominje se ribarnica na Visu, koja se svake godine davala u zakup,[72] svaki je ribar, koji je prodavao ribu na ribarnici morao plaćati zakupniku svaki deseti denar od prodane ribe. Ali je statut oslobađao viške ribare od toga da moraju prodavati ribu u ribarnici.[73]

Kako je u Srednjem vijeku bio razvijen lov na plavu ribu na Visu, nije nam poznato, jer se iz toga vremena nisu sačuvale nikakve vijesti o tom lovu. Ali kako se u XVI. st. javlja lov na plavu ribu kao vrlo razvijen i na Visu, mislimo, da je već i u Srednjem vijeku ta privredna grana bila ondje lijepo razvijena.

Značajan je bio i lov na sokolove na Visu[74] i na Biševu.[75] Lov na sokolove na Hvaru i na Visu davao se u zakup.

Sigurno je na Visu bilo i zanatlija, ali nam se nisu sačuvali nikakvi dokumenti, koji bi ih za Vis spominjali napose. Njihov odnos i njihove su dužnosti bili regulirani hvarskim statutom, koji je za njih vrijedio kao i za zanatlije na Hvaru.

Na otoku je Visu bilo i ljudi, koji su se bavili paljenjem vapna u vapnenicama. Poznate su nam vapnenice, koje su se nalazile na Sto-

[69] Statuta cit. V. c. XVII, ed. cit., str. 214, 215.
[70] Statuta cit. V. c. XXVI, ed. cit. str. 217.
[71] Ibid. c. XXVIII, ed. cit., str. 218.
[72] Statuta cit. IV, ed. cit., str. 201.
[73] Statuta cit., Lib. cit., ed. cit., str. 203.
[74] Statuta cit., ed. cit., str. 202, 203.
[75] CD VI, 649, 650.

morskom brdu (Stomorsko Bardo).[76] Jesu li se radnici na vapnenicama samo time bavili, ili su, kao u današnje vrijeme, bili u prvom redu poljoprivrednici, ne može se iz dokumenata vidjeti.

Bilo je na Visu seljaka, koji su strojili kožu, i sigurno su u tom imali neko specijalno znanje, ali oni su se strojenjem bavili pored nekog drugog, vjerojatno poljoprivrednog posla. Viški su pučani zajedno s hvarskim 1446. g. tražili od mletačke vlade, da ukine jedan zakon, koji su bili donijeli plemići u velikom vijeću, po kojem nisu viški težaci smjeli strojiti kožu na Visu, nego su je morali strojiti u Hvaru. Mletačka im je vlada odgovorila, da u miestima, koja su preko 10 milja udaljena od grada Hvara, »može svako da stroji kožu za svoju upotrebu i upotrebu svoje porodice, ali je ne smije prodavati u gradu (Hvaru) ni unutar spomenutih 10 milja«. Vidi se dakle, da im strojenje koža nije bio neki zanat, nego da su ga poneki vršili kao kućnu radinost.[77]

Prema onim dokumentima, koji su nam se sačuvali, obradiva je zemlja na Visu vlasništvo samostana sv. Silvestra i sv. Nikole, crkve, nekih plemića i seljaka. Od tih samo seljaci obrađuju svoju zemlju sami svojim rukama, dok je drugi daju na obrađivanje. Tih seljaka posjednika zemljišta bilo je u Srednjem vijeku na Visu dosta. Kad 1341. g., 29. rujna Dobra, žena pok. Deška Milčića izjavljuje, da je primila 10 libara od Kristofora Radovana, ona mu daje u zalog jednu zemlju. Ta njezina zemlja graniči sa zemljama, koje su vlasništvo: Galeše Vidoša, Stipka Kuholaze. Sva spomenuta trojica vlasnika zemljišta i Deško Milčić i Galeša i Stipko su slobodni seljaci i vlasnici zemljišta, i nijedan od njih nije plemić, i sva trojica obrađuju sami svoju zemlju.[78]

Dvadeset i jednu godinu prije toga Ivan Svirinčić iz Visa prodao je Radinu Stakjeliću u svoje ime i u ime Danijela Galisića jednu svoju zemlju na Visu u Pothumlju (Podechomo) uz zemlju Pervine Silosića, koja joj je bila s istoka, dok joj je s juga bila zemlja samostana sv. Nikole, sa zapada zemlja nasljednika Grupše Svirinčića, a s transverse zemlja Radina Stahilića. Kupoprodaja se izvršila pred notarom Superancijem Ranalducija de Cingulo, koji je tada bio kancelar hvarske komune.[79] I u tom kupoprodajnom ugovoru su ugovorne strane slobodni pučani, koji posjeduju svoju zemlju, i nju obrađuju, i slobodno je prodaju, kome hoće. Takvi su i Ivan Svirinčić, i Danijel Galisić, i Radin Stakjelić, i Grupša Svirinčić.

Pored takvih pučana, koji su obrađivali svoju zemlju, postojali su na Visu i oni, koji su obrađivali tuđu zemlju, a od tih su neki imali

[76] Statuta cit. Registra terrenorum communis Pharae, ed. cit., str. 347.

[77] Statuta cit., ed. cit., str. 416.

[78] CD X, 638, 639.

[79] CD VIII, 559, 560 – U CD VIII, 559 i 560 publicirana isprava ima neispravan regest, jer Ivan Svirinčić ne »prodaje Radini Stahieliću i Danijelu Galisiću zemlju u Pothumu na Visu«, nego Ivan Svirinčić prodaje u svoje ime i u ime svojih nasljednika u polovini, a u drugoj polovini mjesto i u ime Danijela Galisića i njegovih nasljednika jednu svoju zemlju Radinu Stahieliću.

i svoju i tuđu. Najstariji nam je svjedok takvog obrađivanja tuđe zemlje isprava, kojom Kača, udovica Andrije dariva samostanu sv. Nikole na Visu, 1308. g., jednu svoju zemlju u Dolu na Visu. Tu su zemlju obrađivali Mira Draškova i Korcije, sin Mire i Petrozije Desković iz Visa.[80]

Na srednjovjekovnom Visu ne postoje nikakvi kmetski odnosi. Seljak je ili sasvim slobodan vlasnik zemlje, koju obrađuje, ili je uzima na težaštinu (dalmatinski kolonat). U tom posljednjem slučaju slobodan je seljak sklapao ugovor s vlasnikom zemljišta, koji mu je zemlju davao na obrađivanje uz određene uvjete. Ugovorne strane bile su pri tom sklapanju ravnopravne. Najstariji takav sačuvani ugovor u hvarskoj komuni je onaj, koji je 3. augusta 1367. godine sklopio samostan sv. Nikole na Visu s Vlatkom Radovanićem. Listina je od najveće važnosti za poznavanje radnog odnosa kolona prema vlasnicima zemljišta na našim otocima.[81]

»Brat Juraj, opat samostana sv. Nikole na Visu u svoje ime i u ime svog samostana i svojih nasljednika, po vlastitom pravu, dao je na vječna vremena, ustupio i predao Vlatku Radovaniću, koji je prisutan i ugovara za sebe i za svoje nasljednike i baštinike, jedan komad zemlje, koji se nalazi u *Dolu sv. Barbare;* a kojemu su međaši, kako rekoše, ovi: s istoka Dujma Vladislavova, sa zapada Radoša Petrića i njegove sestre Perveke, s juga i »a transuersa« javni put, ili ako bi neki točniji međaši bili, da je ima, drži, posjeduje, radi, obrađuje, i to pod tim uvjetom, da spomenuti Vlatko ili njegovi nasljednici ili podnasljednici moraju obrađivati cijelo spomenuto zemljište, koje se nalazi između spomenutih međaša, i da ga rade prema običaju i statutima grada Hvara, da daju četvrti dio prihoda spomenutog zemljišta i polja spomenutom samostanu sv. Nikole, i da, kad na spomenutom zemljištu loza ugine, prazno zemljište ostane spomenutom samostanu sv. Nikole slobodno i razriješeno. Ipak je spomenuti gospodin opat s posebnom naklonošću htio, da, ako bilo kada spomenuti Vlatko, ili njegovi baštinici, ili nasljednici ne bi obrađivali spomenuto zemljište i vinograd, prema statutu i običajima Hvara,[82] samo za onu godinu cijeli prihod spomenutog zemljišta ili vinograda ima pripasti spomenutom samostanu sv. Nikole, i uza sve to spomenuto zemljište i vinograd ima da ostane spomenutom Vlatku i njegovim baštinicima i nasljednicima kao i ranije, kao da je obrađeno, i tako sukcesivno. Jedna strana obećava drugoj, da će se svega i pojedinačno, što je gore napisano, držati čvrsto i sigurno, da će to izvršavati i da ne će ništa protivno raditi bilo sama ili preko drugih, »de iure vel de facto, sub pena quarti pluris.«

Ta je isprava izdana u Hvaru 3. augusta 1367. g., a izdao ju je Petar. pok. Bartolomenja »de Annobonis de Serçana, imperiali auctoritate

[80] CD VIII, 549, 550.

[81] Publicirao Smičiklas u CD XIV, 72, 73, ali netočno.

[82] Na tom je mjestu kod Smičiklasa izostavljeno »secundum statuta et consuetudinem Pharae«, V. Novak G., Hvar str. 82, 83.

notarius et iudex ordinarius et nunc iuratus canzellarius Farre« u kući, u kojoj je on stanovao, u prisutnosti svjedoka, koji su bili pozvani, da se pred njima taj ugovor načini. Ona je vrlo važna po svojem spoljašnjem karakteru; njeno je datiranje široko: a natiuitate, po indikciji, po vladajućem kralju (Ludoviku), po hvarskom biskupu (Stjepanu), po knezu Hvara, Brača i Korčule Baldassaru de Sorba de Janua, po njegovu zamjeniku, koji je tada mjesto njega u Hvaru boravio, njegovu bratu Nikoli de Sorba, po sucima hvarske komune Gazaru Pervostu, Solvu Stjepanu i Jakši Mikše. Vidimo dakle, da su se takvi kolonatski ugovori sklapali sa svim mogućim spoljašnjim obilježjima kao svaki drugi bilateralni, ravnopravni ugovor, da je dakle isto tako bio slobodan čovjek vlasnik zemljišta, koji je svoju zemlju dao na obrađivanje na kolonat, kao i onaj, koji je zemlju na obrađivanje primao.

U tom je ugovoru napose istaknuto, da samostan sv. Nikole daje spomenutu zemlju na obrađivanje »prema običaju i statutima grada Hvara«. Hvarski je statut u II. knjizi, gl. XXI.–XXIV., određivao dužnosti onih, koji su primali na obrađivanje neko zemljište. Onaj, koji je primao zemljište na obrađivanje, morao je da ga kopa dobro i u redu (bene et fideliter) svake godine u veljači, da ga kopa do polovice mjeseca ožujka, i da ga drugi put prekopa do svetkovine sv. Vida. Ako onaj, tko zemljište obrađuje, te obveze ne ispuni, a to je trebalo dokazati zakonski s najmanje dva vjerodostojna svjedoka, mogao je vlasnik zemljišta da taj vinograd ili vrt oduzme spomenutom težaku i da mu za njegov dotadanji posao ništa ne da, a osim toga trebalo je da težak plati pet libara malih za štetu; od te globe išla je polovica komuni, a druga polovica vlasniku zemljišta. Istom se kaznom kaznio i onaj težak, koji bi u takvom vinogradu ili vrtu krao vino, što je također trebalo dokazati. Težak nije smio, bez sporazuma s vlasnikom zemljišta, napustiti to zemljište, vinograd ili vrt. Ako bi to učinio, imao je snositi istu kaznu, t. j. platiti pet malih libara.[83]

Težak nije smio obrati grožđe, ni pokositi žito bez dopuštenja i suglasnosti vlasnika zemljišta, pod prijetnjom iste kazne od pet libara malih, od kojih je isto kao i u spomenutim slučajevima polovina išla komuni, a polovina vlasniku zemljišta. U tom slučaju trebalo je da težak gospodaru naknadi štetu, koju bi taj pod zakletvom naveo, da ju je imao. Hoće li se vlasniku dopustiti zakletva ili ne, odlučivao je knez i suci prema svom uvjerenju.[84] Ako je vlasnik zemljišta bila komuna, trebalo je da se težak zbog jematve ili kosidbe sporazumije sa zakupnikom, koji je na javnoj dražbi za tu godinu zakupio komunalni mast i komunalno žito. Ako to nije učinio, potpadao je pod istu kaznu kao oni, koji se nisu sporazumjeli s privatnim vlasnikom na pri-

[83] Statuta Communitatis Lesinae, Lib. II, c. XXI; MHJSM I. 3, str. 186, 187.

[84] Statuta cit., L. II, c. XXII, e. c. str. 187.

vatnom zemljištu. Ali, ako bi težak *(sa svjedocima)* mogao dokazati, da je on tri dana, svakog dana jedamput tražio od zakupnika dopuštenje, mogao je on slobodno trgati ili kositi.[85]

Odnos težaka prema zemlji i njezinu gospodaru najjasnije se vidi u onoj glavi hvarskog statuta, u kojoj se govori o raspolaganju tim zemljištem u slučaju smrti težakove. Prema toj odredbi hvarskog statuta težak je mogao vinograd ili vrt, koji je kao poklon obrađivao, oporučno ostaviti jednom svom nasljedniku ili jednom od svoje braće ili svojoj ženi, ali nikako nekoj drugoj osobi; ako bi se pak žena preudala ili umrla i ne bi imala muških potomaka, tada bi zemlja pripala ženskim potomcima; a ako ne bi imala nasljednika, zemlja se vraćala njenu vlasniku. Ako bi spomenuti težak umro bez oporuke, zemlja je pripadala jednom od njegovih muških potomaka; ako pak ne bi imao muškog potomka, pripala bi ženskom, a ako ne bi imao uopće potomaka, gospodaru zemlje.[86]

Prema tim odredbama hvarskog statuta bio je obvezan da se vlada i Vlatko Radovanić, a i svi oni, koji su uzimali na obrađivanje višak zemljišta, koja nisu bila njihova. Oni su ih uzimali na temelju slobodnog ugovora, koji su sklapali prema svim tadašnjim formama pred notarom. Taj je ugovor obavezivao težaka na obrađivanje zemljišta, i oduzimao mu zemljište, kad ga on ne bi prema hvarskom statutu redovno i ispravno obrađivao, ali nije ničim dirao u ličnu slobodu težaka, koji je mogao raskinuti ugovor, kad god je htio.

[85] Statuta cit., L. II, c. XXIII, e. c. p. c.

[86] Statuta cit., L. II, c. XXIV, e. c., str. 187.

DIO III.

PODIZANJE I RAZVITAK NASELJA U LUCI SV. JURJA I KOMIŽI

NOVI STANOVNICI

I.

HARANJE KATALONACA I PODIZANJE NASELJA NA OTOKU

1483. godine došlo je do sukoba između Venecije i vojvode Ercola od Ferrare zbog nekih pograničnih razmirica i solana, koje su bile blizu Comachia. Ercole od Ferrare bijaše u rodbinskoj vezi s aragonskim vladarima i s ugarskim kraljem. Papa Siksto IV., da pridobije Veneciju za svoga nećaka Girolama Riario, koji je radio na tome, da postane napuljski kralj, prepusti joj neka radi slobodno s Ferrarom šta hoće. Venecija, podstaknuta od pape, zaključi 2. maja 1482., da navijesti rat Ercolu od Ferrare. Doskora se cijela Italija podijelila u one, koji su pomagali Veneciju, i one, koji su pomagali vojvodu od Ferrare. Uz Veneciju i papu pristalo je nekoliko manjih dinasta i gradova, a uz vojvodu od Ferrare Napulj, Firenza i Milano. Papinske su čete s početka uspješno ratovale, ali kad je doskora umro papski vojskovođa Malatesta Roberto i papska vojska rđavo stajala, sklopi papa mir, a Veneciju ostavi na cjedilu. Štaviše, papa je istupio protiv Venecije, jer da je vojvoda od Ferrare papski vazal, i 24. maja godine 1483. udari Veneciju interdiktom, a za 14 dana trebalo je da je udari i crkvenim prokletstvom. Venecija je spriječila, da se objavi u njenoj zemlji interdikt, u čemu je bila složna i mletačka vlada i sam patrijarh, i zatraži saziv crkvenog sabora.

Tada je napuljsko-aragonski kralj Ferrante, saveznik Ercola, svoga zeta, ušao sa svojom flotom u Jadransko more i napao mletačke otoke Vis i Korčulu.

Glavno selo tadanjeg Visa nalazilo se na mjestu današnjeg Velog sela uz Velo Polje, a u samoj današnjoj viškoj luci nalazili su se mali skupovi kuća: Kut i Luka. Kad se aragonsko-napuljska flota pojavila u viškoj luci, stanovnici Velog sela, koji su je opazili s gorskog bila nad današnjim Visom, obavijestiše svoje sumješćane. Panični strah zahvati stanovnike Velog sela; oni bježahu na sve strane sklanjajući se, gdje su vjerovali da ih ne će naći, ponajviše u spilje, brda i šume. Najveći ih se dio sklonio u spilju, koja se još u XVII. stoljeću zvala

»tvrđava« – il Forte. Samu sliku Majke Božje od Veloga sela skloniše u jednu drugu spilju, »koja se nalazi na podnožju ogromnih kosa, a pokrivena je sjenom jedne male šume, a ta još i sada (XVII st.) izgleda više pustinjačka koliba nego pećina«.

Aragonski vojnici napadnuše selo, opljačkaše i popališe ga i zaklaše sve one, koji nisu dospjeli da pobjegnu iz njega, a to su bile u prvom redu žene i djeca.

Tako nam je zabilježio Gazzari,[1] prema Sabellicu. Nama se čini ta vijest pretjerana. Da je selo zapaljeno i porušeno, to je istina, ali da su aragonski vojnici klali žene i nejaku djecu, koji s ratom nisu imali nikakva posla i od čega im nije mogla da bude nikakva korist, sasvim je nevjerojatno, to nevjerojatnije, što nam nijedan dokumenat o tome ne govori ništa osim ove vijesti kod Sabellica.[2]

Pošto opljačkaše i popališe Velo selo, krenuše Ferrantove lađe prema Korčuli i podsjednuše je. Kad napadači nisu u nekoliko žestokih juriša mogli da osvoje Korčulu, izgubivši 500 vojnika ostavi Ferrandova flota Korčulu i vrati se u svoju kraljevinu.[3]

Haranje »katalonskih vojnika« po otoku Visu g. 1483., kojom su prilikom stradale ne samo kuće, koje su se nalazile u luci sv. Jurja, nego i u selu nad njom dvije milje daleko od nje u Velom Polju, u Velom selu, djelovalo je uvelike na viške stanovnike.

Samo Velo selo nije bio nikakav grad nego doista selo i nije bilo nipošto veliko. Ono se u sačuvanim dokumentima nikada ne spominje, iako se mnogo puta spominje Velo Polje. U njemu vjerojatno nije imao svoj dvorac nijedan plemić hvarski, iako je hvarskih plemića, koji su živjeli na Visu, bilo već u početku XIV. stoljeća, kako nam svjedoči sam statut Hvara, u svojoj redakciji iz 1331. g.

[1] Gazzari Alessandro, Avvenimenti Storici di Lesina compendiati in tre libri da A. G. nobile di Lésina. – Nepublicirani rukopis.

[2] Gazzari je to sigurno uzeo iz narodne pjesme, koja je pjevala o ovom pohodu Katalonaca. U narodnoj pjesmi pijetao sa vrha crkve proriče propast Velog sela:

»Kukuriku, Velo selo!
Do tri dana neveselo;
Doće Turci Katalani,
Osta' ćete svi poklani.«

Stanić, Studi storico-critici, Programma dell' i. r. ginnasio completo in Zara 1861, str. 90.

[3] Petri Cyrnaei clerici Aleriensis Commentarius de bello ferrariensi ab a. 1472. usque ad a. 1474. (Muratori Scriptores Rerum Italicarum XXI. Mediolani 1732) kaže: »Venetiis enim par pari retulit Ferdinandus Rex et sui socii. Miserunt enim Fridericum Aragonium Regis filium cum validissima classe in Venetos. Ille Anconam venit, multa damna venetis inferens. Deinde in Illyricum, et Dalmatiam contendit, Lyssam Insulam aggreditur, eam ferro et igni paene desolatam reddidit. Non multo post in Corcyram quam Curzulam nominant, transiuit.«

Caramaneo donosi o tom događaju ono, što piše Pietro Marcello in Ioanne Mocenigo ...: »Inde Lissam Dalmatiae insulam aggressus, eam igni, ferroque austauit.« Matijašević-Caramaneo, rukopis kod obitelji Pole Zanella u Visu.

O tom događaju i Stanić, Studi storico-critici, cit. str. 89.

Stanovništvo, koje se bilo razbježalo po otoku za vrijeme navale »Katalonaca«, pomalo se oporavljalo od te katastrofe. Nije bilo teško popraviti one male seoske kuće, pokrivene kamenim pločama, kakvih sličnih još malo na Visu ima.

Katastrofa Velog sela poučila je viške stanovnike, da gusari i njima slični mogu vrlo lako da prijeđu ono nekoliko kilometara od mora do Velog Polja, i da zato nema nikakva smisla bježati od mora. Mjesto da svoje nove domove sagrade ponovo na mjestu porušenog i popaljenog Velog sela, sagradiše oni viški stanovnici, koji su imali svoja polja nedaleko luke sv. Jurja, svoje kuće u luci sv. Jurja uz more, gdje je već nekoliko stoljeća postojalo nekoliko kuća plemića i ribara, nasuprot staroj Issi u predjelima luke, od kojih se jedan zvao Luka, a drugi Kut.

Ondje iza Kuta dalje prema sjeveru nalazila se već prije toga crkvica sv. Jurja. Sada, kada je broj stanovnika u luci sv. Jurja porastao, sagradiše zajedno stanovnici obaju novih sela, Kuta i Luke, oko 1500. g. novu crkvu na mjestu, koje se zvalo Spilica, a nalazilo se između Luke i Kuta.

Nekako istovremeno spustiše se stanovnici zapadnoga dijela Visa, a najviše dotadašnji stanovnici sela Dibje selo, koje se, kao ni Velo selo u starijim dokumentima nikada ne spominje, u široki zaliv Komižu, i podigoše tu svoje kuće. Prvi se put spominje Komiža kao selo (villa Comisae) godine 1542.[4] Prije toga njeni se stanovnici označuju kao »stanovnici uvale Komiže«. Kao takvi zatražiše oni god. 1513. dopuštenje da smiju sagraditi crkvu u čast »Bezgrešnog začeća B. D. Marije«.[5]

Hvarske plemićke porodice: Hektorović, Lučić, Jakša, Gazarović i druge imale su na Visu ne samo svoje posjede nego i svoje stanove. Hvaranin i plemić Hanibal Lucić, jedan od prvih hrvatskih pjesnika, koji je često vršio najveće časti i dužnosti u svojoj općini, bio je često na Visu. U poslanici, koju je poslije velikog pučkog prevrata uputio svom prijatelju Jerolimu Martinčiću, kaže Hanibal:

Vrgal sam sve raskoše; ne stojim
u linost, nego stan podignut nastojim,
razrušen ki je bil malo ne sa svima
od mnoštva, koje dil razuma ne ima,
ter po sva godišća o drugom ne radim,
neg zgibla vinišća ponavljam i sadim.
Sila m'je cić' toga vrtit se, obticat,
a jedva jednoga more me doticat.
Sad me V i s, sad Stari, sad Novi ima Hvar,
cić takih ter stvari počivam nikadar«.[6]

[4] Statuta communitatis Lesinae, MHJSM str. 273.

[5] U župnom arhivu u Visu, Liber Comisiae, str. 268.

[6] Hanibal Lucić, Razlike pjesni, Stari Pisci, Zagreb 1874.

Iz oporuke Hanibala Lucića i one njegove nevjeste Julije, udovice njegova sina Antuna, vidimo, da je upravo Hanibal Lucić imao mnogo posjeda na Visu. On je sve svoje posjede ostavio svom nezakonitom sinu Antunu i nije ih podijelio različnim crkvenim ustanovama za ispokoj svoje duše. Ali što nije učinio on, napravila je njegova nevjesta Julija, koja je to učinila u vrlo obilatoj mjeri upravo na Visu. Ona je nekoć Hanibalov vinograd na položaju »Sapuni« na Visu, koji je obrađivao Juraj Pusić, ostavila franjevcima u Hvaru, drugi vinograd, koji se zvao »Grebulja« bratovštini »Corpus Domini (Tijelo Gospodnje)« u Hvaru, jedan vinograd u Stončici na Visu, hvarskom Kaptolu, jedan vinograd na mjestu zvanom Suha Lokva, isto tako na Visu, koji je obrađivao Djadrij Vranjicanin, samostanu sv. Nikole u Hvaru, a onda sve svoje preostale posjede samostanu koludrica benediktinka, koji je sama osnovala u Hvaru.[7]

I drugi veliki hrvatski pjesnik, hvarski plemić Petar Hektorović imao je svojih posjeda na Visu. Hektorocić je izgradio u Starom gradu na Hvaru lijep i udoban »Tvrdalj« s krasnim vrtom i lijepim ribnjakom. Taj je tvrdalj imao da služi lijepoj i mirnoj razonodi u doba mira, ali i za sklonište u vrijeme rata. »Tvrdalj« se imao graditi i uređivati i poslije smrti Petrove, za što se on pobrinuo u svom testamentu 18. februara 1559. g. Za tu je gradnju odredio sve svoje prihode s Visa.[8]

20. maja 1589. godine bila je u Visu kuma na jednom krštenju gospođa Ursula, žena Bondumerija Hektorovića. Štoviše, iste godine istom se gospodinu Bondumeriju Hektoroviću rodila u Visu kćerka Katarina, koju je dao krstiti na Visu 6. septembra, kako to stoji u knjizi krštenih u župnom uredu u Visu.[9]

Mnogo je boravila u Visu plemićka porodica Jakša, koje se mnogi član rodio u Visu. Tako je 2. februara 1606. kršten u Visu mali Franjo, sin Nikole Jakša.[10] 24. augusta 1628. g. krštena je u Visu Lukrecija, kći Franje Jakša.[11] Palača porodice Jakša, sagrađena u XVII. stoljeću nalazi se u Visu u Kutu.

Osobito je zavoljela Vis porodica Gazarović, a od svih najviše pjesnik crkvenih skazanja i »Murata Gusara« Marin Gazarović. U maju 1593. nalazio se Marin Gazarović u Visu, gdje je 12. maja kumovao na krštenju nekog mališa Mihovila.[12] Jedan drugi Gazarović, Jakov, kumovao je iduće godine 1594., 26. aprila opet na nekom krštenju.[13]

[7] G. Novak, Testamenat Hanibala Lucića i njegove nevjeste Julije, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, VIII., Beograd 1928, str. 126, 127, 133.

[8] Testamenat Petra Hektorovića, ed. Ljubić, Stari Pisci hrvatski VI., str. XIX. i XX.

[9] Matica krštenih sv. 1587.–1628. carta 21.

[10] Matica krštenih I. c. 25.

[11] Ibid. fol. 67.

[12] Ibid. c. 16.

[13] Ibid.

Pjesniku Marinu Gazaroviću rodio se na Visu sin Bondumier. Mali je Bondumier bio kršten 29. jula 1604. g., a kumovali su mu na krštenju Nikola Koronić i Gvido Reati.[14]

Isto se tako rodio na Visu i drugi sin Marina Gazarovića Ivan, koji je bio kršten 3. novembra 1605. g.[15] To je onaj Ivan Gazarović, zbog kojega je pjesnik Marin imao kasnije velikih neprilika. Ivan je naime bio zbog nekih krivica, koje nam nisu poznate, osuđen na izgon iz Hvara i njegove općine. Da to spriječi i da po ondašnjem shvatanju zadovolji pravdi, Marin je dao g. 1625. sagraditi kulu na »Gojavi« u Hvaru i na njoj metnuo natpis, u koju je svrhu to učinio.[16]

Porodica Gazarović, sagradila je u Kutu u Visu vrlo lijepu palaču, koja je i danas još dobro uščuvana. Marin Gazarović dao je na njoj postaviti velik kameni porodični grb u reljefu, a oko njega uklesati natpis »U spomen i pohvalu gospodina Bondumerija svoga brata i njegova doktorata civilnog prava vlastitom rukom klesao Marin Gazarović sin gospara Antuna«.

Zanimljivo je, dakle, da se Gazarović zabavljao i kiparstvom u svojoj dokonici na Visu.

Nažalost Gazarovića kuća je pregrađivana, ali bi joj trebalo povratiti raniji oblik. Konzervatorski zavod je zaštitio i tim bar spasio od daljnjeg nagrđivanja.

Na ulaznim vratima lijepog renesansnog ljetnikovca Marina Gazarovića uklesani su na nadvratniku stihovi i to na hrvatskom jeziku, koje je Cvito Fisković objelodanio 1946. godine,[17] opisavši detaljno ovu kuću sa prostranim i ograđenim dvorištem.

Nema nikakve sumnje da su to stihovi pjesnika Marina, koji je svom bratu u spomen postavio i grb.

Nisu samo hvarski plemići stanovali često u Visu, nego i hvarski građani, koji su tamo imali svoje posjede. Između njih se ističe hvarski građanin Franjo Gariboldi iz Milana, koji je postao građanin Hvara i često se dalje kao takav isticao. On je sagradio u Visu lijepu palaču, na čijim je ulaznim vratima dao uklesati natpis, koji se i danas tu nalazi i govori o tome, kako je on tu kuću sagradio godine 1552. Drugi se jedan natpis nalazi nad pergolom te kuće.[18]

[14] Ibid. c. 23.

[15] Ibid. c. 24.

[16] Natpis se danas nalazi u općinskoj vijećnici u Hvaru. Publ. u Novak G., Hvar str. 165.

[17] Autor pored opisa ljetnikovca donosi i nekoliko novih podataka o Gazarevićevu boravku na Visu. Cvito Fisković, »Gazarovićev ljetnikovac u Visu«, posebni otisak iz »Kola Matice Hrvatske« za god. 1946., str. 1–15.

[18] Natpis nad ulaznim vratima glasi:

LAUS DEO FRANCISCUS GARIBOLDO MEDIOLANENSIS NUNC CIVIS LESINAE PRO SE IPSO AC FILIS ET HEREDIBUS SUIS HOC OPUS CONSTRUXIT MDLII.

Natpis nad pergolom glasi:

LAUS DEO ET HONOR TIBI SIT
CHRISTE REDEMPTOR ORBIS

U Kutu se nalazi još jedna kuća iz ovoga vremena, danas dvor Cepotà Vojkovića s latinskim natpisom nad vratima.

Možemo ustvrditi, da je do godine 1600. Vis već bio toliko izgrađen, da je davao dojam lijepog, iako ponešto raštrkanog mjesta. Dva odijeljena sela: Luka i Kut nisu bila sela u običnom smislu te riječi, jer je u njima pored seoskih kuća bilo i lijepih palača. Tada su već bile izgrađene crkve: Gospe od Spilica između Kuta i Luke, crkva sv. Ciprijana u Kutu. Uz crkvu sv. Ciprijana bio je hospicij i jedna kapelica hvarskog samostana dominikanaca. Tada je već bila izgrađena i crkva sv. Jerolima i na razvalinama starog rimskog teatra podignut samostan konventualaca. Do župne crkve podigoše još 1589. braća Marin i Ivan Jakša prema testamentarnoj volji svog oca Julija ubožnicu, hospital.

Tih je godina podignuta i velika palača hvarske plemićke porodice Radossio, koja je onda prešla ženidbom, hvarskoj pučkoj porodici Vukašinović (Delupis).

1553. g. poslao je mletački senat u Dalmaciju kao sindike providure i avogadore Antuna Dieda i Zuanbattistu Giustiniana. Zuanbattista Giustiniano sastavio je »itinerar« ove svoje inspekcije, koji nam je jedan od najiscrpljivijih mletačkih dokumenata za poznavanje naših krajeva u XVI. stoljeću. To je onaj čuveni »itinerar« iz kojega vidimo, kako je u to vrijeme u Splitu, Šibeniku, Hvaru i Trogiru bio hrvatski jezik, kojim je govorila većina stanovništva. Taj je Giustiniano zabilježio nekoliko podataka o Visu, i to ovo:

»Postoji otok, nazvan Lissa (Vis), a latinski Issa, koji nije daleko od Hvara, u opsegu ima 30 milja. Na njemu su dva sela, i to S. Zorzi (Sveti Juraj) i Komiža, koja se nalazi na plaži (in spiazza) i ima vrlo dobrih živih voda. Ovdje se lovi vrlo velika množina srdjela, što je od velike koristi i podrške za sve Višane. Da ne izostavim jedan lijepi slučaj: u jednom su jedinom danu ulovili ribari tri milijuna srdjela.

Ovaj je otok Vis plodan i proizvodi veliku količinu izvrsnih vina, tako da se svake godine načini od 50.000 do 60.000 kvarata vina računajući svaku kvartu četiri obična sića.

Na ovom je otoku stanovala naprijed spomenuta kraljica Teuta, jer je ovo mjesto jedno od najbolje položenih u Dalmaciji, gdje se još i sada vide ostaci kraljevske palače, nekoliko komada stupova, lukova, i mramornoga kamenja, koje je izrađeno na različit način.

Još stanuju na ovom otoku nekoji plemići, koji su članovi vijeća grada Hvara, a ovi i oni u Starom gradu bivaju obaviješteni svaki put, kad građani Hvara sazivaju svoje vijeće, u koje ulaze svi plemići, stariji od 18 godina, a pučani nemaju pristup u to vijeće. Tu biraju svaka tri mjeseca tri suca, koji pomažu prejasnom knezu gospodinu Vičencu Oriu ... osim toga se u njemu biraju još dva građanina plemića, od kojih sudi jedan u Starom gradu, a drugi na Visu«.

Giustiniano opisuje dalje, koga sve bira veliko vijeće, a zatim druge prilike na Hvaru.[19]

Osim ovoga putopisa oba su sindika Gianbattista Giustiniano i Antonio Diedo na kraju svog posla podnijeli senatu svoje relacije i te relacije u senatu pročitali. Giustiniano u svojoj relaciji ni ne spominje Vis, a Diedo kaže samo ovo: »Pod istom jurisdikcijom (Hvara) su otok Šćedro, otok Vis, koji ima u opsegu 30 milja, a na njemu su dva sela, i mnogo drugih otočića«.

1559. poslala je mletačka vlada u Dalmaciju kao sindike Michiela Bona i Gaspara Erizza. Oni su obojica podnijeli na svom povratku zajedničku relaciju, u kojoj samo spominju Vis, koji pripada hvarskoj jurisdikciji.

Sačuvalo nam se vrlo interesantno pismo, koje je anonimni neki pisac iz Hvara pisao za vrijeme navale turske flote na Hvar, 17.–21. augusta 1571. g. Pismo je pisano iz hvarske tvrđave 19. agusta 1571. g. i opisuje navalu Turaka na grad Hvar. Tu se među ostalim kaže, kako su Turci pljačkali po Hvaru i nisu ostavili nedirnutu ni najmanju kućicu. Među ostalim je popaljenim kućama, koje pisac ovoga pisma spominje, i kuća Gariboldija, koji su već prije 1552. bili sagradili lijepu palaču u Kutu na Visu.

Iz Hvara pošli su Turci u Stari grad. Pisac nastavlja: »Ja sam se s »brigatom« povukao u kaštel; Ivan, naš brat, sa svojom na Visu u spilju s mnogim drugima, gdje se nadam da će biti sigurni, to više, što, uz protivan vjetar, a ovi možda ne će da prekrše zapovijed paše, budući da nisu mogli da preplove (kanal) uputili su se putem, kojim smo kazali (put Staroga grada) i vjeruje se čvrsto, da se više za ovaj put ne će vratiti, nego da će opljačkati cijeli otok (Hvar) i ne znam, kad ćemo se više oporaviti«.

Prema ovom izvještaju, koji je pisan 19. augusta, pošto su Turci popalili Stari grad i Vrbosku, čini se, da nisu svraćali na Vis. Ali to nije tako. Kad su ovi gusari, kojima je komandant flote Ferhat-paša dao 10 dana dopusta, da slobodno isplove u pljačku – opljačkali Hvar, Stari grad i Vrbosku, napadoše oni na Brač i opljačkaše ga, a onda na povratku napadne Uluzali Vis i njega opljačka. S ovih otoka povedoše u ropstvo 1600 ljudi. Sada se vratiše oba gusara. Uluzali dođe u Dubrovnik, ali se ne zaustavi, a sutradan iza njega doplovi Karahođa i zadrža se jedan dan. Od njega otkupiše Dubrovčani 300 robova s mletačkih otoka: Korčule, Brača, Hvara i Visa. Tim su robovima onda dubrovačka vlada i privatnici, koji su ih kupili, dali slobodu. Onima, koji su željeli da se vrate svojim kućama, ponudili su Dubrovčani, da će ih otpremiti kući i dati im nešto novca za put. Onima pak, koji su htjeli da ostanu u Dubrovniku, obećaše, da će ih

[19] Monum. sp. hist. Sl. Mer. VIII, Commissiones et relationes venetae T. II, pg. 220–223.

zaposliti. Mnogi su se vratili svojim kućama, ali ih je također mnogo ostalo, jer su znali, da im je kod kuće sve opustošeno, i da tamo ne će naći više ništa.[20]

Kad su 1588. g. Zan Giacomo Zane i Zuane Michiel obilazili po Dalmaciji kao sindici, da pregledaju stanje uprave, a naročito sudstva, izdali su oni na kraju svoje inspekcije 21. maja različne odredbe, kojima se imalo sudstvo i uprava poboljšati.

Međutim su došli k spomenutim sindicima »prokuratori puka i općine« hvarske: Markanzolo Ivaneo, Ivan Vukasinović, Gabrijel Pordvarić i Matej Bratić i podnijeli im »kapitule« prihvaćene u pučkoj skupštini. U tim su »kapitulima« tražili spomenuti prokuratori neke olakšice što se tiče izvršivanja kazna i neke modifikacije u upravi u korist puka, koje su išle u zajedničku korist cjelokupnom puku Hvara i Visa, ali su tražili i neke specijalne za Višane. Oni su molili, da »u kriminalnim slučajevima, gdje ne postoji »pena sanguinis«, oni koji tuže, imaju da plate nadnice svjedocima i to deset solda za svaki dan, jer su, što nije nikako u redu, zbog samovolje spomenutih tužilaca mnogo puta prisiljeni da dolaze iz Visa i drugih sela ove jurisdikcije do 20, 30 i 40 milja«.

Spomenuti sindici Zane i Michiel nisu tu molbu ni uslišali, a nisu je ni odbili, nego su odredili, da providur može, kada mu se bude činilo, da su tužitelji iz samovolje dali da se pozovu mnogi svjedoci, narediti, da se dade svjedocima neka naknada, i to onolika, koliku on bude smatrao da je dovoljna.[21]

II.

NOVI STANOVNICI

Poslije Valijerove vizitacije 1553. g. nije na Vis navalio nikakav neprijatelj, čak nam nije poznato, da bi na njemu bilo poginulo više svijeta u kakvoj epidemiji, tako da se prirodnim povećanjem do polovine XVII. stoljeća mogao lako popeti broj stanovnika na 2000.

Međutim je uz to prirodno povećanje stanovništva došao na Vis, kao i ostale srednjodalmatinske otoke u većoj mjeri prirast žitelja sa dalmatinskog kopna iz primorja između Cetine i Neretve.

Kad se g. 1602. vratio u Veneciju sa svoje dužnosti generalni providur u Jadranskom moru i Dalmaciji, Filip Pasqualigo, savjetovao je svojoj vladi, da podržava razdor između plemstva i puka u Dalmaciji i istovremeno da pomaže one kršćane, koji su se tada nalazili pod turskom vlašću, kako bi se iselili iz tih krajeva. Sam Pasqualigo pomogao je knezu Tadiji Kačiću iz Makarske, da se sa svojim ljudima preseli na otok Hvar,[22] gdje su ti doseljenici dobili od hvarske opći-

[20] Archiv für oesterreichische Geschichte Bd. 98. 2, 639–645.
[21] Mon. Hist. jur. III, 455, 457.
[22] Tomić Jovan, Građa I. 332.

ne neka zemljišta u »Plažama«. Ti su doseljenici bili dužni da služe kao vojnici na oružanim lađama uvijek spremni, kad ih vlast na to pozove.[23]

Nisu nam poznati slični slučajevi iz toga vremena, ali ih je bez sumnje bilo; iseljavanje s kopna na otoke vršilo se neopazice, i Venecija je rado primala ljude na svoje »oružane lađe«.

Druge godine Kandijskog rata 1646., sastadoše se starješine samostana i župnici Krajine (Primorja), seoski knezovi i ostali glavari u Makarskoj i zaključiše, da se predadu Veneciji uz određene uvjete, od kojih su najglavniji bili, da im Venecija zajamči upravnu autonomiju i dâ privilegij, koji su imali Paštrovići.[24] Taj se privilegij sastojao u upravnoj autonomiji i u tome, da ne plaćaju nikakvu uvoznu carinu u Veneciji ili u bilo kojem mjestu Mletačke Republike za bilo koje stvari, koje su proizvedene ili dobijene na njihovim zemljištima.[25] Pod vodstvom fra Petra Kačića, koji je, međutim, imenovan makarskim biskupom, došla je u početku godine 1647. deputacija Primoraca u Veneciju, i iznese spomenute zahtjeve kao i to, da im vlada skloni žene i djecu na otoke.[26]

Iznoseći te svoje molbe izaslanici Primorja izjaviše Mletačkoj vladi, da uime svoje i cijelog Primorja od Cetine do Neretve prihvaćaju mletačku vlast, što su već i prije bili učinili pred generalnim providurom Lunardom Foskolom u prisustvu senatora Pavla Caotorte kao zastupnika Republike.

Odmah poslije predaje Veneciji neki su se Primorci počeli seliti na otoke Hvar i Brač. Tamošnji stanovnici nisu ih rado primali, to manje, što su oni doselivši se na otoke i u Omiš bez hrane i ikakvih sredstava silom tražili i uzimali od starosjedilaca stanove i hranu.

Na taj način i u to doba naseliše se ovi »novi stanovnici«, kako su ih na otocima zvali, i na Vis. Međutim, stari stanovnici nisu nipošto mirno gledali, kako su ti »novi« privilegirani, i tražili su, da i oni imaju snositi iste dužnosti i terete, koje snose »stari« stanovnici. Ali se ti »novi« nisu nipošto dali zastrašiti, pa su se uime svoje i »ostalih« novih stanovnika, koji su prispjeli iz Gornjeg Primorja na otoke Hvar i Vis, braća Marasović i braća Dorotić potužili geeralnom providuru na postupanje starih stanovnika prema njima. Nato je generalni providur Girolamo Contarini, koji se tada nalazio u Splitu, 5. rujna 1662. g. izdao rješenje, kojim zabranjuje pod prijetnjom globe od 200 dukata, da bilo tko sili »nove stanovnike« na bilo kakvo podavanje, pa čak ni na plaćanje travarine.[27]

[23] U kaptolskom arhivu u Hvaru VII. 2. Marcouich 6. dd. 22. jan. 1607. i 4. okt. 1606.

[24] Lulich Antonio, Compendio storico-cronologico di Macarsca, str. 41. ss.

[25] Novak G., Naseljavanje otoka srednje Dalmacije, Jadranska Straža, Split 1938., str. 97. ss.

[26] Izvještaj Lunarda Foscolo dd. 22. gennaro 1646. u »Per le povere famiglie Primoriane abitanti sopra le isole str. 16, 17 u arhivu G. Macchiedo u Hvaru.

[27] Per le povere famiglie Primoriane u cit. arhivu, str. 28–33.

Ali svejedno nisu »stari« stanovnici Visa mogli podnositi takve privilegije u svojoj sredini i tražili su od novih, da i oni snose terete. U tom su ih podupirali i autonomni prokuratori Visa. S druge su strane »novi stanovnici« znali, da imaju iza sebe državnu vlast, i oni su se obraćali generalnom providuru, da ih zaštiti. Tako je 1665. generalni providur Cattarin Cornaro izdao rješenje, kojim zaprijeti globom od 300 dukata onome, koji bi krnjio privilegije »novih stanovnika«. Sve je to činila Mletačka vlada zbog toga, što je te »nove stanovnike« smatrala svojom vojskom, koja je nije ništa stajala, a bila je u svako doba spremna za borbu.[28] Kad je 1668. trebalo utvrđivati utvrde, pozvani su bili iz cijele mletačke Dalmacije na posao (kuluk) radnici sviju vrsta. Međutim se sastao zbor primorske provincije i zaključio, da se zamoli generalni providur, da od tog kuluka oslobodi one Primorce, koji su se naselili na otoke. I generalni je providur i to njima odobrio, »eda oni mogu da upotrebe sve moguće snage što pripremnije, da pomognu oružjem kad ustreba«.[29]

1672. g. bilo je na otoku Hvaru 230 porodica »novih« stanovnika, od kojih je još oko 80 bilo neopskrbljeno. Tima je generalni providur Giorgio Morosini dao 1672. g. zemljišta na južnoj obali otoka Hvara između uvala Smarska i Medvidina u duljini od 7720 koraka. Tih je 80 porodica dotada stanovalo u mjestima: Sućuraj, Jelsa, Vrboska, Stari grad, Pitve i Vrbanj. Dana zemljišta bila su tada, kako je isticao generalni providur, neobrađena, kamenita i šumovita.[30] Zemljište se davalo s pravom nasljedstva, ali uz uvjet, da se ono ne smije ni prodati ni otuđiti bilo kako, a ni dati pod najam. Osim toga je trebalo da oni, koji su ta zemljišta dobivali, hvarskoj komuni plaćaju desetinu od prihoda. Za razdiobu ovih zemljišta određeni su bili: Ivan Pećarević, Petar Begurović, Bartul Ivanović i Nikola Vezić, koje su izabrale onih 80 porodica.

Na Vis je pošlo četrdeset porodica, koje su se smjestile dijelom na općinska zemljišta, a dijelom na zemljišta privatnika. Generalni je providur odobrio taj njihov smještaj i istovremeno je naredio, da dva njihova glavara razdijele pravedno među najpotrebnije između onih 40 porodica neka zemljišta u uvali Ključna s time, da imaju da daju desetinu plodova općini Hvara.

One pak porodice, koje bi poslije toga ostale još uvijek nezbrinute, imaju se preseliti na Korčulu. Ostale porodice, koje su se naselile na otok Brač, njih 120, i to u Sumartinu, Bolu, Humcu, Pučišću, Postirama, Pustinju, Nerežišću, Supetru i Milni, neka obrađuju ona slobodna zemljišta, kako to čine starosjedioci.[31]

Kad je rat svršen i sklopljen mir, u kojem je Primorje formalno ostalo pod Turcima, a Venecija im ga nije nikada i stvarno predala, pristupio je tadašnji generalni providur Giorgio Morosini poslu, da

[28] Isti rukopis u istom arhivu str. 37–40.
[29] Rukopis Maccihiedo 42.
[30] Scrittura Per le povere famiglie str. 36.
[31] Rukop. Macch. 44–49.

napokon sredi prilike novih doseljenika, odnosno iseljenika s Primorja. U tu svrhu pođe on u Hvar, da tamo na samom mjestu pitanje prouči i riješi.

Čim je on prispio u Hvar, došli su k njemu izaslanici »novih« stanovnika pod vodstvom Nikole Kačića, koji je bio »jedan od njihovih sudaca«, da ga upozore, da odredi shodno, kako ne bi stari stanovnici tražili od novih bilo kakve poreze na njihove prihode.[32] Napose su opet tražili novi stanovnici na Visu Petar Marasović, braća Devčić i Juraj Katunarić uime svoje i ostalih, da novi stanovnici ne plaćaju na osnovu svojih privilegija nikakvih poreza ni carina na one stvari, koje bi svojim novcem kupovali. I taj im je privilegij za hvarsku općinu odobrio generalni providur 21. jula 1672.[33]

Kad je sklopljen mir, na osnovu kojega je Primorje opet pripalo Turskoj, a Venecija digla iz Makarske svoga providura, našli su se i stanovnici Primorja, koji su ostali na svojim mjestima, i oni koji su se bili preselili na otoke, u neprilici, jer nije više bilo makarskog providura, koji im je izdavao uvjerenja, da su oni doista iz Primorja i uživaju spomenute privilegije. Na njihovu molbu mletačka je vlada 15. lipnja 1676. odredila, da to pitanje riješi generalni providur, ali tako da ide njima na ruku.

Prokuratori puka i komunalni činovnici tražili su i dalje od vremena do vremena i od novih stanovnika, da izvršuju dužnosti, kako to čine ostali pripadnici hvarske komune: da čuvaju stražu, da učestvuju u oružanju galije, i drugom. Novi stanovnici nisu nipošto htjeli slušati stare, nego su se obraćali mletačkim vlastima u pokrajini, a ove su im uvijek davale pravo i opominjale i komunu i autonomno činovništvo, da ima da poštuju privilegije novih stanovnika.[34]

U novom ratu, koji je Venecija vodila s Turskom 1684.–1699., njihovi su privilegiji samo postali čvršći, jer je Veneciji bilo kudikamo više do tih svojih uvijek spremnih i naoružanih vojnika, nego do eventualnih manjih nezgoda njenih starih podanika. Kad su ponovo autonomni činovnici hvarske komune tražili od novih stanovnika na Visu neka podavanja, na predstavku Andrije Bogunovića, zamjenika suca izabranog od »zbora« (elletto dal sboro), nastanjenog na Visu, generalni je providur Alviž Mocenigo naredio 3. lipnja 1698. g. da se poštivaju njihova prava, jer da su oni oslobođeni od plaćanja bilo kakvih carina.[35] Taj isti Alviž Mocenigo potvrdio je i 1700. g. njihove privilegije.[36]

Sačuvao nam se popis novih stanovnika na Visu, iz godine 1708. Oni su razdijeljeni u tri čete. To su: Prva četa, koja je u službi od 15. augusta 1708.: kapetan Cvitan Marasović, Matija Buić, Zane Bogunović, Miho Baklić, Miho Lincir, Matija Lukalović, Grga

[32] Rukop. Macch. 51, 52.
[33] Per le povere etc. 36, 37.
[34] Ruk. cit. 63, 64, 65, 1686, 1688.
[35] Ruk. M. 74, 75.
[36] Ruk. cit. 76.

i Miho braća Ilijić, Petar Bogunović, Ivan Gudelj Pavlov, Ivan Gudelj Matijin, Martin Milošević, Pavao Haman, Stjepan Savić, Petar Lesković.

U drugoj četi bili su ovi: kapetan Andrija Bogunović, Matija Lincir, Petar Ilijić, Antun Bogunović, Matija Milošević, Josip Visković, Stjepan Kvoska, Petar Marikijević, Ivan Turcinović, Ivan Marinović, Šimun Marasović, Matija Radić, Andrija Djeličić, Nikola Suić, Bartul Darlić.

Treća je četa bila: kapetan Cvitan Marasović, Stjepan Ilijić, Cvitan Milošević, Petar Jurinović, Ilija Radić, Juraj Djeličić, Matija Darlić, Miho Sokol, Matija Bakina, Juraj Devčić, Petar Carić, Matija Balajić, Petar Pervan, Antun Hercegović, Pavao Largomet.[37]

Razumije se, da su ovdje navedeni samo oni »novi stanovnici« otoka Visa, koji su bili sposobni za oružje, kako je to uvijek činjeno za vrijeme mletačke vladavine u Dalmaciji, a nisu navedene ni žene ni djeca, a ni starci, koje mletačke vlasti redovito nazivaju beskorisnima – »inutili« – to prije, što se u ovom slučaju radi isključivo o vojničkom jednom elementu, koji je imao da bude uvijek spreman za rat. Prema tome je moguće, da je na Visu možda bila još koja porodica ovakvih »novih« stanovnika, u kojoj nije bilo ljudi sposobnih za oružje, ali ako je bila koja, to je bilo sigurno samo nekoliko njih, jer je gotovo nemoguće, da je bilo u ono vrijeme porodica, u kojima je bilo samo staraca, žena i djece. Da je to tako, vidimo odatle, što su nam iz dokumenata toga vremena poznati još neki »novi stanovnici« Visa muškarci i stariji ljudi, kojih u ovome popisu nema. Tako nam je iz g. 1710. poznat neki Martin Devčić »novi stanovnik, koji običava loviti parangalima«,[38] zatim iz godine 1711. Ivan Terzija, isto tako »novi stanovnik«, koji je 1711. godine, 29. oktobra kao predstavnik ovih novih viških stanovnika zajedno s Andrijom Bogunovićem ulagao jedan protest uime novih stanovnika.[39]

Ti »novi stanovnici« nisu došli na Vis svi najedanput, nego su prvi došli za vrijeme kandijskog rata između 1646. pa sve do 1669., tako da ih je 1672. godine bilo svega zajedno 230 porodica na svim otocima, s 1755 duša, od kojih 400 sposobnih za oružje. Od tih je bilo na Visu 40 porodica.[40]

1684. godine, kad je Venecija ponovo zagazila u rat s Turcima, i to ovaj put kao saveznik cara i Svete Lige, prešlo je još 25 porodica na otoke, koje je izvanredni providur Petar Valier odmah pribrojio starima s istim pravima i dužnostima, jer »su se istakli u javnoj službi pod Sinjem, u Neretvi, pod Kaštelnovim i u mjestima, gdje su bili poslani«.[41] Poslije tih došlo je u toku rata, koji je svršio tek

[37] Rollo di tutti li nuovi habitanti sopra l'Isola di Lissa diuiso con distinzione in tre squadre. Ovaj je rollo sastavljen i potpisan od Kneza i providura hvarskoga Antuna Bona.

[38] Rukopis Macchiedo pg. 85.

[39] Ibid. pg. 86–89.

[40] Scrittura b arh. M. pg. 43 Dispazzo N. H. Morosini Nro. 69.

[41] Ill. etc. Deputati sopra la provision del dinaro p. 13.

mirom u Karlovcima 1699., još nekoliko porodica s Primorja na otoke, tako da je ovih, koje su došle poslije 1672. godine, bilo 52 porodice, dakle zajedno s onima prvima bilo ukupno 282.

Porodicama, koje su kasnije došle hvarski je knez i providur Andrija Bembo priznao 14. novembra 1701. ista prava i privilegije, koja su imale one porodice, koje su došle prve. To je Bembovo rješenje potvrdio generalni providur Alviž Mocenigo 1. februara 1702.

Sve su te porodice sačinjavale jedno samo plemensko tijelo i služile su pod jednim zapovjednikom na svaki poziv vlade. Ali kako su njihove privilegije bile velike i kako su te privilegije oštećivale ipak interese hvarske komune i njenih stanovnika, generalni je providur Emo donio rješenje 7. februara 1714. g., da odsad unaprijed ne smije da bude primljena među ove »nove stanovnike« nijedna nova porodica.[42] To Emovo rješenje potvrdio je onda i sam mletački senat 26. jula 1721. g.[43] Sukobi između »novih stanovnika« i hvarske komune, odnosno njenih autonomnih organa, koji su odmah poslije njihova doseljenja počeli, nastavili su se dalje sve do propasti Mletačke Republike, čak i poslije njene propasti za vrijeme prvog austrijskog vladanja u Dalmaciji.

Novi stanovnici, osobito oni na Visu, dolazili su često u sukob s organima hvarske autonomne uprave, koja je stajala na stajalištu, da su novi stanovnici oslobođeni od izvoznih carina na svoju robu i od onih uvoznih u mjestima Republike, ali da su oni dužni da snose terete, koje snose hvarski građani »stari stanovnici« naseljeni po Hvaru i Visu. »Novi stanovnici« pak, vođeni više puta od sposobnih vođa, ne samo da su znali izbjegnuti različnim podavanjima, nego su znali da dobiju uvijek nove potvrde starih privilegija i ktome oslobođenje od bilo kakvih podavanja i dažbina, bilo ličnih bilo stvarnih. Štoviše, oni su uspjeli da ne daju državi, odnosno hvarskom knezu ni propisanu desetinu od ulovljene ribe.

Među ostalim porezima na otoku Visu kao i na Hvaru a i drugdje bila je i desetina na ulovljenu ribu. Ta je desetina bila uračunana i pri zakupu poreza. Ali »novi stanovnici« Visa nisu htjeli da daju te desetine. Zbog toga je hvarski knez i providur Ivan Antun Diedo izdao jedno naređenje, »eda viški zakupnici carine ne ostanu prikraćeni od pravedne desetine one carinarnice i od vlasnika velikih ljetnih mreža za srdjele kao i od svih ostalih zimskih, bilo velikih, bilo malih, bilo od velikih parangala i svih vrsta sprava za ribanje, koje se upotrebljavaju na onom otoku«. Naročito je isticao knez i providur Diedo, da se to naređenje odnosi i na stare i na nove stanovnike, koji svi imaju da donesu ulovljenu ribu, prije nego je počnu dijeliti ili prodavati, na mjesto određeno za carinjenje i tu da se ustanovi točna desetina, koja pripada državi. To je naređenje, izdano 10. aprila

[42] Terminazione Emo 7. II. 1714. Ruk. Macch. 90, 91.

[43] SS. Deputati sopra la prov. del din. 14.

1710. u Hvaru, bilo pročitano 13. aprila na nedjelju palmi (Cvjetnu) poslije večernje, a osim toga ono je lično dostavljeno Martinu Devčiću, »novom stanovniku, koji običava da lovi sa parangalima«.[44]

Ali viški se »novi« stanovnici nisu nipošto dali smesti Diedovim naređenjem, pa su preko svog advokata Petra Politea uložili protest, u kojem su kao obično naveli sve najvažnije dukale i rješenja različnih generalnih providura Dalmacije kao i knezova providura hvarske komune dokazujući, da su oni oslobođeni od bilo kakvih podavanja, carina ili poreza. Oni su isticali, da nikad prije nisu davali bilo kakav dio od ulovljene ribe, iako su uvijek lovili malim mrežama i parangalima. I sada je 30. maja hvarski knez i providur Diedo pored svih argumenata zakupnika viške carine ukinuo svoje ranije rješenje, koliko se ono odnosilo na »nove« stanovnike.[45]

Novi stanovnici Visa tumačili su svoje privilegije u najširem opsegu, čak tako da su oni uvozili na Vis različne stvari i nisu za te uvezene stvari, kao na pr. suho meso, htjeli da plate uvoznu carinu. Uzalud su ih carinski činovnici na Visu opominjali na to, uzalud ih je carinski zakupnik Petar Bučić tužio i dao pozvati dvojicu od njih: Andriju Bogunovića i Ivana Terziju pred sud u Hvaru, knez i providur je, doduše, naredio, da oni moraju prijaviti carinskom agentu na Visu kad nešto uvezu, i tražiti od njega dopuštenje da uvezu, ali da je on dužan, da im to dopuštenje dâ.[46]

Videći novi stanovnici, da im autonomne vlasti ponovo smetaju, isposlovali su 1712., 12. jula novu odluku od generalnog providura Dalmacije Karla Pisanija, kojom im je i ponovo potvrdio stare, a zapravo i mnoge nove privilegije, kojih u najstarije vrijeme nisu ni imali.[47]

I idući generalni providur Anzolo Emo, kad je i opet nastala neka rasprava između novih stanovnika na Visu i hvarske komune, potvrdio im je stare privilegije 7. februara 1714., ali stime da u buduće ne mogu da među nove stanovnike budu primljene nikakve nove porodice.[48]

1718. godine uputio je prokurator viških »novih stanovnika« hvarskom knezu i providuru Petru Loredanu ovu molbu: »Na osnovu mnogih poštovanih javnih rješenja obvezani su novi stanovnici, koji stanuju na otoku Visu, da s oružjem u ruci služe vladaru (duždu) posvuda, gdje to bude potrebno, a napose u ratu protiv zajedničkog neprijatelja. Kako su pak oni pokazali uvijek svoju vjernost i svoju hrabrost i točnost, kad god su bili pozvani, i pozvani na dužnost, tako i sada moli Martin Devčić, prokurator novih stanovnika toga otoka, da se ti stanovnici ne uzimaju za druge službe, osim samo za one, gdje bi stekli slavu da služe žrtvujući svoje živote, i s oružjem u rukama javnom dobru ili uvijek poštovanoj stvari vladarevoj«.

[44] Ruk. cit. pg. 84, 85.
[45] Ruk. Macch. 85–87.
[46] Cit. 87, 88.
[47] Cit. 89.
[48] Cit. 90.

Kad je hvarski knez i providur Petar Loredan primio tu molbu, i to za vrijeme morejskog rata (1715–1718), on je njoj u punoj mjeri udovoljio 7. jula 1718. g. zabranjujući ujedno »starim stanovnicima«, da se bilo kako miješaju u lične stvari »novih«, koje mogu da upotrebe samo državne vlasti, kad nastane potreba protiv neprijatelja.[49]

Kad su pak g. 1745. uspjeli »novi stanovnici«, da im generalni providur Boldù izda terminaciju, kojom se oslobađaju poreza na ribolov, došlo je do vrlo oštrog sukoba između njih i hvarske komune, koja je apelirala na samo Vijeće 40-orice u Veneciji, tražeći da se to Boldùovo rješenje ukine. Sada su i sam Boldù i Vijeće 40-orice naredili, da dotle, dok Vijeće 40-orice to pitanje ne riješi, imaju novi stanovnici da polože svaki put kao zalog razmjernu vrijednost poreza na ribu. Na to su se i novi stanovnici obavezali, ali obavezu nisu izvršavali.

Međutim je 1757. inkvizitor nad carinama Flaminije Corner izdao rješenje, koje je potvrdio i senat, da bi na osnovu svog originalnog privilegija imali Primorci uživati oprost od carine samo za stvari, koje su proizvedene na njihovu teritoriju, pa da »novi stanovnici« na otocima ne bi mogli da uživaju oprost od carine za produkte, koji su proizvedeni na tim otocima, nego za one, koji su proizvedeni na makarskom teritoriju, gdje oni imaju također svojih posjeda. Njima je dana dovoljna kompenzacija, kada su im na otocima dana zemljišta uz jedinu obavezu, da komuni daju desetinu, a stari su stanovnici obvezani da daju šestinu.[50]

Cornerovo rješenje značilo je ukidanje svih privilegija, koje su novi stanovnici uživali i koje su znali steći do tog vremena. Zato se oni toliko i uzbuniše i na svom »zboru« izabraše prokuratora Franju Perića, koji je u njihovo ime uložio protest iznoseći čitav historijat privilegija zajedno s potrebnim dokazalima. Istovremeno je Perić iznosio, kako i sada novi stanovnici na otocima vrše vojnu dužnost na granici, koju čuvaju zbog zaraze, koja u Turskoj vlada.

Ali ovoga puta nisu novi stanovnici uspjeli, i senat je 8. februara 1758. potvrdio Cornerovo rješenje. Nato su po Dalmaciji, a i na otocima počeli ne samo tražiti, nego i uzimati od novih stanovnika carine, a oni su ih i plaćali. Ali novi se stanovnici nisu nipošto time zadovoljili, nego su nastojali, da se to rješenje senata ukine i izda novo. Osim toga oni su se uza sve to upirali ne samo na stara prava, nego i na rješenje Boldùovo, tako da između njih i hvarske komune nikako nije dolazilo do pravoga mira.

Novi su stanovnici upirući se na svoje privilegije nastojali, da ne plaćaju čak ni za one usluge, koje su im komunalni činovnici po svojoj dužnosti stvarno uradili, dakle njihov trud. Interesantna je u tom pogledu rasprava, koja se vodila između komunalnog justicijara i novih stanovnika od 1791. g. pa sve do propasti Venecije. Po svojoj

[49] Rješenje Petra Loredana, hvarskog kneza i prov. 7. VII. 1718. rkp. cit. 113–115.
[50] Allegazione della Communità di Lesina, u arh. Macch. IV. B.

dužnosti justicijar je morao da obilazi gostionice, dućane i uopće sva mjesta, gdje se nešto prodavalo, da kontroliše mjere i utege. U tu svrhu on je morao putovati iz Hvara na Vis, da tamo izvrši svoju dužnost. Za taj posao određena je bila nagrada justicijaru već u samom hvarskom statutu. Tu su nagradu njemu davali oni, kojima je on kontrolirao mjere i utege, prema količini prodane robe.

Već su 1700. godine novi stanovnici na Hvaru i Visu nastojali da izbjegnu i tim dužnostima, pa su u tu svrhu ishodili od generalnog providura Dalmacije Alviža Moceniga 21. novembra 1700. g. rješenje sve na osnovu paštrovićkih privilegija, kojim se zabranjivalo »gospodinu justicijaru Hvara i svakom njegovu zamjeniku u onoj jurisdikciji sadašnjemu i budućemu i bilo kome, koji bi tražio od njih podavanja, da ih ne smeta ni sam ni preko drugoga bilo pod kojim izgovorom, budući da su oni izuzeti od svakog realnog tereta a i personalnog prema javnim rješenjima«. To je rješenje generalnog providura Moceniga pročitao na Visu na dan svetog Ivana, 27. decembra 1701. g., komunalni službenik Grga Vlastelica.[51]

Međutim je već nekoliko dana iza toga 4. januara 1702. g., isti generalni providur Mocenigo izdao novu terminaciju, u kojoj kaže, da su novi stanovnici otoka Hvara i Visa na prijevarni način od njega izmamili rješenje od 21. novembra 1700., kojim hoće da budu oslobođeni od podavanja justicijarima za ulje i vino, koje se prodaje u onom gradu i jurisdikciji, a privilegij Paštrovića od 24. decembra 1481. njih oslobađa samo od plaćanja uvozne carine. Kako pak to nije nikakva carina nego nagrada, koja se daje justicijaru za njegov trud, to su svi bez razlike dužni da tu nagradu daju onom koga hvarsko plemićko vijeće za justicijara izabere.[52]

Ali novi stanovnici nisu nikako bili zadovoljni tim rješenjem i devedeset godina kasnije oni osporavahu hvarskom plemiću justicijaru Vinku Giaxa pravo na njegovu nagradu od strane novih stanovnika. Dva trgovca na Visu: Šimun Marasović i Antun Milošević, obojica prokuratori novih stanovnika, nisu htjeli da spomenutom justicijaru plate ono, što ga je po komunalnim zakonima išlo, pozivajući se na svoje privilegije. Kad je hvarski knez i providur 7. novembra 1791. njih pozvao da izvrše tu svoju dužnost, oni su uložili priziv na usmeno rješenje spomenutog kneza i providura. Ta je parnica između justicijara Giaxe i prokuratora novih stanovnika došla pred Vijeće 40-orice.[53] Novi su stanovnici uzeli za svog advokata nekoga Marka Bonomo, koji ih je zastupao u Veneciji, a hvarsko je Veliko vijeće izabralo za svoga poslanika u Veneciju, koji će zastupati stvar komune pred Vijećem 40-orice advokata Andjela Calafati, poznatog iz kasnijeg vremena kao odlučnog demokratu, koga je demokratska mletačka muni-

[51] Per La Magnifica Communità di Lesina etc. contro Morlachi novi abitanti in Lissa, pg. 34, 35.

[52] Terminazione Mocenigo 1701. 4. genn. Per la magn. communità, 36–38.

[53] Ibidem, 65–92.

cipalna vlada bila poslala u Dalmaciju da za nju pridobije tamošnje stanovništvo. Do septembra 1795. nije ta parnica bila svršena, i Republika je prije propala nego što je o tom doneseno rješenje.

Novi stanovnici branili su i čuvali svoje privilegije stalno i dalje, a i vlada je pazila čak i u posljednjem deceniju XVIII. stoljeća, kad oni nisu ni najmanje bili više potrebni za čuvanje granica i mora od Turaka, da im te privilegije ne krnji. Kad je tako godine 1790. Mletačka vlada određivala tridesetinu, koja je pripadala hvarskoj općini na izvezenu slanu ribu i drugu robu, izrično je od toga isključivala nove stanovnike.[54] Privilegiji novih stanovnika ukinuti su tek za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji.

[54] Capitoli per il dazio trentesimo di ragion della communità di Lesina, Venezia 1790., str. 53.

DIO IV.

PRILIKE NA OTOKU VISU OD XVI. DO XVIII. STOLJEĆA

EKONOMSKI, SOCIJALNI I KULTURNI ŽIVOT NA VISU U XVI.—XVIII. ST.

I.

28. januara 1579. prispio je u Hvar apostolski vizitator, veroneški biskup Augustin Valier sa svojom pratnjom, da obavi vizitaciju cijele hvarske biskupije, dakle otoka Hvara, Visa i Brača.[1] U njegovoj pratnji bili su otac Jerolim Ottellus, isusovac, teolog, koji je imao da ispita znanje klera biskupije i Benedikt de Benedictis, koji je trebao da poučava u kršćanskoj nauci i da »ilirskim« jezikom protumači ono što će vizitator kazati. Osim toga bila su u njegovoj pratnji još četiri viša svećenika, zatim jedan kapelan veroneški, jedan »fiscalis«, pa notar veroneški Toma Forestus, koji je vodio zapisnik o cijeloj vizitaciji, njegov sin Forestinus i Marko Antun Gratianus, oba notari i pomoćnici Forestusa.

Pošto je apostolski vikar obavio vizitaciju grada Hvara i ostalih mjesta na otoku, koja je potrajala puna dva mjeseca, poslao je, 29. marta 1579. g., na Vis dva arhipresbitera svoje pratnje i notara Forestusa.

Valijerova vizitacija odličan je izvor ne samo za poznavanje crkvenih prilika tadanje Dalmacije, a napose otoka Hvara, Brača i Visa, koji su sačinjavali i sačinjavaju i sad biskupiju hvarsku, nego i stanja tadanjih crkava. Iz te vizitacije mi doznajemo i koje su slike u crkvama postojale i kakav je bio crkveni namještaj, što je često od interesa za povijest umjetnosti. Pored toga, nazire se često i ekonomska snaga pojedine crkve, odnosno prihodi onih koji su bili njihovi prebendari, te način na koji su se tim prihodima koristili. Mi upoznajemo i golem i nerazmjerno velik broj svećenika u pojedinim mjestima, i velik broj redovnika, i toliko drugog. Zbog svega toga vrijedno je uočiti pojedine stavove te vizitacije.

[1] Visitatio Ecclesiae Pharensis (Valiera); ovjerovljeni prijepis, načinjen i ovjerovljen u Rimu 13. aprila 1641. prema Valijerovu originalu, koji se čuvao u arhivu Sacrae Congregationis Episcoporum et Regularium. Prijepis se nalazi u Kaptolskom arhivu u Hvaru. Farlati, Illyricum Sacrum IV. 273, ima samo vrlo skraćen tekst Valijerove vizitacije na Visu.

Notar Forestus, koji je sve bilježio, i koji je s dvojicom t. zv. »visitatores foranei«, Askanijem Randolom i Laurencijem Albertinom, arhipresbiterima veroneške biskupije, pošao na Vis, ističe da je tadanji Vis »uvelike plodan najplemenitijim vinom i čuven zbog lova srdjela«.[2] To je istina poznato iz hvarskog statuta i raznih rješenja knezova i providura Hvara, generalnih providura Dalmacije i Albanije, pa i samih duždeva,[3] ali nam je i ovaj očevidac dobar svjedok, koji je uočio glavno zanimanje i glavna vrela ekonomskog života tadanjih Višana.

U to vrijeme bio je cijeli otok Vis u jednoj jedinoj župi, kojoj su pripadala tri tadanja viška sela, od kojih su dva, Kut i Luka, bila na sjevernoj strani otoka, i jedno, Komiža, na južnoj.

U cijeloj viškoj župi, dakle na cijelom otoku, bilo je tada 800 ljudi, koji su primali pričest, što znači, da ih je svih zajedno bilo oko 1500, ako računamo da su se tadanji mladići prvi put pričešćivali u dobi od 10.–15. godine.

Župna crkva cijelog otoka bila je crkva u Velom Polju.

Međutim, već u ovo doba ojačala su oba sela u luci Svetoga Jurja: Kut i Luka, i župnik nije stanovao u Velom Polju nego u Luci. Isto tako nisu se ni redoviti crkveni obredi obavljali u župnoj crkvi u Velom Polju, nego u crkvi Svete Marije u Luci. Uz tu je crkvu bila vezana i bratovština Svete Marije.

Crkva Svete Marije imala je tada pet oltara. Na glavnom je bila i lijepa pala,[4] ona, koja se i danas nalazi u istoj crkvi, na zidu, nad glavnim oltarom, djelo Jerolima a Santa Croce, koji je načinio i slike na glavnom oltaru u crkvi Franjevaca u Hvaru,[5] a i drugdje u Dalmaciji.

Osim glavnog oltara bili su još ovi: Sv. Roka, Sv. Katarine, oba s palama, oltar Gospe od žalosti, koji je imao »krasnu sliku«, oltar Ružarija s »elegantnom slikom«. Uz ovaj je oltar bilo i udruženje (societas) Ružarija, koje je »imalo dobra pravila, ali nikakovih prihoda«.[6]

Oko crkve bilo je groblje, a u samoj crkvi »mnogo mrtvačkih sanduka«.

Apostolski je vizitator sve spomenuto, a i pojedinosti pregledao i onda naredio, uz mnoge stvari, koje su se odnosile na red u crkvi, da se imaju voditi knjige kršćenih i vjenčanih,[7] da se obijeli velika kapela, da se na prozore metnu stakla ili barem mreže da lastavice ne ulaze u crkvu i ne onečišćuju je, da se »iznesu iz crkve mrtvački sanduci s lješevima, koji tu već nekoliko mjeseci leže«, neka se odsad unapred niko ne pokopa u koru.

[2] Visitatio Valiera cit. fol. 38 v.

[3] G. Novak, Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskoga mora, I. otoci Vis i Hvar, Građa za ekonomsku povijest Hrvatske, Zagreb, 1952./53.

[4] Visitatio Valiera, fol. 39 r.: »Altare maius consecratum cum pulchra pala«.

[5] G. Novak, Hvar, Beograd 1924., str. 197, 198.

[6] Visitatio Valiera, cit. fol. 39 v.

[7] Te su se knjige počele voditi malo zatim i sačuvane su. Nalazile su se do 1948. g. u župnom uredu u Visu, a danas se nalaze u Državnom arhivu u Zadru.

Apostolski je vizitator pohodio i crkvu Sv. Jurja, koja je potpadala pod juspatronat Višana. Našao ju je bez zvona, bez vratiju, a oltar je bio gol.

I oltar u crkvi Sv. Ciprijana bio je gol, ali je imao palu, inače su ostali dijelovi crkve bili goli, a crkva nije imala ni upravitelja (rektora). Vizitator je naredio da se crkva, koja nije imala krova, pokrije i uredi.

Crkva franjevaca nije još bila dovršena, ali je imala jedan pomični oltar s velikim raspelom, sa slikom na platnu i kandelabrima. Uz nju su tada bila dva franjevca.

Izgleda da oni nisu živjeli u najboljoj slozi sa župnikom, jer im vizitator naređuje »da paze da ne učine nikakav prejudicij župnoj crkvi, i da žive u miru sa župnikom, da se tako narod odgaja, a ne da se skandalizira.«[8]

Kad je vizitator pohodio crkvu Sv. Mihovila u polju, koja je bila većim dijelom porušena, naredio je da se sasvim poruši.

Nakon toga pošao je apostolski vizitator u Komižu i obašao tamo crkvu Sv. Nikole i Sv. Marije.

Opatija Sv. Nikole[9] imala je oko 200 dukata godišnjeg prihoda, od čega je polovica išla tadanjem opatu Andriji Delfinu, a druga polovica kaptolu hvarske crkve.

Uz crkvu je bio porušeni samostan, a u njoj je služio, mjesto opata koji nije živio u Komiži, jedan svećenik, koji je za to dobivao od opata 12 dukata na godinu. Taj je svećenik ujedno vršio u Komiži dušobrižničku dužnost. Uza sve bogatstvo nije ova crkva odgovarala zahtjevima što se tiče crkvenog posuđa, odijela i sličnog, pa je vizitator morao narediti: »neka kandilo uvijek gori, i neka se pazi, da se ne ugasi zbog škrtosti«. To je kandilo gorjelo na trošak opata.

Crkva sv. Marije, tek nedavno sagrađena od komiške bratovštine, imala je tri oltara koja još nisu bila posvećena, i jedan pomični oltar. Glavni je oltar imao »vrlo elegantnu ikonu«. A dva druga oltara imala su jedan palu, a drugi ikonu. Sakristija nije tada još bila gotova.

Apostolski je vizitator pohodio i župnu crkvu Sv. Marije u Velom Polju. »Tu je«, kaže njegov notar, »bilo nekoć cvatuće selo, a kasnije je tako popaljeno, i sa zemljom sravnjeno, od Katalonaca (a Castellanis), da se sada ne vidi ni traga kojoj kući«. Župnik je stanovao u selu Luka, a dolazio je ovamo dvaput mjesečno. Crkva je tada imala tri neposvećena oltara. Na glavnom je bilo nekoliko ikona. Oko crkve bilo je staro groblje, koje se tada nije više upotrebljavalo.

Uz ovu je crkvu bila kapelica Sv. Margarite, čiji je krov bio sav porušen. Vizitator je naredio da se ona uredi, ili, da se od nje učini sakristija za crkvu Sv. Marije.

[8] Visitatio Valiera cit. fol. 40 r.

[9] G. Novak, Otok Vis u srednjem vijeku, Starohrvatska Prosvjeta, Ser. III., sv. IV., Zagreb 1954.

II.

Tokom XVII. stoljeća sela Luka i Kut (danas dijelovi mjesta Visa) su napredovala. Prodaja slane ribe, koju je uvelike trebao sam grad Venecija za svoju potrošnju, a naročito mornarica za svoju opskrbu, donosila je blagostanje. U Komiži je, od prihoda ribolovnog položaja (pošte) »Trešijavac«, sagrađen godine 1585., za vrijeme hvarskog kneza i providura Grimani, kaštel na obali.[10] Taj kaštel preuzima onda država. U ovom kaštelu stanovao je sudac Visa kad je boravio u Komiži.[11] Ovaj kaštel opisuje nam g. 1639. generalni providur Alvise Mocenigo, i kaže, da je on »siromašan oružjem i municijom«.[12] Da pojača obranu Komiže naredi generalni providur Dalmacije i Albanije Frano Molino, da se u Komiži sagradi još jedna utvrda oko crkve Svetog Nikole, uz koju je nekada bio benediktinski samostan. I ova se tvrđava gradila u prvom redu od prihoda pošte »Trešijavac« i bila je gotova do 1645. godine.[13]

U mjestu Visu, u doba mletačkog vladanja, nije bilo utvrda u strogom smislu. 1615. godine počeo je u luci Sv. Jurja, dozvolom mletačke vlasti, graditi kulu Vinko Diuli Perasti, koji se uprav tada bio doselio na Vis. To je ona kula, koja se danas nalazi na obali u mjestu Visu, u Luci. Porodica Perasti nastavila je graditi ovu kulu s namjerom da u njoj štiti sebe i svoj imetak, i ujedno da u nju, u slučaju nekog napada, primi i dio Višana, i da sprječava neprijateljskim lađama ulaz u luku. U tu je svrhu služila ona još godine 1730.[14]

Iz XVII. stoljeća je i nedovršena kula porodice Jakša na Kutu. U tom dijelu mjesta Visa nalazi se još jedna kula iz ovog vremena, dok se jedna, četvrta, nalazi u Smiderevu, t. j. u onom dijelu Visa, koji je između Luke i Kuta.

U relaciji generalnog providura Grimani-ja iz 1644. godine nalazimo komišku tvrđavu (forte di Comisa) i komišku kulu (Torre di Comisa).[15] Kule u Visu ne spominju se nikada kod sačuvanih spomenika, te je jasno, da su to bile kule sagrađene od privatnika ili samih stanovnika Visa za zbjeg u slučaju nenadane neprijateljske ili gusarske navale, za koje se inače državna vlast nije brinula. Kad generalni

[10] Natpis nad ulaznim vratima ovog kaštela:
OPUS CURA IOANIS GRIMANI COMITIS ET PROVISORIS SUB ANNO DOMINI MDLXXXV. Cf. G. Novak, Dokumenti za povijest ribarstva, str. 26.

[11] G. Novak, Utvrde na otoku Visu; Hrvatski Geogr. Glasnik, 1939. st. 160 ss.

[12] Relazione di Alvise Mocenigo, provveditore generale in Dalmazia et Albania; u Archivio di stato (Frari) u Veneciji, Relazioni, Colleggio V (Secreta) F. 66.

[13] U arhivu župnog ureda u Visu, Liber Comisiae, str. 167–170.

[14] U Državnom arhivu u Zadru, Atti del provveditore generale in Dalmazia ed Albania Leonardo Foscolo, dall'anno 1646 all' anno 1650. Libro I. c. 214, 215;

Atti del prov. gen. Girolamo Corner, Libro unico (1689), c. 481;

Atti del prov. gen. Sebastiano Vendramin dall'a. 1729 al a. 1732, L. III, f. 281.

[15] Inserto alla relazione Grimani 1644, u Drž. arhivu u Veneciji, Coll. V. (Secr.) f. 66.

providur Antonio Barbaro kaže, da je otok Vis »obilan vinom i ribolovom, sa dobrom lukom, gradom i kaštelom«, on tu bez svake sumnje misli na kaštel u Komiži.[16]

Život na Visu u objema njegovim glavnim lukama, dakle u selima Luka, Kut i Komiža, razvijao se u XVII. stoljeću polagano, ali lijepo. Mi nemamo pojedinih izvještaja, koji bi nas točnije uputili u život na otoku u ovom stoljeću, osim onih, koji se odnose na ribarstvo, o kojem smo na drugom mjestu govorili. Ali nam se sačuvao jedan spis, koji nam najbolje prikazuje stanje Visa onoga vremena. To je izvještaj generalnog providura Dalmacije i Albanije Gianbattiste Grimani-ja iz 1644. god., u kojem se navode prihodi i rashodi cijele hvarske komune.[17] Ti su prihodi i rashodi podijeljeni u državne prihode i rashode i komunalne. Prvi su sumarno naznačeni za cijelu komunu, i mi ih ne ćemo ovdje iznositi, dok iz drugih možemo da vidimo ekonomsku snagu pojedinih mjesta i njihove okolice, i da ih jedne s drugima uporedimo.

Prihodi

Prihod carinarnice grada (Hvara)	lire	3.330.—
„ „ Starog Grada	„	3.750.—
„ „ Sv. Jurja na Visu (Visa)	„	9.000.—
„ „ Komiže	„	10.200.—
Prihod pošte Trešijavac	„	1.900.—
Prihod žita grada (Hvara)	„	100.—
„ „ Staroga Grada	„	3.—
„ „ Plama	„	30.—
„ „ Visa	„	20.—
„ „ Palagruže	„	30.—
„ „ Sv. Klementa	„	20.—
„ „ sokolova	„	10.—
Pašnjak Sv. Klementa	„	120.—
Porez masta grada (Hvara)	„	350.—
„ „ Plama	„	400.—
„ „ Sv. Klementa	„	60.—
„ „ Visa	„	2.800.—
Prihod Zudecce	„	140.—
„ masta Staroga Grada	„	500.—
„ XXX-ine	„	15.000.—
Pašnjak devetero školja	„	40.—
„ Spjazice	„	70.—
„ Pošćice	„	112.—
Najam magazina br. 3	„	90.—
„ „ br. 4	„	50.—
„ „ br. 5	„	50.—
	Ukupno lira	48.645.—

[16] Relazione di Antonio Barbaro, prov. gen., u istom arhivu, istoj f.

[17] Inserto alla relazione Grimani, u Archivio di stato u Veneciji, Relazioni, Collegio V. (Secreta).

Iz gornjeg popisa prihoda hvarske komune vidimo, da je Vis donosio kud i kamo najveći dio. Sama viška i komiška carinarnica davale su 19.200 lira, pošta Trešijavac 1.900, mast sa Visa 2.800, ukupno 25.900, dakle preko polovicu komunalnih prihoda, a osim toga je i Vis učestvovao u tridesetini.

Mi nemamo nekog potpunog popisa stanovnika na Visu iz XVII. stoljeća, ali su nam se sačuvala dva popisa, koji nam daju uvid bar u jedan dio porodica, koje su se tada nalazile na Visu. To je popis t. zv. »gracija«, t. j. onih zemalja, koje je hvarska komuna darovala, s bilo kojeg naslova pojedinim porodicama, ali su te zemlje ipak ostajale i dalje komunalno vlasništvo. Popis »gracija« na Visu sastavili su god. 1675. pošćici Nikola Pećarić, Franjo Karamanović, Ivan Kargotić, Ivan Politerović, Nikola Kulmenić, a kao svjedoci su bili Julije Giaxa i Ivan Giaxa. Te su gracije uživali slijedeći: Antun Antičević (1630), Andrija Bjasko (od g. 1658), Andrija Brajčić (1651), A. Carotović (1644), Kuzma Cukanić (1658), Kuzma Dragošević (1665), A. Fanno (1665), F. Foretić (1663), F. Franković (1655), F. Galin ili Galić (1668), Dominik Karamanović (1643), Miho Karamanović (1636), Nikola Kargotić pok. Antuna (1645), Antun Korica (1659), Nikola de Lupis (1672), Franjo Madešković (1638), Marko Marasović (1660), Pavao Marinković (1673), Petar Marinković (1660), N. Matijašević Dubrovčanin (1661), Margarita Parovianović (1622), F. Raduhnić (1658), Andrija Vitaljić (1658), Antun Vitaljić (1630), N. Vitaljić (1668).[18]

Od ovih možemo sa sigurnošću kazati samo za jednoga (Marasovića) da je »novi stanovnik«.

Drugi je popis kolona na vinogradima hvarske komune na otoku Visu. Taj su popis sastavili 12. februara 1675. g. procjenitelji (stimatori) Nikola Pećarić, Ivan Politerović, Nikola Kulmević, Franjo Karamanović, Ivan Kargotić i Vinko Kurkut. Popis je sastavljen, kao i onaj prvi, alfabetskim redom po ličnim imenima. Mi ćemo navesti samo porodična imena, a ta su: Acalinović, Arbat, Alinerović, Antunović, Andrijić, Anijić, Antičević, Abot nazvan Vitaljić, Anjić, Braškin, Bogunić, Bonhomo, Bradanović, Borčić (Filini), Bilić, Borčić, Bilić. Bozan, Borković, Boroen, Batnoga, Bartulin, Bultrunović, Barbinić, Baulić, Bednica, Bogetić, Bakulić, Bubalo, Brajčić, Butorović, Bedrica, Bubalo, Biasio, Bučić, Bakulić, Barbićić, Bervaldi, Bartulin, Caratan, Cesarei, Carica, Cukavić, Canićev, Carić, Cinković, Ciprianov, Centilić, Cunavić, Cinković, Cukanić, Čehalj, Čirulić, Dragošević, Dohara, Dešković, Dorotić, Devčić, Darlić, Danielović, Dubrovčanin, Djaković, Djelić, Filini, Fano, Fanović, Fustinoni, Filić, Floreo, Gregetti, Gudelj, Goić, Gučev, Grubnić, Gizdavčić, Golubić, Ghirardo, Grubnić, Galić, Giaconi, Giadanić, Hrastić, Ivošev, Ivčević, Ivanišević, Krusić, Karpeljo, Koruca, Kacija, Kušuta, Klinin, Karamanović, Karvina, Kjelaj,

[18] Atti del prov. gen. Pietro Civran 1673–1675, u Državnom arhivu u Zadru, I fol. 693–710.

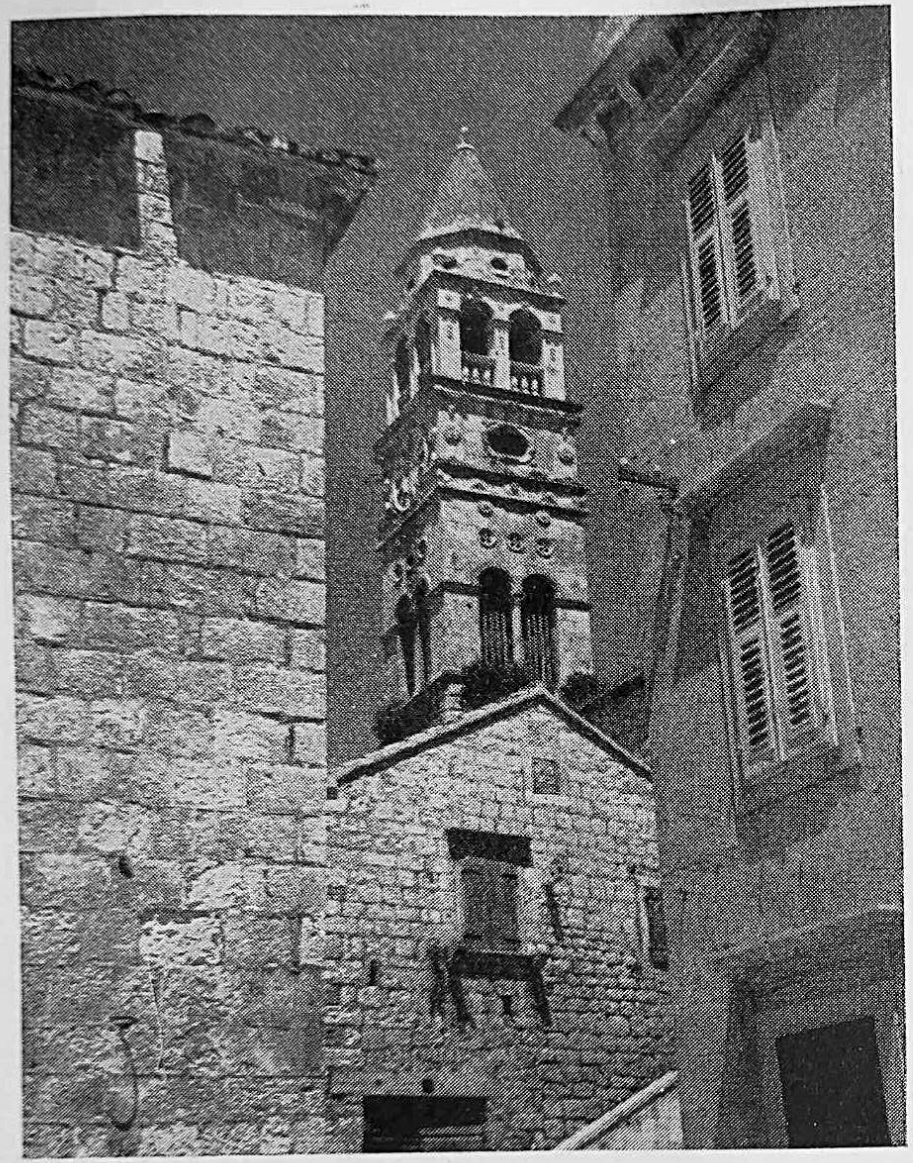

Sl. 53. Zvonik crkve sv. Ciprijana

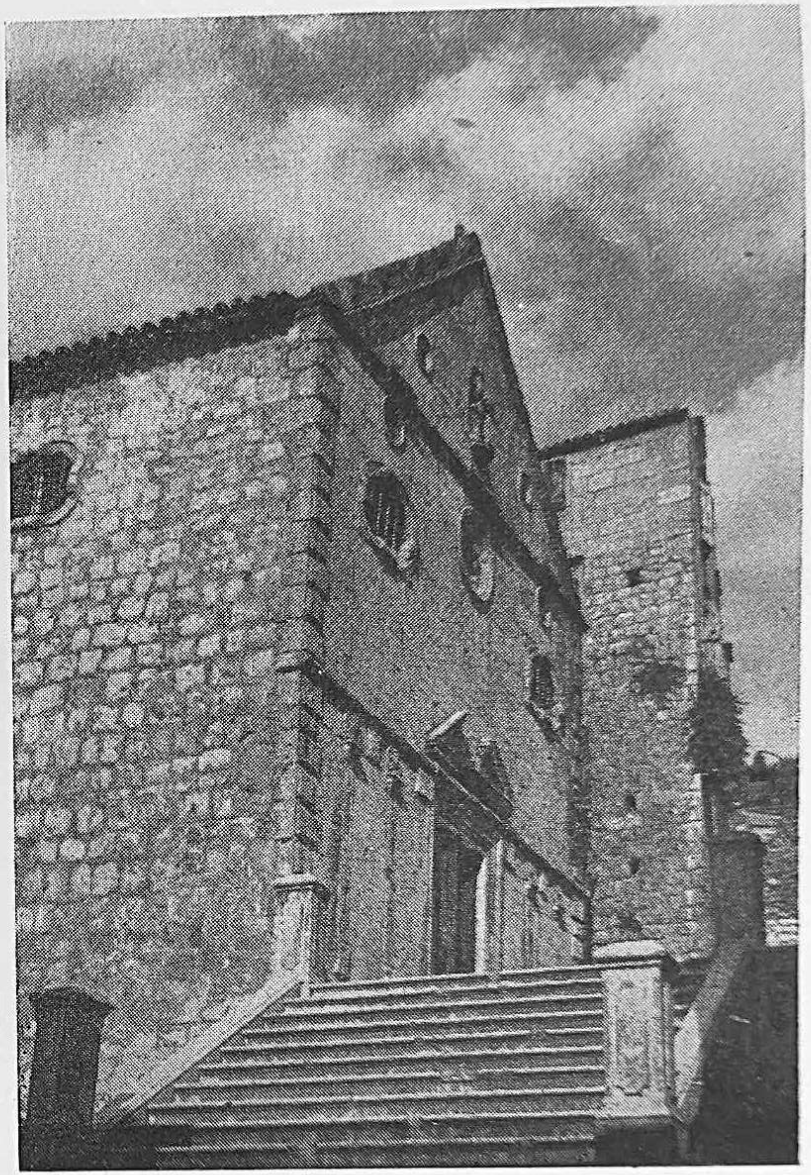

Sl. 54. Pročelje crkve sv. Ciprijana na »Kutu«

Sl. 55. Kuća iz XVI. st. u viškom predjelu »Kut«

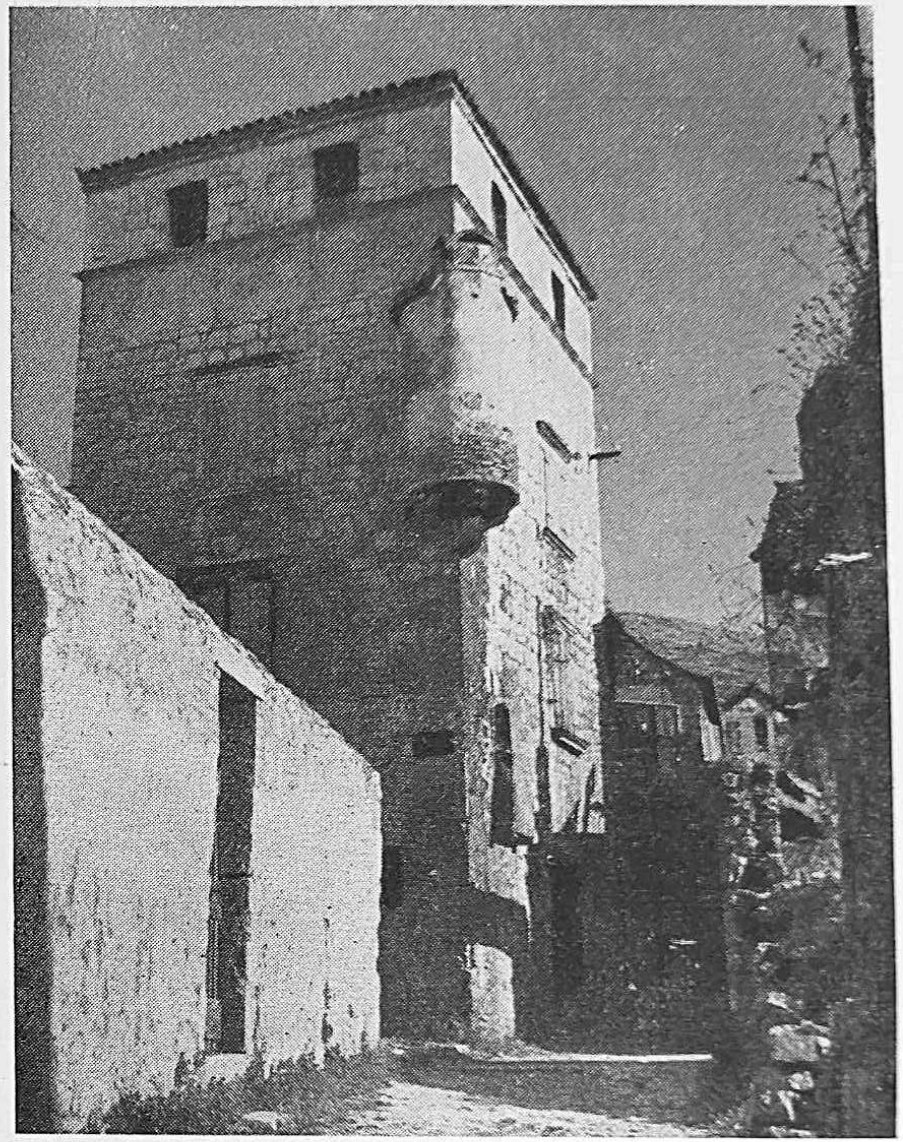

Sl. 56. Kula na »Kutu«

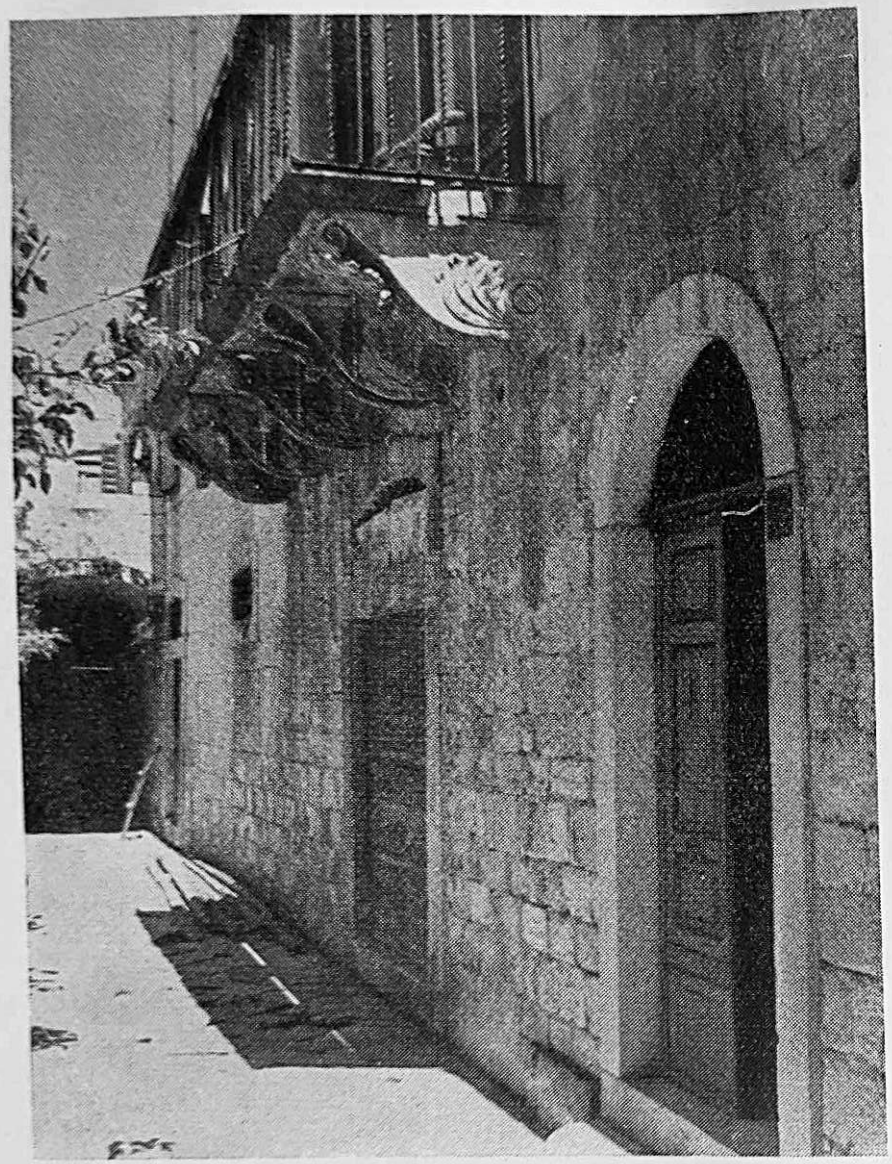

Sl. 57. Pročelje kuće plemićke porodice Jakša

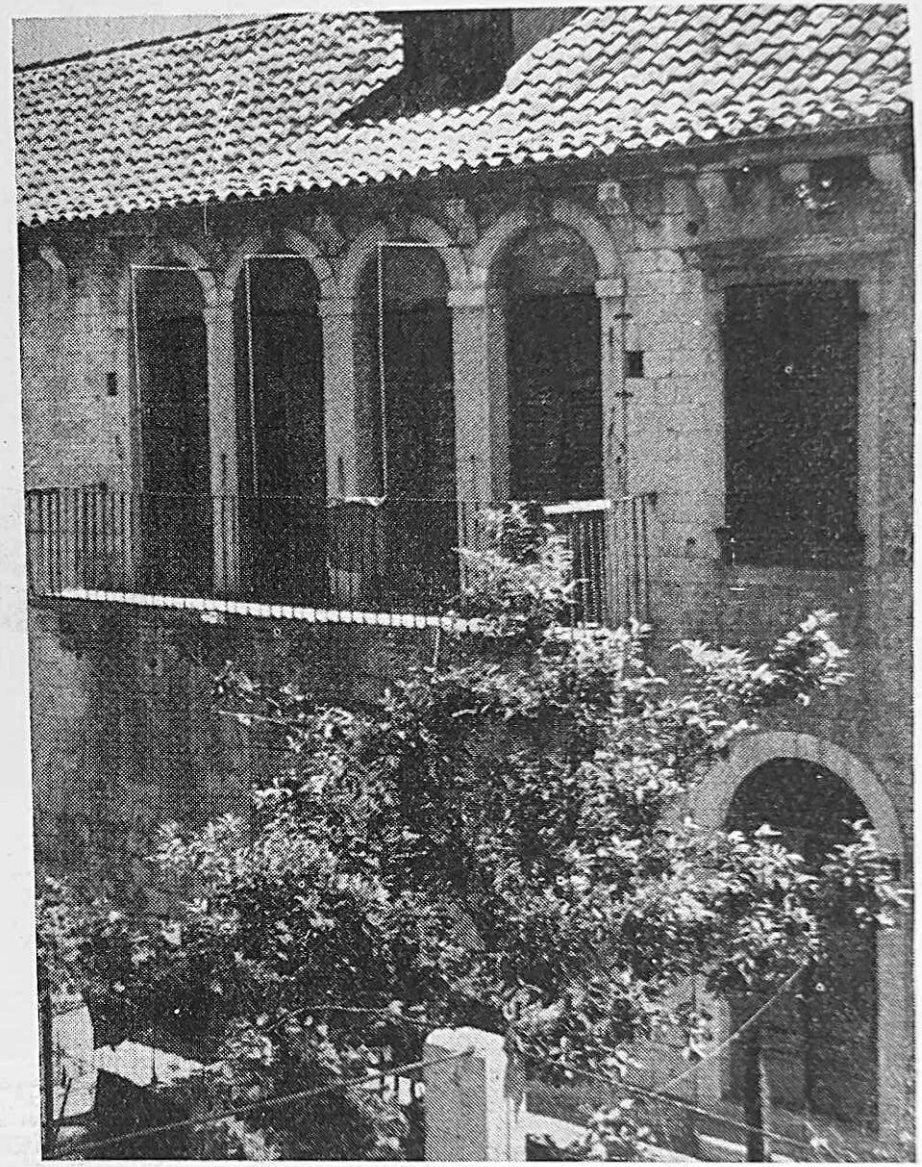

Sl. 58. Dvorišna fasada kuće plemićke porodice Jakša

Sl. 59. Grb plemićke obitelji Gazarović

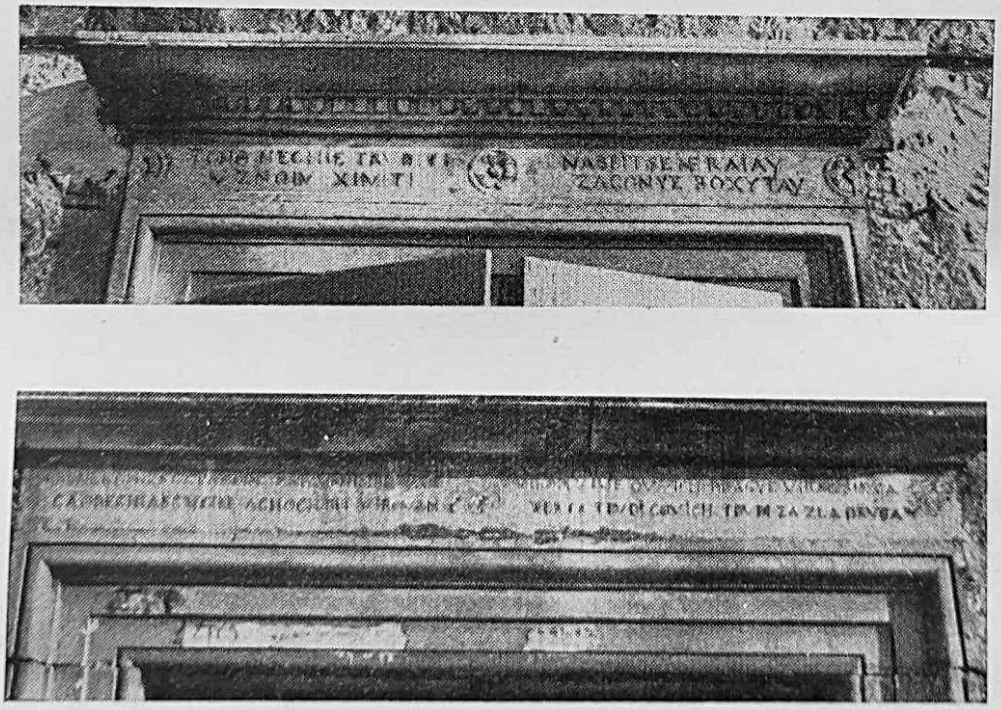

Sl. 60. Hrvatski stihovi na nadvratnicima kuće Gazarović

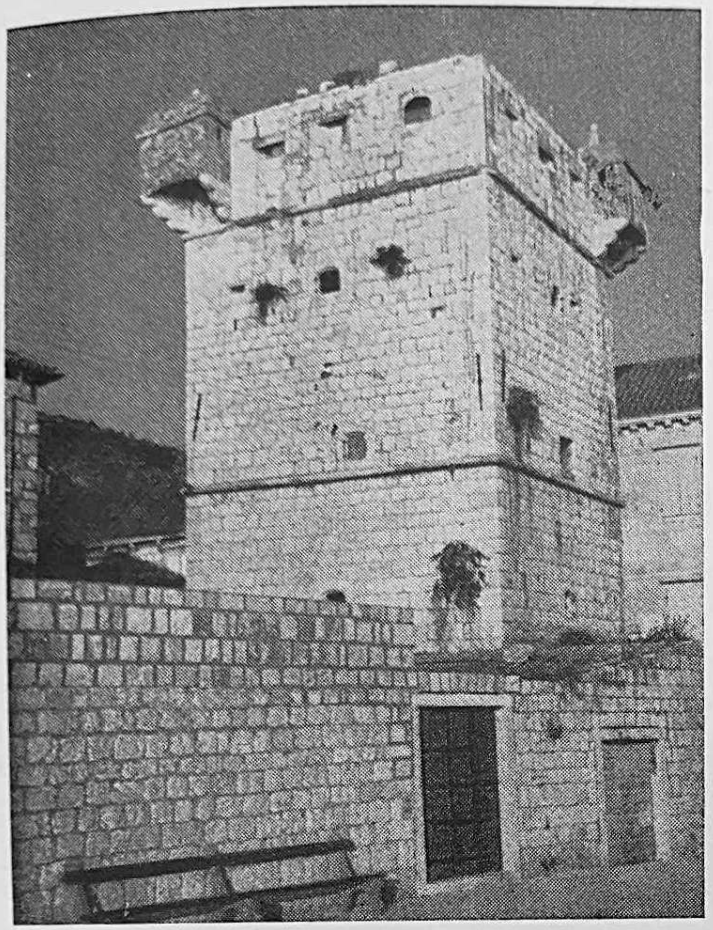

Sl. 61. Kula »Perasti« na obali Visa

Sl. 62. Kuća obitelji Dojmi Delupis u Visu

Sl. 63. Ulaz u Gospinu tvrđavu u Visu

Sl. 64. Tvrđava »Georg« na zapadnom ulazu u luku Visa

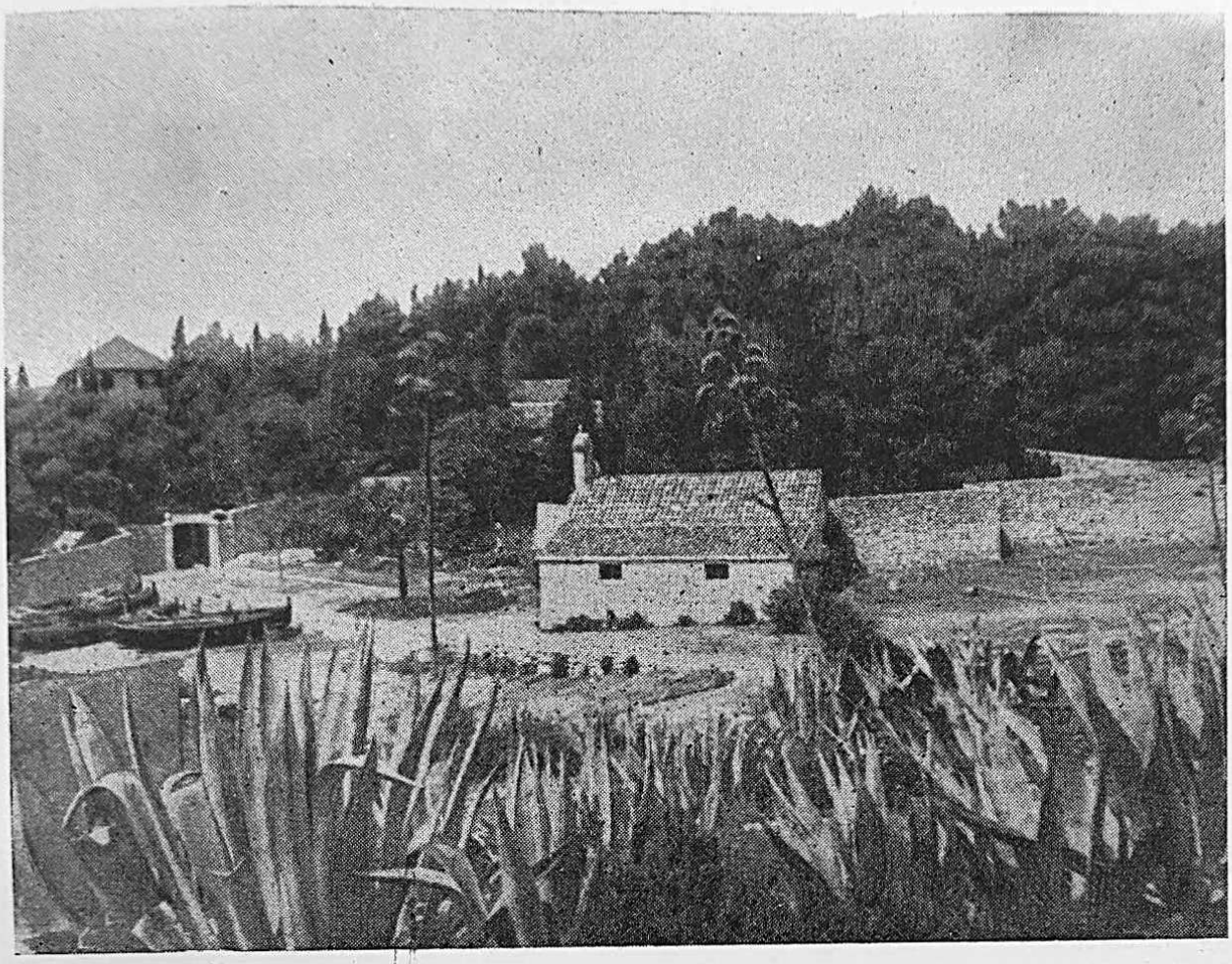

Sl. 65. Pejsaž na otočiću »Prirovo«

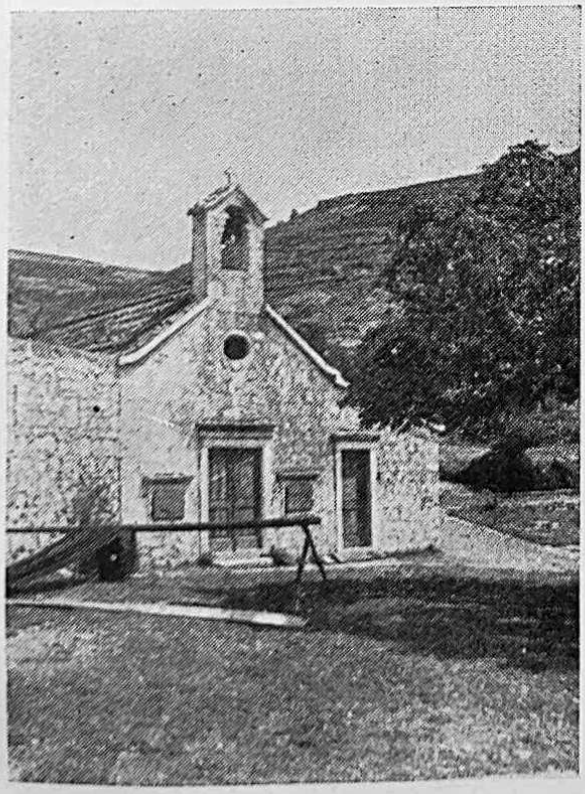

Sl. 66. Crkvica na otočiću »Prirovo«

Sl 67. Soljenje ribe u viškoj luci

Sl. 68. Gospa sa svecima (u crkvi sv. Duha na Visu)

Sl. 69. Sveci (u crkvi sv. Duha)

Karstulović, Krehnić, Kumpare, Kuljiš, Kumparov, Kurencia, Kirulić, Krivovrat, Karuca, Kordovan, Lisica, Miljanović, Lipanović, Lukšić, Mihatovi (braća), Muljati (braća), Mutinović, Meonselli, Mladineo, Marković, Milošev, Micalo, Mihatović, Miljinić, Musinović, Marangon, Micavelli, Magnavento, Matišević Dubrovčanin, Marinković, Muljanov, Martinis, Markov, Madešković, Martinis, Marasović, Močivuna, Milović, Marangon, »Murlako«, Nožica, Nikoletić, Nikolotić, Osibović, Pastorčić, Punjalić, Paulić, Puhalović, Pompe, Parofianović, Petričević, Punjalić, Pribčić, Petrić, Radovinović, Radovinović (Karuca), Radišić, Raduhnić, Rokov, Ramulin, Rebello, Radoević, Radoslavić, Radković, Radoević, Smailo, Sirković, Strižić, Spanjoli, Stazini, Surdup, Sibischini, Sabundalo, Sučević, Sorić, Stanfortić, Sarić, Sfićarević, Stipetić, (braća) Skokovi, Tarbušković, Tisičić (iz Splita), Tarbusović, Tenka, Trudnić, Vidović, Vitak, Vitaljić, Vojković, Vidak, Vlahović, Stanfortić nazvan Vidali, Zuanić, Zurnata, Zavardin, Zorotović, Zoro, Zgara, Zentilić.[19]

III.

Godine 1714. bilo je definitivno zaključeno svako daljnje naseljavanje privilegiranih porodica na Vis. Upravo u to vrijeme pisao je Dr. Antun Matijašević (Karamaneo). Na osnovu jednog njegovog spisa možemo utvrditi tadanje stanje Visa.[20]

Slijedeći onda uobičajeni kićeni način pisanja, nije se Matijašević obazirao ni na brojčano stanje stanovništva, ni na njihovo porijeklo, čak nije ni razlikovao one nove pridošlice, koje su se doselile na Vis pred njegovim očima, nego se više interesirao za crkvene i arheološke prilike svoga mjesta.

U Matijaševićevo vrijeme već su na Visu dvije župe, jedna u Visu (Kut i Luka), druga u Komiži. Tada su crkve Sv. Ciprijana i Sv. Jerolima bile već davno potpuno izgrađene, ali još nije bila dovršena crkva Svetoga Duha, koju je 1610. počeo graditi, između Vele i Male Bande, kako su se i onda zvali dijelovi Luke, Trogiranin Nikola Vilandić. On je u svrhu dovršenja crkve učinio zadužbinu, čija je bratovština trebala da dovrši njenu gradnju. Do crkve Sv. Ciprijana nalazio se hospicij hvarskih dominikanaca, a do župne crkve Sv. Marije, hospital za siromake i nemoćne, sagrađen 1589. od plemića Marina i Ivana Jakša, po namjeni njihova oca Julija, koji je ujedno ostavio prihod nekih svojih zemalja za izdržavanje hospitala. Po brdima i poljima nalazile su se crkvice: Svetoga Vida na brežuljku između Velog Polja i Dračeva Polja, u Dolu crkvica Sv.

[19] U državnom arhivu u Zadru, Estratto dal catastico di vignali della Magnifica Communità di Lesina, adi 12 Feb. 1676, Atti Prov. Gen. Civran 1673–1675, fol. 711–746.

[20] Rukopis Karamaneovog (Caramaneovog) historijskog spisa, koji još nije publiciran, nalazi se u cjelosti kod Pole Zanella u Visu.

Nikole, u Dračevom Polju Sv. Antuna, koju je krajem XVII. st. podigao vikar Dojmi, u Oključnoj Svetoga Antuna, koju je podigao Franjo Visković, a visoko na gori Humu, 563 m nad morem, crkvica Sv. Duha. Na brdu nad samim Visom podigao je Franjo de Lupis (Vukašinović) crkvicu Sv. Kuzme.[21]

Početkom XVIII. stoljeća bilo je još ostataka starih bedema, ali malo. Caramaneo je zabilježio, da se on sjeća jedne kule, koja je bila djelomično porušena za gradnju crkve Svetoga Duha, a djelomično za gradnju jednog gata (mula), koji se trebao graditi »pred kućom pokojnog gospodina Zen-a«. Ugledavši se u ovaj primjer, neki je pokojni Michanelli dao sebi sagraditi gat, pa je u tu gradnju upotrebio kamene kvadre, koji su sačinjavali zid sa zapadne strane staroga grada, a taj se nalazio na zemljištu, koje je bilo njegovo vlasništvo. Na posjedu nekog pok. Civatelli-a iz Zadra vidjele su se u Caramaneovo vrijeme »ruševine substrukcije jednoga hrama, a u pročelju međuprostor i međustupovlje.« »U susjednoj vili – pripovijeda dalje Caramaneo – gosp. kanonika Radossio postoje neki ostaci neke prostrane zgrade, za koje mislim, da su bili javno kupalište. To smatram tako, jer su postojale neke prostorije (celle), koje je dao porušiti gosp. Jakov, i upotrebio ih za svoju novu zgradu ... Tada je bilo nađeno nekoliko olovnih cijevi, kojima je sigurno išla voda određena za to mjesto.«

»Izvan gradskih bedema, nađen je pred četiri godine (1712.) pod zemljom jedan grob, koji se svojom strukturom od drugih razlikovao. Taj sam grob ja svojevremeno vidio.«

»Nad ruševinama amfiteatra podigli su konventualci svoj samostan god. 1598., kako se vidi iz jednoga natpisa, koji ima jedan grb, četiri slova i A. D. MDXCVIII. U isto je vrijeme sigurno sagrađena i crkva Svetog Jerolima sa kamenjem, koje je izvađeno iz ruševina amfiteatra, sa mramorima u svom pročelju, koji su bili još ostali od nekog hrama, a koje ranije nisu stranci uzeli.«

Ovdje Caramaneo griješi, jer je, kako smo vidjeli, još 1579. godine, postojala crkva Sv. Jerolima.

Vidjeli smo, da je Valier obišao u Komiži već sagrađenu crkvu Sv. Marije, koju je narod nazivao »Gusarica«. Matijašević je našao na jednoj gredi zabilježenu godine 1571., i drži, da je ona tada sagrađena. Opisujući crkvu redovnika Sv. Nikole, zabilježio je Matijašević, da se u oltaru nalazi natpis, u kojemu je označeno, da je crkva podignuta god. DCCCC.

Upravo nerazmjeran broj svećenika i drugih ljudi crkvenog staleža prema broju ostalog stanovništva u Visu i Komiži, koji su bili mala mjesta i nikakvi crkveni centri, ukazuje, koliko je narod, sve sami težaci i ribari, morao davati za njihovo izdržavanje.

G. 1736. bilo je u Visu (Kut i Luka) osim župnika još 14 svećenika, 1 subđakon i 3 klerika, ne računajući u taj broj redovnike u samostanu franjevaca na Prirovu, kojih je uvijek bilo najmanje dva. Tada

[21] Cit. rkp. st. 78–83.

je Vis imao svega 2000 stanovnika. Isto je tako bilo i u Komiži. Na svega 1338 stanovnika, bilo je osim župnika još 5 svećenika, 1 đakon i 1 klerik.[22] Dvadeset godina kasnije, 1759. g., imao je Vis 11 svećenika i 3 klerika na 2600 stanovnika, a Komiža, koja je tada brojila 1500 stanovnika, imala je 8 svećenika i 6 klerika. Tome treba dodati i fratre. Takove su prilike ostale i dalje.[23] G. 1787. našao je gotovo iste prilike i biskup Ivan Dominik Stratiko, naučenjak i književnik.[24]

Broj stanovnika neprestano raste i Vis očito napreduje. Taj se njegov napredak vidi i u gradnjama. G. 1742. obnovljena je na Kutu crkva Sv. Ciprijana, i uz nju lijep zvonik.[25] Tamo su se tada dizale palače plemićkih porodica Jakša i Gazarovića, i palača građanske porodice Gariboldi. U luci je sagrađena palača plemićke porodice Radoš (Radossio). Tri lijepe kule, o kojima smo već govorili, jedna u Luci, druga u Smiderevu, treća na Kutu, popunjavale su ovu sliku. I ostali Višani dizali su tada lijepe kuće, tražeći što udobniji život.

Jedna od prvih potreba pojačanog blagostanja bio je liječnik. Tridesetih godina XVII. st. nastanio se u Visu liječnik Bernardin Fettuschi, kome je g. 1636. generalni providur Alviž Mocenigo, prispjevši u Vis sa svojom galijom, izdao dozvolu da vrši praksu kao fizik i kao kirurg za Luku, Kut i Komižu.[26] Tako je Vis, prvi put poslije staroga vijeka, dobio svoga liječnika. Kad je Komiža dobila svog posebnog liječnika ne znamo točno. Prvi nam se put spominje liječnik u Komiži g. 1781. Tada se u Komiži nalaze dva liječnika, jedan domaći sin, čije ime ne znamo, i jedan stranac, Dr. Ivan de Magis iz Napulja.[27]

Nema sumnje, da je u XVII. st. postojao, bilo u Luci, bilo u Kutu, poseban javni bilježnik (notar), ali mi nismo našli nijednu ispravu, koja bi od njega bila izdana. Prvi put možemo sigurno utvrditi notara u Visu g. 1715. Bio je to javni bilježnik Lorenzo Gattonari, koji je živio i radio u Luci.[28]

U Komiži se javljaju notari tek u drugoj polovici XVII. st., od kojih je vrijedan spomena Vinko Kuljiš,[29] koji je djelovao u Komiži osamdesetih godina XVII. stoljeća.

Sve su komunalne službe ostale i tada, kao i ranije, u istom opsegu, jedino je g. 1714. sudac Visa dobio prošireno pravo, da za slučaj gusarske navale na otok njime zapovijeda. Od vremena do vremena imenovala je hvarska komuna pojedine Višane za naročite komunalne službe, u prvom redu razne »procjenitelje« komunalnih prihoda.

[22] Visitatio biskupa Cesara Bonajuti-a. Rukopis u biskupskom arhivu u Hvaru. Issa die sabati 17 nov. 1736.

[23] Vizitacija biskupa hvarskog Antuna Becića 1759. Rukopis u biskupskom arhivu u Hvaru.

[24] Visitationis primae Io: Dominici Stratico Episcopi Pharensis et Barchiensis Anno 1787 expletae. U biskup. arhivu u Hvaru, rukopis.

[25] Natpis nad ulaznim vratima.

[26] Atti prov. gen. Aluise Mocenigo, u Drž. arhivu u Zadru, L. II. fol. 264.

[27] Liber Comisiae, u arhivu župnog ureda u Visu, str. 174 ss.

[28] Atti prov. gen. Angelo Emo, 1714–1717, c. 232.

[29] Vinko Kuljiš je dao prepisati i ovjerovio prijepise dokumenata, koji se odnose na povijest Komiže, a sakupio ih je svećenik Nikola Borčić.

U ovo je doba izbio antagonizam između dva sela u viškoj uvali, Luke i Kuta. Jedni su druge znali često oštećivati. Događalo se, da bi prispjela neka lađa krcata marvom u Kut, gdje su se nalazili »odbornici za zdravstvo«, i Kućani bi pokupovali svu marvu, ne ostavivši ništa Lučanima. Tad su se Lučani obraćali generalnom providuru za pomoć. I Kućani su se tužili na Lučane, što svećenici ne stanuju u Kutu nego u Luci. Ove je svađe vlast riješila tako, da su trgovci morali prodavati jednako jednima kao i drugima, a u Kutu je bio postavljen poseban kapelan s naslovom »svećenik, župni pristav«.[30]

Tako je bilo i ostalo sve do propasti mletačke republike 1797. godine, kad je Vis, zajedno s ostalom mletačkom Dalmacijom, na osnovu mira u Campoformiju, došao pod vlast Austrije.

Austrija je, za vrijeme svog prvog vladanja u Dalmaciji, ostavila uglavnom onakvo stanje, kakvo je zatekla, kad je Dalmaciju primila od Venecije. Tako je i Vis ostao i tada u sklopu hvarske komune.

Prilike su se izmijenile kad je krajem god. 1805., mirom u Požunu, Austrija ustupila Dalmaciju Napoleonu. Francuzi su ukinuli sve privilegije, a s njima i stare gradske statute, i razriješili stare komune i njihov ustav. Tada je Dalmacija bila razdijeljena na četiri distrikta, kojima su na čelu stajali delegati. Ti su distrikti bili: zadarski, šibenski, splitski i makarski. Pod delegatima bili su vicedelegati, njih trinaest, koji su stajali na čelu pojedinih kantona, osim onih 4, u kojima su bili delegati. Kantoni su se opet dijelili na općine kojih je bilo 25. Vis je potpao pod politički kanton Hvar, ali je dobio svoju vlastitu općinu. Na čelu svake općine bilo je sada općinsko vijeće i općinska uprava, u koju se biralo bez obzira na to da li je tko plemić ili ne. U Zadru je postojalo, za cijelu Dalmaciju, pored generalnog providura, još i »generalno vijeće Dalmacije«, koje se sastojalo od 48 deputata. Vis je imao u tom vijeću svog posebnog delegata.

Prilike u Visu i na Visu u drugoj polovini XVIII. stoljeća poznate su nam donekle i iz djela opata Fortisa, koji je bio na Visu 1775. godine, nadalje iz već spomenutih vizitacija hvarskih biskupa, kao i iz jednog spisa dra Stjepana Barbieri-ja, koji je bio liječnik u Visu i član splitske agrarne akademije u Splitu. Dr. Barbieri uputio je, 1. novembra g. 1782., jedan spis agrarnoj akademiji u Splitu pod naslovom »Relazione di Lissa«.[31]

I tada je Vis, kao i prije, živio uglavnom od poljoprivrede, a Komiža od ribarstva. Maslina je bilo vrlo malo; pored svih naređenja mletačke vlade da se masline moraju saditi, nisu ih Višani sadili, uvjereni, da

[30] Atti prov. gen. Gir. Contarini II. 293. III. 54. u Drž. arhivu u Zadru.

Atti prov. gen. Vincenzo Vendramin 1708–1711, L. IV. c. 277 dd Lesina in visita 18. sett. 1709;

Atti prov. gen. Sebastiano Vendramin dd 7 magio 1731, L. II c. 125. Sve u Drž. arhivu u Zadru.

[31] Barbijerijev spis, koji se nalazio u rukopisu u župnom arhivu u Visu, u Liber Comisiae, publicirao sam u cjelosti u »Dokumenti za povijest ribarstva«, str. 172–182.

viška klima ne pogoduje gajenju maslina. Međutim, u stvari je bilo to što masline ne rode obilno svake godine, i što treba dugo čekati dok one rode. Na Visu je bilo ponešto stabala citrona, limuna, naranača i krušaka (bergamskih), ali svega toga malo. Vis je tada, kao i uvijek, ostao vjeran lozi, iako ta loza nije više davala onako plemenito vino kao nekada, kada je viško vino – kako je to zapisao Agatarhides iz Knida – bilo najbolje vino na cijelom Mediteranu.[32] Fortis kaže (1755. g.) da je u to vrijeme na Visu vino »vrlo osrednje kvalitete, jer se zanemaruje način kako ga treba praviti, ili jer su vremena uništila dobre vrste grožđa«.[33] Uz lozu, najviše je bio raširen rogač, čiji se plod i tada uvelike iz Visa izvozio i donosio stanovništvu velike koristi. Žitarice su se na Visu vrlo malo gajile, tako da žito nije dostajalo za hranu stanovništva.

Stočarstvo, t. j. gajenje ovaca i koza, bilo je na Visu u XVIII. stoljeću još uvijek jako razvijeno. Meso viških ovaca i koza bilo je vrlo dobro, a isto tako i mlijeko i sir, ali je vuna bila vrlo rđava, jer je stočarstvo bilo na vrlo primitivnom stepenu.

Višani su tada bili i zemljoradnici i ribari. U Visu je lov na srđele, skuše i lokarde bio, uz vino, najvažniji prihod, a izvoz posoljene ribe, više nego i sam izvoz vina, omogućavao je dobavu žitarica, kojih, kako spomenusmo, nije na Visu bilo dovoljno. Dr. Barbieri zabilježio je da je u njegovo vrijeme bilo u Visu 460 porodica i 2300 stanovnika. »Između ovih – nastavlja Barbieri – ima mnogo plemićkih i građanskih porodica, a od ostalih jedan se dio bavi brodarstvom, jedan obrađivanjem zemlje, ali se najveći dio bavi ribarstvom«.[34]

Na četrdeset najboljih »pošta«, t. j. mjesta na kojima se riba lovila oko Visa i Biševa, lovile su velike ljetne mreže, »trate«, sa svićalima na kojima se palila borovina. Svaka »družina« imala je najmanje tri lađe i 11 ljudi. Uz trate postojale su uvijek, tolerirane uza sve napađe vlasnika »trata« i sve moguće zabrane, t. zv. sardelare ili vojge, koje su lovile bez svijetla, obično jedna lađa s 5 ribara.

I zimsko ribarstvo bilo je vrlo važna privredna grana Višana i u Visu i u Komiži; lovile se odlične »girice« i »gire«. Ljetna posoljena riba, srđele, lokarde, skuše i mićuni (inćuni), pa i šnjuri, prodavala se u prvom redu u Veneciju, gdje se uvelike trošila i u samom gradu, a onda na lađama trgovačkim i ratnim. I zimska se riba solila, u koliko se nije pojela na samom otoku još svježa. Slanu su zimsku ribu pokupovali svake godine redovito puljiški trgovci. Drugog načina konzerviranja ribe, osim soljenja, nisu tada na Visu poznavali.

Osim ove zimske ribe, znali su viški ribari da u hladnim mjesecima ulove, baš u samoj viškoj luci Sv. Jurja, velike količine palamida, koje su u ovu luku zalazile.

[32] Agatarhides, fragmenta u FHG.

[33] Fortis. Viaggio in Dalmazia, Voyage en Dalmatie, ed. cit. 266–380.

[34] Barbieri, cit. spis, ed. cit. str. 175.

Pored te ribe koja se javlja u jatima, lovila se na Visu i plemenita riba, kao zubaci, salpe, kovači (sanpiero), listovi, orade, trilje, i t. d. i t. d., ukratko sva ona riba, koja se i danas oko Visa i njegovih otočića, lovi.[35]

I viški je med bio odličan, a i dobivalo ga se dosta. U uskoj su vezi s otokom Visom bili manji otoci: Biševo, Svetac, Brusnik, Šušac i Palagruža.

Biševo, koje je do god. 1756. bilo puno borova, crnike i drugih stabala, tako da je bilo vrlo šumovito, stradalo je te godine uslijed požara, i skoro opustjelo. Vinogradi su ipak bili brzo obnovljeni, jer je biševsko vino odlične vrste i još jače od viškoga, ali su Višani daleko više cijenili biševske »pošte« za ljetni ribolov, a luka, koja se onda zvala »porat«, a danas »mezuporat«, bila je čuvena zbog »lica« (lizze), koje su u nju zalazile. Oko hridi prema rtu na jugozapadu otoka lovila se na parangalima odlična riba.[36]

Otok Svetac (Sv. Andrija) bio je, unatoč toga što su mu nemilice sjekli stabla, još uvijek pun šume, u prvom redu primorskih borova i crnike. 1760. g. dovela je porodica Foretić iz Komiže dvadeset radnika t. zv. »pegajuola« (smolara) iz kraja Peschici na gori Sant' Angelo u Napuljskom kraljevstvu. Ovi su iz borove smole pravili španjolsku smolu. Posao je u početku išao dobro i na Sv. Andriji, ali, kad su neki »zavidnici« počeli, ne samo da smetaju ovim radnicima, nego kad su čak i posjekli najbolja stabla, morali su »smolari« odustati od daljnjega rada. Inače, otok Svetac nije bio tada nastanjen, a kako nema nijedne pogodne luke, lađe su se i onda, kao i prije, a i danas, za nevremena izvlačile na suho.

Oko Brusnika lovilo se na parangale, a Komižani su i tada, kao i ranije, išli na Sušac, da love s vojgama, tratama i parangalima, i ako je dubrovačka vlada još uvijek isticala, da je Sušac njezin, što Venecija nije priznavala. Komižani su zalazili i na Palagružu, gdje su svojim vojgama lovili srdjele, s drugim nekim mrežama »sokole«, a sa svojim dupinarama, gvozdenim strijelama koje su odapinjali na dupine, često ubijali te svoje najveće neprijatelje, koji su im ribu tjerali i mreže uništavali.[37]

Već je u to doba svratila pažnju prirodoslovaca komiška uvala sa svojim eruptivnim kamenjem, a uvala Ruda s fosilnim kostima u svom kamenju.[38]

IV.

Pučani hvarske komune, u koje su se ubrajali i viški pučani, razvili su, kroz stoljeća, u svojim kongregama izvjestan politički život, koji je katkada znao da primi vrlo jak karakter. Ali njihov pravi, dru-

[35] Fortis, o. c., ed. c. 229.
[36] Ibid. st. 379, 380.
[37] Ibid. st. 377.
[38] Fortis, o. c., ed. cit., st. 225.

štveni život razvijao se, poput onog mletačkih pučana, u bratovštinama, koje su nosile službeni naslov scole, a pučki »škule«.

Još prije nego je sagrađena crkva Gospe od Spilica u Luci, postojala je na Visu bratovština Gospe od Velog Sela. Kad je Velo Selo porušeno, i u Spilicama, u viškoj luci, sagrađena nova crkva Gospe od Spilica, preselila se ta bratovština u tu crkvu i preuzela brigu oko njene administracije. Kad je god. 1579. bio u Visu apostolski vizitator Valier, bila je u Visu jedino ova bratovština.[39]

Kasnije se ova bratovština proširila, pa se nazivala bratovština Gospe od Veloga Sela i Presvetog Sakramenta.[40] Ova je bratovština bila prilično bogata. Imala je 80 zemalja, koje su bile dane težacima na obrađivanje, dok je jednu zemlju obrađivala sama. Cjelokupni posjed ove bratovštine iznosio je 1748 motika.[41] Osim toga imala je ona još 11 vrtova, 3 kuće, 3 mirine i 20 stabala rogača. Uz to je posjedovala 5 zemalja u Starom gradu. Godišnji prihod vinograda bio je 143 kace masta. Druga po svom postanku bila je bratovština Svetog Jerolima, kako je u početku bio njezin službeni naslov, koji su kasnije, krajem XVII. st., izmijenili u »bratovština Presvetoga Križa«.[42]

Ova je bratovština osnovana god. 1609. u crkvi Sv. Jerolima na poluotočiću Prirovu, koja je pripadala konventualcima.

Početkom XVII. stoljeća osnovana je bratovština Svetoga Duha, koja je primila testamentarnu zadužbinu za gradnju crkve Sv. Duha, i onda je dalje gradila i dovršila.[43]

U to je vrijeme osnovana u Visu i bratovština Svetog Ciprijana i Svete Justine, čiji su članovi bili plemići i ljudi građanske klase. Njihova je bratovština imala svoje sijelo u crkvi Sv. Ciprijana i Sv. Justine na Kutu, za čije se izdržavanje, red i kapelana brinula.[44]

Oko 1650. godine osnovana je u crkvi Sv. Jerolima još jedna bratovština, ona »Gospe od Karmina«.[45]

Od svih ovih bratovština bila je najbogatija ona Gospe od Veloga Sela i Presv. Sakramenta, za njom je bila bratovština Sv. Ciprijana i Justine, koja je imala 29 zemalja sa 1525 motika, 2 kuće i 4 vrta. Bratovština Sv. Duha posjedovala je 5 zemalja sa 185 motika, 20 stabala

[39] Visitatio Valiera rkp. u biskupskom arhivu u Hvaru.

[40] Vizitacija Becića. U bisk. arhivu u Hvaru.
Libro della Scuola di San Geronimo di Lissa in Prirova etc. Rukopis na pergameni u arhivu G. Macchieda u Hvaru.

[41] Motika (viška) iznosila je 30 mletačkih lakata u kvadratu.

[42] U istom rukopisu.

[43] Caramaneo, cit. ruk.

[44] Matijašević-Caramaneo, cit. ruk.
Visitatio biskupa Cesara Bonajuti-a 1736. u bisk. arhivu u Hvaru.
Visitatio biskupa Antuna Becića 1759. u istom arhivu.

[45] Caramaneo cit. i obe cit. vizitacije.

rogača i jednu kuću, bratovština Gospe od Karmina imala je 20 zemalja (250 motika), 60 rogača i 2 kuće. Najmanje je posjedovala bratovština Presv. Križa: samo jednu vlastitu zemlju, koju su obrađivali njeni članovi, a 4 zemlje je imala kao težak, koje su također obrađivali njeni članovi, i uz to jednu kuću. I bratimi bratovštine Gospe od Karmina obrađivali su sami jednu zemlju. Isto tako su jednu svoju zemlju obrađivali i bratimi Gospe od Veloga Sela, a bratimi Sv. Duha 4 svoje zemlje, dok su sve zemlje bratovštine Sv. Ciprijana i Justine bile dane na težaštinu.[46]

Prihod pojedinih bratovština nije bio u razmjeru s njihovim posjedom, jer su one bratovštine, čiji su članovi sami obrađivali zemlje svoje bratovštine, imale razmjerno veći prihod nego one, koje su svoje zemlje dale na težaštinu. Na taj je način, po prihodu, odmah iza bratovštine Gospe od Veloga Sela dolazila bratovština Sv. Križa, s godišnjim prihodom od 5595 lira, za njom Sv. Ciprijana s 5224 lire, onda Gospe od Karmina s 3760 lira i konačno Sv. Duha s 2280 lira.

Pripadnici ovih bratovština, osim onih Sv. Ciprijana i Sv. Justine, išli su u procesije, sprovode i slično, obučeni u svoje duge tunike, sa svojom zastavom.

Dužnost pojedinih bratovština bila je, u prvom redu, da se brinu za izvješnu crkvu ili oltar. Osim toga morali su svi bratimi sudjelovati u određenim procesijama, a naročito korporativno i neizostavno na sprovodu svoje braće. Bratimi Gospe od Veloga Sela bili su, u početku, i još za vremena Valijerova, dužni da daju svake godine jednu kacu masta.

Prema ovim dužnostima imali su pojedini bratimi i prava. U prvom redu svaki je bratim bio siguran da će na njegovom sprovodu učestvovati njegova bratovština. On je imao pravo da bude pokopan u grobnici bratovštine, a sutradan poslije njegove smrti služila se svečana zadušnica za njegovu dušu. Osim toga svakog se mjeseca služila zadušnica za svu braću pojedine bratovštine.

Osim ovih dužnosti i prava koje je imala svaka bratovština, imale su pojedine bratovštine svoje posebne matrikule, u kojima su postojale i druge odredbe, već prema prilikama. Tako je matrikula bratovštine Presv. Križa propisivala, da za slučaj da bi jedan bratim uvrijedio drugoga, ili mu nešto na štetu učinio, »onaj, koji će prouzrokovati ili dati priliku takovom škandalu, nepravdi ili šteti, dužan je (osim što će on »morati da potanko dade o tom račun Bogu i slavnome Svetom Jerolimu«), platiti kao kaznu 12 solda, i morat će se odmah pomiriti s bratimom«. Kad on to ne bi učinio i ne bi se pomirio, ... »ima da bude bezodvlačno brisan i istjeran iz bratovštine.«

»U slučaju da nastane kakav nesporazum ili svađa među braćom, i ne bi se mogli složiti, mogu i moraju da se obrate na suce spomenute

[46] Detaglio indiminuto e preciso dello stato attuale ed economico, etc., u arhivu Keka Mardešiću u Visu, izvještaj mletačkoj vladi iz druge polovice XVIII. st.

bratovštine, e da oni, kao njeni glavari uzmognu da urede nesuglasice, i braću zadrže u svetom miru i ljubavi. U slučaju da oni to ne učine, dužan je svaki od njih platiti spomenutoj bratovštini pola libre voska«.[47]

U slučaju da je neki bratim zapao u nevolju, bili su dužni upravitelji bratovštine priteći mu u pomoć i u tu svrhu sabrati dobrovoljne prinose od ostalih bratima.

U XVI. i XVII. stoljeću stoje na čelu pojedine bratovštine dva »suca« i uz njih dva »gastalda«. Dužnost je gastalda bila u prvom redu da se brine za financijsku stranu bratovštine.

Uprava bratovštine birala se svake godine pošto bi stara uprava položila račune o svom financijskom poslovanju. Svaki je bratim bio dužan da se primi časti, ako je bio izabran. Onaj, koji ne bi htio da prihvati izbor, morao je da plati bratovštini određenu sumu, i nije više, za određeni broj godina, mogao da bude biran za časnika.

Svakog mjeseca, jedamput, morali su se sastati svi bratimi, i na tom sastanku trebalo je da se svaki put pročitaju »kapituli« njihove »matrikule« da im uvijek budu u pameti.

U XVIII. stoljeću izmijenio se donekle sastav uprave viških bratovština. Tada su na čelu svake stajali prokuratori. Bratovština Gospe od Velog Sela imala je četiri takva prokuratora, a ostale po dva. Četiri bratovštine, koje su nosile tunike imale su još i dalje dva suca i gastalde, dok ih ona Sv. Ciprijana nije imala. Sada je i dužnost gastalda bila drugačija nego ranije, jer je prvi prokurator bio ujedno i blagajnik.[48]

Godine 1513. zamolilo je nekoliko stanovnika »uvale Komiže na otoku Visu« hvarskog biskupa Franju de Priticiis da im dozvoli, da u spomenutoj »uvali Komiži« sagrade jednu crkvu ili kapelu pod imenom i titulom »Intemeratae Visitationis Virginis Mariae.« Biskup Franjo de Priticiis dao im je brzo tu dozvolu, kao i pravo da oni biraju za tu crkvu kapelana kojeg oni hoće.[49] Ta se crkva nazvala odmah »Gusarica«, »Cursarizza«, prema jednoj legendi o slici koja se u njoj nalazila.

Uz ove osnivače koji su imali jus patronatus, osnovala se, između 1542. i 1549. g., jedna bratovština u toj crkvi, koju je onda 1549. potvrdio u ime hvarskog biskupa Jerolima Argentina njegov zamjenik i vikar Petar Grisonus, koji se tada nalazio u »uvali Komiže na Visu«, u samostanu Sv. Nikole. Nova se bratovština zvala Svete Marije Gusarice. Kapituli matrikule ove bratovštine bili su mnogo bolji od onih bratovština Sv. Jerolima u Visu. Oni su među ostalim naređivali, da razmirice, koje ne prelaze 5 lira malih imaju rješavati suci bratovštine. Kad bi umro neki bratim izvan Komiže, bila je dužna bratovština, sve do udaljenosti od 100 milja, da ga prenese o svom trošku u Komižu i

[47] Libro della scuola di San Geronimo cit.

[48] Detaglio cit.

[49] Liber Comisiae conscriptus anno Reparatae salutis 1784., u župnom arhivu u Visu st. 1. ss.

pokopa u crkvi Gospe Gusarice. Uvjeti pri stupanju u tu bratovštinu bili su teži nego u druge. Prvi članovi plaćali su po jedan dukat pristupnine, ali kasnije trebali su da plate četiri dukata.[50]

U XVIII. stoljeću postojala je u Komiži još i bratovština Svetog Sakramenta.[51] Bratovština »cinctuatorum et cinctuatarum« Sv. Monike osnovana je 1753. u crkvi Gospe Gusarice.[52]

Viške i komiške bratovštine, kao i one po cijeloj ostaloj Dalmaciji, imale su vrlo veliko značenje za stanovništvo, u prvom redu za pučane. Bratovštine su bile jedina prilika za duhovni i društveni život viškog stanovništva, koje je redom sačinjavao puk. One su okupljale svoje članove ne samo prilikom svečanosti, procesija i sprovoda, nego i svake godine na zajednički ručak ili večeru. Ali pored svega toga njihovo je veliko značenje bilo socijalne prirode. Članovi bratovština nalazili su u njima neku vrstu naknade za svoj društveni život. Svake se godine birala uprava bratovštine, i to tajnim glasanjem, a bilo je više puta vrlo žive agitacije za izbor te uprave. Na skupštinama bratovštine kritizirao se rad uprave, slobodno i bez obzira, kad su to zahtijevali interesi bratovštine. Imetak bratovština bio je više puta iskušenje za njihove upravitelje, koji, često, nisu upravljali u zajedničkom interesu, nego u svome. Tada je kritika bila oštra, i opozicija se obraćala knezu i providuru hvarske komune, pa i generalnom providuru Dalmacije. Tada su vlasti izdavale razne odredbe o načinu upravljanja novcem bratovština, o čuvanju ključeva blagajne, izboru uprave i nadzoru vlasti.[53]

Svaka je bratovština imala svog patrona i naročito poštivala neke svece. To je davalo životu Višana ne samo priliku za pohađanje crkava i svečanosti, nego i za razonodu. U crkvi su se pjevali »životi« svetaca, u procesiji svoga patrona pjevali su bratimi »pjevači«, a na poljanama do bratimskih crkava igralo se kolo i druge igre. A kad su se obavljale svečane procesije, u kojima su sudjelovale sve bratovštine, natjecale su se one ne samo u pjevanju, nego i u broju svojih članova

[50] Ibid. st. 16. ss.

[51] Visitatio Bonajuti cit.
Visitatio Becić cit.

[52] Liber Comisiae cit. 153 ss.

[53] Noi Francesco Molin etc., dd Lesina 8 sett. 1624., u Liber Comisiae u župnom uredu u Visu, st. 34, 35.

Liber Comisiae cit. st. 59 ss. 77 ss.

Noi Francesco Grimani etc. prov. generale etc., cit. zbirka žup. arh. u Visu st. 101 ss.

Noi Polo Trevisan etc., dd Lesina primo agosto 1692. cit. zbirka arhiva žup. u Visu, st. 89–91.

Rukop. cit. Noi Polo Trevisan per la Serenissima Republica di Venezia Conte e Provveditore di Lesina e sua giurisdizione dd 23 nov. 1692.

Noi Mattio Balbi etc. Lissa in visita 13 novembre 1714. cit. ruk. u župnom arhivu u Visu. 82–87.

U istoj zbirci, st. 99, 100.

obučenih u duge tunike raznih boja s oznakom svoga zaštitnika u reljefu na prsima, u ljepoti svojih križeva, zastava i svjećnjaka. Stariji bratimi, poredani po starosti u dugim redovima iza svoje zastave i svjećnjaka, bili su ponosni na svoja počasna mjesta u redu bratovštine, a mladi su se natjecali koji će nositi svjećnjak, zastavu ili križ. Sve je to davalo života u to doba, kad su, kako rekosmo, bratovštine bile jedina mogućnost sastajanja i udruživanja. Pored toga djelovale su bratovštine socijalno, pomažući braću, koja bi došla u nevolju, udovice i siročad svojih umrlih bratima, pokapajući ili čak i noseći njihova mrtva tjelesa iz velikih udaljenosti. One su na razne načine i inače blagotvorno djelovale, obrazujući među braćom sudove braće, koji su rješavali razne male sporove, tako da se nisu trebali obraćati vlastima i zalaziti u skupe parnice, koje su u to doba svojom dugotrajnošću znale upropastiti mnogu obitelj. Sve je to razvijalo među njihovim članovima »bratimima«, kako su se oni nazivali, duh drugarstva i bratstva.

DIO V.

BORBA VLASNIKA VELIKIH MREŽA S VLASNICIMA MALIH MREŽA NA OTOKU VISU, OD XVI DO POTKRAJ XVIII STOLJEĆA

RAZVOJ RIBARSTVA I ODNOSI RIBARA NA VISU

Vrlo je malo poznato kako se razvijalo ribarstvo na našem Primorju u Srednjem vijeku. Svaka je dalmatinska komuna imala u svojim statutima po neki član koji je propisivao gdje će se riba prodavati i pošto će se prodavati pojedine vrste riba, govorio o zakupu poreza na ribu, o prekršajima prilikom prodaje ribe, i slično. Kako se riba lovila, i gdje se lovila, nemamo ništa zabilježeno. Ali, kad nam u XVI stoljeću zabilježiše mletački činovnici po neki interesantan podatak o količini uhvaćene ili posoljene ribe, mi najedanput doznajemo, da je u to vrijeme bilo ribarstvo uveliko razvijeno i na visokom stupnju upotrebe sprava i alata potrebnog za veliki ribolov.

Odmah na početku ovog stoljeća doznajemo, da je prilikom napadaja mletačkih vojnika i Omišana, za vrijeme Pučkog prevrata na Hvaru (1510–1514), godine 1512 upljačkano u Vrboskoj 5000 barila slanih srdjela i 5000 barila slanih skuša.[1] Sredinom XVI stoljeća obilazili su Dalmaciju, kao sindici providuri Giambattista Giustiniano i Gaspar Erizzo. U svojoj relaciji govoreći o Visu napisao je Giustiniano: »Ovdje se lovi vrlo veliko mnoštvo srdjela, što je od velike koristi i pomoć svim Višanima. Da ne izostavim jedan lijep podatak: u jednom jedinom danu ulovili su ribari tri milijuna srdjela«.[2]

Kako otok Vis nema dovoljno plodnog zemljišta da prehrani sve svoje stanovništvo, to je ovo stanovništvo, a napose oko mjesta Komiže na jugozapadnoj obali Visa, tražilo nadoknadu potrebnih sredstava za život u ribarstvu. To je ribarstvo bilo ranije slabije razvijeno, dok su stanovnici otoka Visa, bojeći se naglih napada s mora, živjeli u selima daleko od mora i na visinama nad morem. Ono se podiglo odkad se poslije navale Katalonaca na otok krajem XV stoljeća, stanovništvo preselilo u dvije najveće luke, Sv. Juraj i Komižu, gdje su podigli sela Luku, Kut i Komižu.

Kad se ljetni ribolov pokazao vrlo unosan, i kad su pojedini vlasnici mreža uspijevali da se u jednoj samoj godini obogate, nastalo je upravo

[1] *Diarii di Marino Sanudo*, Arkiv za povjesnicu Jugoslovensku VI. Mleci 1863, 378.
[2] *Commissiones et relationes venetae*, MSHSM, VIII., T. II., 220.

utrkivanje pojedinih malih kapitalista za kupnjom mreža i potrebnih lađa, i za dobijanjem družine za ribolov. Usljed toga bilo je premalo mjesta za ribolov jer oko samog otoka Visa i njemu susjednog otoka Biševa, ribolov sa velikim mrežama potegačama traži ne samo pogodne pozicije na moru, nego i povoljan teren na kopnu, po kojemu trebaju ribari da hodaju vukući mreže. Preuzak prostor prisilio je Višane, da potraže druga lovišta i nađoše ih na Sušcu, Svecu i Palagruži.

Na prvo mjesto dolazio je Sušac, koji je jedini od ovih otoka pogodan za vučenje mreže od strane ribara sa kopna. Ali su se tamo viški ribari sreli s Lastovljanima, i doskora se s njima i potukli, i oružjem obračunali. Kako je Vis u to doba pripadao Veneciji a Lastovljani su bili podanici Dubrovačke Republike, izazvali su ti sukobi i diplomatske intervencije, a i potakli pitanje da li Sušac pripada Veneciji ili Dubrovniku, što je Venecija rješavala u svoju korist. Tučnjava između viških i lastovskih ribara u ljetu 1590 godine bila je većih razmjera, i zbog toga je došlo do prepiske između dubrovačke vlade i Mletačke Republike i do represalija od strane mletačke flote, budući da mletačka vlada nije dozvoljavala, da »nesumnjiva jurisdikcija na našem Kulfu (Jadranu) bude ikada povrijeđena ili smetana bilo od koga«.[3]

Hvarski knez, kojemu je vlada povjerila da nađe spise, koji bi potvrdili, da je Sušac pripadao hvarskoj komuni, i prema tome Veneciji, izvjestio je vladu, da mu to nije moguće, jer da su svi spisi hvarske komune izgorjeli prilikom turske navale na Hvar 1571 godine.

Iako nije Venecija imala nikakvih dokaza, da Sušac njoj pripada, ona je uzela to kao gotovu činjenicu, pa je postupala sa Sušcem kao svojim otokom. Godine 1593. radilo se samo o tome, da li on pripada Korčuli ili Hvaru, dakle jednoj ili drugoj mletačkoj komuni. Venecija nije, istina, nikada govorila o Sušcu, kao o svom teritoriju, ali je riješavajući razna pitanja, u vezi s ribolovom oko Sušca, govorila uvijek o ribolovu u »našim vodama«, u vodama »nesumnjive naše jurisdikcije«.[4]

Ribolov oko otoka Sušca bio je za Višane od velikog značenja, jer je Sušac pogodan za ribanje velikim mrežama potegačama, tj. na njemu ima terena, koji je pogodan za ribare, koji vuku mreže stupajući po suhom, što je za velike mreže bio neophodno potreban uslov, a i morsko dno u pojedinim uvalama je pogodno.

Kako je Veneciji bilo stalo do toga da se što više ulovi ribe, ona je nastojala da svojim podanicima omogući nesmetan ribolov na Sušcu. S druge strane su Lastovljani tražili, da i oni mogu, mada su podanici Dubrovačke Republike, slobodno loviti oko toga otoka. Kako je Sušac udaljen od obale i kako Venecija nije nikada taj otok okupirala ni na njemu držala nikakove posade, ona je nastojala da dođe do sporazuma između njenih podanika i Lastovljana, što je i postignuto još u XVI.

[3] Dukala Pasqualis Cicogna od 28 sept. 1590. – »Liber Comisiae« u arhivu župnog ureda u Visu, str. 250, 251. ss.

[4] Rukopis »Liber Comisiae«, u župnom arhivu u Visu, str. 201–210.

stoljeću.[5] Lovišta oko otoka trebalo je odrediti ždrijebom i na taj način ustanoviti, koja i kada će stajati na raspoloženju Višanima, i kada Lastovljanima.[6]

Tražeći što više pogodnih položaja za ljetni ribolov, Višani su došli i do Palagruže, i svakako još ranije oko nje lovili. Mi, istina, nemamo nikakvih dokumenata, koji bi nam potvrdili, da su Višani i u Srednjem vijeku lovili oko Palagruže, ali, kad za taj lov doznajemo, on je toliko razgranjen, da moramo pretpostaviti, da je on postojao mnogo vremena prije toga, tj. prije posljednjeg decenija XVI. stoljeća.

Prevelika udaljenost Palagruže od Visa, njena osamljenost usred Jadranskoga Mora, omogućavala je gusarima, da napadnu ribarske lađe, i da im ne samo otmu ulovljenu ribu, oduzmu onu, koju su već posolili na kraju na Palagruži, nego i da zarobe i ljude i odvedu ih u ropstvo. To se dogodilo nekoliko puta. Ali su ribari otoka Visa, i Komižani i Višani, ipak ušli na Palagružu, gdje je ribolov bio često vrlo obilat. Ali Hvarskoj komuni nije bilo svejedno, da li će njeni pripadnici izgubiti ribu ili ne, izgubiti svoje lađe ili ne i zapasti u ropstvo ili ne, jer je sa svim tim bio spojen i njen interes i interes države, tj. porezi na ulovljenu i posoljenu ribu. Da onemogući uspjele gusarske napadaje, hvarski je knez Pietro Longo odredio godine 1593., da se na ribanje na Palagružu ima ići samo u konvojima. Niko ne smije tamo krenuti sam sa svojom lađom, i ne smije se krenuti bez znanja vlasti. Sve lađe, koje su namjeravale poći u ribolov na Palagružu, trebale su se sastati u Komiži, i prijaviti se dvojici glavara ribolova, koje je on imenovao. Kad se svi skupe, tada će pod vodstvom tih dvaju glavara krenuti na Palagružu. Za veću sigurnost ovog će puta pratiti ribarske lađe jedna ratna galija.

Sve lađe, koje su imale poći na Palagružu trebale su se naći u Komiži 20. svibnja. Međutim već do 9. svibnja prijavile su se za ribolov na Palagružu 74 lađe.[7]

Ovaj golem broj lađa, u tadanjim našim prilikama, ukazuje od kolike je ekonomske važnosti bio za otok Vis ribolov na Palagruži, pored ribolova, koji je postojao oko otoka Visa, Biševa, Sušca i Sveca (Sv. Andrije).

Kolik je bio pak komunalni i državni interes od tog ribolova ukazuje ne samo pratnja galija, koju je država davala tim lađama, nego i stroge kazne za one, koji bi pošli sami na Palagružu. Prekršitelj spomenute naredbe hvarskog kneza bio bi kažnjen na osamnaest mjeseci veslanja u galiji, okovanih nogu lancima. Da mogućnost obrane od gusarskih napada bude što lakša, bilo je zabranjeno pod prijetnjom iste kazne voditi na Palagružu dječake mlađe od 18 godina.

Pored toga hvarski je knez preporučivao onima, koji su išli na Palagružu da ponesu sobom što više pušaka i drugog oružja. Lov na Palagruži bio je od velikog ekonomskog značenja za stanovnike Visa, a

[5] U arhivu Girolama Macchiedo u Hvaru I., 50.
[6] Liber Comisiae, u cit. arhivu, str. 264, 265.
[7] Liber Comisiae, cit. 202–207, 201, 202.

napose za stanovnike mjesta Komiže. Otvaranjem lovišta na Palagruži odterećivalo se male otoke Visa, i Biševa, a napose se donekle riješavao težak sukob između vlasnika trata i vlasnika mreža. Nije moguće nikako doznati kada i kako su se razvile velike mreže potegače, ni kada se počela upotrebljavati vatra za primamljivanje riba, a ni kada i kako su se pojavile male mreže. I ne samo to, nego nam nije moguće iz sačuvanih dokumenata utvrditi da li su »vojge« i »sardelare« ista vrsta mreže, ili su vojge jedno, a sardelare drugo. Postoji i treći naziv »budele«, koji se u nekim mjestima otoka Hvara upotrebljava za »sardelare« i »vojge«. Danas nazivi »vojge« i »budele« označavaju istu vrstu mreža, a izraz sardelare sasvim je nestao iz upotrebe. Možemo uzeti da je sigurno da i jedan i drugi i treći naziv označavaju onu vrstu mreža koje se spuštaju vertikalno u more i ostaju u tom položaju kao zid od mrežastih okana. Jata srdjela, koje se kreću morem nalete na taj zid i uhvate se u ta mrežina okna. Kad ribari ovu mrežu dignu, dignu s njom i ribu koja se u okno uvukla i iz njega ne može da izađe. Baratanje s tim mrežama je vrlo jednostavno. Potrebna je samo jedna lađa i dva do tri čovjeka u njoj. Zbog toga, jer je za jednu lađu i par takvih mreža potreban mali utrošak novca, to nije bilo teško mnogim ribarima da nabave sami ili u zajednici s nekim jednu lađu i par mreža.

S druge strane za lov na srdjele, skuše i lokarde postojale su velike mreže potegače. Za taj lov trebale su najmanje tri lađe i dvanaest do osamnaest ljudi. Pored toga trebalo je preko zime spremiti veliku količinu borovine koja je bila potrebna za paljenje vatre na »svićarici« za primamljivanje ribe. Za sve to bio je potreban za dalmatinske prilike razmjerno veliki kapital, što je mogao uložiti samo mali broj ljudi. U godinama kada se riba pojavljivala u velikim količinama vlasnici velikih mreža, koje su lovile golemo mnoštvo riba, znali su se uveliko obogatiti. Ali događalo se i obrnuto, ako ribe nije bilo. Uloženi kapital je propadao, a s njim i oni koji su ga uložili.

Kako smo kazali pri upotrebi ovih velikih mreža, koje su nazivali redovno »trate«, bilo je uposleno najmanje dvanaest ljudi, a kadkad se taj broj penjao i na osamnaest. Ti su ljudi ulagali u posao svoj rad, za koji su dobijali dio ulova. Ako je bilo obilno riba, bila je i njihova zarada dobra; ako riba nije bilo, nisu ni oni, kako ni vlasnik, imali nikakve zarade. Vlasnik trate gubio je svoj uloženi novac, članovi ribarske »družine«, koji su se zvali »drugovi«, zaduživali se i padali u teške obaveze. Ovakvih ribarskih družina, koje su se sastojale od vlasnika trata i »drugova« bilo je na Visu mnogo, upravo toliko da je na jednu ribarsku »poštu« t.j. na jedan noložaj, dolazilo po dvije ovakve družine, koje su se onda prema utanačenom sporazumu odnosile.

Ribolov sa tratama je daleko stariji od onoga sa vojgama. On je počimao tako da je lađa, zvana »svićarica« na kojoj je na posebno uređenom »svićalu« gorjela borovina polagano vozila kupeći ribu, koju je svjetlo mamilo. Kad je »svićar« ustanovio da ribe ima i upoznao njen položaj, druga je lađa, zvana »levut« oko svićarice polagala u more veliku mrežu koja se u sredini produljivala u »saku« (vreću). U to su se

ribari iskrcali na suho, počeli vući užeta, kojima su bila privezana oba kraja velike trate i vukli dotle dok vještim manevrom nije svićar uspio da riba uđe u »saku«. Tada je pristupila i treća lađa, »barketa«, i kada se cijela mreža opet složila na palubu levuta, izvukla se »saka« zajedno sa većom ili manjom količinom ribe. Događalo se u nekim slučajevima da su i sve tri lađe bile napunjene do vrha ribom.

Dok je ovaj lov i dug i naporan i traži velike investicije, onaj sa vojgama je vrlo jednostavan. Lađa sa vojgama doplovi na položaj, spusti mrežu i odvesla na drugi, gdje opet spusti drugu vojgu ili više njih i čeka određeno vrijeme da spuštene vojge digne. Redovno to čine dvojica, trojica pa i četvorica ribara, a najčešće jedna porodica, koja je vlasnik te jedne lađe i tih par komada vojga.

Dok su vojgari spuštali svoje vojge na mjestima na kojima nisu lovile trate, nije dolazilo do sukoba između njih i vlasnika velikih trata. Ali, kada su oni počeli spuštati svoje mreže oko njih i iza njih, loveći ribu, koja je bila primamljena svjetlom svićarica, počeli su sukobi, koji su se onda nastavili kroz puna tri stoljeća.

Borba vlasnika trata protiv vojgara ne nosi u sebi nikakvo socijalno obilježje i ne bi bilo ispravno shvatiti vlasnike trata kao ugnjetače vojgara. Vojgari su svi od reda mali posjednici, vlasnici jedne lađe i po koje vojge. Ta lađa i te vojge pripadaju redovito jednoj porodici, a kadkad su vlasnici lađe i vojge dvije porodice. Oni ne uzimaju nikakvu radnu snagu bar ne u XVI, XVII i XVIII stoljeću i sav lov pripada vlasnicima. Vlasnici su trata, kako rekosmo, kapitalisti, mali kapitalisti, koji većinom sami vode svoju »družinu«, ali u mnogim slučajevima oni uopće ne idu na ribarenje, nego mjesto njih vodi družinu »parun«.

Vojgari redovno skromno životare, dok vlasnici trata dolaze do lijepog bogatstva ako je pojava ribe obilna, – ali isto tako često i propadaju ako je more sterilno. S njima je vezana »družina«. Ako »drug«, koji je uz to skoro uvijek i zemljoradnik, može da živi ne zadužujući se, i u godinama slabog ribolova, njegov je odnos prema vlasniku »trate« uvijek slobodan. Ali, ako on to ne može i počne da se zadužuje kod vlasnika trate, pada u obavezu i dolazi u položaj čovjeka koji je vezan uz tratu sve dotle dok dug ne isplati. On postaje neka vrsta »tratae adscriptus«, dolazi dakle u neslobodan odnos. Međutim taj odnos nema nikakvog uticaja na njegov odnos prema komuni u kojoj on uživa sva prava i mora ispunjavati sve dužnosti kao i svaki drugi pučanin Hvarske komune.

Ali u svakom je slučaju odnos »drugova« članova »družine« prema vlasniku trate, odnos radnika prema poslodavcu, odnos onih koji daju svoj rad prema onome koji ga iskorišćava. Kako je pak tih vlasnika trata razmjerno dosta, a radnika-ribara oko 14 puta više, to je na otoku Visu obrazovana zapravo kapitalistička klasa s jedne i jedna klasa radnika-ribara s druge strane.

Radnici-ribari nemaju stalne plaće, nego dobivaju »dijelove« ulovljene ribe. Redovito polovica ulova pripada vlasniku, a druga polovica se

dijeli na određeni broj dijelova. Običan »drug« ima jedan dio, »šijavac« dva, »svićar« tri, »parun« tri. Prema tome svi su zainteresirani na što veći ulov i borbu vlasnika trata protiv vojgara i vlasnika sardelara podupire i družina.

Vremenom se razvila ogorčena borba između vlasnika velikih mreža i vlasnika »vojga«. Ta borba, koja je počela u XVI stoljeću trajala je puna dva stoljeća, i nije svršila ni propašću Venecije.[8]

Vlasnici velikih mreža, t. zv. trata, mahom bolje stojeći ljudi, znali su da pridobiju vlasti za sebe, i da isposluju potpunu ili djelomičnu zabranu lovljenja sa vojgama. S druge strane su opet vlasnici vojga znali da odbiju razne zabrane.

S početka su vlasnici velikih mreža bili u pravu, jer su im vojge pravile dosta neprilika i smetale. To je bilo u onom slučaju, kada su lađe sa vojgama dolazile da love na mjesta, gdje su lovile trate, koje su sa svojim vatrama skupljale ribu. Razumljivo je, da su vojge, ako bi se bacile u more tako da bi oduzimale ribu tratama, njima uveliko škodile. Ali nije samo to bio razlog borbe trata protiv vojga, jer se to dalo urediti i moglo urediti na način da vojge ne prave štete tratama. Najvažniji je razlog te suprotnosti bio, što su vojge kojih je bilo mnogo, lovile sve zajedno, daleko više ribe nego trate, i što je još važnije, što su srdjele, ulovljene u vojgama veće, i zbog toga više tražene u trgovini, nego one ulovljene u tratama.

Hvarski knez Antonio Longo kome su se obratili vlasnici trata zabranio je 28 maja 1589 g. sardelarama da love na onim mjestima, gdje love trate, u isto vrijeme kad one tamo love. Vlasnici sardelara su protestirali protiv toga i zamolili kneza, da tu svoju zabranu ublaži. To je on i učinio i već je 2 juna izdao Longo novo riješenje, prema kojemu su sardelare mogle da love i ondje gdje su lovile trate, ali tako da ne škode tratama i da svoje mreže imaju da bace oko deset koraka iza velikih mreža, ali da ni u čemu ne smiju da smetaju kretanju velikih mreža.[9]

22. jula 1598, naredio je hvarski knez Petar Bondumijer pjacaru Visa i Komiže, da proglase u obim spomenutim mjestima, da »svi oni, koji će u buduće ići da love ribu oko otoka Sušca, pod prijetnjom kazne, da će 18 mjeseci biti osuđeni da voze na nekoj galiji prikovani lancima, i uz to da će uzgubiti svoje lađe, ne smiju da love ribu sa vojgama, ni sa malim mrežama nazvanim »sardelare«, na mjestima na kojima se love srđele sa tratama ... ali vlasnici sardelara mogu, nakon što budu trate bačene u more, baciti svoje mreže iza njih«.[10]

[8] Up. moj članak »Ribolov i ribarstvo na otoku Visu«; Ribarski kalendar, Zagreb 1948. str. 177 ss, ali bez oznake odakle su podaci. U izdanju Jug. Akad. izašli su 1953. »Dokumenti za povjest ribarstva na istočnoj obali Jadranskoga mora«, I., koje sam skupio u arhivima Venecije, Beča, Zadra, Hvara i Visa, a odnose se na vrijeme od IV–XX st. G. N.

[9] U žup. arh. u Visu, cit. ruk. st. 246.

[10] Pietro Bondumier etc. dd. Lesina 22 juli 1598 Liber. Com. u župnom arhivu u Visu str. 218.

Kako su vlasnici trata i dalje navaljivali i tražili mjere protiv sardelara, pozvao je knez Julije Kontarini, 26 aprila 1604 da se svi oni, koji imaju sardelare prijave, da se znade malih, koliko ih ima.[11]

Osim vlasnika trata napadali su sardelare i svi zakupnici poreza, ističući da ih one oštećuju. Ovo je posljednje imalo daleko veći uticaj na vlast, pa je knez Petar Civrano 18 augusta 1606 zabranio uopće lov sa sardelarama u hvarskim i viškim vodama, s time, da će onima koji budu radili protivno biti oduzete lađe i mreže, i da će platiti globu od 200 libara koji će novac ići onome, koji to prijavi.[12]

Vlasnici trata znali su da godine 1611, kad su se mirili pučani sa vlastelom, u kapitulima, koje su međusobno sklopili, unesu u svoju korist i ovo: »Imaju da budu sasvim i posvema zabranjene mreže sardelare, kao štetne i pogubne za cijelu jurisdikciju i od velike neprilike za poreze Prejasnog Vladara i ove komune; tako da u buduće ne smije biti nikoja osoba, bila ona kojeg god stepena ili staleža, koja bi se usudila da lovi sa sličnim mrežama, pod prijetnjom onima, koji bi to pokušali, da će istim mahom izgubiti lađe, biti novčano globljeni i kažnjavani«.[13]

Ovaj je zaključak primilo i veliko plemičko vijeće i pučka kongrega.

Zaključak velikog vijeća i pučke kongrege potvrdio je onda 9 jula 1611 mletački senat. Međutim se ribari, koji su lovili sardelarama nisu baš mnogo preplašili ni zaključka velikog vijeća i pučke kogrege, ni riješenja senata, i lovili su i dalje. Zbog toga su se i opet tužili vlasnici trata, pa je 30 maja 1617 generalni providur Antun Belenjo izdao riješenje, koje je bilo vrlo oštro. On je zabranio svako ribarenje sa srdelarama u svim vodama hvarske komune, kao i oko njenih otočića, i zaprijetio, da će oni koji tu zabranu prekrše izgubiti lađe, mreže i ulovljenu ribu, i biti osuđeni na tri godine veslanja u nekoj galiji sa gvožđem na nogama, ili još i jačom kaznom, kako to bude smatrao sud.[14]

Još je veća kazna bila za srdelare određena u dukali dužda Franciska Griti iz godine 1633, a sve zbog toga što su vlasti bile uvjerene da one oštećuju njene poreze. U dukali Gritijevoj bilo je pored ostaloga, t. j. gubitka lađe, mreža i ribe, određena za prekršitelje ogromna globa od 100 dukata, od čega je polovica imala da bude za tužitelja, a polovica za hvarskog kneza, trostruko šibanje, tri godine veslanja na galiji, a u slučaju da prekršitelji nisu za to sposobni, ili su starci ili djeca imali su da pretrpe trostruko šibanje oko mjesta gdje se to dogodilo, i bili bi prognani iz mjesta na deset godina.[15]

U takovim prilikama molili su Komižani 1637 godine da im se dozvoli loviti sa sardelarama samo na otočićima Palagruže, ali uzalud. Svejedno su oni lovili dalje, uz vječnu svađu i borbu, izlažući se kaznama. Međutim su vlasti ipak sve to tolerirale, kad su doista sardelare lovile na onim mjestima gdje nije bilo trata.

[11] Isto st. 261.
[12] Cit. rkp.. str. 216–219.
[13] Statuta comunitatis Lesinae ed. Ljubić, 310.
[14] Rkp. cit. 219.
[15] Isto, 221, 222.

1704 godine zauzeo se sam generalni providur Marin Zane kod mletačke vlade, ističući kako su Komižani, koji nemaju dovoljno zemlje da obrađuju i da od toga žive, lovili sa sardelarama ribu ondje gdje ne mogu to da rade trate. Time one ne samo da nisu učinile nikakvu štetu porezima, nego su ih naprotiv podigli. »U dva prošla ljeta – kaže Zane – lov sardelara je prešao trinaest milijuna srdjela« a kako se plaćalo za svaku hiljadu srdjela 4 lire i 8 solada poreza, to je i prihod od njih bio znatan. Generalni je providur zato predložio da bude dozvoljeno Komižanima da love sa sardelarama oko Palagruže, Sušca i Sveca.[16] I doista je vlada to dozvolila 5 maja 1708.

Kad su 1749 god. sindici Loredan, Eriso i Molin obišli Dalmaciju, izdali su jednu terminaciju u kojoj su prikazali, kako su uza sve zabrane znali Bišani i Komižani da love i dalje sa sardelarama po svim mjestima gdje su inače lovile trate. To su mogli da čine tako, što su za svaku takovu lađu plaćali Komižani knezu 3 a Višani 2 cekina, a osim toga još po 10 lira kancelaru. Ovi su sindici tada zabranili Višanima i svim ostalim ribarima hvarske komune da love sa sardelarama i da ih uopće imaju, a dozvolili samo Komižanima, da sa sardelarama love na Palagruži, Sušcu i Svecu.[17]

Sada su vlasnici trata okrivljavali one sardelara da ovu dozvolu zloupotrebljavaju, pa da love i drugdje. Tako je došlo do dukale dužda Franciska Lauredana od 10 juna 1756 god., da se sve sardelare imaju da unište. Izvršavajući naređenje te dukale, 14 augusta 1756 naredio je generalni providur Franjo Grimani, da se u roku od 15 dana sve sardelare imaju da predadu vlasti, koja će sa njima postupati kako nađe za shodno.[18]

Pitanjem ribarenja pomoću vojga u Visu i Komiži nije se samo bavio mletački erar, nego su s tim imale posla i najviše i najdostojanstvenije mletačke instancije, kao vijeće desetorice[19] i državni inkvizitori.[20]

Godine 1718 hvarski je knez i providur Pietro Loredan odlučio da spriječi lov sa vojgama. Prema njegovom izvještaju poglavicama vijeća desetorice u Veneciji, ovakvo je ribarenje »naraslo na neograničenu visinu, mora su se prekrila mnoštvom lađa sa prokletim oružjem, i vratila se zloglasna vremena, uništio se lov, mora su se učinila neplodnima, osiromašio je narod, propala je trgovina, a prihodi državnog erara za punih 25 godina pali su na najniže«. On je međutim odmah poduzeo potrebne mjere, i više nego podvostručio državni prihod, a oko Visa i Komiže opet je procvao ribolov. Kad su se međutim opet pojavile vojge, on je naoružao dvije domaće lađe, i u njih metnuo vojnike hvarske posade, pa ih poslao 17 jula 1718 god. »u lov na zločince, da ih nekoliko uhapse, njihove mreže zaplijene, i sve dopreme u Hvar, gdje će biti

[16] Rkp. cit. 302, 303.
[17] Terminazione Loredan etc., Venezia 1749, Pinelli, 9–11.
[18] Liber Comisiac u cit. arhivu str. 301–306.
[19] U Archivio di Stato u Veneciji; Capi del Consiglio dei dieci – Busta No 198, 278, 1718, 1724, 1726.
[20] U istom Arhivu u Veneciji; Inquisitori di Stato, Busta No 57

egzemplarno kažnjeni, eda se tako ostalima ulije strah, i da ih se primora da poštuju volju vlasti«. Ove su dvije oružane lađe plovile uz obalu Visa, i u noći susrele su između Smričevice i Taleške jednu lađu sa vojgama, kojom je upravljao komiški podđakon don Vinko Julić. Ovaj je Julić »promijenivši habit u onaj škandaloznog zločinca mreža sardelara, zajedno sa svojim bratom Nikolom i tri druga opaka svoja sljedbenika, strahovito vrijeđao Boga, svoje zvanje i zakon ove države«. Vojnici su pozvali Don Vinka i drugove na predaju, ali ovi ne poslušaše. U sukobu koji je sada nastao pogiboše i Don Vinko i njegov brat.[21]

U julu 1726 godine nastala je u Komiži velika uzrujanost među ribarima, kad je hvarski knez i providur Domeniko Paskvaligo počeo da rigorozno provodi senatski dekret od 10 oktobra 1725, kojim se naređivalo, da svi oni, koji sole ili daju soliti srdjele u hvarskoj jurisdikciji, imaju da to prijave u kneževom uredu u roku od tri dana, pod prijetnjom, da će, ako to ne učine, izgubiti posoljenu ribu, i da će osim toga još biti i kažnjeni. Kako se to nije moglo striktno izvršiti, knez je odredio, da se posoljena riba ima prijaviti u roku od osam dana poslije svakoga mraka. Ali, kako ribari nisu – prema obavještenju kneževom – ispunjali tačno spomenuto naređenje, knez je u julu 1726 poslao u Komižu jednog svog činovnika, uz asistenciju jedne ratne lađe, galeote, Katona. Taj je činovnik trebao da pretraži sve magazine, i da zapečati svu ribu, koja nije bila prijavljena. Istovremeno je knez izdao proglas, da imaju svi oni, koji imaju posoljene ribe, lično doći u Hvar, tamo u kneževoj kancelariji izjaviti koliko imaju ribe, i na svoj se iskaz zakleti. Komiški su ribari bili zbog svega ovoga vrlo uzrujani, oni su pošli u Hvar, ali su se tamo vrlo izazivački ponašali, i pod vodstvom Nikole Borčića, za koga knez kaže da je »jedan od zločinaca, najveći smutljivac ove jurisdikcije«, napali kneževa kancelara za vrijeme, dok je on išao šetajući se za svojim knezom. Borčić je predbacivao kancelaru da je on kriv ovakovom kneževom postupanju prema ribarima, a onda su mu dali jedan priziv protiv kneževe odluke. Knez je Domeniko Loredano bio toliko uvrijeđen ovakovim postupkom, da se obratio samom vijeću desetorice, s molbom, da ono odredi shodne mjere, da se ovi podanici drže na uzdi, i da iskazuju vladinim predstavnicima dužno poštovanje.[22]

Ovakve i slične vladine mjere, kojima je bila svrha kontrola zbog poreza kočile su prosperitet ribarstva.

Kad je čuveni prirodoslovac opat Fortis, koji je prvi upoznao strani svijet sa ljepotom naše narodne pjesme i čak preveo Hasanaginicu na talijanski jezik, obilazio u svrhu naučnih ispitivanja Dalmaciju, došao je on u društvu sa lordom Hervejom na Vis. Tom se prilikom raspitao on i za ribarstvo na Visu, i zabilježio, kako je »ribarstvo najvažnija trgovačka grana Visa«, i kako se na Visu znade uloviti za jedne

[21] U istom arhivu; Capi del Consiglio dei dieci No 57 – Lettere di rettori e di altre cariche B. 278, No 198, dd 24 luglio 1718.

[22] U Arhivio di Stato u Veneciji-Capi del Consiglio dei dieci – Lettere di Rettori etc. B. 278. 1726.

mračne noći 60.000, pa i do 150.000 srdjela. Međutim upravo toliko velik lov katkad je Višanima na teret i nevolju, jer »na otoku Visu nema nijednog magazina soli«. Višani su tada dovozili sol iz magazina u Hvaru, i imali su je samo za redovit lov, ali čim je lov bio obilatiji, morali su po sol u Hvar. Kad je vjetar bio povoljan, oni su dospijevali da otplove do Hvara i dovezu sol, ali »redovito ne vjerujući da bi mogli na vrijeme poći i vratiti se, bacaju 50.000–100.000 komada ribe u more, da se ne usmrdi i zarazi ih.«

U vrijeme Fortisovo, tj. sedamdesetih godina osamnaestog vijeka, računala se vrijednost 1.000 komada srdjela jedan cekin. Fortis je predlagao, da država osnuje na Visu jedan magazin soli, kako ribari ne bi bili prisiljeni da bacaju ribu u more. Napose preporučuje Fortis, da bi trebalo ribarima dozvoliti da se služe onim mrežama, koje im odgovaraju dnu na kojem ribu love, i ističe kako to njima nije dozvoljeno. Zbog toga oni »često ostavljaju okolicu svoga otoka i idu da ribare kod otoka Palagruže, koji je udaljen šezdeset milja od Visa, i nekako isto toliko od Kapo Sant' Anđelo u Pulji. Oni ne dovoze svoj lov u Veneciju, eda izbjegnu gubicima, i prodaju ga u Napuljskom kraljevstvu, na čijim jadranskim obalama nema ribara.«[23]

Stranac Fortis zalaže se, kako vidimo, za slobodan lov bilo kojim mrežama, ne poznavajući stoljetnu borbu između vlasnika velikih mreža i sardelara.

Borba između jednih i drugih nastavila se i poslije Fortisova putovanja Dalmacijom, i ona nije završena ni propašću Venecije godine 1797.

[23] Fortis, Voyage en Dalmatie, Berne, 1778, Tome II, 228–230.

DIO VI.

KNJIŽEVNICI NA VISU

ANTUN MATIJAŠEVIĆ KARAMANEO

Za vrijeme najvećeg cvjetanja hvarske hrvatske književnosti bio je često Vis odmarište Hanibala Lucića, koji je u njemu dosta boravio poslije velikog pučkog prevrata na Hvaru i Visu, gdje je vodio brigu o svojim prostranim vinogradima i poljima, da se onda poslije toga vrati u grad, u njegovo Veliko vijeće i na vršenje onih dužnosti, koje mu je ono postavljalo. I Petar Hektorović imao je posjed na Visu, gdje su članovi njegove porodice, a vjerojatno ponekad i on sam boravio. Napose je boravio mnogo na Visu pjesnik Marin Gazarović u lijepoj kući svoje porodice. Mnogo je i hvarskih uglednih građana stanovalo u Visu, gdje su podigli lijepe kuće i pripomogli podizanju crkava i samostana.

To je sve više podizalo mjesto Vis, i nisu se u njemu osjećali osamljeni ni ljudi knjige, među koje treba da pored spomenutih još ubrojimo Aleksandra Gazarovića, pisca jedne male rukopisne povijesti Hvara, polovicom XVII. stoljeća. U to je vrijeme Vis brojio oko 1500 stanovnika, koji su naročito poslije naseljavanja »novih stanovnika« neprestano rasli, tako da je u prvoj polovici XVII. st. samo mjesto Vis brojilo oko 2000 stanovnika, a Komiža 1338.[1] Tada je bilo uvijek u Visu 10 do 14 svećenika i barem po dva fratra, sve ljudi, koji su svršili tadašnje srednje i teološke nauke.

U takvoj se sredini mogao i u Visu i na Visu razviti, iako u vrlo uskom krugu, priličan intelektualni život. To je i bilo, pogotovo onda, kada je u Visu živio i radio dr. Antun Matijašević Karamaneo.

Dr. Antun Matijašević Karamaneo rodio se u Visu godine 1658.

Poslije svršenih prvih nauka, vjerojatno kod mjesnog župnika ili kojeg drugog svećenika, pošao je mali Matijašević u Hvar, gdje je u tamošnjem biskupskom sjemeništu učio tada propisanu redovitu školu za

[1] Vidi o tom G. Novak, Prilike na otoku Visu od XVI.–XVIII. stoljeća, HID II. 156. 157.

svećeničko zvanje. Poslije toga poslaše Matijaševića u isusovački kolegij na Rijeci, gdje mu je bio učiteljem o. Fericioli,[2] a onda krene u Padovu na sveučilište, gdje je poslije svršenih studija godine 1686. postao doktor crkvenog i civilnog prava. Pun znanja vrati se Matijašević godine 1688. u svoj rodni Vis, gdje je bio postavljen za župnika. Ali čovjeku nauke nije odgovarao župnički posao, i on dade ostavku na taj položaj i posveti se poučavanju mladeži i nauci.[3]

Godine 1696. ostavi Matijašević Karamaneo ponovo Vis i pođe u Rovigo u Italiji, gdje je ostao tri godine profesor na tamošnjem biskupskom sjemeništu. U Rovigu sprijateljio se naš Matijašević sa Camillom Silvestri, koji je bio poznat kao odličan prevodilac satira Persija i Juvenala. Tu se upoznao i sprijateljio Matijašević i sa D. Jakovom Dragom, Splićaninom, čovjekom vrlo učenim, koji je kasnije postao upraviteljem toga zavoda.

Iz Roviga pođe Matijašević u Padovu, a zatim u Veneciju, gdje je bio odgojitelj djece stare patricijske porodice Venier.[4] U Veneciji ostao je on sve do 1704. godine. Živeći u odličnoj porodici Veniera i u Veneciji, koja je krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća bila još uvijek jak centar nauke, literature i umjetnosti, Matijašević je duboko ušao u taj život. Tada su živjeli u Veneciji Vincenzo Maria Coronelli, autor čuvenog atlasa (1615–1718), koji je 1684. g. osnovao u Veneciji akademiju »Argonauta«, historičar Pietro Garzoni (1645–1735) i toliki drugi naučenjaci, zatim Apostolo Zeno uz čitavu četu drugih literata, slikari Andrea Celesti (1637–1706), Sebastiano Bombelli (1635–1716), Antonio Zanchi (1639–1722), Rosalba Cariera (1675–1729), Marko Ricci (1679–1729) i toliki drugi, među kojima Domenico Uberti, čija se slika »Bogorodica sa sv. Josipom« nalazi na jednom oltaru u hvarskoj katedrali, a naručio ju je 1692. u Veneciji Jerolim Ivaneo.[5] Još je jedan slikar, čija se djela nalaze u Hvaru, živio tada u Veneciji. Bio je to Liberale Cozza, koji je 1700. godine naslikao za crkvu benediktinki u Hvaru jednu veliku oltarsku sliku, a drugu za crkvu sv. Marka u Hvaru.[6]

Biblioteka Marciana osnovana u Veneciji 1576. g. i smještena u prekrasnoj Sansovinovoj zgradi, univerzitetska biblioteka u Padovi i mnogobrojne knjižare pružale su našem Matijaševiću mogućnost, da se doista solidno uputi u nauku i književnost.

[2] Pismo dra Matijaševića ocu Ričeputiju g. 1910. Rukopis u ostavštini Apolonija Zanelle u Visu, sada u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu »Caramaneo: Manoscritti« II. Sign. 50 b 56/2, fol. 271.

[3] Apollonio Zanella, Riflessioni sopra l'istoria di S. Doimo, Supplemento al N. 12 del Bullett. di arch. stor. dalm. a. 1900, Split 1900 str. IX, X.
Ljubić S., Dizionario degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856., str. 74.

[4] Neki pisci spominju, da je Matijašević bio profesor u Padovi.
Stanić S., Studi storico-critici sopra l'isole e l'antica città di Lissa (Issa), Zara 1864, str. 6.

[5] Novak G., Hvar, Beograd 1924., str. 204.

[6] Novak G., ibid. str. 206.

U takvim je prilikama Matijašević, koji je već prije štampao neke svoje sastavke, sada ozbiljno pregnuo da radi. I tako se desilo, da je on, uza sve brojne literate i naučenjake, koji su u Veneciji živjeli, uspio, da od čuvene izdavačke knjižare Lorenzo Basseggio bude primljen njegov komentar Ovidijevih djela »Fasti«, »Tristium« i »Ex Ponto«. Godine 1704. izdao je Basseggio te Ovidijeve pjesme sa Matijaševićevim komentarom, koji je bio naročito zapažen,[7] a od stručnjaka priznat kao dobar i pohvaljen i u Italiji i drugdje. Već spomenuti Silvestri pisao je Matijaševiću iz Roviga 12 godina poslije izdanja njegovih komentara ističući, kako je čuveni holandski književnik (famoso letterato d'Olanda) Silvestar Kuper u jednom pismu njemu, Silvestriju, citirao »Anonimnog Dalmatinca« (Anonymum Dalmatum) i njegove napomene Ovidiju. »Iz čega ćete vidjeti, da tamo Vašu knjigu cijene i do nje drže«, pisao je Silvestri.[8] U jednom drugom pismu od 15. listopada 1715. iznosi Silvestri i svoje mišljenje o Matijaševićevu Ovidiju. Tada je Silvestri slao Matijaševiću svog Juvenala (il mio Giuvenale), t. j. svoj štampani čuveni prijevod Juvenala na talijanski jezik. Pišući Matijaševiću, da se ne može odazvati njegovu pozivu da dođe u Vis kao njegov gost, kaže Silvestri: »Mjesto mene šaljem Vam svog Juvenala. Ja Vas molim, da ga primite kao zalog i kao iskrenog svjedoka odanosti, koju prema Vama gojim, i u znak živog sjećanja, koje imam za moje obaveze prema Vašem Časnom Gospodstvu za prijašnje i nove darove, koje ste mi učinili i lično i iz tolike udaljenosti. Ukoliko mi to uspije, mogu kazati, da je glavni poticaj, da ga izdam (Juvenala), došao od učtivih poziva, koji se nalaze u Vašim visokoučenim notama Vašem Ovidiju. Ja odajem priznanje Vašoj zasluzi, kojoj sve dugujem...«[9] Za svoga boravka u Veneciji ogledao se Matijašević i na pjesničkom polju; ispjevao je i izdao neke pjesme na latinskom jeziku.

Iste godine, 1704. ostavi Matijašević Veneciju i vrati se u svoj Vis. Možda ga je već tada počela mučiti bolest, na koju se često kasnije tužio. Bio je naime astmatičan, a bolovao je i od želuca. Vjerojatno je to i uzrok, da je on ostavio bučnu Veneciju i sklonio se u svoju mirnu i tihu domovinu, obogaćen velikim znanjem i iskustvom.

Sačuvalo nam se nekoliko pisama iz zadnje godine Matijaševićeva boravka u Veneciji, dva su upućena Grguru Sori u Split, jedno Stjepanu Karuziću u Vis, jedno Marku Mršiću u Nin. Sva su ta pisma pisana latinskim jezikom, a u svakom ima poneki podatak, koji je interesantan bilo za poznavanje tadašnjih prilika u Visu, Dalmaciji i Veneciji, bilo za poznavanje izvanredno interesantne ličnosti Matijaševića Karamanea.

Pismo pisano Stjepanu Karuziću, tada mladom subdjakonu u Visu, zapravo je odgovor na Karuzićevo pismo, koje je Matijaševiću donio u Veneciju neki Gariboldo, građanin Hvara, iz obitelji koja je bila sa-

[7] Ljubić Šime, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II., Rieka 1869., str. 416.
[8] Rukopis Karamaneovih spisa iz ostavštine Apolonija Zanelle cit. fol. 44.
[9] Cit. rukopis II. fol. 55.

gradila jednu vrlo lijepu kuću u Visu, koja i danas u dosta dobrom stanju postoji. U ovom pismu kaže Matijašević, da je taj Karuzić pohađao u Visu školu, koju je on, Matijašević, bio otvorio.[10]

Marko Mršić bio je kanonik u Ninu. On je bio pisao Matijaševiću hvaleći ga uvelike, napose pak njegove komentare Ovidijevih pjesama. Matijašević mu na to zahvaljuje i veseli se, što je primio jedan primjerak njegova Ovidija.[11]

Kudikamo su interesantnija pisma splitskom arcipretu Grguru Sori. Sore je do malo prije toga bio zajedno sa Matijaševićem dugo vremena u Veneciji, gdje su ne samo mnogo drugovali, nego i mnogo raspravljali o pjesništvu i nauci. U pismu pisanom 20. V. 1704. Grguru Sori, govori o njihovim zajedničkim šetnjama na Trgu sv. Marka i javlja mu, da se nada, da će poslije 1. rujna »časno iz ove bare ropstva izroniti«. On je već Venieru svoju namjeru kazao, jer ga mnoge stvari sile, da ode iz Venecije, ali ga je ovaj zadržavao moleći ga, da ostane dotle, dok on svom sinu ne nađe drugog učitelja.[12]

Još je interesantnije drugo pismo, koje je Matijašević 23. V. uputio Grguru Sori iz Venecije.[13] Na početku toga pisma, datiranog u Veneciji 23. svibnja (IX. Kal. Jun. MDCCIV.), a i na njegovu kraju napisao je Matijašević po nekoliko stihova hrvatskim jezikom i bosančicom. Početnim stihovima ispričava se on Sori, što mu piše latinski, a ne talijanski, a na kraju želi od njega, da mu piše iskreno, ovim riječima:

Takot stablo svakojako
Svej obilne dalo plode,
Napij meni, ne inako,
Nego s' vinom ti brez vode.

Inače u ovom pismu otvara Matijašević svu svoju veliku prijateljsku ljubav sa Grgurom Sorom i kaže, kako mu je poslije njegova odlaska iz Venecije »ovaj grad prepun svijeta postao pust«. Pored toga on je obolio i jedva je mogao da vrši svoju učiteljsku dužnost. U pismu moli on Soru, da pozdravi konta Marchija, s kojim je bio dobar prijatelj. Kad je pismo završio, došli su neki glasnici (nuntii) iz Hvara sa viješću, da je tamo umro jedan kanonik, i da bi se on primio kanonikata. Isto je tako i hvarski biskup Asperti pitao Matijaševića bi li se primio kanoničke časti. Ali je Matijašević to odbio smatrajući da na tu čast, koja je bila skopčana i sa prihodima, imaju pravo stariji, i da on ne bi htio da kao početnik oduzme prihode veteranima.

Matijašević je bio i ostao samo čovjek nauke i pjesme i materijalna ga pitanja nisu nimalo interesirala.

[10] Antonius Caramaneus Stephano Carausio S. D. – Issam: Spisi Matijaševića Karamanea, prije kod A. Zanelle u Visu, sada u Arheološkom muzeju (Biblioteka) u Splitu., Fol. D. E.

[11] Antonius Caramaneus Marco Mersio S. D. – Nonam (u rukopisu Radossijevom krivo Edonam.). Cit. rukopis na cit. mjestu. Fol. E, F.

[12] Antonius Caramaneus Gregorio Sorio S. D. cit. rukop. f. F, G, H.

[13] Antonius Caramaneus Gregorio Sorio S. D. – Aspalatum, cit. rkp. Fol. A–D r.

Matijašević je ostavio Veneciju 24. listopada i 27. listopada bio je u Visu. Iz Visa pisao je odmah Nikoli Venieru, opisujući mu ukratko svoj put, buru, koja ih je prisilila da skrenu u Ankonu, ali i odmah zatim pogodan vjetar, kojim su uplovili u višku luku. Pismo je pisano latinskim jezikom.[14]

U Visu gdje su živjela njegova braća, Matijašević je nastavio svoj naučni i književni posao, poučavao je mladež, i bavio se poljoprivredom[15] živeći skromno, i zalijetajući se od vremena do vremena u Hvar. Hvarski biskup, koji je uvelike poštovao Matijaševića, želio je, da ga ima u svom Kaptolu i da mu materijalno pomogne. U tu svrhu ponudi mu on ponovo kanoničko mjesto, ali Matijašević ne htjede da tu čast primi, jer bi se bio morao stalno nastaniti u Hvaru, a on je želio da živi u miru i za nauku.

Iz Visa bio je Matijašević Karamaneo u živom dopisivanju sa mnogim naučenjacima i ljudima, koji su se knjigom bavili, odnosno zanimali za pojedina naučna pitanja, tako i sa čuvenim osnivačem golemog djela »Illyricum Sacrum« jezuitom Filipom Ričeputijem. Kad je Ričeputi 1710. g. obilazio Dalmaciju radi sabiranja građe za »Illyricum Sacrum«, pisao je 8. svibnja 1710. dru Matijaševiću pismo, u kojem ističe njegovu ljubav za jezuitski red i njegovo znanje, pa kaže, da bi želio doći na Vis, da ga posjeti i da s njime razgovara o nekim stvarima, koje ga interesiraju.[16] Matijašević je odgovorio Ričeputiju, da će ga uvelike razveseliti, ako dođe kao njegov gost, iako zna, da ga ne će sa svojim malim znanjem moći zadovoljiti.[17] Ričeputi je, koji je poznavao već publicirane Matijaševićeve stvari, i čuo od Matijaševićevih znanaca da se on živo bavi historijskom naukom i istražuje prošlost Dalmacije, želio, da dobije podatke za svoje veliko djelo. Da li je Ričeputi doista i bio u Visu, nije nam poznato.[18]

[14] Antonius Caramaneus Nicolao Venerio S. A. D. – Cit. rkp. II. fol. H.

[15] Matijašević u pismu Ričeputiju, 1710.; Cit. rkp. II. fol. 272.

[16] Lettera del Padre Filippo Riceputi della Compagnia di Gesu al Signor Dr. Antonio Caramaneo. Cit. rkp. II. fol. 270 v., 271. r.

[17] Risposta del Signor Dr. Caramaneo al Padre Riceputi. Isti rkp. II. fol. 271, 272 r.

[18] Kako se radi o dopisivanju našeg Matijaševića sa jednim od najistaknutijih historičara svoga vremena, koji je osnivač djela važnog za cijelu našu domovinu, u kojem su obrađeni u osam velikih svezaka svi naši krajevi, donosim u originalu glavne pasuse iz te korespondencije Matijaševićeve sa Ričeputijem.

8. ožujka pisao je Ričeputi prvi Matijaševiću ovo pismo:

Mosso da repplicati impulsi del nostro Padre Ferricioli, dalla fama del suo raro sapere, a principalmente dal suo cordiale amore verso la Compagnia, dedicai a V S. Reverendissima l'ossequiosa mia servitù, e del Padre mio Compagno, e ne imploro il valevole patrocinio nella nostra permanenza in Dalmazia. Li tredici mesi, che ci sono, sono stato in continuo desiderio, ed attenzione di essere personalmente ad inchinarla, ma quando ho avuto il tempo, non ho avuta la libertà, e questa per le occupazioni mi è mancante, quando il tempo me la permeteva. Adesso però dispongo così le cose che intorno a Pasqua voglio essere a Lissa per un paro di giorni prima di scostarmi con un viaggio alquanto lontano, sol tanto, che V. S. Reverendissima me ne dia l'implorato consenso. A questa comparsa non mi obbliga solamente la neces-

Sačuvala su nam se iz ovog vremena Matijaševićeva pisma: Franji Radosiju u Hvar i istome u Split, opsežna korespondencija sa Don Lukom Kuljišem u Komiži, pismo o tome da li je griješnica Marija bila sestra Lazarova[19] Jurju Luksiju, »O domovini sv. Jerolima« u Hvar, odgovor na pismo splićanina rektora sjemeništa u Rovigu Jakova Drago, pisma prelatu Silvestriju u Rovigo, Nikoli Venieru u Veneciju, Bartolu Radossiju u Hvar, Vinku Radossiju u Hvar, jednom prijatelju u Hvar o nekim ceremonijalnim pitanjima, Jeremiji Lupisu u Hvar o nekom novcu, Hvarskom biskupu, odgovor na upite benediktinskog opata, našeg istaknutog pjesnika Ignjata Đorđića, pjesnika »Uzdaha Mandaljene pokornice«, odgovor kanoniku Salečiću o kaptolu sv. Anastazije pisao je Matijašević u Visu 28. listopada 1720. Njemu je još godine 1705. pisao Matijašević u Korčulu pismo o tome, da li je sv. Pavao poslije brodoloma dospio na naš Mljet ili na sredozemnu Maltu. U pismima upućenim splitskom arhipretu Sori tumačio je Matijašević razne stare natpise. Osim toga bio je on u dopisivanju, uvijek naučne prirode, sa »kontom« Fondrom iz Šibenika, koji je bio napisao spis »Osvojeni Čitluk«, zatim sa Nikolom Mikijelijem (Michieli) iz Trogira, koji je bio poznat u tadašnjoj Dalmaciji kao prijatelj literata. U pismima mladom svećeniku Borkoviću tumačio je Matijašević razne stare novce.

Živeći povučeno u Visu, koji tada nije bio u živoj vezi sa svijetom i u koji bi rijetko kada koja galija zašla, Matijašević je i dalje stajao u tijesnoj vezi sa tadašnjom literarnom i naučnom produkcijom i u dopisivanju sa mnogim literatima i ljudima nauke. Od vremena do vremena svraćao je on u Hvar, gdje je u Kaptolu bilo često mnogo ljudi velikog literarnog i naučnog znanja, a osim toga su u Hvar dolazili mle-

sita di render finalmente a un Padrone cosi benemerito il tributo del nostro ossequio, ma quella ancora di soggettare al riverito consiglio suo alcuni miei riflessi sopra il magior servizio di Dio, che vogliono maggior lume del mio. Attribuisca al suo amore questi atti umana confidenza, e promettendole la continua memoria della sua degna persona ne' miei sacrifici ... mi dedico per esserlo sempre.

Spalato 8. Marzo 1710. (Vidi bilj. 16.)

Na ovo Ričeputijevo pismo, puno hvale i priznanja, odgovorio je Matijašević odmah ističući, kako je previše hvale u tom pismu, te kad ne bi u njemu bio spomenut otac Feerricioli, »pod čijom sam disciplinom ja iz Visa neko vrijeme učio na Rijeci«, ne bi mogao vjerovati, da je njemu upućeno. Međutim, on smatra, da je neko Ričeputija krivo o njemu (Matijaševiću) uputio. »E che saper puo contenersi, ni chi e condannato dalla sfortuna istruzione di pochi ragazzi disaplicati, e agl'interessi di casa? Non nego, che una volta sognavo, com'Hesiodo in bicipiti Parnasso, ma sono stato necessitato a discendere in campagna all'essecuzione di precetti da lui cantati per l'agricoltura. Da questa ingenua confessione puo V. Reverenza argomentare, che per quel fine, il quale mi motiva, io non merito l'onore della sua visita. Sono bene imbevuto di quell'oracolo di Apollo, ossia iscrizione in Delfo di Chilone, se pur non fosse sentenza di Solone »gnothi seauton«. Se per sollevarsi dalle sue aplicazioni, volesse incommodarsi con tal viaggio, faro io le parti di affettuoso ospite, se non posso far quelle che V. Reverenza desiderava. Alla mancanza del lume che cerca, supplirò coll' abbondanza della buona volonta. Intendo, che il suo Padre Compagno mio condiscepolo in scola del Padre Molino; V. Reverenza mi favorisca riverirlo a mio nome; ê col raccomandarmi alle sue orazioni mi confesso.« (Vidi bilj. 17.)

[19] Cit. rkp. II. fol. 144. v. – 176. r.

tački plemići i svećenici, biskupi i pomorski oficiri. Hvarski knez, koji se svake dvije godine mijenjao, i kastelan, koji je stajao na čelu posade bili su uvijek članovi najodličnijih mletačkih patricijskih porodica, a notari intelektualci iz raznih mjesta Italije. Osim toga je Hvar bio centralna luka mletačke flote na Jadranu i u njegovoj je luci, naročito zimi, znala mletačka flota da po nekoliko mjeseci boravi, kako nam to prikazuje upravo jedna velika Matijaševićeva pjesma, koju je on ispjevao u čast zapovjednika mletačke flote na Jadranu Capella, koji je jednu zimu sa svojom flotom u hvarskoj luci proveo. Na taj način nije Karamaneo izgubio vezu sa literarnim i naučnim svijetom tadašnje Italije.

Hvarski biskup Rajmund de Aspertis, koga je Matijašević upoznao u Veneciji odmah poslije njegova imenovanja za hvarskog biskupa godine 1704., potomak jedne stare odlične bergamske porodice, visoko učeni dominikanac i dugo godina u sudu sv. Inkvizicije u Veneciji, uvelike je cijenio Matijaševića zbog njegove učenosti. Ovaj biskup je osnovao u Hvaru višu školu za buduće svećenike, u kojoj se učila filozofija i teologija i koju su polazili oni, koji su već svršili tada uobičajeni kvadrivij.

Da li je i Matijašević bio profesor u ovoj školi, nije nam poznato, ali je iz triju sačuvanih spisa u zbirci Matijaševićevih pisama očito, da je on bio vrlo blizu toj novoj školi. Jedan od tih spisa nosi naslov »Dedicatio assertionum philosophicarum cardinali Asti. – Anconam«. U toj posveti filozofskih postavki kardinalu Astiju kaže se, kako se u brizi za odgoj svećeničke mladeži za njim poveo i hvarski biskup Rajmund Asperti. To je tim ljepše, što njih dvojica hoće da podignu dvije »presjajne grčke kolonije«, jedan onu Sikulaca, drugi Parijaca. (Kolonija Sikulaca je Ankona, kolonija Parijaca Hvar). »On je odmah čim je postao biskupom, uzeo kao prvu svoju zadaću .... da, dovevši učitelje u svoj grad, potakne one nauke, koje će koristiti mlađim građanima, koje je Gospod pozvao u svoju službu, a nisu mogli da zbog nestašice učitelja njih dohvate...« Pisac kaže, da se on dao na filozofske nauke, koje prethode teološkim. Iz tih nauka on je iznio neke postavke, koje je njemu (t. j. kardinalu) posvetio.[20]

Druga je posveta upućena kardinalu ... koji je bio auditor nekog suda u Rimu. U njoj se kaže, kako je običaj, da oni, koji su se posvetili filozofskim naukama i u njima su toliko napredovali, da mogu da prosude u disputacijama, što je u njima pravo, a što krivo, običavaju izdati one teze, o kojima će javno raspravljati. »U toj namjeri ja Ti pružam ove rekao bih prvijence hvarske gimnazije (Pharensis gymnasij), kojoj je udario temelje presvijetli i prepoštovani D. Rajmund Asperti, naš biskup.« Moli ga, da primi ovu posvetu, on, koji je pun onih kreposti, »za koje se odgaja omladina hvarskog klera u ovoj školi, koja je nedavno otvorena.«[21]

[20] Dedicatio assertionum Philosophicarum Cardinali Asti. – Anconam. Rkp. cit. fol. I., K.

[21] Cardinali ... qui Auditor Camare fuit diu. – Romam – Rkp. cit. fol. K. v. L.

Treći je spis upravljen kardinalu Priolu u Rim. U tom se spisu ističe, kako je za »naš grad« (Civitati nostrae), t. j. Hvar, bila najveća sreća, što je postavljen za njegova biskupa D. Rajmund Asperti. Taj je preuzeo misao strica kardinalova Jerolima Priola, koji je bio hvarski biskup od 1676.–1699. g.,[22] da se u Hvaru otvori škola za filozofiju i teologiju i da se pozovu najučeniji ljudi, da dođu kao učitelji. Kad se to ostvarilo, »ja sam sa mnogim drugima, potaknut željom za filozofskim naukama, imao za učitelje one, koji su se odazvali biskupovu pozivu.« Što je naučio, vidjet će se iz javne obrane njegovih teza. On te teze njemu posvećuje. To je kao poklon »iz prvijenaca hvarske škole.«[23]

Četvrti je spis upućen »Biskupu Bergama«. Pisac posvećuje njemu svoje teze, koje će javno braniti. To čini, jer je on toliko zaslužan za odgoj svojih svećenika. To pak čini »po savjetu presvijetloga i prepoštovanoga gospodina Rajmunda Aspertija, biskupa ovoga grada, koji je ... ovdje otvorio filozofsku i teološku školu, u kojima pod vodstvom učitelja, koji svoju nauku presjajno u ovoj ustanovi predaju, mlađi iz klera u naobrazbi napreduju ...«[24]

Prednji su spisi uvršteni među spise Matijaševićeve i nema nikakve sumnje, da ih je on sastavio, što se vidi iz sjajnoga latinskoga jezika, kojim su pisani, ali i iz načina, na koji su napisani. No nikako nije moguće, da je u to vrijeme bio Matijašević još učenik, jer je Asperti postao biskupom tek godine 1704., kad su Matijaševiću bile već 44 godine i jer je već prije toga on bio profesor u Rovigu i Padovi. To su, bez sumnje posvete, koje je studentima nove škole u Hvaru sastavio Matijašević upućen vrlo dobro kako se to radi na školama, na kojima je on bio nastavnikom. Teško, da nije nadbiskup Asperti, koji je Matijaševiću nudio kanoničko mjesto u Kaptolu hvarskom, njemu ne samo ponudio profesuru na novoosnovanoj školi, nego, što je najvjerojatnije, i organizaciju same škole.

Nemamo, istina, nikakva datuma, kad su te posvete napisane. Terminus ante quem non je godina 1704. U posvetama se kaže, da je biskup Asperti osnovao hvarsku filozofsku i teološku školu odmah pošto je došao kao novi biskup u Hvar, najvjerojatnije 1705. ili 1706. godine. Između 1706. i 1709. godine mi o Matijaševiću ne doznajemo ništa. Možda je on tada bio u Hvaru kao profesor ili organizator nove škole.

Postoji i ta mogućnost, da je Matijašević te posvete sastavio ne za bilo kojeg slušača ove škole, nego upravo za svoga kasnijeg prijatelja Franju Radossija. Ali Franjo Radossio nije bio svećenik, i Matijašević ga nikada ne titulira naslovom »don«, nego »conte«, a nova je škola bila osnovana za višu naobrazbu mlađega klera.

Da bi netko iz Hvara, osim Radossija, bio zamolio Matijaševića na Visu, da im te posvete sastavi, teško je pretpostaviti, kad znamo, da se

[22] Farlati, Illyr. Sacr. IV. 277.
[23] Cardinali Priolo. – Roman – Cit. rkp. fol. L. v., M.
[24] Episcopo Bergomi; cit. rkp. fol. M. v. N., O.

hvarski Kaptol toga vremena sastojao od dvanaest kanonika, koji su svi svršili teološke studije, a među njima bilo je uvijek i visoko učenih doktora vještih latinskom jeziku.

Još za svog prvog boravka u Padovi ispjevao je i štampao Matijašević nekoliko ovećih pjesama na latinskom jeziku, od kojih spominjemo: 1. »In Budae a Turcarum Tyrannide Libertatem Assertore Invictissimo Leopoldo – Carmen ab. Ant. Matthiassevio Caramaneo Dalmata Hisseo, Patavii MDCLXXXVI, Typis Io. Bapt. Pasquati« – Sup. perm.; 2. »Nauplia per illustrissimum atque excellentissimum Franciscum Maurocenum equitem etc. – Antonii Matthiassaevii Caramanaei Dalmatae Issaei, Patavii 1686«;[25] 3. »Hortus adm. R. P. Sac. Sac. Theol. Mag. Jacobi Salomonis e Colonia Cretensi ab Ant. Matthiassaevio alias Caramaneo Dalmata Hissaeo descriptus.«

Osim tih pjesmotvora ispjevao je Matijašević za ovog svog boravka u Padovi i Veneciji još nekoliko njih, koji su nam se sačuvali i u prijepisu Radossija iz 1712. godine, dakle još za Karamaneova života, kao »Antonij Mathiascaevii C^i D^ae Hissaei Hypothyposis statuae aeneae equestris Patauii ad D. Antonij – vulgo Gattamelà« datirano u Padovi 1. III. 1687., – štampano u Padovi u tiskari Petri M. Framb. Ovu je pjesmu posvetio Matijašević dubrovačkom plemiću Ivanu Sorkočeviću. – »Castro Novo per ill. atque excell. D. Hieronymum Cornelium veneti exercitus in Dalmatiam imperatorem expugnato – Carmen Ant. Matthiascaevii Caramanaei Dalmatae Issaei I. U. D.«, datirano u Veneciji 1687 –; štampano u Veneciji »apud Io: Franciscum Valvasensem«. Pjesmu je autor posvetio Katarinu Korneliju, sinu Jerolimovu. Ovaj Katarin Kornelije (Cornaro) bio je tada još dječak.

U vrijeme drugog Karamaneova boravka u Veneciji ide njegova pjesma »Epistola ad Marcum Mersium«, datirana u Veneciji 24. lipnja 1704.

Osim ovih sačuvalo nam se u prijepisu Radossijevu nekoliko lijepih povećih pjesama, koje ne možemo točno datirati po vremenu njihova postanka, ali neke možemo približno, jer ih je prepisao Radossio i uz njih metnuo datum prijepisa. Takva je pjesma: »Viridarium illustrissimi Excellentissimi D. D. Ioanis Francisci Mauroceni Patricij et Senatoris Veneti quod est Patavij ad Divi Maximi-Descriptum ab Antonio Mattiassaevio Caramaneo dalmata issensi; Issae per Franciscum Radossium Superiorum Permissu ac Privilegio 1710.«

Drugi su Matijaševićevi spisi: »Locus dictus vulgo Pogliza«, »Sacellum D. Antonii Patauij ab Ant. Caramaneo Dalm. per. Franc. Radossium, 1712« – »Ferocia Turcarum per Christianos compressa, 1716«. – »Ludos appetentibus Bacchanalibus ab Illmo atque Excel^mo Dno Dno Marino Capello classis Adriatici sinus Praefecto, Phari hiemante Antonius Caramaneus cum huc peregre advenisse demiratus hoc cecinit,

[25] Ove sam dvije pjesme našao u rukopisu g. 1938. Međutim su one pronađene i štampane. Objavio ih je Bacotich u članku »Di due opuscoli a stampa poco conosciuti dell'abate Antonio Caramaneo Mattiasevi di Lissa (1658–1721) u Archivio storico per la Dalmazia, Anno III. vol. IV. Fasc. 23, Roma 1928, str. 229 ss.

(Per Fr. Rados. 1712.)« Ova je posljednja pjesma od osobitog interesa i za opće kulturno stanje na našem primorju. U njoj je Matijašević Karamaneo, koji se u vrijeme boravka spomenutog zapovjednika mletačke jadranske ratne mornarice u Hvaru – o. god. 1690. – našao tamo, opisao svečanosti, koje su te zime u Hvaru priredene, i među ostalim hvarski teatar. Pjesma je ispjevana u latinskim heksametrima. U jednoj napomeni toj pjesmi kaže pjesnik: »Prikazivale su se dva puta pastirske ljubavi Arkadije od Pastor Fida. Mislim, da je to učinjeno, da se razvesele Hvarani, koji se hvale, da potječu od Arkađana«.[26] Spominjemo i pjesme: »Ulyssippo civitas caputque Lusitaniae«, zatim »Introducitur Patavina civitas«, obje prepisane 1714. od Franje Radossija, »Laus musicae«, prepisana od Radossija 1711.; »Sacellum Divi Antonij Patavij in tempo eiusdem«, prepisana od Radossija 1712.; »Raptus Helenae novo quondam pingendi genere expressus im museo comitis Camilli de Silvestris Patricij Rhodigini descriptus ab Antonio Matthiassevio Caramaneo Dalmata Issaeo«, prepisana od Radossija 1711., ali nastala bez sumnje još za Matijaševićeva boravka u Rovigu; »Melos ad Michaelem Condopidi Marcellum«.

Vrijedne su njegove »Epistolae philologicae in quosdam nummos et quaedam marmora litterata Dalmatiae.«[27]

Još ćemo navesti neke Matijaševićeve spise u rukopisu: »Olyvetum in insula Solynta«, »Autumni descriptio«, »Leonidas rex Spartanorum«, »Hyems«, »In sacerdote Sovichio carmen«, »Distici in lodo di Marc'Antonio Smaievich«, »Due descrizioni dell'origine di Lesignani«, »In auspicatissimas nuptias Illustrissimi ac eccellentissimi D. D. Nicolai Venerii et illustrissimae ac eccelentissimae D^ae D^ae Albae Iustininae epithalamion Antonii Caramanei. (Per Fr. Rados.)« Iako sam našao dosada samo rukopisni primjerak ove pjesme načinjen od Franje Radossija, smatram da je nesumnjivo ta pjesma bila štampana, jer su takvi sastavci u Matijaševićevo vrijeme bili redovito i štampani.

Matijašević je uvijek podržavao prijateljske veze s raznim ljudima nauke i pjesništva ne samo u Veneciji, Padovi i Rovigu, nego i s onima u Dalmaciji, kojih istina nije bilo mnogo istaknutih, ali ih je bilo dosta, koji nisu pisali učene rasprave, nego su voljeli da se bave knjigom prema svojim mogućnostima i prema svom znanju.

Po svom povratku u Vis Matijašević je ponovno poučavao mlade ljude, između kojih se istaknuo Franjo Radossio (Radoš), koji je počevši od 1712. prepisao mnoge Matijaševićeve pjesme i spise i koga je Matijašević uspio odgojiti napose u historiografiji, da nam je ostavio jedan vrlo dobro sređeni spis o antičkoj Issi prema predavanjima i spisima samog Matijaševića. Kad se Franjo Radossio stalno zadržavao kod svojih roditelja u Hvaru i samo povremeno dolazio u Vis, počeo

[26] Ova se napomena nalazi u rukopisu napisanom od F. R. Radossija kod P. Zanella u Visu. U rukopisu u biblioteci hvarskog Kaptola, koji sam ja prije upotrebio, te napomene nema. (v. Hvar, Beograd 1924, str. 185, 186.)

[27] Ljubić, Dizionario st. 75.

je Matijašević s njime korespondenciju, koja je trajala od lipnja 1714. g. pa sve do listopada 1719. godine. Od lipnja 1714. pa sve do 16. kolovoza 1717. godine piše Matijašević Franji stalno u Hvar, a ovaj njemu u Vis, a od 24. rujna 1717. godine, kad se Franjo Radossio nalazio u Splitu, u Split.

Prva su pisma, (njih 14) pisana latinskim, a kasnije talijanskim jezikom, a često su dodane i hrvatske rečenice pisane uvijek bosančicom, a ima i latinskih i talijanskih rečenica ili riječi, koje su bosančicom pisane. U svojim prvim pismima često upućuje Matijašević Franju Radossija u latinsku gramatiku, ali je sve to često protkano opisivanjem događaja iz njihova svakodnevnog života. Tako u svom pismu od 9. srpnja 1714. opisuje Matijašević, kako su u Vis došli neki »artisti«, i govori o njihovim majstorijama, a onda odmah zatim potiče svoga bivšeg učenika na izučavanje latinske gramatike.[28] U idućem pismu, sve u klasičnom stilu, pisanom 13. srpnja 1714., zahvaljuje Matijašević Franji na zubacu, koji mu je iz Hvara poslao njegov otac. Zahvaljuje mu tim više, što odavna nije mislio na tako sjajno jelo. »Jedva vjerujem – piše Matijašević – da se igdje na svijetu nalazi neko mjesto, koje toliko oskudijeva u jelima (kao Vis), a napose ove godine, kad vrlo često ne možemo vidjeti ni h e l l u l l a s na prodaju, a nema ništa ni u mesnici ni u ribarnici. Zbog toga sam vrlo često prisiljen provoditi umjereniji život od starih Pitagorovaca, koje je, jer su škrto živjeli, jedino vrt obilno hranio.«[29]

Matijaševićeva su pisma vrlo interesantna, i on očito i nastoji, da to budu. Tako dok u jednom pismu (1. IX. 1714.) opisuje, kako je pokvario želudac, u istom tom pismu govori o fizici i dijalektici, o rimskim božicama Augeroni i Volupiji, koje je čuveni Calepino spojio u jednu, a zapravo su dvije. Pritom daje on svom učeniku u Hvaru literaturu za to pitanje: Solinusa, Makrobija, Plinija, Augustina, Varona i dr. i preporučuje mu, da ponese sobom kad dođe u Vis, »Froissardum historicum Galum«.[30]

U Visu živi Matijašević životom svoga mjesta i prati sve, pa i sitne događaje. On prima tamo iz Hvara od Franje Radossija limune, a šalje mu za uzvrat »alcune teghe di fave« domaći grašak, i dvadeset artičoka.[31] To je bilo 25. svibnja 1715. Iduće godine 1716. šalje 29. svibnja Radossiju šezdeset artičoka i nekoliko teghe boba, jer je čuo, da u Hvaru nema ništa. Malo zatim primio je od Franje 10. srpnja 1716. dvije boce vina. Iduće godine 28. travnja zahvaljuje Franji za poslane mu slatkiše (savoiarri), jabuke i »kraljičinu vodicu« (acqua della regina), što mu je Franjo poslao za poboljšanje njegove bolesti (astme), a 8. lipnja 1717. za poslano meso.[32]

[28] Cit. rkp. fol. 3 v, 4 r.

[29] Cit. rkp. 5 v, 6 r.

[30] Ib. fol. 14, 15.

[31] Ib. fol. 30 r., v.

[32] Cit. rkp. fol. 75 r., fol. 100, fol. 116.

Franjo Radossio šalje Matijaševiću ponekad duhana u listu i burmuta, što ga je uvijek naročito veselilo, i iz Hvara[33] i kasnije iz Splita.

Na Visu je vladala stalno nestašica papira, i on se u svojim pismima Franji često tuži na tu nestašicu. Franjo Radossio šalje mu iz Hvara papira i g. 1716. i 1717.

Pored spomenutog nalazi se u Matijaševićevim pismima i drugih interesantnih pojedinosti i sitnica, koje nam pokazuju tadašnji svakodnevni život, u kojem se on kreće, iako se mnogo i ne kreće među masom.

Za vrijeme njegova boravka na Visu planuo je novi rat između Venecije i Turske (1714–1718), u kome je Venecija ponovo bila u savezu s papom i Habsburgovcima. Još prije nego je rat planuo, govorilo se da će do rata doći, te se širila zajedno s tom viješću i bojazan od gusara.

Iz svoga maloga Visa, nasred Jadranskoga mora, prati Matijašević ratne događaje. Vijesti, koje do njega dopiru, sve su odreda nesigurne, donose ih mornari na malim lađama iz Splita ili Hvara, ponekad koja mletačka ratna lađa, ponekad koja senjska, ili prijatelji iz Hvara pišu o onome, što su čuli. Vijest, koja krene iz Beča ili Venecije, dopre do Visa iznakažena, pretjeruju se pobjede i porazi, raste broj potopljenih neprijateljskih lađa, a to stvara sve veći strah i katkada paniku. Sve mi to vidimo iz pisama, koje Matijašević piše i šalje svom nekadašnjem učeniku, a tada prijatelju mladom Franji Radossiju. Najviše se boji, da će ulcinjski gusari napasti Vis. On te gusare i opisuje kao grabežljive i lukave neprijatelje, spremne radi pljačke i poginuti. Matijašević odmah na početku rata sumnja u dovoljnu spremnost mletačke mornarice, koja je, prema njegovu mišljenju u usporedbi s turskom preslaba. Boji se, da Venecija nema dovoljno vojske ni za obranu svojih gradova. Kaže da je toliko uplašen, da nema ni snage, da odgovori na pisma. Strah ga je da će zbog poziva generalnog providura, da se pošalju mladići na rad na Neretvu i veslači za galije, ostati otoci bez obrane. To pismo, koje je pisano u proljeću 1715. godine Matijašević završava s nekoliko rečenica na hrvatskom jeziku, pisanih bosančicom.[34]

U pismu od 8. svibnja 1715. piše Matijašević o pobjedi zapovjednika Jadranskoga mora nad gusarima, o kojoj mu je potanko pisao Radossio. Međutim on ne vjeruje, da je ta pobjeda bila tolika, kako se opisuje. Njega naročito interesira, da li će car obnoviti stari savez protiv Turaka s Venecijom, i koji će stav zauzeti Francuska i Britanija.[35]

Franjo Radossio šalje ponekad Matijaševiću iz Hvara neke »listove« (fogli). Tako mu je poslao i »list iz Beča od 11. svibnja«. Tako je Matijašević doznao za bitku kod Pančeva. O tom piše on Franji 21. lipnja. Kako u pismu, koje mu je prije toga pisao 12. lipnja, govori, da se u Visu širi glas, da je došlo do sukoba između Nijemaca i Turaka, ali

[33] Rkp. cit. fol. 95, 96.
[34] Antonius Caramaneus Francisco Radossio S. A. D. Cit. rkp. fol. 19–21.
[35] Ibid. fol. 21–22 r.

ne spominje taj bečki »list«,[36] poslao mu ga je Franjo poslije 12. lipnja. Prema tome je Matijašević sa sigurnošću nešto doznao o bici kod Pančeva više nego mjesec dana kasnije, pošto se ona zbila.

Matijaševića interesiraju sve te vijesti, koje dolaze izdaleka, ali njega najviše interesira ono, što se zbiva na Jadranskom moru, jer je njegov Vis stalno otvoren napadajima gusara. 12. veljače 1715. pisao je on Franji Radossiju, da je jako uzrujan zbog »dolaska gusara, za koje se čuje da su ušli u ove vode«. Bili su to ulcinjski gusari. Strah od gusara toliko ga je obuzeo, da ga je prisilio da misli na barbare i da latinski zaboravi. Čulo se, da su se gusari iskrcali u luku »Zakamičje« (ovu riječ ispisuje bosančicom). Poslije teške noći provedene u strahu došla je vijest iz Komiže »od prokuraturih k sucu« (pisano bosančicom) o noćnom iskrcavanju gusara iz lađe na kopno, odakle su krenuli prema izvoru »Dragovoda«, ali su ih domaći odbili. Tada se očekivalo, da će ući u višku luku. Tu su vijest čuli u Visu pred noć. Sav u strahu čuo je Matijašević, kako zvono zvoni i zove na oružje. Istovremeno čulo se i pucanje iz pušaka. Kad je doznao za uzrok tome, zatvori se u kuću i spremi na eventualan bijeg. Cijele noći u strahu Matijašević, koji je, kako se čini, bio velika kukavica, stvorio je odluku, da ostavi Vis i da se preseli u Veneciju, gdje će biti od takvih iznenađenja siguran. Ali se bojao, da gusari ne napadnu na putu lađu, kojom bi se on vozio. Međutim se ujutru ustanovilo, da u Vis gusari nisu dolazili, i da je toliku buku izazvao prolom oblaka nad Visom.[37]

Taj strah od gusara nije ostavio Matijaševića ni 1716. On i tada stalno prati ratne događaje i njegova su pisma Radossiju uvijek njima prožeta. Tako se on u pismu 20. svibnja 1716. g. veseli vijesti, da su savezu protiv Turaka pristupile i Poljska i Rusija.[38]

Ali strah od gusara Matijaševića ne ostavlja, iako on i dalje marljivo radi i bavi se antičkim problemima. U svojim pismima on ispravlja Franjine stihove i stil, naročito latinski, ali su mu gusari stalno pred očima, napose u svibnju, kad u pismu od 1. lipnja spominje čak 10 ulcinjskih galija, za koje želi da budu spaljene, »kao one prošle godine«.[39]

Vijesti, koje stižu od Matijaševića, govorile su, u svibnju 1716. g., da su carevci izvojevali jednu znatnu pobjedu kod Beograda,[40] (1. lipnja 1717.). Godinu dana zatim, da Venecija namjerava upasti u Albaniju,[41] gdje će je pomagati albanski kršćani, da »steknu svoju slobodu pomoću naše vojske« (28. lipnja 1717.). Ali njega su najviše interesirale vijesti o situaciji na moru, jer je ta bila ipak za njega, koji je živio u Visu gotovo na samoj obali, gdje se nalazila njegova kuća, od najvećeg interesa. Takvu je jednu vijest primio u srpnju 1717. g.

[36] Cit. rkp. fol. 31, 32.
[37] Cit. rkp. fol. 16–19.
[38] Ibid. fol. 62 v. 63 r.
[39] Cit. rkp. fol. 64–66.
[40] Ibid. fol. 66 v.
[41] Ibid. fol. 125.

Preko vlasnika jedne lađe, koja je gotovo redovito saobraćala između Visa i Hvara, nekog Mladinea, doznao je on neke novosti, koje mu je Franjo saopćavao, i pisao mu, da je to glas, koji kola među većinom, i to među onima, koji se lako ne zanose. Međutim je on doznao od nekih Bračana, da je mletačka flota napala tako snažno tursku, da je potopila nekoliko »sultana« i prisilila ostale, da se povuku. On međutim, u to ne vjeruje i kaže, da su to samo sanje. Krstarenje mletačkog zapovjednika flote Flanginija pred Dardanelima ne ugrožava glavni grad, koji mora da je dobro opskrbljen namirnicama, jer bi inače već Turci u Carigradu naredili svom komandantu, da otvori put lađama, koje te namirnice donose. Matijašević ne vjeruje u spomenute vijesti i smatra ih pretjeranima.[42]

Tek kad mu je Radossio poslao izvještaj kapetana galeaca Capella vladi u Veneciju o posljednjoj bici na moru, koja se na vidiku Monte Santa vodila 16. lipnja od 16 do 22 sata i u kojoj je pogođen iz puške i zapovjednik Flangini, Matijašević vjeruje u izvještaj. Prije toga borba se vodila pred Dardanelima, a počela je 10. lipnja, kad je turska mornarica izašla iz Dardanela, da napadne mletačku, koja je tamo još 8. lipnja bila doplovila. Međutim, do prvog je sukoba došlo 12. lipnja, kad su napali Turci uveče u 21 sat i pri mjesečevu svijetlu vodila se borba do 3 sata u noći. Sutradan, 13 lipnja bitka se ponovila. Mlečani su bili jači, i Turci se povukoše na Tenedos, a Mlečani odjedriše put rta Matapana, a da nisu izgubili nijedne lađe.[43] Gdje se nalazio ovaj Monte Santo, nije moguće točno odrediti, ali je to bio vjerojatno Athos, koji se grčki nazivao i zove se i danas Hagion Oros (Sveta Gora).

Međutim su prispjele u Vis dvije lađe, kojih su mornari pripovjedali, da je došlo do sukoba između jedne turske i jedne mletačke flote u arhipelagu. Mletačka je flota bila pojačana lađama saveznika. »Pripovijest nosi na sebi – prema mom mišljenju – neko naličje istine«. Taj se sukob navodno zbio poslije prednjih. Turska je flota bila uništena, a saveznici su izgubili šest lađa: dvije mletačke, dvije malteške i dvije portugalske.[44]

Vijesti o ratu stizale su spomenutim putovima do Matijaševića, kojima on ponajviše ne vjeruje, jer govore gotovo uvijek o kršćanskim pobjedama, u kojima je propalo mnogo turskog brodovlja, a kršćanske su lađe ostale sačuvane. To on pripisuje sve samo pukim željama.[45]

Kad se Franjo Radossio nastanio u Splitu, nastavila se između njih vrlo učena korespondencija, ali vijesti o ratu uvijek ih interesiraju i jedan drugome ih saopćava.

Konačno godine 1718. u lipnju saopćava Radossio iz Splita Matijaševiću, da su preliminari mira utvrđeni i šalje mu prijepis tih preliminara, čemu se on u svom pismu od 26. lipnja uveliko raduje.

[42] Pisma Matijaševića Franji Radossiju od 28. lipnja i 31. lipnja 1717. Cit. rkp. 126, 127.
[43] Pismo Matijaševića dd 4. agosto 1717. Cit. rkp. fol. 129, 130.
[44] Pismo Matijaševićevo od 8. kolovoza 1717. Cit. rkp. fol. 131, 132.
[45] Ibid. fol. 133, 139.

Pored rata Matijaševića interesira uvijek nauka i književnost. Inače, iako on ponekad spominje, kako se bavi i poljoprivredom, to iz njegovih pisama naročito ne izlazi. Njega interesiraju kudikamo više ruševine stare Isse nego prihodi pojedine godine. On o urodu polja uopće i ne govori, a o ribarstvu, koje je i u njegovo doba bilo i na Visu i u samome Visu uveliko razvijeno, isto tako šuti. Za njega kao da ne postoji taj radni narod, kojemu je on neko vrijeme bio župnik. On piše Radossiju usred ribarske sezone, gdje je bilo i dana velikog ribolova, a i vremena, kad se riba nije pojavljivala, što je sve utjecalo uvelike na život njegovih sumještana, ali nikada on o tome u svojim pismima ne govori.

Mi smo iznijeli nešto, što smo mogli da izvučemo iz njegovih vrlo učenih pisama, iz čega doznajemo o prilikama na ovom otoku za vrijeme rata, a slično je bilo i na drugim otocima. Međutim je sve to premalo, a da bismo upoznali tadašnji dnevni život na njemu. Kudikamo više doznajemo iz raznih dokumenata, koji nam pokazuju život i radne uvjete ribara, u prvom redu u Komiži, a onda u Visu.[46] Ali se tome ne treba čuditi. Ne samo Matijašević, nego ni drugi pisci toga vremena nisu se osvrtali na dnevne nevolje seljaka, zanatlija i radnika uopće, a ni na produkciona sredstva u vezi s njihovim radom. To će se dogoditi u Dalmaciji ponešto tek krajem XVIII. stoljeća. I Matijašević i drugi gladili su samo svoje stihove i svoje sastavke, tražeći što točniju i savršeniju formu. Savršen latinski jezik u njegovim sastavcima interesirao je Matijaševića kudikamo više od što boljeg obrađivanja njegovih vinograda. To isto vrijedi za njegove učene suvremenike u cijeloj Dalmaciji.

Matijaševića je naročito interesirala stara povijest i njegova rodnog otoka i Dalmacije. Iz toga područja on sam nije ništa publicirao, ali je u nekoliko pisama iznio svoje rasprave o raznim povijesnim pitanjima, naročito o onima iz starog vijeka i prvih kršćanskih stoljeća. Te su rasprave bile o Liburnima, o Issi, o starom Hvaru, o domovini sv. Jerolima, o starój Korčuli, o kaptolu sv. Anastasije, o Tomi Arhiđakonu, o rušenju Salone od strane Gota, o djelima Dionovim, o ređenju biskupa, o dvjema Marijama, o brodolomu apostola Pavla, da li je poslije njega dospio na Mljet ili Maltu. Pritom voli Matijašević najviše formu dijaloga, t. j. pisma i odgovore na pisma.

Njegovo raspravljanje i njegovi zaključci o povijesti stare Isse nalaze se razasuti u raznim pismima, i to: u pismu kontu Camillu Silvestriju u Rovigu,[47] pisanom 30. ožujka 1716., korčulanskom kanoniku Jakovu Salečiću u pismu 11. srpnja 1716,[48] u pismu Jurju Radossiju u Hvar 3. lipnja 1717.,[49] Gosp. N. N.[50] Iako ta pisma nisu bila namije-

[46] Vidi moju »Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskog mora«, I. Otoci Vis i Hvar, Zagreb, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 4, Zagreb 1953.

[47] Risposta del signor Dr. Caramaneo al signor Co: Camillo Silvestri; cit. rkp. fol. 56 v., 57–62.

[48] Al signor D. Giacomo Salecich canonico di Corzola – cit. rkp. fol. 82–91.

[49] Al signor Co. Georgio Radossio – Lesina – cit. rkp. fol. 102–116.

[50] Al Signor N. N. Di Lissa e di Lesina – cit. rkp. fol. 255–262.

njena širokoj publici ni za štampu, ona su bila pisana s velikom akribijom i s dubokim poznavanjem klasične i kasnije literature. Tako je Matijašević i mogao postaviti jednu zaokruženu sliku stare Isse, koja ma da ne odgovara našim današnjim shvaćanjima, jer se bazira gotovo isključivo na pričama i jer više odiše učenošću tadašnjeg vremena, nego stvarnošću, Matijašević je pokupio vijesti o Liburnima i njih razradio i složio. On vidi u Pelazgima oceve Liburna. On uzima, da su djeca Amazonki pod vodstvom Liburna došli na Jadransko more. Oni su se naselili na Visu, pa na Hvaru i t. d. Za nas su sve to danas interesantne priče, ali u te priče vjeruje Stanić, koji je parafrazirao Matijaševićeve izvode u svom spisu »Studi storico-critici sopra l'isola e l'antica città di Lissa (Issa)«, koja je štampana u Zadru 1864. g. i preštampana u Archivio storico per la Dalmazia, I. i II., Roma 1926. i 1927. One se nalaze uz neke promjene i u jednoj povijesti Dalmacije, koja je izašla prije dvadesetak godina i nema naučne vrijednosti. Matijaševićevo shvaćanje, makar ne odgovara stvarnoj povijesti, temeljeno je na vlastitom istraživanju, i ono je – prema ondašnjem stanju nauke – na tadašnjoj naučnoj visini. Za nas ima vrijednosti utoliko, što je Matijašević pokupio mnogobrojne podatke za koje je mislio da rješavaju postavljen zadatak.

Živeći povučeno u Visu, Matijašević je ostao stalno u kontaktu s onovremenim naučnim svijetom, koji se bavio poviješću, pjesništvom i arheologijom. Mi možemo čak kazati, da je on, što se arheologije tiče, bio u Dalmaciji glavna ličnost. Godine 1713. 25. svibnja šalje Matijašević arcipretu Sori u Split prijepis jednog latinskog natpisa, koji se nalazio u crkvi dominikanaca u Visu. Taj je natpis tumačio Sori Matijašević izvanrednom erudicijom i akribijom, koja odaje čovjeka vrlo dobro upućena u tadašnji numizmatički metod.[51]

Na kraju svog pisma, u kojem je iznio svoju raspravu o tom natpisu, molio je Matijašević Soru: »Ako biste Vi imali neku osobu vještu, koja bi pošla u Trogir, molim Vas, da joj preporučite, da prepiše natpis, koji se nalazi u dvorištu gosp. Buffalisa.«

Dopisivanje između korčulanskog kanonika Salečića i Karamanea pokazuje nam, kako je ovaj posljednji stalno ostao najistaknutija ličnost u Dalmaciji, koja se arheologijom bavila. Već je prije Salečić molio Matijaševića za neke upute u arheološkim pitanjima. To nam se pismo kao i odgovor Matijaševićev na nj, nije sačuvalo.

U svom pismu od 26. juna 1717. don Jakov Salečić obraća se ponovo Matijaševiću s nekim pitanjima u vezi s raznim nalazima na Korčuli, a napose ga moli, da mu rastumači jedan natpis, koji se nalazio blizu crkve fratara na otočiću. Istovremeno šalje Salečić Matijaševiću i jedan prijepis nekog natpisa, koji se nalazio na trgu u Kotoru, a koji je on prepisao, kad je tamo bio.[52]

[51] Al Signor Arciprete Sore – Spalato; Rkp. cit. fol. 276 r. – 284 r.

[52] Lettera del Signor D. Giacomo Salecich Canonico di Curzola al Signor Dr. D. Antonio Caramaneo; Rkp. cit. fol. 231 v. – 233 v.

Odgovor Karamaneov[53] na pismo Salečićevo odaje čovjeka, koji je savršeno vladao tadašnjim arheološkim znanjem, a u isto vrijeme i učitelja, koji stoji visoko nad onima, koji mu se obraćaju. Matijašević zapaža sasvim dobro, kako grobovi na Korčuli, o kojima mu je pisao Salečić, koji se nalaze na vrhovima bregova, ne pripadaju ni Grcima ni Rimljanima, koji su ih većinom gradili uz javne ceste. To onda Matijašević dokazuje citatima iz pisaca. To je vrijeme, kad se još uopće nije ni pomišljalo na prethistorijske spomenike, nego se sve dovodilo u vezu s onim, o čemu se nešto u literaturi nalazilo. Tako i on, da rastumači, kome su te gomile na brdima mogle pripadati, uzima za dokaz Isidora, Vergilija, Seksta Aurelija Viktora, Servija, Bibliju. On smatra, da su pokapanje na vrhuncima bregova donijeli u naše strane Feničani, a i samo ime Korčule dovodi on u vezu sa sirskom riječju Karkar. Konačno zaključuje, da su Sirijci bili prvi, koji su zauzeli Korčulu. To onda proširuje dalje, za što mu služe i Herodot i Diodor, i Eustatije, i Dionizije Perieget. Da su Feničani, koje on identificira sa Sirijcima, bili prvi, koji su naselili Korčulu, po Matijaševićevu mišljenju, potvrđuje i natpis s nepoznatim pismenima. Iza njih došli su Knidijci.[54]

U istom pismu tumačio je Matijašević i kotorski natpis, koji mu je u prijepisu dostavio Salečić.

U idućem je pismu 22. III. god. 1719. Salečić poslao Matijaševiću u prijepisu onaj nečitljivi natpis. Taj se natpis nalazio uklesan u živoj stijeni do neke Gradine.[55]

Na ovo pismo nije Salečić dobivao odgovora. Tada je on 9. listopada 1720. g. pisao Matijaševiću, da su »gotovo dvije godine, što mu je poslao pismo sa prijepisom nepoznatih pismena ili cifara«, ali odgovora nije dobio. U ovom pismu pita što misli o jednom pismu pape Inocentija pisanom g. 340., da li je ono pisano zadarskom Kaptolu.

Matijašević mu je odgovorio odmah, još 28 listopada jednom učenom raspravom o tom pitanju. Priznao mu je, da je primio ono pismo, u kom ga je molio, da mu protumači nepoznata pismena, ali se nije na to ni ovog puta osvrnuo.[56]

O antičkim novcima govori i raspravlja Matijašević u više navrata. Tako u pismu Franji Radossiju u Split od 5. listopada 1718., u kom mu tumači jedan poslani rimski novac,[57] zatim u pismu Vinku Radossiju u Hvar od 29. XI. 1720.,[58] u pismu od 15. prosinca 1719. Jeremiji Lupi (Vukašinoviću) u Hvar,[59] 10. prosinca 1720. D. Bartolu Radossiju u Hvar.[60] U jednoj raspravici raspravlja Matijašević o starim isejskim

[53] Risposta del Signor Dr. Antonio Caramaneo al Signor Canonico D. Giacomo Salecich; Cit. rkp. fol. 233 v.–242 r.
[54] Cit. rkp. fol. 238 r.
[55] Cit. rkp. fol. 242 v., 243 r. v., 244 r. v.
[56] Cit. rkp. fol. 245 ss.
[57] Cit. rkp. fol. 179 v, 180 r.
[58] Cit. rkp. fol. 219, v.
[59] Cit. rkp. 217 v, 218 r., v.,
[60] Cit. rkp. I. br. 67.

novcima,[61] a u svojoj korespondenciji o staroj Issi iskorišćuje i numizmatički materijal. Napose raspravlja Matijašević o jednom natpisu, koji se nalazio u Zadru na uglu vrta ninskog Kaptola na trgu kaštela.[62]

Drugi jedan natpis iz Zadra poslao mu je u prijepisu konte Fondra, a Matijašević ga potanko i opširno analizira.[63]

Napose raspravlja Matijašević o jednom natpisu iz Perasta, koji mu je u prijepisu poslao Luka Matošević, a koji je prije toga publicirao Lucius. Matijašević opaža nedostatke u prvom i drugom čitanju i iznosi svoje čitanje, koje opširno obrazlaže.[64]

1. srpnja 1720. uzima u razmatranje natpis, koji mu je u prijepisu bio poslao Nikola Michieli iz Trogira. Taj nadgrobni natpis tumači Matijašević i ističe, da to čini »s više pažnje sada, kad se nalazim blizu groba, a što nisam učinio onda, kada sam imao čast primiti ga. Bliza smrt mi rasvjetljuje um kao labudima glas«. Od te rasprave sačuvao nam se samo početak. Vjerojatno se ostalo izgubilo, a najvjerojatnije je, da je prepisivač to ostavio da kasnije prepiše, a onda to nije učinio jer je posljednja rečenica prekinuta, a iza toga slijedi 9 praznih strana.[65]

Matijašević je, kako se iz prednjega vidi, bio u svoje doba jedini u Dalmaciji, koji se arheologijom naučno bavio. Ona se, istina ograničila samo na epigrafiju i numizmatiku, ali je Matijašević u tom pogledu stajao na tadašnjoj naučnoj visini. Istina, nije on mogao njom onako ovladati, kako bi to bio mogao, da se nalazio uvijek u jednom gradu, gdje se nalazila i velika biblioteka i veći broj ljudi, koji su se time bavili, ali je on ipak s onim znanjem, koje je stekao u Veneciji, pokazao mnogo. Matijašević je bio u svoje vrijeme prvi arheolog Dalmacije od Zadra do Kotora. Njemu se obraćaju i Zadrani i Ninjani i Trogirani i Splićani i Dubrovčani i Hvarani i Peraštani i Kotorani, i on svima njima odgovara dostojno naučenjaka svoga vremena i u mogućnostima svoga vremena. Međutim, nije Matijašević Karamaneo zaslužan toliko zbog spomenutih pjesama i radova, koliko zbog svoje historije Visa. Tu historiju Visa nije on sam sastavio onako, kako je ona u rukopisima do nas došla, nego ju je iz njegovih spisa sastavio mnogo godina poslije njegove smrti, g. 1762. njegov bivši učenik i prijatelj hvarski plemić Franjo Radoš (Radossio). Sam rukopis nosi naslov:

L. D. O. M.

Notizia di Lissa, e di Lesina, cavata dagli antichi autori da D. Antonio Mattiassevich Caramaneo, Dottor in ambe le leggi, eccelente Poeta, e Soggetto eruditissimo, qui da un suo uditore unito l'anno 1762.[66]

[61] Cit. rkp. II. fol. 95.
[62] Cit. rkp. sv. II. fol. 128. Taj je natpis publiciran u CIL III. 2903.
[63] Cit. rkp. II. fol. 129–137. Publ. u CIL III. 2932.
[64] Ibid. fol. 138–158. Publ. u CIL III. 1717.
[65] Cit. rkp. II. fol. 95.
[66] Rukopis je kod mene, a potječe iz porodice Radossio.

Ma da ovaj spis ne potječe kao takav iz pera samoga Matijaševića, on je svakako sastavljen na osnovu njegova rada i očito je, da je on sam namjeravao da napiše historiju Visa, pa da je ona uglavnom bila od njega i dovršena. Ona se prema tome ima smatrati kao njegovo naučno djelo. Tu je on upotrebio uopće sve ono, što se nalazilo u starim klasicima, a i u kasnijoj literaturi o staroj Issi i otoku Visu, nastojeći da kritički prikaže pojedine navode. Razumije se, da ta historija stare Isse, kako ju je Matijašević iznio, ne odgovara današnjem stanju nauke, i zbog toga je ona danas u tom svom dijelu neupotrebiva bez prethodnog kritičkog pregleda.

Ovaj je Matijaševićev rad uzeo A. Stanić za podlogu svoje radnje: »Studi storico-critici sopra l'antica città di Lissa«.[67] Radnja Stanićeva nije mnogo odmakla od one Karamanea-Radossija. Stanićeva radnja preštampana je gotovo u cijelosti u »Archivio storico per la Dalmazia«.

Za nas je mnogo važniji i interesantniji tekst samoga Matijaševića koji se nalazio kod don Apolonija Zanelle u Visu, razbacan po njegovim pismima, prema kojemu je, bez sumnje, i sam Radossio radio. Ti spisi, zapravo pisma, skupljena su vjerojatno od istog Radossija. Radossijev se sastav odnosi samo na staru historiju Visa, a u pismima se samog Matijaševića nalazi i opis tadašnjeg Visa i Komiže, iz čega možemo da upoznamo tadašnji Vis i prilike u njemu. Matijašević je tu u formi pisama upućenih u razno vrijeme raznim svojim prijateljima izlagao historiju Visa i tadanje prilike na tom otoku. Opis tadašnjeg Visa, datiran je u Visu 11. srpnja 1710., a Komiže, koji mu je dostavio jedan prijatelj iz Komiže, 10. srpnja 1716. Matijaševićev opis tadašnjeg otoka Visa, a napose dvaju većih mjesta Visa i Komiže obiluje podacima o tadašnjem stanju na otoku. Ti se podaci odnose u prvom redu na crkvene prilike, na crkve i samostane, na procesije, na bratovštine, ali i na ostatke stare Isse, koje on iznosi ukratko prema tadašnjem stanju. Svakako su od arheološkog interesa neka opažanja Matijaševićeva, kao ono o jednom hramu, kojega se vidni ostaci nalaze na posjedu nekog gospodina Civatellija iz Zadra, zatim o ostacima na posjedu porodice Radossio (Radoš), za koje on smatra da pripadaju javnim termama, što zaključuje po nekim komorama (celle), »koje je dao porušiti gosp. Jakov za lukove svoje nove zgrade, a bile su slične onima, koje opisuje Plinije«. »Tada su bile nađene neke olovne cijevi, kojima je prolazila voda, određena za to mjesto«. Pored ostaloga govori Matijašević o viškom amfiteatru, za koji misli da je bio sagrađen, kad su Isejci postali rimski građani. To on izvodi odatle, što Grci nisu imali amfiteatre, nego teatre.[68] Da je to Matijaševićevo mišljenje netočno, ne treba da ovdje spominjemo. U Issi nije postojao amfiteatar nego teatar, i taj je bio sagrađen u I. st. n. e.[69]

Matijaševićev opis Visa i Komiže svakako nam je izvanredno dragocjen, jer potječe od čovjeka, koji je sve ono, što je gledao, nastojao

[67] A. Stanić, Cenni itd. Zara 1864.
[68] Rukopis kod Apolonija Zanelle u Visu.
[69] Apollonio Zanela, Il teatro romano di Lissa, Bull. Dalm.

objasniti svojim poznavanjem historije, a to je bilo za ono vrijeme znatno. Nedostaje nam Matijaševićevo zapažanje tadašnjih ekonomskih i društvenih prilika na Visu, ali nam to Matijašević, koji je bio sin ne samo svoga otoka, nego i svoga vremena, nije mogao dati, kako će to sjajno učiniti, ukoliko se odnosi na ekonomske prilike šezdeset godina poslije njega, komiški liječnik Barbieri.[70]

Od cijelog Matijaševićeva rada bez sumnje je najvrednija rasprava »Riflessioni sopra la vita di San Doimo, primo vescovo di Salona e martire, Patron della città di Spalato, dalla quale sono formate le lezioni pel secondo notturno, a 7 Maggio«.[71]

Ova je rasprava nastala tako, što je nekadašnji učenik, a tada dobar prijatelj Matijaševićev Franjo Radossio, zalazeći u Splitu u dućan Pisentija, gdje su se sastajali neki intelektualci i raspravljali o raznim naučnim pitanjima, došao u sukob s nekim Splićanima, a osobito s kanonikom Gorisijem i njegovim prijateljem, a Matijaševićevim neprijateljem kanonikom Mihićem. Radossio je od svog učitelja Matijaševića naučio gledati historiju sa čisto naučne strane i ne miješati u nju pobožne želje i pripovijesti. Tako je on od svog učitelja naučio i to, da je Toma Arcidjakon mnoge svoje tvrdnje prosto izmislio i da one nemaju nikakve podloge u stvarnosti. Kad je tako Franjo Radossio ušao u polemiku, našao se u neprilici, jer nije bio dorastao svojim protivnicima, koji su za sobom imali cijeli gotovo Split, tradiciju i kampanilizam. Rušiti vjerovanje, da se u Splitu nalaze kosti sv. Dujma, učenika apostola Petra i prvog solinskog biskupa, značilo je za Splićane uvredu.

Kad je tako Franjo Radossio ušao u polemiku, trebalo je da nastavi, ali kako nije bio dovoljno jak, obratio se svom učitelju Matijaševiću. Matijašević je bio načistu u svojim stečenim i dobro promišljenim i argumentiranim postavkama, ali je Radossiju trebalo takvih argumenata, koji su mogli njegove protivnike da poraze. Nije ni Matijaševiću bilo lako pomagati svoga prijatelja. On je to stalno činio i upućivao ga u pismima.[72] Međutim, on je trebao literature, koje u Visu nije imao. Nije imao ni Tominu historiju, koja je protivnicima bila glavni argumenat. On je molio svog učenika Franju Radossija, da mu pošalje iz Splita prijepis nekih poglavlja Tominih. Uspio je da mu je Tominu Historiju Salonitanu pozajmio Gazari iz Hvara. Tada je on sastavio čitavu raspravu o pitanju sv. Dujma i uputio ju je Franji Radossiju, s molbom, da je upotrebi i vrati. Tu raspravu, koju ja nisam našao među Matijaševićevim spisima na Visu, publicirao je Apolonije Zanella, prema rukopisu u gimnazijskoj biblioteci u Zadru.

Ova rasprava pokazuje da je Matijašević bio ne samo solidan naučni radnik, nego i čovjek širokog horizonta i neustrašivi borac za naučnu istinu, spreman za tu istinu i trpjeti, kako se i dogodilo. U ovom svom spisu Matijašević je ustao protiv tadašnjeg službenog mišljenja splitske

[70] G. Novak, Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadrana, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske II., Zagreb 1952.

[71] A. Zanella, Riflessioni etc. Bull. Dalm. XX. Suppl.

[72] Cit. rkp. fol. 183–203.

crkve, koje je išlo još od Tome Arhiđakona, da je sveti Dujam bio učenik svetoga Petra i da se njegove kosti nalaze u katedrali u Splitu. Matijašević je naučnim dokazima pobijao tu tvrdnju ističući, da sv. Dujam biskup i mučenik nije bio učenik sv. Petra i da se njegove moći nalaze u Rimu u crkvi sv. Venancija, kamo ih je dao prenijeti papa Ivan IV, koji je dao u istoj crkvi načiniti i mozaik, na kojem je bio prikazan sv. Dujam sa svojim drugovima.

Ove naučne istine, koje su u posljednje vrijeme naučno potpuno dokazali prvaci crkvene historije, među njima i naš Monsignor Frano Bulić, uz oštru oporbu s protivne strane, i koje su potpuno potvrdila arheološka iskapanja i nađeni natpisi u Solinu, iznio je Matijašević neustrašivo, i što je za ocjenu njegove naučne vrijednosti od velikog značenja, on prvi.

Dobro fundirano naučno mišljenje Matijaševićevo izazvalo je oštru oporbu. Počeše ga napadati kao heretika i kao novog Markantuna de Dominis. Ovi Matijaševićevi protivnici raširiše naokolo tu svoju klevetu, kojoj su podlegli ne samo neupućeni, nego i ljudi, kojih je naučno znanje inače bilo neprijeporno, kao jezuite otac Ričeputi, osnivač djela »Illyricum Sacrum«, i Farlati, koji je to veliko djelo nastavio i gotovo dovršio. Otac Ričeputi je prije mnogo držao do Matijaševića, kao naučenjaka i prijatelja jezuita. U svom pismu od 8. svibnja g. 1710., koje je Ričeputi pisao Matijaševiću, javljao mu je, da želi doći u Vis, da se s njime porazgovori. Matijašević je odmah odgovorio ocu Ričeputiju, da će ga vrlo rado primiti u svoju siromašnu kuću. Nije poznato, da li je Ričeputi doista i došao u Vis.[73]

Sada, poslije Matijaševićeve rasprave o svetom Dujmu promijenio je Ričeputi mišljenje o Matijaševiću i vrlo ga žestoko napao u svom djelu »Memorie di cose dalmatiche nella storia della vita di San Giovanni Orsini, vescovo di Trau«.[74] »... Pred malo vremena – pisao je sada Ričeputi – digao se jedan oporben duh i napisao protiv nauke, za koju se može kazati da je od sv. Ivana, a koja je tako očita i nepobitna, nekih dvanaest »Razmatranja«, kojima je svrha da pobiju općenito mišljenje, da je sv. Dujam učenik sv. Petra, i prvi biskup solinski i da ga svedu na sveca kasnijih vremena i možda više imaginarnog nego stvarnog. Ali nebo je brzo začepilo usta neopreznom oporbenjaku. Idu iz ruke u ruku nekih ljudi prijepisi takvog rada, koji je puniji strastvenih sofizama nego riječi, ali oni ne smetaju ni najmanje, jer se smatraju za braću i drugove s onim najlažljivijim Markantuna de Dominisa, koji je govorio i radio koliko je god znao, da poruši stolicu svetog Dujma, na kojoj je sjedio, sa svrhom da se onda na njenim ruševinama digne, da napadne najviše prijestolje preblaženoga Petra.«[75]

Nastavljač Ričeputijeva rada i izdavač djela »Illyricum Sacrum« jezuita otac Farlati pobija Matijaševićeva »Razmatranja« a onda ga, ne

[73] Zanella, o. c. st. XI.

[74] Riceputi F. Memorie di cose dalmatiche, publ. Stefano Paulovich Lucih, Zara, Demarchi-Rougier 1864, st. 57, 58.

[75] Riceputi ed. cit. st. 57, 58.

spominjući njegovo ime, uvelike grdi.[76] Govoreći o svetom Dujmu kaže Farlati, kako je već sve bio marljivo uredio i kako je to već bilo sve gotovo za štampu, kad su mu u Splitu kazali, da je »već davno izašla na javu i da se nalazi kod nekih neka knjižica, u kojoj ima mnogo stvari, pisanih krivo i lakoumno o sv. Dujmu, o njegovu poštivanju i njegovim moćima uz tvrdnju da on nije živio u apoštolsko doba. Namjerice – piše Farlati – prešućujem ime autora, koji je već davno umro, da poštedim njegov dobar glas i uspomenu. Bio je on doktor obiju prava, i doista, čovjek oštra i pronicljiva duha, uronio u latinsku i grčku literaturu, mnogo i svestrano izobražen; ali mislim, da ga treba ubrojiti među one, koji vole da se služe onim sposobnostima, koje im je priroda dala, koje su naukom stekli i kojima obiluju, da ruše stare i pobožne tradicije, nego da ih utvrđuju. On je dakle, nema mnogo godina, predao javnosti neko svoje mračno djelo, talijanski pisano, i razdijeljeno u dvanaest poglavlja ...« – Iza toga iznosi Farlati sadržaj Matijaševićevih »Razmatranja«, a onda sipa na njega svakojake grdnje ističući da mora da se njima pozabavi, jer se tih knjižica nalazi mnogo po Dalmaciji i Italiji, kod svih onih, koji se bave dalmatinskim stvarima. – Pošto je tako napao svom žestinom Matijaševića, Farlati kaže, da bi se on bez sumnje sada pokajao, da je živ, i kad bi vidio, što su sve razni pisci o tom pitanju protivno njegovim izvodima prije iznijeli. »Ali je on, preranom sudbinom ugrabljen prije vremena pošao onamo, gdje ne preostaje nikakva mogućnost pokajanja, ako se nije možda opametio prije nego je odavde otišao. Ja se doista bojim, da mu Bog, koga je rasrdio, nije poslao smrt prije vremena. I doista su ovo mišljenje mnogi dijelili i javno izražavali, pa se ono proširilo u narod. i sasvim je prevladalo mišljenje, da je on od Boga i svetog Dujma bio kažnjen zbog svoje drzovitosti; budući da je on malo poslije toga, kako je iznio na svijetlo ono djelo, koje je dostojno tame i javne osude i sramote, umro, kad mu još nije bilo vrijeme, jer je još bio mlad i snažan, mimo očekivanje i svoje i sviju« ... Iza toga Farlati na punih 114 strana folija iznosi dokaze, koji, prema njegovu mišljnju, obaraju Matijaševićeve tvrdnje i utvrđuju tadašnje službeno mišljenje splitske crkve.

Međutim, nije istina, da je Matijašević, kojemu su, kad je umro godine 1721., bile 63 godine, bio pun snage i zdravlja, jer je trpio mnogo godina prije tog svog spisa od želuca i od astme. I napokon današnja je nauka pokazala, da je Farlati imao krivo, a Matijašević pravo.

Izdavač Ričeputijeva spisa »Memorie di cose dalmatiche« kanonik Stjepan Paulović Lučić primijetio je još godine 1864., dakle u doba, kad se nije moglo ni naslućivati, kako će arheologija dati pravo Matijaševiću, ovo: »Čini nam se, da i suviše strogo govori Ričeputi, budući da je Karamanco (Matijašević) bio čovjek velikih literarnih zasluga i jer se na kraju krajeva nije o drugom radilo nego o jednoj kritičkoj diskusiji, kakvih historija crkve mnogo poznaje«.[77]

[76] Farlati, Illyricum Sacrum I. str. 409 ss.
[77] Ibid. st. 58.

Ma koliko su i Ričeputi i Farlati ovim svojim napomenama pokazali, da ne trpe kritiku uvriježenih vjerovanja, pa makar ta bila bazirana na neistini, Farlati nastoji da naučno pobije Matijaševićeve dokaze. Međutim su drugi, bez ikakva historijskog znanja, ljudi uska horizonta, mislili da čine ispravno, ako napadaju čovjeka golema znanja, besprijekorna života, pa čak i odanog sina svoje crkve, kakav je doista bio naš Matijašević. Opat Fortis, koji je sedamdesetih godina osamnaestoga vijeka bio u Visu, zabilježio je o Matijaševiću Karamaneu: »U ovom je stoljeću živio (u Visu) jedan učen muž iz porodice Karamaneo, koji je ostavio mnogo vrijednih spisa, koji se odnose naročito na historiju njegove domovine. Ovaj je vrijedni čovjek imao neugodnosti, jer je htio dokazati u jednoj raspravi, da moći svetog Dujma, koje se s velikom pobožnošću poštuju u Splitu, nisu prave.«[78]

Već smo citirali neke Matijaševićeve stihove, koje je uputio svom prijatelju kanoniku Šori u Splitu i koji javno odaju ne samo njegovo nacionalno osjećanje, nego i dobro upotrebljavanje narodnog pisma. Na pisma svojim prijateljima udarao je pečat, na kome su bili urezani hrvatski stihovi.[79]

Na hrvatski jezik preveo je Matijašević prva dva pjevanja Tasova »Oslobođenog Jeruzolima« i složio mnogo pjesama, naročito pobožnih, među kojima se odlikuje prijevod Dies irae.

Mnoga svoja pisma završavao je hrvatskim jezikom, pisanim uvijek bosančicom.[80] Štoviše on mnogo puta piše talijanski, pa čak i latinski jezik ćirilicom.[81]

Matijašević smatra sebe latinskim pjesnikom i poznavaocem latinske, ali ne i talijanske stilistike. On čak i odbija da dade svoje mišljenje o talijanskim ispjevanim pjesmama.

Matijašević je u mnogim prilikama očito pokazao, kako on nije nikakav Talijan, nego Hrvat, ali je to učinio na najjači način u pismu svom prijatelju Grguru Šori, splitskom arcipretu. Prije samoga pisma, koje je pisano, kako smo prije kazali, latinskim jezikom, metnuo je Matijašević hrvatske stihove pisane bosanskom ćirilicom te glase:

Laž za parvom, drugu i treću
Zač i Bnecih svak govori
U bnetački jazik neću
Odpisati mome Šori.
Neka koju misal nima
Da od mene laže prima[82]

[78] Fortis, Viaggio in Dalmazia, franc. izdanje Berne 1778, II, str. 224, 225.

[79] Ljubić Š., o. c. 416.

[80] Rkp. cit. II. fol. 20. v., 21. r.; fol. 25. r., 25. v.; fol. 31. v., 32 r.; fol. 34. v.; fol. 36. r.; fol. 37. r. i dr.

[81] Cit. rkp. II. fol. 74. v.; fol. 138. r.; fol. 209. r.

[82] Cit rkp. II. fol. 1.

To je credo Matijaševićeva nacionalnog opredjeljenja. To su stihovi, koje nikakav verbalizam ne može da promijeni. Vis je u Matijaševićevo doba bio hrvatski otok, i Matijašević je osjećao onako hrvatski, kao i cijeli njegov Vis.

Među prijatelje Matijaševićeve ubrajamo i hrvatskog pjesnika njegova suvremenika Splićanina Ivana Kavanjina, koji je ispjevao veliku pjesmu »Povijest vandjelsku«. Mora da je između ove dvojice postojalo usko prijateljstvo, kako nam to pokazuje pismo sa pjesmicom, što ju je ispjevao i poslao Kavanjinu Matijašević prilikom udaje Kavanjinove kćeri Sabe za splitskog plemića Nikolu Capogrossa, koga Kavanjin naziva Kapogrossović. Matijašević mu je tom prilikom čestitao i poslao mu samo početak svoje pjesme koja glasi:

Sut' Ivana stupeć k mistu,
Pozdravi mi Kavajina,
I napij mu, moj drag listu,
Ti s bardjakom punim vina.
— — — — — — — — — — —
Raduj mu se još od srca
Da mu se je kći združila:
Da bi srićne njega starca
Ona didom učinila.
— — — — — — — — — — —
Da bi unuke i njih sine
On dočekal godišć dosti,
I poštene svoje sidine
Nikad gulil u žalosti.

Kavanjin je Karamaneu odmah odgovorio isto tako hrvatskim stihovima:

Primi čašu dragi listu,
ter od strane Kavanjina
tvom doturu mudru i vištu
raskošna pij sa vnom vina. itd.

Tako su se dopisivali tadašnji dalmatinski književnici prateći životne događaje međusobno i smatrajući hrvatski jezik onim jezikom, kojim treba govoriti onda, kad se hoće iskreno i lijepo kazati svoje misli i osjećaje.

Kavanjin je i inače uvelike poštovao Matijaševića, kome je u svojoj velikoj pjesmi Bogatstvo i uboštvo posvetio osamnaest stihova ističući njegov dotadašnji književni rad, hvaleći njegovu skromnost i ističući, kako on »sad na Visu rodnom plodičateć libre u slobodi«.[83]

[83] »Poviest vandjelska bogatoga a nesrećna epuluna i ubogoga a čestita Lazara (Bogastvo i uboštvo.) velopiesna Jerolima Kavanjina«, prir. Aranza, Zagreb, Stari Pisci XXII, Zagreb 1913., str. VI, VII, 156.

Među Matijaševićevim pismima nalazi se samo jedno upućeno njegovu nešto starijem suvremeniku s istoga otoka Komižaninu pjesniku Andriji Vitaljiću godine 1717. Obojica su rođeni na otoku Visu, Matijašević u Visu godine 1658., Vitaljić u Komiži 1642. godine. Od Visa do Komiže nema ni 10 km zračne linije, te se bez muke dođe pješice ili na mazgi, magarcu ili pak na konju. Da su između njih postojale uske prijateljske veze, pokazuje nam to, što je Vitaljić poslao Matijaševiću svoj sat na popravak. Kad je Matijašević to izvršio, dostavio mu je sat s napomenom, da ga je Vitaljić sobom nosio i pustio da mu padne na zemlju. »Vjerujem – piše Matijašević Vitaljiću – da će Vam sada dulje vremena služiti s obzirom na marljivi rad, koji sam uložio, eda mjesto, koje sam Vam pokazao odoli stalnom navijanju«.[84] Tada nije Vitaljić bio više župnik u Komiži, što se vidi iz Matijaševićeva pisma, u kojem on moli Vitaljića, da pozdravi novog župnika, čije ime ne spominje. Vitaljić je bio lično predao Matijaševiću sat na popravak, kad ovaj kaže, da mu je pokazao mjesto na satu, koje je bilo oštećeno.

Matijašević je ostao i dalje u prijateljskim vezama s Vitaljićem, koji je do kraja 1716. ili do početka 1717. bio komiški župnik. Vjerojatno je, da je Vitaljić poslao Matijaševiću opis i historijski osvrt na Komižu, koji se nalazi među Matijaševićevim spisima, a datiran je u Komiži 10. srpnja 1716., ali nije potpisan,[85] iako nije isključeno, da je to bio jedan drugi Komižanin i svećenik u tom mjestu don Luka Kuljiš, s kojim je 1718. godine vodio Matijašević opširnu prepisku i polemiku o Mariji Magdaleni i drugoj Mariji, koja je na kraju primila vrlo oštar ton.[86] To ih, međutim, ne smeta nimalo u njihovu međusobnom saobraćaju, i Matijašević moli Kuljiša da mu pribavi šest barilića inćuna, a ovaj mu odgovara, da će ih dati posoliti u idućem mraku, ali ga moli, da mu iz Visa pošalje prazne bariliće, jer ih u Komiži ne može naći. Godine 1703. štampano je u Veneciji Vitaljićevo djelo »Istumačenje pisnih Davidovih.«[87]

Godine 1713.–14. izašlo je i drugo izdanje »Istumačenja«. Godine 1712. štampano je u Veneciji drugo Vitaljićevo djelo, koje je daleko vrijednije od prvoga: »Ostan božje ljubavi«.[88] Prvo izdanje Vitaljiće-

[84] Cit. rkp. II. fol. 273.

[85] Ibid. fol. 91. v., 95. r.

[86] Proposta prima del Signor D. Luca Cuglis al Signor Dr. D. Antonio Caramaneo. – Lissa, Luca. »Stato della questione. Si cerca, se la donna peccatrice, che in casa del fariseo« lacrimis cepit rigare pedes Domini, sia Maria sorella di Lazaro, e Maddalena. Cit. rkp. II. fol. 144. v. – 176. r.

[87] »Istumačenje pisnih Davidovih, u spivanja slovinska složeno, s pridgovorom i nadodanjem svarh svake pisni, i najposlie razgovor jedan meu Isukarstom na križu i meu karstjaninom u pisni slovinske prinesen na veću slavu božju i na duhovnu korist virnih karstjanih – po popu Andriji Vitaljiću Višaninu iz Komize – V Bnecih MDCCIII – Po Dominiku Lovisu« Na kraju ovog izdanja, na pretposljednjoj stranici nalazi se napomena: »Si vendono solamente a Lissa et a Spalato« (Prodavaju se samo na Visu i u Splitu).

[88] Ostan božje ljubavi, ili uzbuđenje i ljubeznivo poticanje k ljubavi božjoj, u slovinske pisni sastavljeno, za kim nasliduje Nadodanje, u kom se uzdarže razlike

vih »Istumačenja« izašlo je u Veneciji za vrijeme Matijaševićeva boravka u tom gradu, i gotovo nema sumnje, da je upravo Matijašević vodio brigu o štampanju Vitaljićeve knjige, s tim prije, što je Vitaljić 16 godina od Matijaševića stariji, te je mogao lakše zamoliti svog mlađeg pjesničkog, a i svećeničkog druga za takvu uslugu. Istina Vitaljić je bio književnik sasvim drukčiji od Matijaševića. Matijašević je sasvim uronio u klasičnu literaturu i historijsku nauku, pa se i u svojim pjesmama vrlo rijetko dotiče religioznih tema, a Vitaljić je sav uronio u bibliju i religiozni život. Matijašević se oduševljava narodnim jezikom, ali piše ponajviše latinski i talijanski, a Vitaljić pjeva gotovo isključivo hrvatski, štoviše on ne pjeva u svom materinjem narječju, komiškoj čakavštini, nego nastoji naučiti dubrovački književni jezik.[89] Ali upravo ta različitost mogla ih je još više približiti i sprijateljiti. Na taj način je otok Vis imao dva istaknuta književnika u doba, kad ih ostala Dalmacija nije imala.

Antun Matijašević Karamaneo pripada onom nizu hrvatskih pisaca, koji su se od vremena do vremena pojavljivali u našim primorskim gradovima, odgojeni ponajviše na talijanskim sveučilištima, s odličnim poznavanjem talijanskog i latinskog jezika, talijanske i klasične literature i pojedinih nauka na visini svoga vremena. Njegov naučni rad ne zaostaje nimalo za sličnim radovima u Italiji, ali, ma da je u nekim pitanjima, kao u onom o sv. Dujmu vrlo pronicav i smion, ne dosiže poteze svoga nešto starijeg suvremenika Ivana Lucića, a zaostaje za njim i u kritičnom promatranju mnogih događaja.

Pjesnička dostignuća Antuna Matijaševića Karamanea kreću se u istom području suvremenih mletačkih i talijanskih pjesmotvoraca. On i ne ide za tim, da postigne neki viši stupanj pjesničkog izraza, nego mu je u prvom redu do ljepote stiha, biranog jezika, besprijekornog ritma, sjajne fraze, uzvišenog izraza, učenih uporedaba. Sve to daje njegovim pjesmotvorima ljepotu, koja nije nipošto bila pristupačna prosječno naobraženim čitaocima. Njegove pjesme, koje on naziva »carmen« pune su velike učenosti, i u njima se velikim zamasima i krupnim izrazima iznose djela, koja nipošto ne zaslužuju toliku pažnju. Latinski mu je jezik besprijekoran, talijanski isto tako.

Vrijednost Matijaševićeva književnog rada za našu literaturu vrlo je skromna. Ono malo stihova i prijevoda na hrvatskom jeziku kazuje nam samo, da je on bio i ostao Hrvat u svom svojem biću, ali i ništa više. Matijaševićeva zasluga je na drugom polju: on je, iako u skromnim razmjerima, pridonio našoj historijskoj nauci, arheologiji i književnoj povijesti. Njegova je zasluga, što poznajemo i arhitektonski oblik tadašnjeg hvarskog kazališta, i vrste kazališnih predstava, koje

pisni duhovne, u razlik način skupljene; na veću slavu božju i na duhovnu korist virnih duša po popu Andriji Vitaljiću Višaninu iz Komize – U Bnecih MDCCXII – Po Dominiku Lovisu – S dopuščenjem od starišina.

[89] Vitaljić A., Ostan božje ljubavi, izdao Kan. Stj. Skurla, Dubrovnik, Pretner 1874.

Ljubić Š., Ogledalo II. st. 409.

su se u njemu prikazivale u drugoj polovici XVII. stoljeća. Matijašević̆eva je zasluga, što je postavio pitanje sv. Dujma i tim potaknuo jedno interesantno povijesno i arheološko raspravljanje. Njegova je zasluga, što nam je ostavio zabilježeno, kakva je izgleda stara Issa, odnosno njeni ostaci u drugoj polovici XVII. stoljeća; njegova je zasluga, što mi danas poznajemo vrlo dobro tadašnji otok Vis, barem u jednom dijelu njegova života i njegovih spomenika. Matijašević je ponešto pridonio i poznavanju povijesti Hvara. I napokon još i to: iz Matijaševićevih spisa vidimo tadašnji kulturni niveau dalmatinske intelektualne sredine.

DIO VII.

VIS POD MLETAČKIM GOSPODSTVOM U XVII. I XVIII. ST.

OBRANA OTOKA VISA ZA VRIJEME MLETAČKOG GOSPODSTVA

Ne samo na Jadranskom, nego ni na Sredozemnom moru nema otoka, koji bi na tako malenoj površini imao toliko tvrđava i kula, koliko ih ima otok Vis. Njegovu su stratešku važnost prvi iskoristili Englezi (1810–1815), a iza njih su Austrijanci stvorili iz otoka Visa skoro jednu jedinstvenu veliku tvrđavu, obranjenu sa svih strana i utvrđenu na svim pozicijama, na kojima je moglo da dođe do iskrcavanja neprijateljskih četa. Neka se od tih englesko-austrijskih utvrđenja i danas vide, neka su djelomično, a neka sasvim porušena.

Osim ovih tvrđava i kula, koje su sagrađene u XIX vijeku, nalazi se na otoku Visu nekoliko kula (tvrđava), koje potječu iz mletačkog vremena, i koje već u doba dolaska Engleza nisu služile za vojničke svrhe. To su dvije kule u Komiži i četiri u samom Visu.

U zapadnom dijelu današnjeg mjesta Komiže, na samoj obali nalazi se vrlo dobro sačuvan i djelomično restauriran kaštel, nad čijim se ulaznim vratima nalazi natpis OPUS CURA IOANIS GRIMANI COMITIS ET PROVISORIS SUB ANNO DOMINI MDLXXXV iz kojeg je natpisa jasno da je ovaj kaštel dao sagraditi hvarski knez i providur Ivan Grimani godine 1585. Natpis nam kaže i to da je ovaj kaštel sagrađen »cura« kneza i providura Ivana Grimani, iz čega se vidi, da ga on nije dao sagraditi o svom trošku, a i to da taj kaštel nije sagradila ni država. Kako je sagrađen i kako se izdržavao taj kaštel našao sam zabilježeno u jednom ovjerovljenom prepisu jednog riješenja hvarskog kneza i providura Jerolima Donado od 10 jula 1617 godine. Taj se ovjerovljeni prepis nalazi u arhivu župnog ureda u mjesta Visu na otoku Visu, u zbirci »Liber Comisiae«.

U ovom se dokumentu govori, kako je hvarski knez i providur Ivan Grimani bio odredio da se prihod dijela ulovljene ribe u uvali Trešće-

vac (na južnoj strani otoka Biševa) imade upotrebiti za gradnju kaštela u Komiži. Međutim, kad je kaštel bio sagrađen, na molbu komiških ribara, oslobodio je generalni providur Petar Pasqualigo, 25 augusta 1608 g., ribanje u spomenutoj uvali svake obaveze prema komiškom kaštelu.[1] Međutim iz ovoga dokumenta ne doznajemo koji se dio ribolova u uvali Trešćevac imao upotrebiti za gradnju komiškog kaštela.

29 maja 1619 odredio je hvarski knez i providur Pelegrin Bragadin, da se dio prihoda ove »pošte« ima dati za popravak komiškog kaštela. Kad je taj popravak učinjen obratilo se 1620 g. crkovinarstvo hvarske katedrale svom knezu i providuru Gabrijelu Bembo s molbom, da odredi, da trećina prihoda pošte Trešćevac ide, kroz slijedećih 10 godina, za gradnju hvarske katedrale. Hvarski je knez i providur Bembo, pošto se sam na svoje oči uvjerio da za sada ne treba nikakovih popravaka na komiškom kaštelu, odredio da za idućih 10 godina jedna trećina ulovljene ribe na pošti Trešćevac pripada gradnji hvarske katedrale. Ali, ako bi se međutim dogodilo, da neprijatelji napadnu Komižu, ili da na koji drugi način bude trebalo popraviti kaštel, treba da se taj popravak učini iz novca, koji je dobiven od pošte Trešćevac.[2]

Iz ovog riješenja kneza providura Bemba vidi se da je od ribolova u uvali Trešćevac uziman treći dio u javne svrhe, dakle, da je i za gradnju komiškog kaštela uziman treći dio ribolova ove »pošte«.

Ratne su prilike četrdesetih godina sedamnaestog stoljeća učinile, da se izložena mjesta još jače utvrde. U vezi s time naredio je generalni providur Dalmacije i Albanije Franjo Molino, da se u Komiži sagradi još jedna utvrda (forte). Poslije temeljitih izvida odredi Molino da se ta nova utvrda u Komiži sagradi oko crkve Svetoga Nikole, uz koju je bio nekada manastir benediktinaca. I Molino je, kao nekoć hvarski knez i providur Grimani, odredio, da se ova nova tvrđava gradi od prihoda pošte Trešćevac (Tresgliavaz). Osim toga sami su Komižani, svjesni od kolike će koristi biti ta nova tvrđava, zaključili, da za tu svrhu dadu dio soli, potrebne za soljenje one ribe, koja je pripadala gradnji.

Godine 1645 bila je tvrđava Sv. Nikole u Komiži uglavnom gotova, tako da je Francesco Molino, koji je tada bio generalni providur mora naredio da se unese u nju nekoliko topova, oružja, i municije, koliko je potrebno za njenu odbranu.

Međutim dvanaestorica Komižana, kojima je bila povjerena briga oko novca za gradnju, i koji su se morali da brinu za novu tvrđavu i da ju čuvaju, nisu novcem upravljali kako su morali, i tvrđava nije mogla da bude dovršena, a određena artiljerija i oružje izloženo kvaru. Videći to Komižani i ostali stanovnici otoka Visa, obrate se 1645 g. istom Franji Molinu, koji se je tada u svojstvu generalnog kapetana

[1] Liber Comisiae, u arhivu župnog ureda u Visu str. 259 terminacija Gerolima Cornara, konta i providura Hvara dd 10 jula 1617.

[2] Riješenje Gabriela Bembo, kneza i prov. Hvara, publikovano 26 aprila 1621 – Ovjerovljeni prepis, danas kod Remigija Bučića fol. 86.

mora nalazio na svojoj galiji u hvarskoj luci. Molino je pregledao kasu i račune, i naredio da se ima nadoknaditi sav novac, bilo da je on utrošen u druge svrhe, a ne u gradnju spomenute tvrđave ili da je on pronevjeren. Da se pak ponovo ne dogodi nešto slično, naredi generalni kapetan mora 11 maja 1645, da novac za ovu gradnju ima da bude čuvan u kasi, koja će imati tri različita ključa, od kojih će jeđan čuvati najstariji odbornik za gradnju i čuvanje ove tvrđave, drugi najstariji prokurator mjesta (Komiže), a treći gaštald.

Osim već utrošenog novca trebalo je da tada bude još 7701 : 1 Lira, koliko je bilo dovoljno za potpuno dovršenje nove tvrđave. Zbog toga naredi generalni kapetan mora Molino, da od tada dalje ne treba da prihodi pošte Trešćevac idu za gradnju tvrđave Svetog Nikole, nego neka pripadaju onome, koji na njih ima pravo. Isto tako neka i sol određena za ovu gradnju pripadne stanovnicima Komiže.[3]

Sada je hvarski knez i providur Giulio Balbi pozvao sve one, kod kojih se nalazio spomenuti novac, ili im je bio pozajmljen, da u roku od osam dana imaju da donesu taj novac u kneževu kancelariju, da se metne u određenu kasu, i upotrebi, pod nadzorom kneza za gradnju tvrđave Svetog Nikole u Komiži. Knez će odrediti novih 12 odbornika za gradnju i čuvanje spomenute tvrđave. Ovo su kneževo naređenje imali da provedu prokuratori Komiže pod prijetnjom globe od 50 dukata. Već prije toga riješenja generalnog providura mora Francesca Molina obratili su se Komižani na generalnog providura Dalmacije i Albanije Andriju Vendramina, s molbom, da se njima dade sol, koja je dosada davana za gradnju tvrđave Sv. Nikole, jer da je za tu gradnju skupljeno toliko novca da ne treba više za njezin svršetak. Osim toga obratilo se i crkovinarstvo hvarske katedrale, s molbom, da prihod pošte Trešćevac bude ponovo određen za gradnju katedrale u Hvaru. Vendramin je udovoljio i jednima i drugima, tako da je odsada sol određena za gradnju tvrđave Sv. Nikole pripadale Komižanima, a prihod od ribolova pošte Trešćevac za gradnju hvarske katedrale.[4]

Kad je hvarski knez i providur Giovanni Grimani dao sagraditi kaštel u Komiži, naredio je on da se taj kaštel sagradi na mjestu gdje se nalazila kuća, u kojoj je kad je boravio u Komiži, stanovao sudac Visa. Kako je sada sudac Visa ostajao bez svoga stana u Komiži, naredio je isti Grimani, 2 maja 1585 godine, da sudac Visa, kadgod bude boravio u Komiži, ima da stanuje u novosagrađenom kaštelu. To je riješenje hvarskog kneza i providura Grimani-ja potvrdila vlada dukalom od 18 juna 1598 g., 1663 29 oktobra ponovo je potvrdio to pravo viškog suca hvarski knez i providur Giacomo Gabrieli, a onda 14 jula 1672 g. generalni providur Zorzi Moresini, pod prijetnjom globe od 100 dukata onome kaštelanu, koji ne bi ovo ispunjao.[4]

[3] Terminacija generalnog providura mora F. Molina, »con auttorita di Capitan generale da Mar«, u arhivu župnog ureda u Visu »Liber Comisiae« str. 67–70.

[4] Circa il habitar nel castello di Comisa del giudice di Lissa. Ovj. prep. kod pisca.

Sačuvala nam se potvrda komiškog prokuratora, kojom 8 jula 1672 g. potvrđuje, da je tadanji kaštelan u spomenutom kaštelu Dinko Mladineo primio na stanovanje u kaštelu viškog suca Nikolu Giaxa, i da je sudac u kaštelu stanovao dok je boravio u Komiži.[5]

U samom Visu, na sjevernoj strani otoka Visa, nalaze se četiri kule, koje potječu iz vremena venecijanskog gospodstva na ovom otoku. Dvije se od tih kula nalaze u onom dijelu Visa, koji se zove Kut i koji je nekad bilo samostalno selo, jedna u Luci, koja je isto tako još u XVIII stoljeću bila samostalno selo, a jedna u Smiderevu, kako se zove onaj kraj Visa između Luke i Kuta. Od one dvije, koje se nalaze u Kutu, jedna je u vrtu stare plemićke porodice Jakša, koju je ta porodica počela da gradi u XVII st., ali ju nije dovršila, druga je u jugoistočnom dijelu Kuta. Ko je gradio ovu drugu ne znamo, kao što ne znamo ni ko je gradio onu, koja se nalazi na Smiderevu. Ali, kako se ove dvije kule skoro i ne razlikuju od okolnih kuća ničim, osim svojom visinom, to se na njih sasvim zaboravilo, niko ih ne spominje, a vjerojatno niko se kasnije nije ni interesirao ni pitao ko ih je sagradio i kada su one bile podignute.

Sasvim je nešto drugo sa kulom, koja se nalazi u Luci, na jugozapadnoj obali današnje viške luke. Ona ima izrazito oblik kule, nalazi se na otvorenom mjestu, uz samo more, i svako ko dolazi u Vis opazi ju na prvi pogled. A ipak niko na Visu nezna ni ko ju je sagradio, ni kada je sagrađena, ni u koje je svrhe služila. Šta više nema na toj kuli nijednog natpisa, koji bi nas u to upućivao, o njoj nije zabilježeno ništa ni u jednoj knjizi, koja govori i o Visu, i o njoj nema ni spomena čak ni u kratkoj historiji Visa, koju je oko 1718 godine napisao višanin Dr. Ante Matijašević-Karamaneo.

Mnogo sam se trudio da u hvarskim i venecijanskim arhivima o toj kuli nešto doznam. Rezultat moga traženja bio je samo negativan; nisam mogao saznati ništa, jer nijedan generalni providur Dalmacije i Albanije i nijedan kapetan kulfa, nisu o toj kuli u Visu ništa saopćavali vladi u Veneciji. Ipak sam iz toga mogao da sa sigurnošću zaključim, da kad, ako neki generalni providur Dalmacije i Albanije nabraja ne samo sve, nama poznate tvrđave na dalmatinskom kopnu, nego i na otocima, navodeći pri tom broj topova i mužara, kao i svu ostalu spremu u njima, a ne govori ništa o ovoj kuli u Visu, da je ta kula bila privatno vlasništvo, bilo neke porodice, bilo samih Višana, a da joj je svrha bila, da u vrijeme nevolje posluži za zbjeg. Na tu me je misao navodio i fakat, da se u Visu nalaze još tri kule, od kojih je jedna svakako bila privatna (Jakša), a vjerojatno i druge dvije. Ta me spoznaja navela na to, da treba još da pregledam spise u Državnom arhivu u Zadru, gdje se mogla da nađe dozvola vlasti za zidanje ovakove kule, koja je mogla u eventualnoj buni da posluži i buntovnicima protiv državne, odnosno komunalne vlasti. Na taj sam način došao do spisa,

[5] Terminacija gener. prov. Andrije Vendramina dd 22 maggio 1645 – Rukopis u zbirci »Circa la posta di Tresgliavaz« – kod Remigija Bučića fol. 44, 45.
Terminacija Giulia Balbi konta providura Hvara dd 1 feb. 1645 (1646) – U istoj zbirci isti rkp. fol. 95.

koji, i ako nisu bila direktna i originalna dozvola za gradnju spomenute kule na zapadnoj obali viške luke, oni su ipak nedvoumno i službeno govorili o toj dozvoli, zabilježili vrijeme gradnje, svrhu te kule, i osobe, koje su je sagradili.

Prvi se put spominje ova kula u spisima Državnog arhiva u Zadru 27 decembra 1646 g., i to u spisima generalnog providura Dalmacije i Albanije Leonarda Foscolo, koji je bio na tom položaju od godine 1646 do 1650.

Antun Perasti i njegovi unuci Tadija i Šimun obratili su se bili na generalnog providura Leonarda Foscolo. U toj svojoj predstavci oni su iznosili, da »imaju na Visu jednu kulu, ili tvrđavu, koju su sagradili o svom trošku, za sigurnost svojih stvari i svojih porodica, kao i za onu ostalih stanovnika, koji bi se, u slučaju potrebe, htjeli zakloniti. Kad je međutim neki Jakov Pribić, zvani Zganà, blizu ove kule podigao jednu kamenu ogradu, koja je umanjivala obrambenu sposobnost kule, naredila mu je hvarska komuna, 8 marta 1629 g., da tu ogradu poruši. U vezi s time izdao je generalni providur Priuli, 14 februara 1638 g., naređenje, kojim je zabranjivao bilo kakovu gradnju kraj te kule, ako bi ta gradnja umanjivala njenu obrambenu sposobnost. Ako bi ipak neko nešto takova sagradio, imalo se to porušiti.

Uza sve to sagradio je Luka Pribić, sin tada pokojnog Jakova, nove ograde, koje su smetale spomenutoj kuli. Hvarski je providur naredio Pribiću, da te ograde poruši, ali ga ovaj nije htio da posluša. U to je on i umro, a da tih ograda porušio nije. Sada su se obratili vlasnici te kule generalnom providuru Leonardu Foscolo, koji je na to, 27 decembra 1646 g., naredio sinovima pokojnog Luke Pribića, da pod prijetnjom globe od 200 dukata, imaju da poruše sve ograde, koje je njihov otac sagradio, a smetale su spomenutoj kuli. Ako kroz osam dana to ne učine, morati će to da učini, na njihov račun, na poziv porodice Perasti, bilo koji javni činovnik.[6]

Iz ovog akta doznajemo za jednu kulu na Visu, koju je sagradila porodica Perasti, o svom trošku, za obranu svoju i svojih sumještana, ali ne doznajemo ni u kom je mjestu na otoku Visu bila ta kula, da li u Kutu, Luci, ili Komiži, a ni to, kada je porodica Perasti ovu kulu sagradila, kao ni koji je Perasti to učinio.

U ovo drugo nas upućuju akti generalnog providura Dalmacije i Albanije Girolama Cornaro (1686–1689).

Stanovnici otoka Hvara i Visa, koji su svi zajedno sačinjavali hvarsku autonomnu komunu, dijelili su se u ovo doba u plemiće (nobili) i »građane i puk« (cittadini e popolo). Prava i dužnosti i jednih i drugih bila su tačno određena statutom. Hvarski plemići nisu primali u svoj krug nove ljude, osim u vrlo iznimnim slučajevima. Od zatvora velikoga vijeća u XV stoljeću pa sve do propasti mletačke republike hvarsko je veliko vijeće »agregiralo« samo par porodica. I na otoku Hvaru

[6] U Državnom arhivu u Zadru – Atti del provveditore generale in Dalmazia ed Albania Leonardo Foscolo, dall'anno 1646 all'anno 1650, Libro I, c. 214, 215.

i na Visu bilo je porodica, koje su stekle plemstvo u nekom drugom mjestu Dalmacije, Istre, ili Italije, ili su pak dobile ugarsko plemstvo. Takovo plemstvo nisu hvarski plemići priznavali i članovi ovakovih porodica bili su službeno smatrani pučanima i obvezani da vrše sve one poslove za zajednicu, koje su vršili ostali pučani, građani, seljaci i radnici. Tako je bilo i sa porodicom Perasti. Ali, kako je ova porodica bila sagradila spomenutu kulu, i obvezala se da će ju držati u dobrom obrambenom stanju, smatrala je, da bi. u zamjenu za to mogla da bude oproštena od drugih tereta. U tu svrhu uputi ona, u oktobru 1686 g., molbu generalnom providuru Girolamu Cornaro, koji se tada nalazio u Splitu. U toj molbi kažu braća Vinko i Luka Perasti, kako je car Maksimilijan II dao ugarsko plemstvo Ivanu Perasti i njegovim sinovima Nikoli, Tomi i Benediktu, za mnogobrojne zasluge, koje su oni u njegovoj službi stekli.

»Otkad se godine 1615 njihova porodica preselila na otok Vis i oni započeli gradnju one kule, koju su oni, sa odobrenjem državne vlasti na svoj trošak dovršili, oni su uvijek čuvali ovaj otok u vjernosti državi, pomažući u raznim zgodama stanovnicima, koji su bili u pogibelji, braneći ih«. Zbog toga su im razni generalni providuri u mnogo navrata izrazili svoje zadovoljstvo, i potakli ih da čuvaju onaj položaj koji služi za odbranu prilikom barbarskih upada, i koji je sam dovoljan da čuva luku, i da spriječi ulazak neprijateljskim brodovima, kao i drugim naoružanim lađama. Porodica je Perasti uvijek o svom trošku izdržavala ovu kulu, a pri tom uvijek pazila da živi životom građanskoga svijeta. Ali je hvarska komuna njih svejedno smatrala pučanima, i silila ih da vrše dužnosti, kao i svi drugi pučani: da čuvaju stražu, da lično, kad ustreba idu kao veslači na hvarsku galiju, »zajedno sa hvarskim seljacima«, a uza sve to oni su bili dužni, da stanuju u kuli i da ju čuvaju od gusara.

»Pritisnuti – kažu oni u ovoj svojoj molbi – od tako teških nevolja, i nalazeći se u takovim teškoćama, to, oslanjajući se na prava i privilegije, koje su našim pretcima dane, na uljuđeno življenje, koje je u našoj porodici utvrđeno time, što je ona agregirana spomenutom (ugarskom) plemstvu, prostrti pred nogama Vaše Ekscelencije, molimo, da nas oslobodite obaveza i bilo kojih ličnih tlaka, osim obrane kule, koju nam je predala, kao u polog Njegova Serenita, kad je dozvolila našim pretcima, da ju podignu ....«

Generalni je providur Girolamo Cornaro, koji je u to doba velikog rata s Turcima gledao u prvom redu vojne interese, i pri tom se malo obazirao na autonomiju pojedinih gradova, odmah, 12 oktobra udovoljio molbi braće Perasti, i odredio, da je njihova dužnost da izdržavaju i brane kulu, a da su pri tom »oslobođeni svakog drugog nameta, i straže i lične službe na galiji, dok su obavezani da čuvaju kulu, oni i njihovi nasljednici« ... [7] Ovo je riješenje generalnog providura potvrdio onda dužd dukalom 19 aprila 1687.

[7] Atti del prov. gen. Girolamo Corner dall a. 1689 all a. 1689. Libro Unico c. 481.

Ovaj nam drugi spis kaže, da je gradnja spomenute kule počela 1615 godine, da ju je porodica Perasti sagradila dozvolom i odobrenjem državne vlasti, da se je ta porodica obavezala, da će kulu izdržavati i braniti, i da je onda, 64 godine iza toga država oslobodila porodicu Perasti, koja je bila član ugarskog plemstva, svakog nameta u hvarskoj komuni, uz uslov da izdržava i brani tu kulu. Ali svejedno ni iz ovoga spisa ne doznajemo, gdje je na otoku Visu ta kula bila, i koji ju je Perasti sagradio.

To doznajemo, prvi put iz jednog spisa iz akata generalnog providura Vincenza Vendramina (1708–1711), i to iz njegovog riješenja datiranog u Splitu 17 oktobra 1709.

U to je vrijeme jedan Diuli Perasti, neki Luka, došao u novčane neprilike, i njegovi su neki vjerovnici hteli da za naplatu tih dugova uzmu neke topove sa te kule. Protiv toga je ustao njegov nećak Antun Diuli Perasti i to prijavio generalnom providuru Vinčencu Vendraminu, koji je onda donio spomenuto riješenje:

»U luci otoka Visa, koja se zove Sveti Juraj, na zapadnoj strani, nalazi se jedna kula, koju je već pred toliko godina, sa pristankom i odobrenjem vlasti, o svom trošku podigao pokojni gospodin Vinko Diuli Perasti, i naoružao ju bronzanim topovima, za bacanje kamenih kugli, i s drugim potrebnim oružjem, a onda u posljednjoj testamentarnoj odredbi, obavezao ju sa svim ostalim vojnim uređajem na najuži fideicomis, tako da nikada ne može ni da bude podijeljena . . .«

Generalni je providur riješavao, da »gospoda Luka i Antun Diuli Perasti ne smiju, pod prijetnjom globe od 500 dukata i državnoga gnjeva, bilo na kojigod način ili pod bilo koju izliku, da dozvole, da se sa iste kule sasvim ili djelomično dignu topovi ili bilo koje drugo oružje.«

Iz ovog dokumenta doznajemo, da je kulu sagradio Vinko Diuli Perasti, u luci Sv. Jurja, t. j. u današnjoj viškoj luci, i to na njenoj zapadnoj strani.

Posljednji dokumenat u zadarskom arhivu, koji nam o ovoj kuli na Visu govori, je iz vremena generalnog proveditorata Sebastiana Vendramina (1729–1732).

Kad je spomenuti Luka Perasti umro, ustali su ponovo njegovi vjerovnici i tražili da im se za naplatu duga dadu bronzani topovi (kamenjare), i da se kula uopće razoruža. I ponovo se tome opro Antun Perasti, nećak Lukin, i stvar prijavio generalnom providuru Sebastianu Vendraminu, koji je tada boravio po službenom poslu u Sinju. 17 oktobra 1730 godine donio je generalni providur riješenje, koje je bilo identično sa onim, koje je izdao generalni providur Vincenzo Vendramin prije 21 godinu, s time da se pozivala autonomna vlast hvarske komune, da se brine za njegovo izvršenje.

I ovo riješenje, kao i ono ranije određuje tačno položaj te kule i njenog graditelja i njenu svrhu: »U luci otoka Visa, hvarske jurisdikcije, koja se zove Sveti Juraj, na zapadnoj strani, nalazi se kula, koju

je već pred mnogo godina, uz dobrostivu javnu privolu, na vlastiti trošak, podigao pokojni gosp. Vinko Diuli Perasti i naoružao je bronzanim kamenjarama, kao i drugim potrebnim oružjem«.[8]

Navedeni dokumenti riješili su sasvim zagonetku velike kule na zapadnoj obali viške luke. Nju je 1615 godine dozvolom vlasti počeo graditi Vinko Diuli Perasti, koji se je upravo tada doselio na Vis. Porodica Diuli Perasti dobila je bila prije toga, još za cara Maksimilijana II (1564–1576) ugarsko plemstvo. Došavši na Vis porodica je Perasti nastavila svoje vojničke tradicije i sagradila kulu na obali, da štiti sebe i svoj imetak, i ujedno da u slučaju nevolje primi u kulu i dio Višana a i da brani ulaz u luku neprijateljskim lađama. U tu je svrhu služila spomenuta kula svakako još 1730 godine.

[8] Atti del prov. gen. Sebastiano Vendramin dall' anno 1729 all'anno 1732, Libro IV di carte Nro 438, fol. 280.

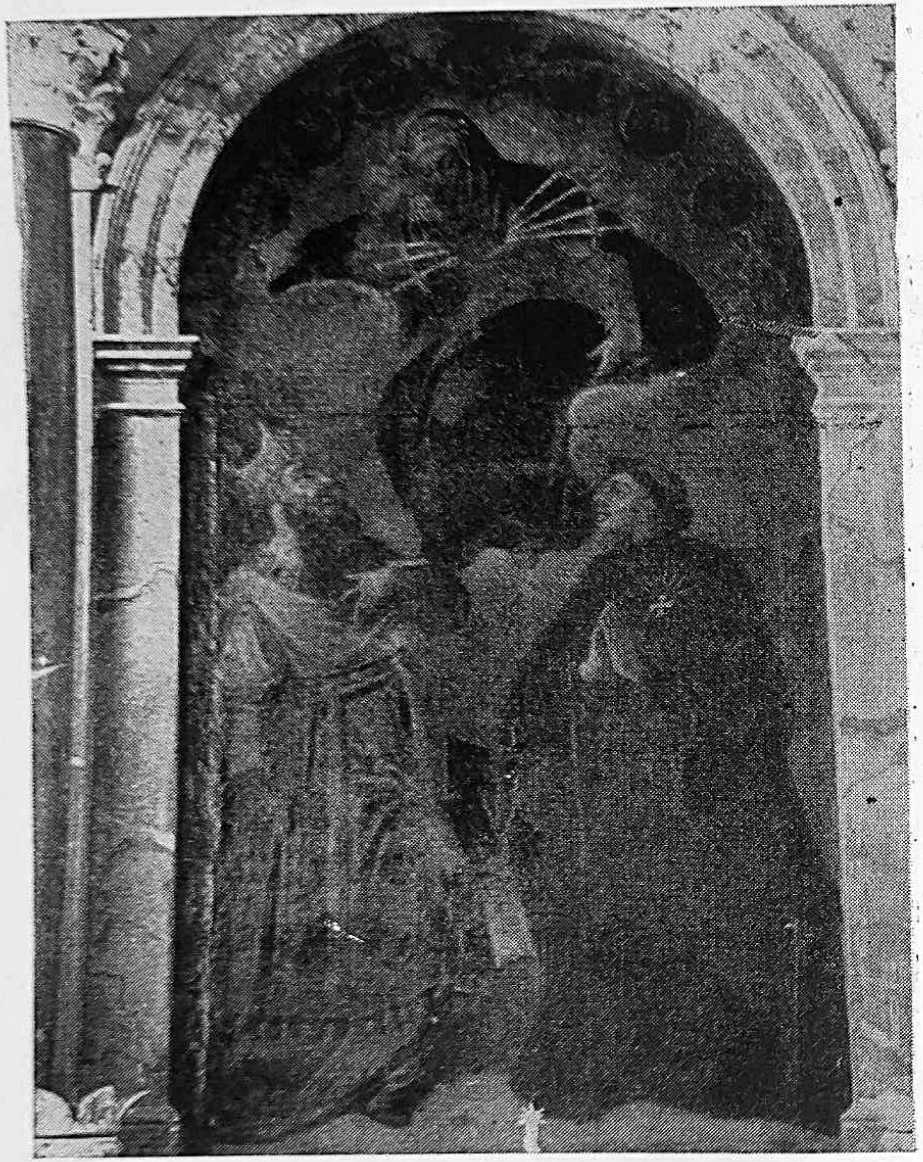

Sl. 70. Gospa sa svecima (u crkvi sv. Duha)

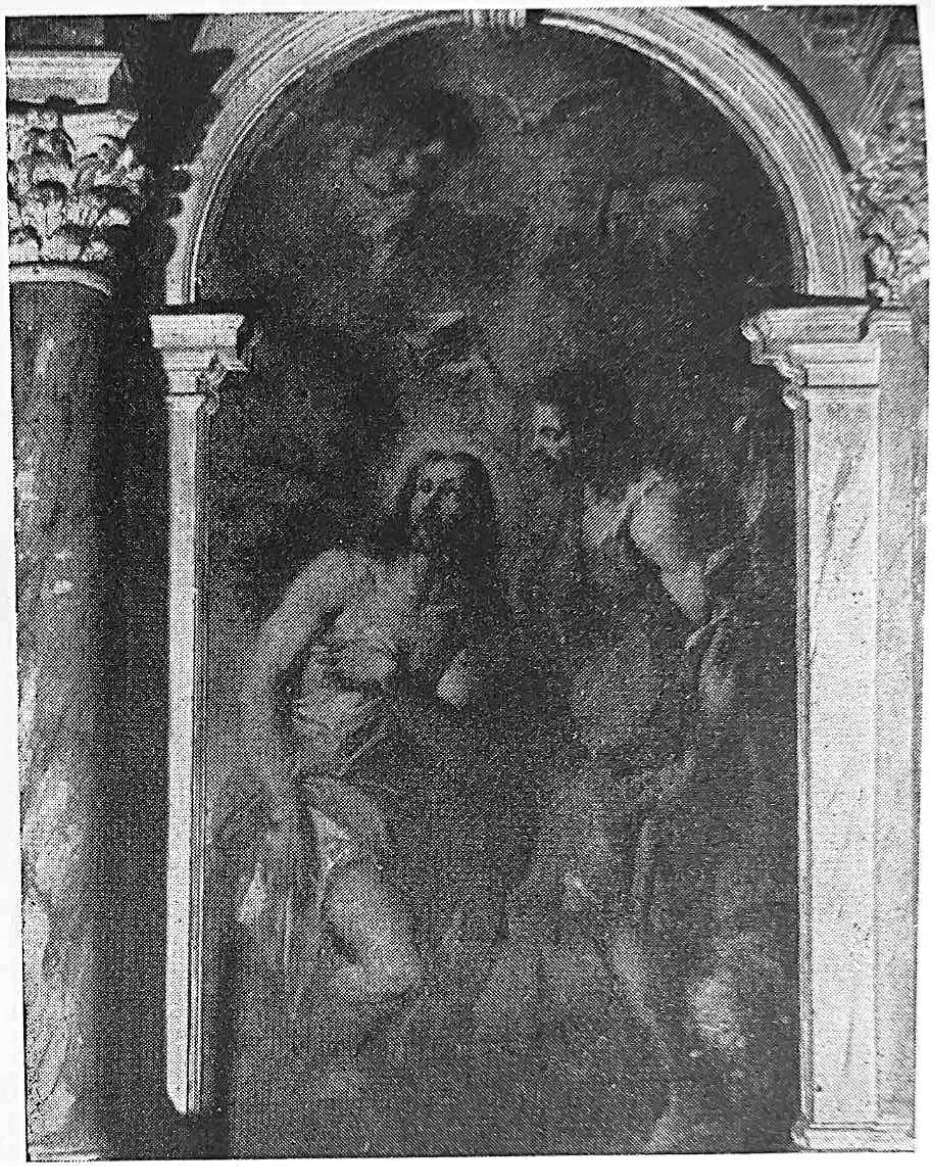

Sl. 71. Krštenje Kristovo (u crkvi sv. Duha)

Sl. 72. Fr. à Santa Croce, Bogorodica sa svecima (u župnoj crkvi u Visu)

Sl. 73. Kasetirani plafon u crkvi sv. Ciprijana u Visu

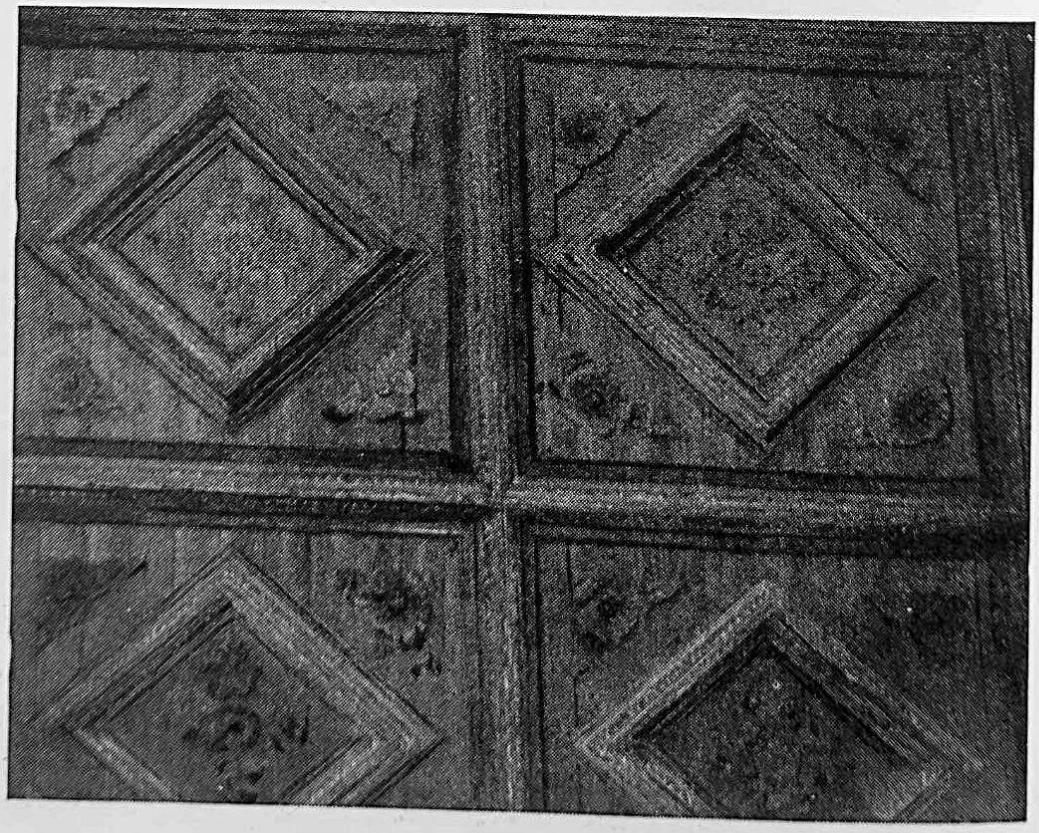

Sl. 74. Panorama Komiže

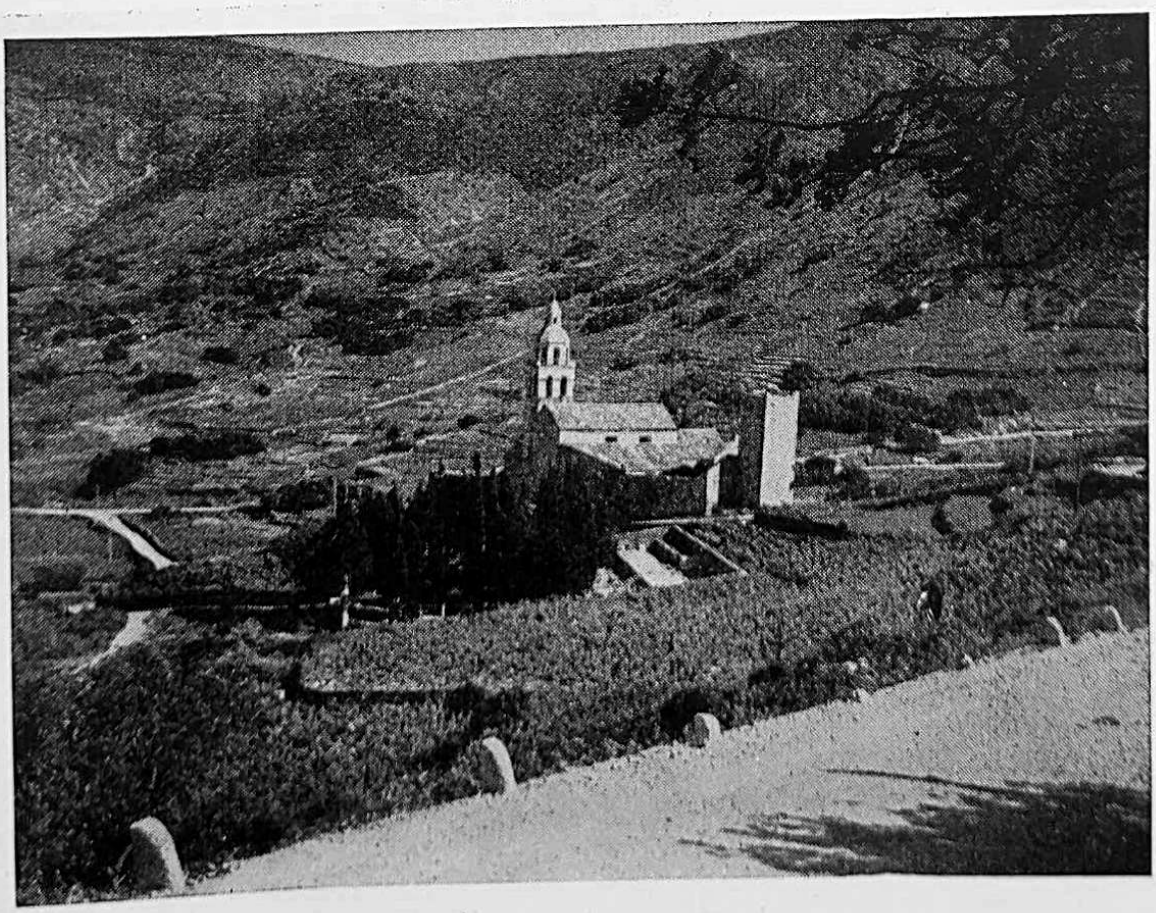

Sl. 75. Samostan i crkva sv. Nikole u Komiži

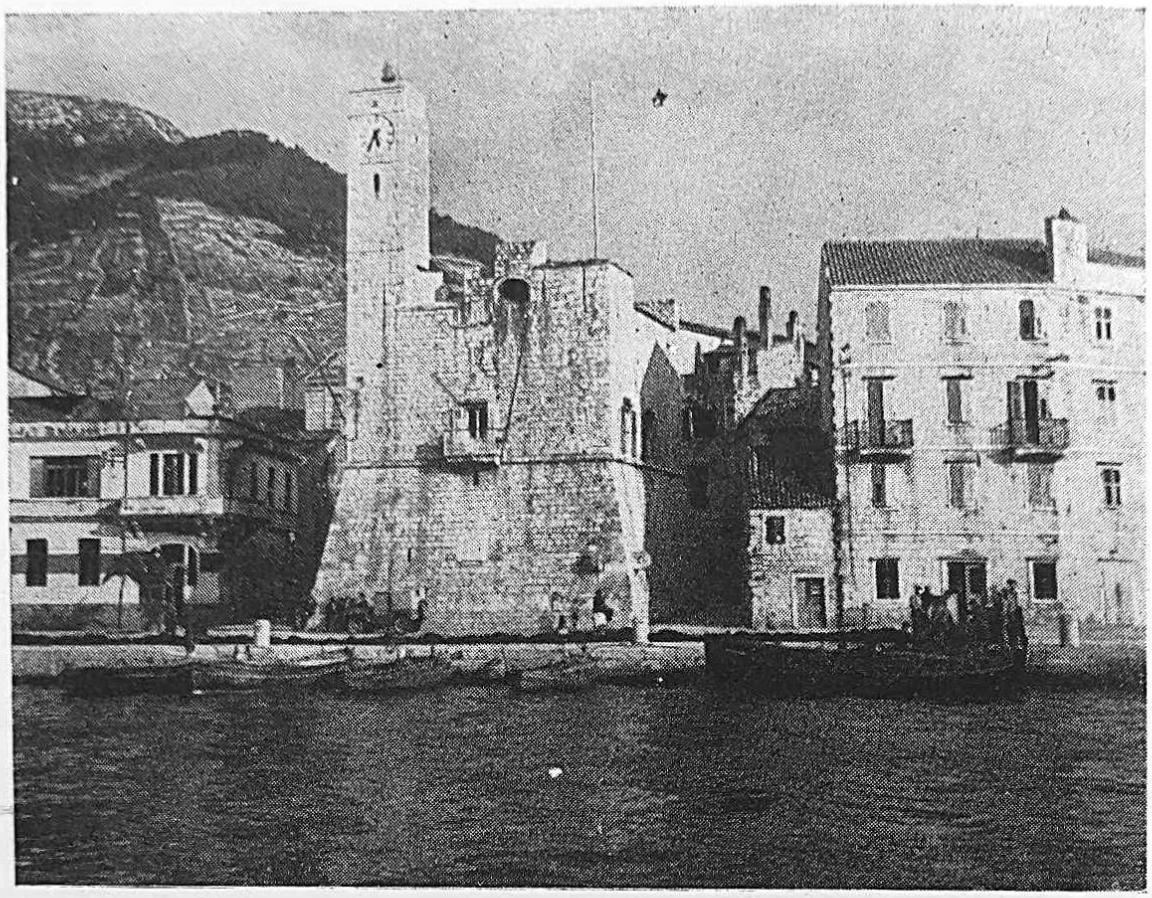

Sl. 76. Kula u Komiži, danas sjedište Mjesnog NO

Sl. 77. Dio obale u Komiži

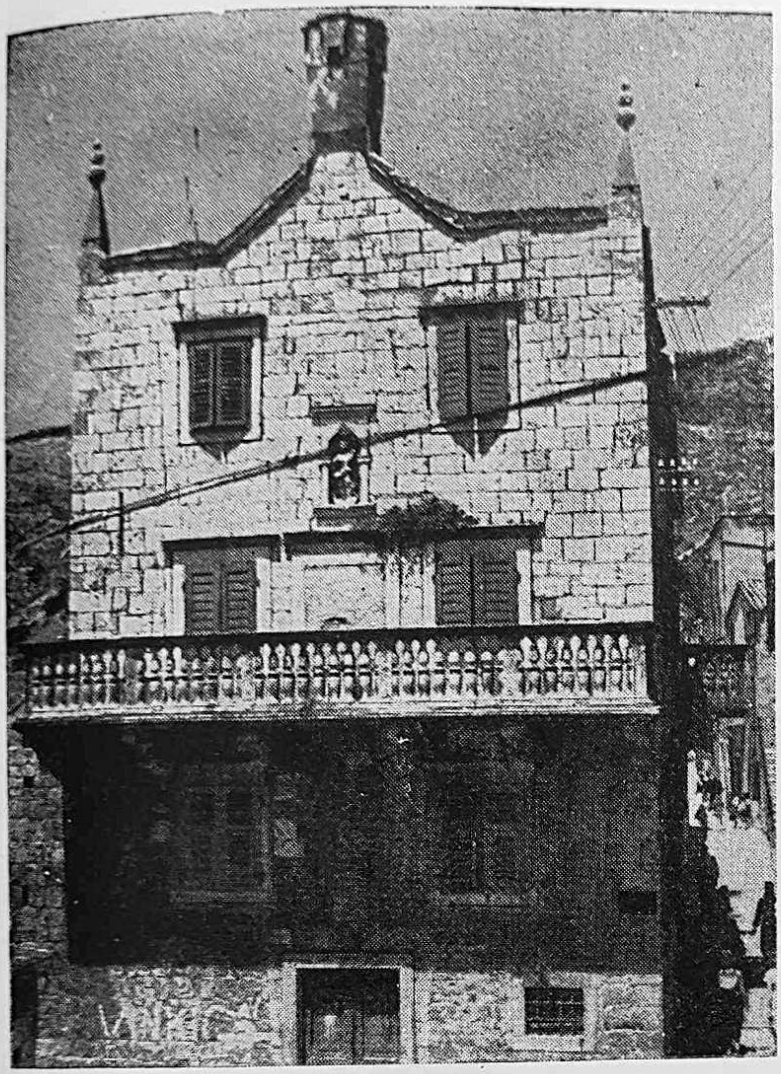

Sl. 78. Kuća u Komiži

Sl. 79. Dvorište iste kuće u Komiži

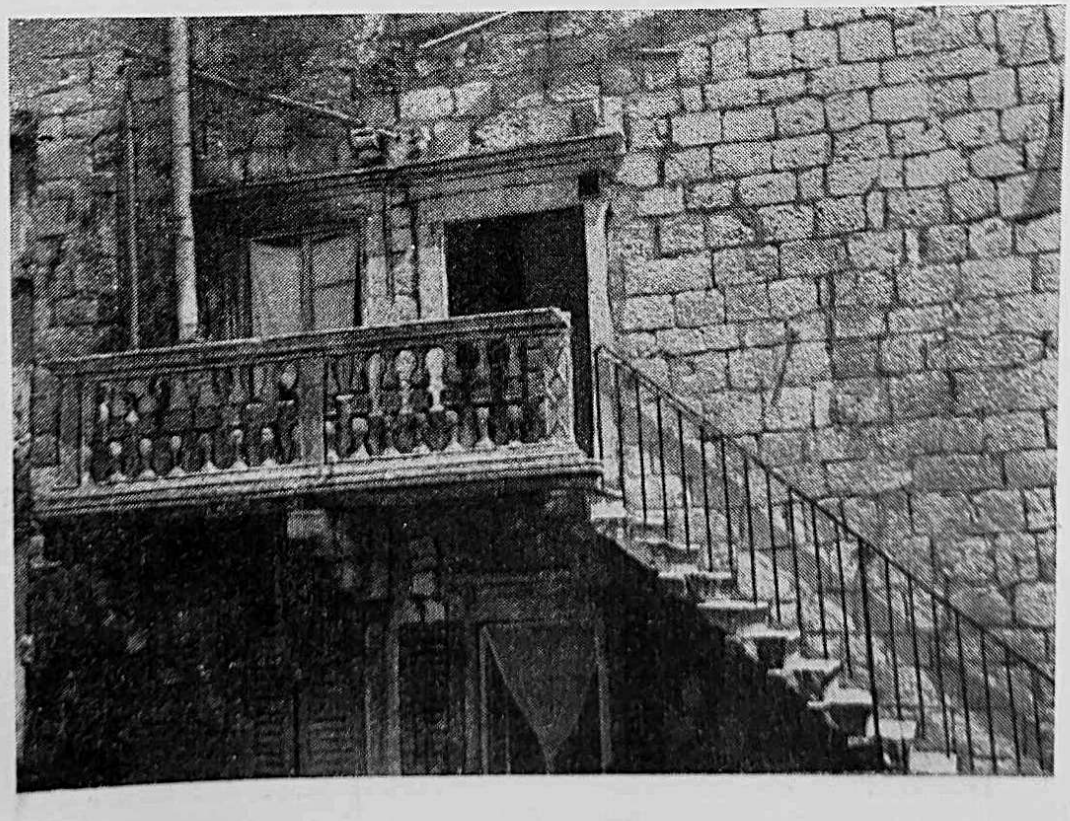

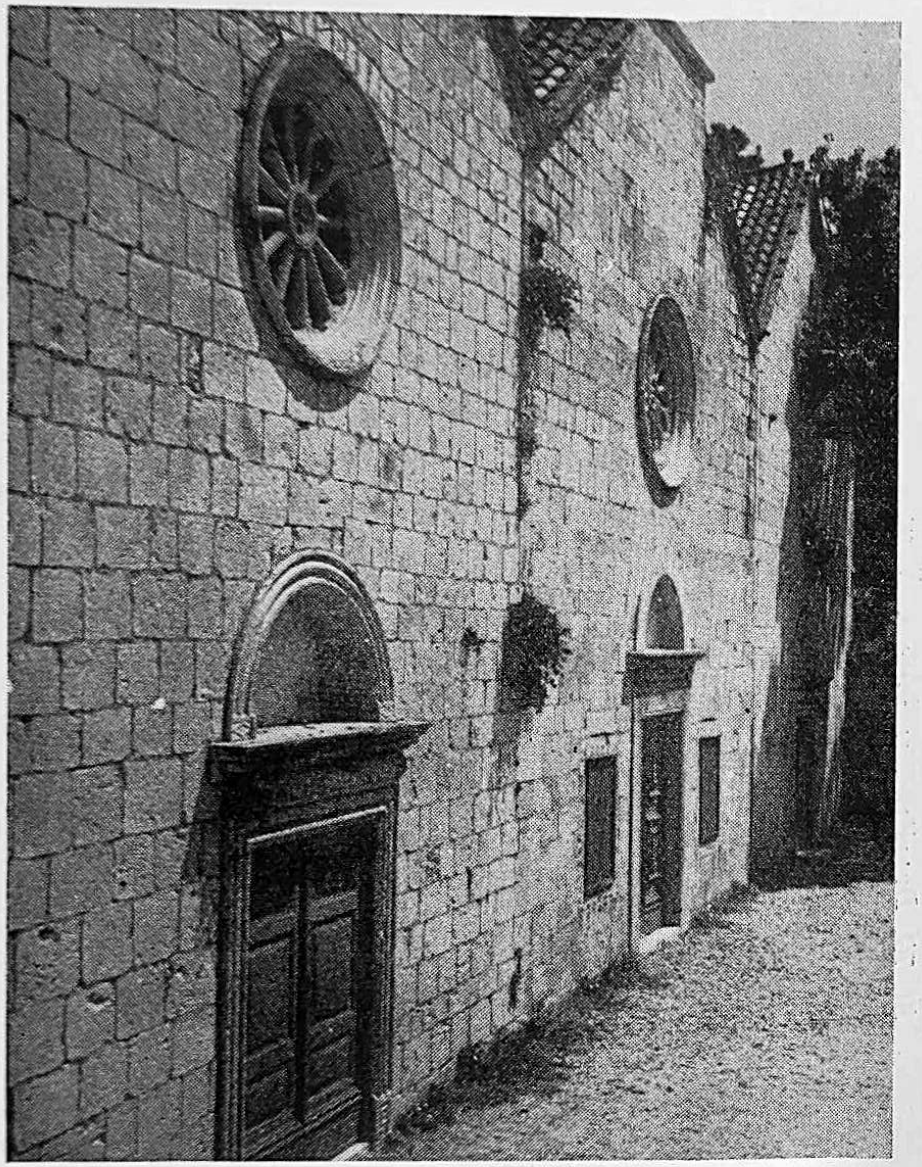

Sl. 80. Crkva »Gusarica« u Komiži

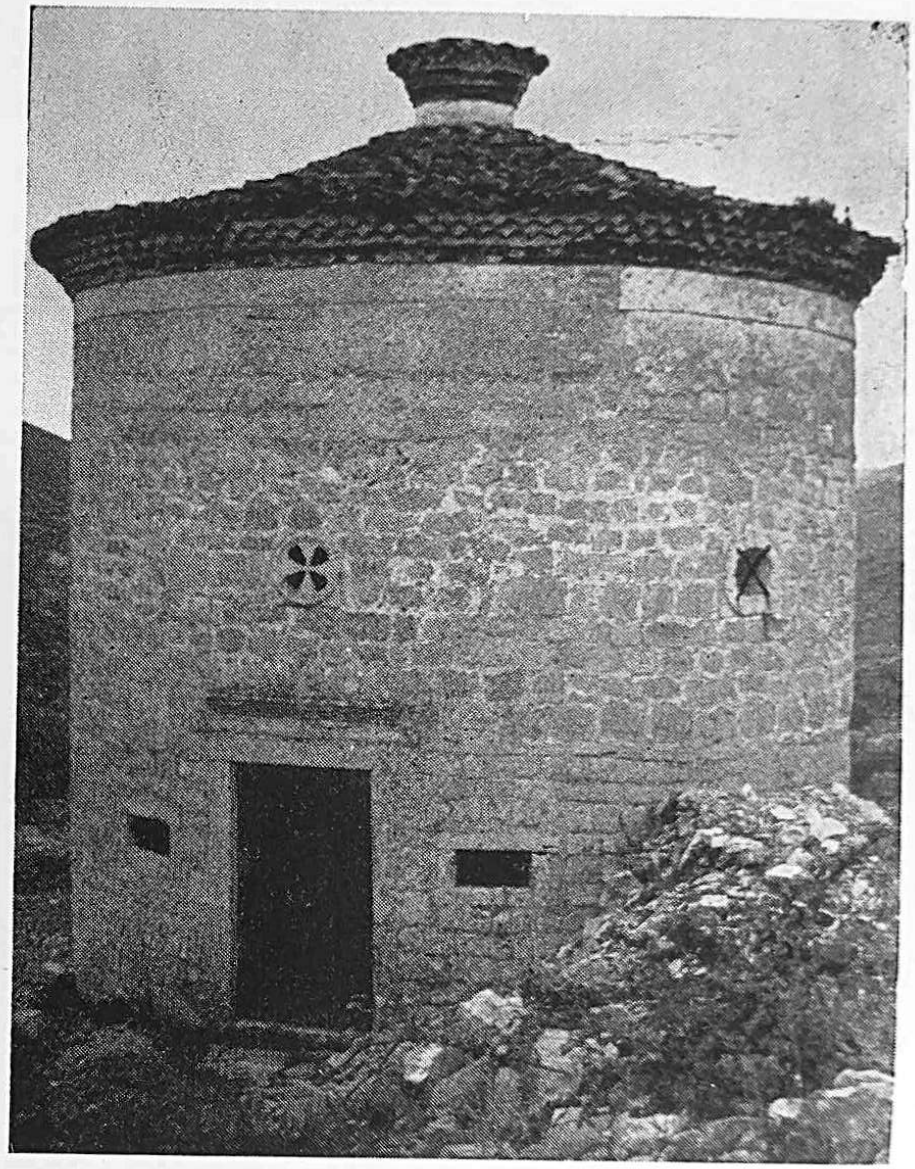

Sl. 81. »Gospa od planike« na putu Vis–Komiža

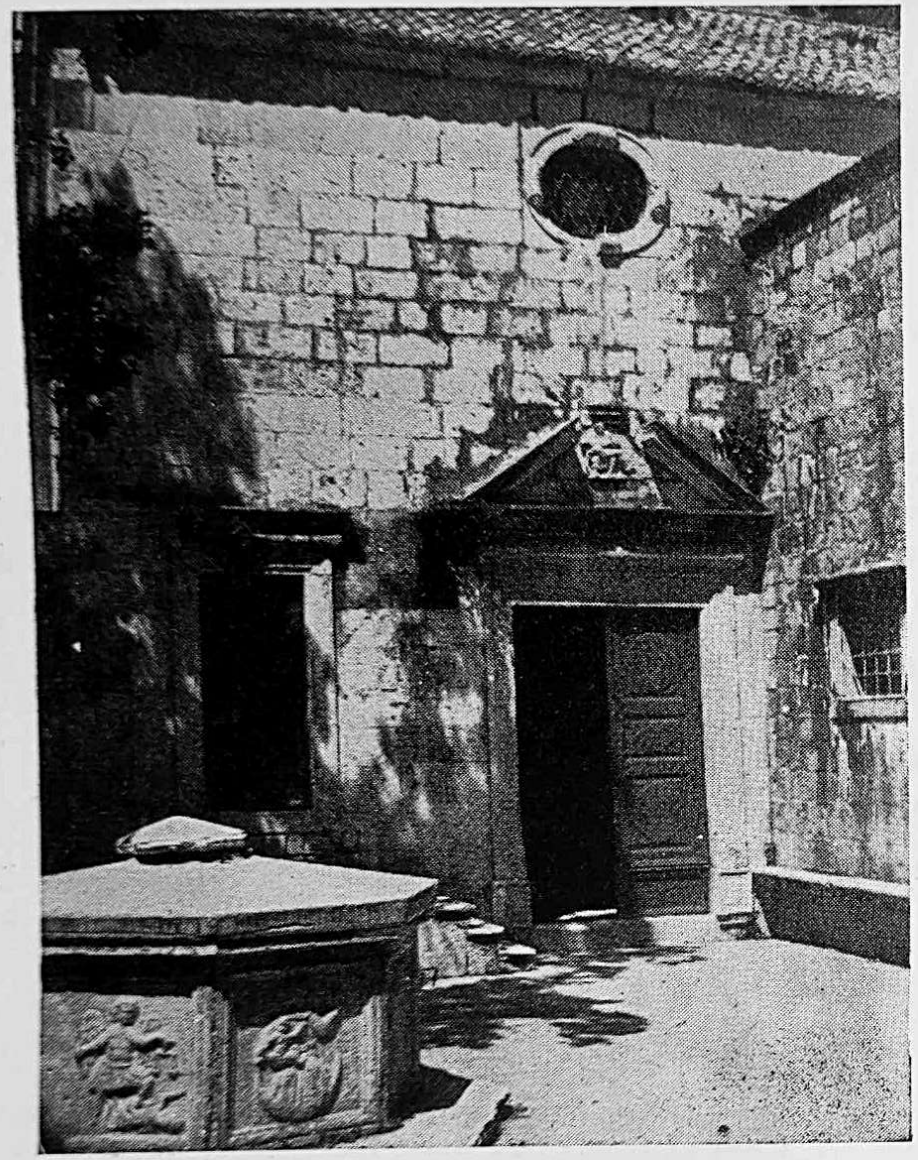

Sl. 82. Dvorište crkve Gusarice u Komiži, sa zdencem

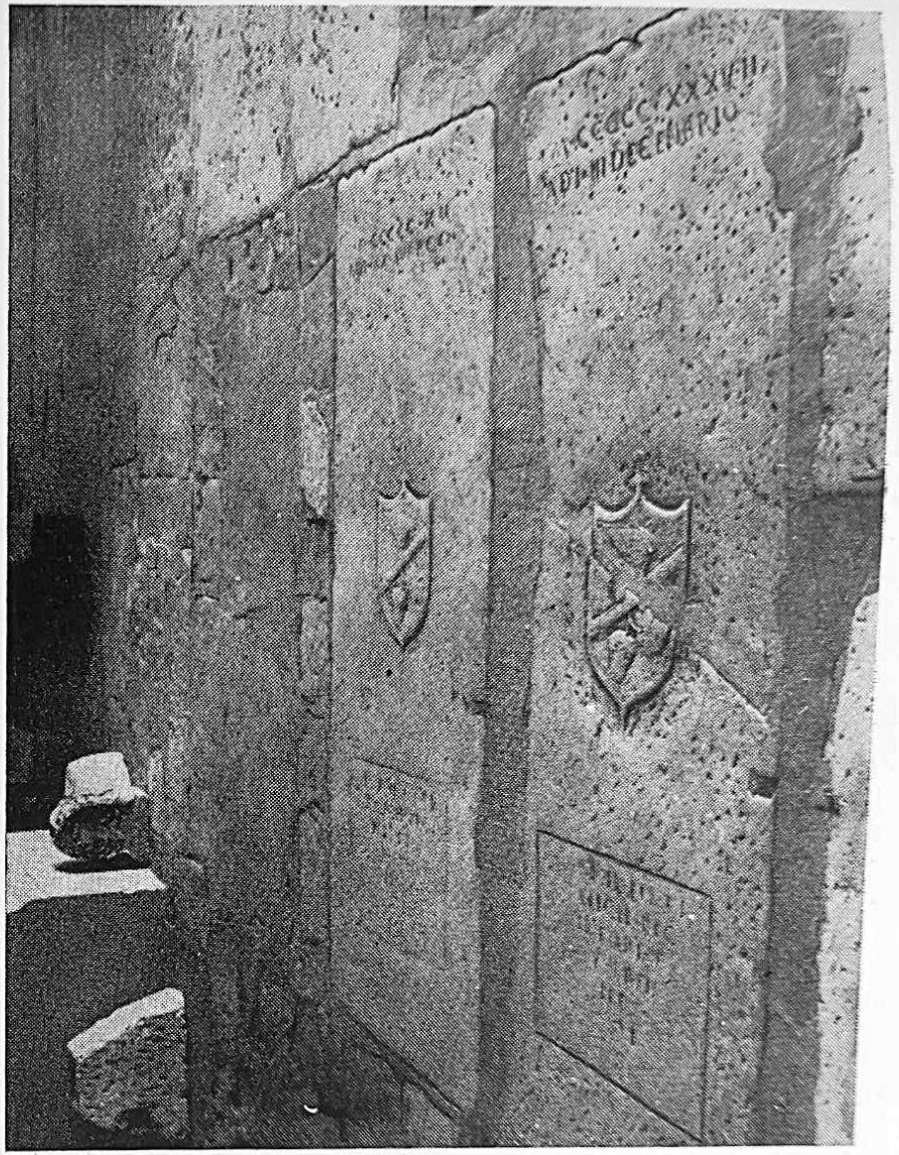

Sl. 83. Grobnice obrtnika sa njihovim insignijama, g. 1537, u crkvi samostana sv. Silvestra u Komiži

Sl. 84. Vinogradi i selo Podhumje

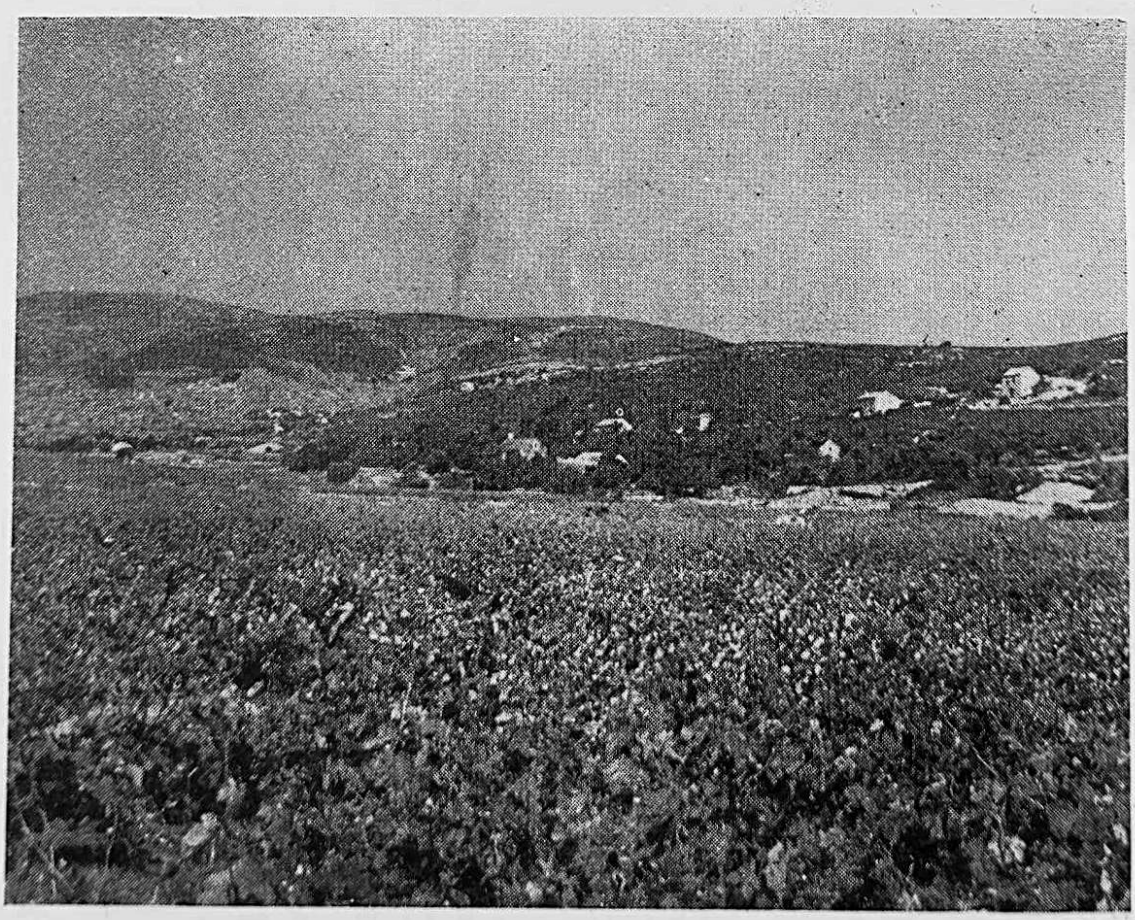

Sl. 85. Vinogradi i selo Dračevo Poje

DIO VIII.

PROCVAT VISA POČETKOM XIX. ST.

VIS PRVI PUT POD AUSTRIJOM
(1797–1805)

Primirjem između Austrije i Napoleona u Ljubnu, 18. travnja g. 1797, Austrija je imala dobiti dotadanju mletačku Istru i Dalmaciju od Kvarnera do Boke Kotorske. Uzalud je nova mletačka »municipalita«, koja je htjela da demokratski upravlja Venecijom nastojala spasiti što se spasiti dade, Austrija i Francuska pristupile su izvršenju sporazuma primirja, a onda su 17. listopada 1797. u Campoformiju sklopile definitivan mir. Tako je s ostalom Dalmacijom i Vis pripao Austriji.

U međuvremenu došlo je na Hvaru, a napose u samom Hvaru u svibnju do nereda, koje nije uspio smiriti tadanji knez i providur Giuseppe Barbaro, a smirio ih je biskup Stratico. Ni dolazak naoružanih seljaka u Hvar, 10. lipnja, koji su tražili novu upravu, i promjenu dotadanjeg sistema, nije uspio, kad se doznalo da dolaze Austrijanci. Seljaci su se zadovoljili, izborom novih sudaca, koje su nazvali glavarima naroda, dok su kneza ostavili na njegovom položaju.[1]

U to je 5. srpnja stigao general Rukavina sa svojim brodovljem i vojskom u Zadar, 14. srpnja u Split, 15. u Supetar, zatim u Makarsku, Korčulu, Hvar i Vis. U Visu ga dočekaše lijepo, a on im hrvatskim jezikom rastumači kako je došao da ih primi pod vlast austrijskog kralja Franje I. Iza toga položiše Višani prisegu vjernosti, novome vladaru.

U novoj državi, Vis je ostao, kao i dosada zajedno sa Hvarom u jednom kotaru, kako bi se mogle nazvati dotadanje komune. Mjesto dotadanjeg kneza i providura, bio je postavljen »sudac i upravitelj« (giudice dirigente) uz koga su bila dva prisjednika i 1 kancelar. To je »Mjesna vlast« (superiorita locale).

[1] Rados Antun Michieli Vitturi, Storia delle cose successe in Dalmazia dalla dissoluzione del veneto governo aristocratico fino all' ingresso delle armi di S. M. Francesco II imperatore re, Split 1883., str. 40 ss.

Austrija ostavi sva ona tijela, koja su postojala u zadnjim godinama mletačke vladavine u Dalmaciji: Veliko vijeće, Malo vijeće, Pučku kongregu. Kako je bilo malo porodica u Velikom vijeću, ono je primilo u svoje članove nekoliko novih građanskih porodica, pa među njima i porodicu Dojmi iz Visa. Veliko je vijeće tada popunilo sve one službe, koje je prije, prema statutu imalo, a među njima i čast i dužnost suca Visa, i ostalih posebnih službenika na otoku Visu.

I život se na Visu nastavio dalje, gotovo bez promjene.

VIS U DOBA FRANCUSKOG GOSPODSTVA U DALMACIJI

27. decembra 1805. godine potpisan je u Požunu mir između francuskog cara Napoleona Bonaparta i austrijskog cara Franje I. Na osnovu toga mira ustupila je Austrija Napoleonu Veneciju, zapadnu Istru i Dalmaciju, a on pridruži te zemlje svojoj kraljevini Italiji.

Za vrijeme drugog koalicionog rata protiv Napoleona jedna je rusko-turska flota bila protjerala Francuze sa Jonskih otoka, a iza toga su Rusi nekoliko puta poslali na te otoke vojske i municije, tako da je u septembru 1805. godine bilo na tim otocima do 12.000 ruskih vojnika i 15 ratnih lađa. Poslije toga datuma koncentrirali su Rusi u Krfu 26 ratnih lađa i 8.000 ljudi. Odavde je onda admiral Siniavin krenuo sa 10 linijskih lađa i nekoliko fregata, korveta i brikova i na njima 6.000 vojnika prema sjeveru, u Jadransko more, ušao u Boku Kotorsku, i uzeo Porto Rose i započeo svoje djelovanje u Boki, da ona ne bi pala u ruke Francuza.

Da svoje pozicije učvrsti i Francuzima što više smeta, odlučio je Siniavin, da zauzme neke dalmatinske otoke, gdje bi onda postavio baze svojih operacija protiv Francuza u Dalmaciji.

U tu svrhu posla Siniavin nekoliko svojih lađa na otoke, i 30. marta uplovi u višku luku jedan ruski Šambek.

FRANCUZI UZIMAJU VIS

Francuzi su do toga vremena već bili zauzeli velik dio Dalmacije, i kopnene i one na otocima, i rušeći sve staro uređenje, organizirali svoju upravu po Dalmaciji. Na Visu je kao »pomirbeni sudac« bio Vinko Luxio, a njegov pristav Ivan Dojmi. Komandant ruske ratne lađe po-

zove spomenutu dvojicu pretstavnika vlasti da potpišu predaju mjesta ruskom caru. Kad oni to odbiše, počeše Rusi da pucaju sa lađe na grad, a onda se iskrca jedan oficir sa 30 ljudi, da opljačkaju kuće suca Luxia i pristava Dojmija, koji su obojica međutim bili pobjegli u Hvar. Sutradan posla ruski komandant jednog oficira sa 20 ljudi u Komižu, sa naređenjem da zauzmu malu tvrđicu kod župne crkve, u kojoj su tvrđici bila dva bronzana topa od 10 cm kalibra i četiri bronzana topića za bacanje kamenih kugla. Rusi zaplijeniše sve topove i prenesoše ih na jednoj lađi na Šambek. 2. aprila iskrca se sa Šambeka i sam zapovjednik sa trideset vojnika, obiđe grad a onda iz jedne kule uze dva bronzana topa i dva topića za bacanje kamenih kugla. Sutradan, 3. aprila otplovi ruska lađa iz viške luke. To je bilo prvi put što su ruske ratne lađe ušle u višku luku, a iza toga ulazile su one u nju češće, kad god im je trebalo da se zaklone od nevremena. Istovremeno su Rusi napali bili Hvar, ali nisu u nj ulazili, dok su Korčulu ne samo napali, nego i zauzeli i mjesec dana držali u svojim rukama.

Međutim nije došlo do očekivanog mira između Rusije i Francuske, i rat se nastavio ne samo na sjeveru, nego i u Dalmaciji, gdje je Siniavin nastojao da pridobije stanovništvo za Rusiju i da ga podstakne na ustanak protiv Francuza. Da dobije bazu za operacije u srednjoj Dalmaciji, osvoji on u decembru ponovo Korčulu. Sada su slijedile ruske akcije na Hvar, u Kaštelima, na Braču i u Poljicima, 1807. godine. Ali, kad je 7. jula potpisan između Rusije i Francuske mir u Tilsitu, i kad je o tome bio obavješten i ruski admiral Siniavin i francuski general Marmont, ostaviše Rusi Boku, i otploviše iz Jadrana.

Kako je i na Jadranu već odavna postojala živa izmjena engleske kolonijalne robe i fabričkih prerađevina, i ta se roba uvozila ne samo na jadransku obalu, nego i u Austriju, i jadranske zemlje, francuske su lađe taj promet sprječavale. S druge strane Engleska je sada vidjela, da treba da svoje interese štiti i na Jadranu. Time je i Jadransko more uvučeno u englesku interesnu sferu, i Engleska odluči da postane gospodar i na njemu.

ENGLEZI NA JADRANU

Tako se desilo, da su Ruse na Jadranu zamijenili Englezi, koji su prema francuskom kontinentalnom zatvoru postavili svoju blokadu i jedne i druge obale Jadranskog mora, koje su tada pripadale Francuskoj. Od Venecije i Trsta do Krfa krstarile su tada engleske lađe, sprječavajući ne samo između *Jadranskih obala i Mediterana, nego i onaj promet* između jedne i druge obale Jadrana. Englezi, koji još nisu imali ni komadić teritorija na Jadranu, postali su njegovi stvarni gospodari. A, kad je 14. oktobra došlo do mira u Schönbrunnu, po kojemu je Austrija ustupila Francuzima, pored ostaloga i Trst i Hrvatsko Primorje, i tako cijela i neprekinuta obalna linija došla u ruke Napoleona, Engleska je još čvršće stisnula blokadu, i još se jače utvrdila na Jadranu.

Uzalud su lađe, koje su pripadale francuskim podanicima, išle skupa, naoružane i praćene ratnim lađama, engleski su ih ratni brodovi dostizali, hvatali i odvodili. Komandant engleskog ratnog brodovlja na Jadranu William Hoste zarobio je još prije schönbrunnskog mira u samih 18 mjeseci 218 lađa.

Sve do schönbrunnskog mira mogle su engleske lađe da zađu u austrijske luke, da se tamo opskrbe, a i da im se momčad odmori. Sada, poslije ovoga mira, nije bilo luke na sjevernom Jadranu, koja nije bila u rukama Francuza, i krstarenje Jadranom postalo je sada za engleske lađe daleko teže i mučnije. Ali se zato nije nimalo umanjila aktivnost engleskih ratnih lađa na Jadranu. Tih je lađa bilo prilično mnogo. Zabilježeno nam je u doba od 1809–1813. godine 22 imena takovih lađa, ali je bez ikakove sumnje bilo njih još mnogo, koje su došle u Jadransko more, ali njihova imena nisu od francuskih vlasti bila zabilježena, jer se nisu istakle nekim jačim podvigom.

Te su lađe, koje su nam francuske vlasti zabilježile bile: pet bojnih brodova, i to Achilles, Eagle, Leonidas, Magnificent, Victorious; tri velike fregate: Amphion, Apollo, Cerberus; devet fregata: Active, Alceste, Alomene, Bacchaite, Bele Poule, Havannah, Orlando, Topaze, Unity; tri korvete: Aichhorn, Kingsfisher, Volage; dva brika: Saracen i Weazel.

Na ovim engleskim ratnim lađama nalazili se odlični mladi oficiri, a sam njihov komandant, Hoste, bio je čovjek od 28 godina. Ti mladi oficiri, odgojeni potpuno u pomorskom i ratničkom duhu, bili su poslije Trafalgara, 1805, oduševljeni Nelsonovim uspjesima, njegovom slavom i njegovom požrtvovnošću, i svaki je od njih gledao da slijedi njegov primjer. Uz ovakove oficire bila je odlična i vanredno disciplinovana momčad.

I upravo zbog svega toga englesko je djelovanje na Jadranu bilo efikasno, pogotovo, kad se prema njima nalazila flota koja se sastojala u prvom redu iz ostataka stare mletačke i austrijske mornarice, sa oficirima, koji nisu bili ni iz daleka onako odgojeni kao engleski, i sa momčadi, koja je bila na brzu ruku uzeta na obim obalama Jadrana, neizvježbana i slabo disciplinirana.

VIS CENTAR GUSARENJA I KRIJUMČARENJA NA JADRANU

Već se 1806. godine zajedno sa gusarenjem, razvilo i krijumčarenje na Jadranu. Kako je Jadransko more bilo blokirano od Rusa sve do augusta 1807. godine, a iza njih od Engleza, nisu mogle ni francuske ni dalmatinske, a ni dubrovačke lađe, da unesu bilo kakovu robu u Dalmaciju. S druge strane Napoleonov kontinentalni zatvor predviđao je vanredno stroge mjere i za krijumčare i za robu, koja bi krijumčarskim putem došla. Ali, uza sve to krijumčarenje je cvalo više nego ika-

da prije, a u Dalmaciji ušla je bila upravo moda da se nose odijela iz engleskih štofova, pa su čak i francuski oficiri po Dalmaciji mnogo puta nosili svoja civilna odijela iz takovih štofova.

Dok je s početka krijumčarenje išlo kojekako, organizovalo se ono malo po malo, i udarilo svoj centar na otoku Visu, u Visu. Vis je istina bio pod francuskom upravom, i francuske vlasti nisu dozvoljavale krijumčarenje, ali su te vlasti na Visu bile i suviše slabe, a da su mogle da krijumčarenje ozbiljnije smetaju. Krijumčari su bez opasnosti razvijali svoju djelatnost, i dovozili kolonijalnu i englesku robu na Vis, odavde na dalmatinsko kopno, a preko njega dalje u Tursku i Austriju.

Vis je iz dana u dan rastao, broj njegovih stanovnika penjao se sve više, i od malog ribarskog i ratarskog mjesta posta on doskora centar cjelokupne krijumčarske trgovine između dalekih zemalja i Jadranskog primorja i njegova zaleđa. U Vis je sada došlo na hiljade trgovaca iz Engleske, Italije, Njemačkē, i same kopnene Dalmacije, pa je doskora Vis brojio do 12.000 stanovnika. Vis je primio sasvim novo obilježje, sve su kuće bile pune stranaca, a kad više nije bilo mjesta u kućama, izvukli su lađe na kopno i stanovali u njima. Engleski se jezik čuo posvuda, njim su govorili ne samo Englezi, nego su njim nastojali govoriti svi stranci, a svi Višani od kojih su do tada mnogi nosili narodnu nošnju, počeli su da se oblače po englesku a i da govore engleski.

Međutim je na moru vladalo gusarstvo. Engleske su ratne lađe hvatale svaku lađu, koju bi stigle, ako je ona plovila pod francuskom zastavom, a uz te velike ratne lađe bilo je i drugih u službi Engleza, koje su napadale domaće lađe i hvatale ih, a ako ih ne bi mogle da odvedu, opljačkale bi ih.

U takovoj atmosferi došlo je brzo do toga, da su se pojavili na ovom moru i takovi gusari, koji sa Englezima nisu imali nikako posla, nego su gusarili na svoju ruku, i time još više pojačali nesigurnost svake trgovine na Jadranu.

U arhivima dalmatinskih gradova našao sam vrlo mnogo takovih slučajeva gusarenja u ovo doba. To je gusarenje bilo toliko otvoreno, i gusari su se tako malo bojali vlasti, da je to upravo nevjerojatno. Istovremeno tužbe građana na nesnosno stanje, koje je uslijed toga u Dalmaciji zavladalo čule su se na svakom koraku.

Ovako je stanje čak pojačala i sama francuska uprava u Dalmaciji, koja je na taj način mislila da uništi englesku krijumčarsku trgovinu. Sam generalni providur Dalmacije Vicenzo Dandolo izdao je 1808. godine jedan proglas u službenom listu »Il Regio Dalmata«, u kom poziva Dalmatince da se dadu na gusarenje.

»Ne postoji pogodniji momenat za Dalmatinca da se dade na gusarenje – stajalo je u proglasu – kao što je ovaj sadanji.« U općinskom arhivu u Splitu našao sam dopis, koji je pisao splitskoj općini G. B. Stratico, pretstavnik Dalmacije kod vlade u Milanu 20. III. 1808. godine. U tom dopisu kaže on, među ostalim: »Ako među građanima vašeg okruga ima neki, koji posjeduje dobre lađe kojima bi mogao gusa-

riti, potaknite ga, gospodo, da poduzme ovu spekulaciju, koja je korisna za državne interese, a omogućuje veliko bogatstvo privatnicima, koji se time bave«

Ali se Dalmatinci nisu ovome odazvali. U prvom redu nije kod Dalmatinaca, osim rijetkih izuzetaka, bilo nikakova oduševljenja ni za Francuze, ni za Napoleona, a onda nisu oni nipošto ludi da se izlažu napadaju engleskih lađa, kad su mogli da rade obrnuto, da pod zaštitom Engleza krijumčare. Tu je bila zarada sigurna, a za slavu nisu Dalmatinci bili baš naročito oduševljeni.

S druge strane dolazile su lađe sa krijumčarenom robom u uvale, udaljene od mjesta gdje je bilo francusko činovništvo. Tih je uvala po Dalmaciji bilo na stotine. Tamo su krijumčari, bez ikakove bojazni da će ih kogod izdati, istovarivali teret i prodavali ga svojim ortacima ili drugim, a ovi su to onda prenosili dalje, pa i u gradove. Francuske vlasti su uhvatile više puta razne osobe, koje su im bile sumnjive da se bave krijumčarenjem, ali ih kazniti nisu mogle, jer im nisu mogle dokazati ništa. To se krijumčarenje razvilo u tolikoj mjeri, da je u junu 1813. godine izdao maršal Marmont dekret, da će svaki onaj, koji bude krijumčario, kao i oni, koji bi ponijeli na Vis hrane, biti kažnjeni smrću.

Međutim ni ova mjera nije krijumčare zastrašila, oni su već našli načina da izbjegnu kazni. Lađe bi se naime uputile navodno, u neko mjesto, koje je bilo pod francuskom vlašću, a kad bi noć pala, otplovile bi na Vis, i tamo prodali svoju robu. Kad bi se kući vratili, izjavili bi, da su bili napadnuti na moru od gusara, koji su im svu robu odnijeli, i njih zlostavili. Svjedoci za to bili su isti mornari, navodno opljačkane lađe. Šta više, našli smo jednom u hvarskom arhivu, i takovih slučajeva, gdje su, na taj način »opljačkani« mornari, da stvar ide brže i sigurnije, čim bi se kući vratili, predali svoj iskaz pred notarom, i na taj su iskaz dodali svoje izjave »svjedoci«.[1]

Jedino onda, kad se radilo o domaćim gusarima, koji su u vezi sa domaćim ljudima, pljačkali opet domaći svijet, i onda tu robu prodavali, ustajali su sami domaći protiv takovih nesavjesnih pljačkaša.

U svrhu da spriječe svaku trgovinu, engleske su lađe hvatale svaku lađu, koja je nosila bilo kakav teret, i plovila po otvorenom moru i ako ju nisu mogli sobom povesti, oni bi ju opljačkali, ne vodeći računa, čije je to, da li privatno ili državno. Jedino su one lađe, koje bi ulazile u višku luku, ne samo pustili, nego ih vrlo ljubezno primali.

Ali se događalo i to, da su engleske lađe tražile neku vrst kontribucije od nekih mjesta. Tako npr. 10. marta 1810. godine od seljaka u Šibenskom okružju (kantonu), jedna je mala engleska flotica tražila kontribuciju, i to: 120 barila vina, 12 barila rakije, 12 volova i 100 cekina, uz prijetnju da će zapaliti selo, ako to ne dobije. Već se bilo iskrcalo nekoliko Engleza, ali ih seljaci odbiše, kao što spriječiše i

[1] Iskaz Vidanka Fabiani i drugova u arhivu Macchiedo u Hvaru, Provincie Illiriche.

svako daljnje iskrcavanje, usprkos vatre, koju su Englezi sa lađa na selo otvorili, neke kuće oštetili, i jednu ženu ubili. Neobavljena posla moradoše se engleske lađe vratiti.

Kad je Napoleon iz raznih izvještaja vidio, da su Englezi stvarni gospodari Jadrana, i oni sa Visa ne samo sprječavaju svaku trgovinu na Jadranu, nego i oduzimaju njegovim lađama svaku mogućnost da opskrbe Jonske otoke, naredi da se Vis vojnički zaposjedne. U vezi s time pisao je on svom podkralju Italije Eugenu Beauharnaisu, ističući mu kako se on nada da ima dovoljno lađa, koje neka dobro opremi i onda na Vis iskrca 800 vojnika, od kojih će 400 ostati na otoku kao posada. Zapovjedništvo neka preuzme kapetan Dubordieu.

U to su vrijeme bile na Jadranskom moru dvije francuske pomorske divizije ilirska, i talijanska. Prva se sastojala od skoro svih slabih i ostarjelih lađa, i nije se mogla upotrebiti za eventualni sukob na debelom moru, druga je bila daleko bolja, i u vještijim rukama, mogla je da bude opasan protivnik Englezima.

Kad je primio zapovjedništvo nad talijanskom divizijom počeo je kapetan Dubordieu, 8. septembra, da izlazi na otvoreno more, da vježba svoju posadu, a onda, kad je mislio, da ju je dovoljno izvježbao krene on 17. oktobra sa svojom flotom iz Venecije. Njegova se flota sastojala iz slijedećih lađa: dvije francuske fregate, Favorite i Uranie, talijanskih lađa: fregate Corona, korveta Bellona i Carolina, i brikova Mercuio i Jena. Francuskim su lađama zapovijedali dva Francuza, a talijanskim: Pasqualigo, Duodo, Rodriguez, Paolucci i Buratović. Ove su ratne lađe ukrcale jedan bataljun vojske pod zapovjedništvom pukovnika Giflengo, adjutanta podkralja Eugena. 21. oktobra bio je Dubordieu već pred Visom, gdje je na otvorenom moru dao zaustaviti jednu ribarsku lađu od čijih je ribara saznao, da u Visu nema nijedne jedine engleske ratne lađe. Ali Dubordieu nije mnogo vjerovao ribarima, i prije nego je ušao u luku dao je da se na njegovim brodovima podigne engleska zastava, i pod tom su zastavom uplovili u Vis, 22. oktobra. Viška luka je bila puna svakovrsnih lađa raznih narodnosti, koje su pripadale raznim trgovcima, a osim toga bilo je mnogo gusarskih i krijumčarskih lađa. Tu se nalazila jedna lađa sa tovarom ulja, jedan brigantin pun razne trgovačke robe, jedan drugi brigantin sa žrnovima, jedan gusarski šambek pod engleskom zastavom, jedan šambek pod sicilskom zastavom, natovaren finom engleskom keramikom, nekoliko puljiških pielega, jedan amerikanski shooner naoružan na Malti, i toliko drugih manjih lađa.

Kad su svi ti razni trgovci opazili, da to nisu engleske nego francuske lađe, spopade ih veliki strah, i ne brineći se šta će da bude s njihovim lađama i robom na njima, pobjegoše iz luke u brda, samo da ne padnu u ruke Francuzima.

Francuzi iskrcaše 500 ljudi, koji se dadoše u pljačku po magazinima, u kojima se nalazila engleska roba. Osim toga zapališe Francuzi nekoliko lađa, a nekoliko ih zaplijeniše.

Kad je u to Dubordieu doznao da prema Visu plovi jedna engleska eskadra, brzo ostavi Vis i krene prema sjeveru.

Naši izvjestitelji se ne slažu u broju popaljenih i zarobljenih lađa. Kanonik Dojmi, pripovijeda u svom dnevniku, da su Francuzi poslali u Split tri zaplijenjene lađe, a tri da su zapalili, i to dvije gusarske i jednu sicilijansku dok sam komandant francuske flote Dubordieu u svom izvještaju kaže: »U ovoj ekspediciji zapalili smo dakle šezdeset i dvije lađe, od kojih je bilo 43 pune robe; deset gusarskih lađa, sa ukupno deset topova i velikim brojem svakovrsnog oružja, što smo poslali u Hvar i amo; deset smo lađa povratili podanicima Njegovog Veličanstva; četrnaest je lađa bilo ilirskih, talijanskih i napuljskih. Zarobili smo 100 zarobljenika i oslobodili 25 Francuza, od kojih devet topnika«.

Mi smo doista u neprilici kome da vjerujemo, da li kanoniku Dojmiju ili komandantu Dubordieu, ali, mislimo, da je vjerojatnije ono što kaže kanonik Dojmi, u svom dnevniku, s time da je donekle tačno i ono što kaže Dubordieu. S Dojmijevim dnevnikom slaže se i opis u »Il Dalmata«, u kom se kaže, da su Francuzi zapalili sve lađe, a poštedili samo one, koje su pripadale Višanima i Dalmatincima, shooner, nav Tarrabocchije i brigantine. Pošteđene su dakle bile samo tri lađe prema pisanju »Il Dalmata«. Ako dakle usporedimo sve to, vidimo da je kanonik Dojmi uzeo u račun samo veće lađe, dok je Durbordieu uzeo broj ne vodeći računa o velikim ili malim lađama. Njemu je bilo do toga da brojem imponira.

Kad je Dubordieu međutim čuo da prema Visu kreće jedna engleska flota, brzo ostavi Vis i krene na sjever, prema Ankoni.

I doista prema Visu su dolazile engleske lađe: Victorious, brik Voisl, i fregate Amphion, Active, Cerberus i korveta Kingsfisher.

Pljačka Visa nije doista bio nikakav junački podvig. I ako je Vis bio francuski, svejedno, ako se ovo ne bi mogla nazvati gusarska ekspedicija, bila je u najmanju ruku samo jedna policijska mjera, a nikakav vojni podvig. Sam Napoleon je zbog ovakovog ispada Dubordieuve ekspedicije bio vrlo nezadovoljan, i tom svom nezadovoljstvu dao izraza u pismu Eugenu Beauharnaisu. »Žao mi je – kaže u tom pismu Napoleon – što nije Dubordieu poveo sobom onih četrnaest gusarskih lađa . . . Žao mi je što nije zarobio i onih 200 Engleza; bilo bi mnogo zgodnije da je on sobom poveo dvije fregate, a postavio tamo šeststotina vojnika, koji bi brzo bili uhvatili Engleze; njima se moglo također dati nekoliko topova, da utvrde luku i da se tako učvrste na otoku . . .«

Napoleon je izvodio svoje zaključke prema izvještaju Dubordieua, međutim je očito, da se ovog puta Dubordieu bojao engleske flote, i da je jednostavno iz Visa pobjegao i poveo sobom samo onoliko, koliko mu nije smetalo, a sve ostalo zapalio. Osim toga, kako dobro opaža Erber, onih 200 engleskih mornara nije ni bilo. To su bili samo mornari raznih narodnosti, koji su bili umakli u brda, i do njih Dubordieu nije mogao ni doći, ako se nije htio duže zadržati na Visu. Međutim moramo priznati da ni Dubordieu nije mogao sa onim što mu je stajalo na raspolaganju u ovakovim prilikama ništa većeg ni učiniti. Da je on

ostavio na otoku onih 600 vojnika, o kojima govori Napoleon, ne bi nipošto Visa mogao zadržati, jer su Englezi raspolagali sa kud i kamo većim brojem vojnika i što je najvažnije svi su stanovnici Visa bili uz njih.

Ekspedicija Dubordieuova nije Francuzima donijela nikakove koristi, a nije nimalo umanjila promet na Visu. Šta više promet je na Visu upravo sada porastao, naročito su gusari pojačali svoje pljačke, i dovodili u Vis zaplijenjene lađe, tako da je doskora bilo 15 takovih lađa, a lađe koje su u to vrijeme, poslije odlaska Francuza od engleskih lađa uhvaćene bile su poredane jedna do druge uz sjeverozapadnu obalu luke u dužini od barem 250 koraka. Tu su bila 60 pielega i dva velika sicilska broda, nazvana pincha. Ta su dva »pinka« bila uređena za stan četiriju engleskih kadeta i nekoliko mornara, koji su primali plijen, čuvali ga, prodavali. S jedne strane ovoga plijena stajao je jedan pinko pod manastirom franjevaca, a drugi pod magazinom artiljerije »Velimir«.

Francuska ekspedicija na Vis samo je pojačala englesku pažnju na Visu. Oni nisu više puštali Vis bez potrebne straže, pa su u novembru držali u viškoj luci dvije fregate, jednu korvetu i jedan brik, u Komiži jednu fregatu, a jedna je bojna lađa zajedno sa jednom fregatom krstarila po pučini, 20 milja daleko od otoka.

Tako je bilo 16. novembra, kako je Luxio francuski činovnik na Visu izvještavao, a malo dana iza toga javljao je isti Luxio, da su u višku luku prispjele još jedna korveta, jedna fregata i jedna ratna lađa.

Doista je to bilo sve jako čudno i jedva razumljivo za naše današnje shvatanje. Na Visu je, kako vidimo postojao francuski činovnik, koji je upravljao otokom, sam otok bio je jedan kanton provincije, taj je civilni komesar izvještavao redovno svoje pretpostavljene, a Vis je bio u svačijim rukama, samo ne u francuskim.

Kad su prilike bile takove zvuči doista paradoksalno pismo, koje je Napoleon upravio 2. februara 1811 talijanskom podkralju: »Sinko moj –, pisao je Napoleon – luka Svetoga Jurja na otoku Visu je važna tačka. koju treba oduzeti Englezima i zaposjesti. Prva ekspedicija na ovaj otok nije uspjela, jer nije bilo zarobljeno onih 200 Engleza. Mislim, da treba da poduzmete korake, da se domognete ovog otoka, pošto se sporazumijete sa dubrovačkim vojvodom (Marmontom). Dva su načina da se dođe na Vis: jedan da se naglo otplovi iz Ankone sa 800 momaka, a drugi da se otplovi iz Velikog Hvara. Izgleda mi da od ovog posljednjeg udaljenost nije veća od 4 lege, što se može lako da učini noću. Jedina je neprilika ove posljednje ekspedicije, što je teško sakriti pripreme za nju od Engleza, dok oni to ne bi opazili, kad bi se to spremilo iz Ankone. Smatram da bi za takovu ekspediciju bilo dovoljno pola kompanije artiljerije, pola kompanije kopača, sa jednim sposobnim ženijskim kapetanom, šest gvozdenih topova od 8, zajedno sa njihovim usadima i 200 metaka za svaki, dva mužara sa 150 bomba za svaki, jedan haubic i dva poljska topa, i hiljadu i po komada raznog oružja.

Poslat ćete u Ankonu kapetana Dubordieu-a. U onoj luci imate dovolino fregata, na kojima se mogu da prevezu 800 momaka i municija.

Te bi fregate trebalo da prati nekoliko topnjača i drugih lakih lađa; mogle bi da pristanu u Svetom Jurju, ili na kom drugom mjestu otoka: fregate bi se vratile u Ankonu, a u Svetom Jurju ostao bi jedan brik i tri do četiri topnjače, ili tri manje lađe. Dubrovački vojvoda mogao bi skupiti u Trogiru i spremiti tri ili četiri stotine momaka, da ih iskrca na Veliki Hvar, u svrhu da ustanovi komunikaciju između Visa i obližnjih otoka. Ako dubrovački vojvoda nema lađa, može se dati da dođe iz Venecije koja topnjača, ali budno pazeći uvijek, da se dok se operacija ne svrši, odvrati pažnja Engleza od te tačke. Sporazumijte se za takove dispozicije sa dubrovačkim vojvodom. Kad postanemo gospodari otoka, trebat će dati da se sagradi jedna tvrđava ili jedna jaka kula (ridotto), koja će biti oboružana sa jednom baterijom od šest topova, za obranu Svetoga Jurja. Tu će tvrđavu trebati onda svako tri mjeseca opskrbljivati . . .

Spremite mi izvještaj o okupaciji raznih dalmatinskih otoka, a da se oduzmu engleskim lađama mjesta, u kojima se mogu skloniti«.[2]

Iz ovoga se Napoleonovog pisma očito vidi da on nije nikako poznavao prilike na Jadranu. On je bio uvjeren da je dovoljno da se neki otoci zaposjednu vojskom, i da će se tako onemogućiti Englezima boravak u ovim stranama. To krivo carevo mišljenje nastojao je talijanski podkralj da koliko je moguće ispravi, pa je pisao caru već 8 februara »... Ne će sigurno biti teško da se tamo (na Vis) prevezu čete, ali će biti teško opskrbljivati ih. Mislim da Vam je poznato da neprijatelj ne uzima vodu u Svetom Jurju, nego u jednom zalivu na suprotnoj strani otoka, koje će teško biti braniti. – Bez sumnje je poznato Vašem Veličanstvu, da će onog dana, kada mi okupiramo Vis, Englezi zauzeti Korčulu; a kad ih otale izbacimo, preći će na Mljet, itd. itd.; budući da je dalmatinska obala puna otoka sa odličnim sidrištima, a da se ti svi otoci brane trebalo bi mnogo vojske ... Međutim ja, uza sve to izvršavam naređenja Vašeg Veličanstva, i ako od Vas ne primim nova naređenja, ekspedicija će biti učinjena«.[3]

Ali se Napoleon nije dao uvjeriti, pa je odmah, 13. februara odgovorio podkralju Eugenu, da je sada inače mir, i da se može lako poslati iz Italije na dalmatinske otoke 1500 momaka koji i onako ništa ne rade. Nadalje je Napoleon isticao, da Korčulu zaštićuju dubrovačke baterije, i da kad se može opskrbljivati Krf, može se tim lakše Vis.

Videći da mora da popusti Napoleonu, podkralj se Eugen sad užurbano spremao najprije da okupira Vis, a onda zatim sve vanjske dalmatinske otoke. On pozove u Milano Dubordieu-a da mu dade potanje instrukcije za ovu ekspediciju.

11 marta, u 11 sati noći otplovi francusko-talijanska flota pod zapovjedništvom kapetana Dubordieu-a. Na njoj je i opet bio pukovnik Giflengo, koji je imao da zapovijeda sa četama, koje su trebale da zaposjednu otok. Ova se talijansko-francuska eskadra sastojala iz slijedećih lađa:

[2] Collana cit. osl. vi. pg. 335.
[3] O. c. pg. 336.

fregata »Favorite«, sa 44 topa, pod zapovjedništvom kapetana De la Meillerie. Ona je vijala zapovjedničku zastavu Dubordieu-a, koji se na njoj nalazio, fregata »Flore« sa 44 topa, pod zapovjedništvom kapetana bojnog broda Peridier-a, fregata »Danae« sa 44 topa, pod zapovjedništvom kapetana bojnog broda Willon-a, fregata »Corona« sa 44 topa, pod zapovjedništvom fregatnog kapetana Pasqualigo; Korveta »Bellona« sa 32 topa, pod zapovjedništvom freg. kap. Duodo, korveta »Carolina« sa 32 topa, pod zapovjedništvom poručnika bojnog broda Buratović-a; brik »Principessa Augusta« sa 16 topova, pod zapovjedništvom poručnika bojnog broda Bologni; Goleta »Principessa di Bologna« sa 10 topova, pod zapovjedništvom podporučnika bojnog broda Ragiota; Šambek »Principe Eugenio« sa 5 topova, pod zapovjedništvom podporučnika bojnog broda Rossanquiet-a.

Cijela je dakle ova eskadra imala 271 top, dok je na njoj bilo 2655 momaka, od kojih dobar dio nisu bili mornari nego jedan bataljun vojnici određeni da zaposjednu otok. Ti su vojnici bili na šest prvih lađa. (Erber, o. c. 15)

Prije odlaska iz Ancone dao je Dubordieu potrebne upute, a među ostalim i naređenje, da, kad on dade znak ima da se eskadra poreda ovim redom: na čelu Flora, za njom Carolina, zatim Favorite, iza nje Danae, i napokon Bellona. Osim toga izdano je naređenje da se ne smije pucati u jarbole sa svrhom da ih se obori, nego u lađin trup sa svrhom da se unište baterije, a zatim da se pristane uz lađu, i zametne borba momčadi.

Pod veče 12. marta već je eskadra vidjela iz daleka otok Vis, na udaljenosti od kakovih 30 milja. Pojedine su lađe jedrile prema Visu bez spomenutog reda nego svaka za sebe, jer komandant nije bio dao znak. Za vrijeme noći zaustavila se flota u udaljenosti od tri ili četiri milje od Visa. Malo poslije ponoći naredi Dubordieu korveti Carolini, da kad za dana eskadra uđe u Vis, ona ostane izvan luke, u svrhu da pazi ako se neprijatelj pojavi. Istovremeno on naredi goleti »Principessa di Bologna« da pođe odmah u Vis, da rekognoscira, nema li koja engleska ratna lađa u luci.

U zoru, 13. marta, dade Dubordieu podignuti zapovjednički znak, i istovremeno javlja floti, da se on postavlja na čelo, i neka se cijela eskadra formira u jednoj liniji. Ali, kako je još bio sumrak, nisu sve lađe ovaj znak opazile, a kako je uz to duvao lagan vjetar u krmu, smetao je zastavi da se razvije. Taj je znak vidjela i prepoznala samo korveta Bellona, kad je mimo nje prošla »Favorite« jedreći svom snagom jedara, u svrhu da se postavi na čelo. Sada su dvaput povikali sa Bellone fregati Coroni, da zauzme mjesto kako je to bilo označeno u Ankoni, ali oni na Coroni nisu odgovorili. U to je Favorite ispalila dva topovska hica i time javljala cijeloj eskadri, da je neprijatelj na vidiku. Međutim se razdanilo, i pred hvarskim otočićima vidjele se engleske lađe. Bilo ih je četiri, i to: fregata »Amphion« sa 60 topova, pod zapovjedništvom komodora Williama Hoste-a, fregata »Cerberus« sa 60 to-

pova, pod zapovjedništvom kapetana Whisby-a, fregata »Active« sa 44 topa, pod zapovjedništvom kap. Gordonna; Brik »Volage« sa 22 topa, pod zapovjedništvom kapet. Hernby-a.

Svega zajedno imali su Englezi 186 topova i posadu od 879 momaka.

Francusko-talijanska eskadra je bila daleko premoćnija od engleske, sve kad se ne bi uzele u račun francusko-talijanske manje lađe. Razlika je bila velika u momčadi i njenoj izvježbanosti, povezanosti i disciplini.

Kad je dakle Dubordieu opazio neprijateljsku eskadru, promijenio je prvašnju namjeru, da uđe u višku luku, i naredio, da u luku uđe samo »Principessa di Bologna« a ostala flota neka se poreda u bojni red i neka napadne Engleze. Znakove, koje je davala komandantska lađa »Favorite« opetovao je šambek »Eugenio«, koji je imao tu dužnost, ali svejedno nisu ostale lađe pravo razumjele znakove, sigurno, jer je vjetar, koji je duvao s krme onemogućavao da se zastave kojima su davani znakovi tačno vide, jedino su sve lađe razumjele znak da treba da jedre punim jedrima prema neprijatelju. Međutim su sve te lađe jedrile bez reda.

S druge strane engleska se eskadra brzo snašla i u stisnutoj liniji kretala prema neprijatelju: prvi je išao »Amphion«, za njim »Active«, pa »Cerberus« i posljednji »Volage« ploveći svi prema jugozapadu (ovest-sud–ovest).

Favorite koja je bila brža od ostalih francusko-talijanskih lađa jedreći punim jedrima bila se udaljila dosta od ostalih i sama prva došla do engleske flote, i to do »Volage«-a. To je bila i najteža pogriješka Dubordieu-ova, što je bio naredio, da se plovi punim jedrima mjesto da počeka ostale svoje lađe, i tek onda navali. Na taj se način dogodilo, da je »Favorite«, koja je bila brža od ostalih prispjela sama do engleske flote, dok su ostale lađe bile još daleko. Na taj su način francuske lađe dolazile do neprijatelja tek jedna za drugom, i to u znatnom razmaku, što je najviše odlučilo pobjedu u korist Engleza.

Kad se »Favorite« našla do Volage-a nije ga napala, jer je Dubordieu išao zatim da najprije napadne »Amphion«, nego im se okrenula i prošla mimo engleskih lađa, koje su na nju ispalile svoje topove, a da ona uopće nije ni hitac ispalila. Kad se onda »Favorite« približio na hitac pištolje »Amphionu«, baci ona na nj svoje kvake, da mu se onda prikvači, ali kvake nisu zakvačile. Na to je »Amphion« ispalio na »Favorita« sve svoje baterije s desne strane, i onda naglim zaokretom upravio prema njoj svoju lijevu stranu i ispalio i sve baterije s lijeve strane. Djelovanje baterija »Amphiona« bilo je razorno, i »Favorite« čija je lijeva strana bila sva izrešetana topovskim metcima, jarboli polomljeni, i jedra uništena, ostavi bojište i krenu prema Visu. Njena je paluba bila puna poginulih boraca, a među njima je bio i Dubordieu. U tom je sukobu i na »Amphionu« bila nastala eksplozija, ali nije imala većeg zamaha.

Mora se priznati, da se Dubordieu junački borio, ali je njegova taktika sasvim pogrešna. On je išao sa svojom lađom u očitu propast, uvjeren, da će kad ona navali na najjači engleski brod, i kad ga zakvači, nastati borba između Favorite i Amphiona, pa će tako Amphion ostati

izvan ostale borbe, tako da bi onda cijela francusko-talijanska flota imala da se bori samo sa tri ostale lađe. Ali kvake nisu zakvačile, i on je stradao, a s tim i engleska eskadra postala jača.

Upravo kad su Englezi tako brzo svršili sa »Favoritom« prispjela je »Flora«, koja je također htjela da zakvači »Active«, koji joj se makne, pa tako ni njene kvake nisu zakvačile, pa kako se međutim ona našla između »Amphiona« i »Active«-a, i oni oba ispale svoje topove na nju. bila su njena jedra izrešetana, i njeni jarboli oštećeni, mnogo je njenih boraca poginulo, a sam komandant Peridier izgubi jednu ruku, a njegov podzapovjednik pade. Usljed toga morala se Flora predati neprijatelju.

U to uđe ponovo u borbu »Favorite«, kad je upravo prispjela »Bellona«, koja napadne »Cerberus« tako žestoko, da se ovaj morao povući iz borbe, dok su se »Amphion« i »Active« borili sa »Favoritom«. Sada je »Bellona« napala »Volage« svojom artiljerijom tako, da je ovaj, onesposobljen za dalju borbu, morao spustiti zastavu i predati se.

U to se dogodila jedna neprilika, koja je također doprinijela mnogo engleskoj pobjedi. Tek je tada prispio na bojište »Danae«, sa ostalim francusko-talijanskim lađama, a kako je »Bellona« bila sva sakrivena dimom, nije ju »Danae« prepoznala, i ispalila na nju sve svoje baterije, i time ju toliko oštetila da se morala predati neprijatelju. Bilo je to u u 10 sati ujutro. Na »Belloni« je zapovjednički most bio sasvim uništen, njena cijela artiljerija onesposobljena, njenom zapovjedniku Duodu obe noge posječene, njegov zamjenik ubijen.

Još je uvijek »Favorite«, sve do 11 sati, hrabro odolijevala »Amphionu« i »Active-u«, ali je tada njezin komandant De la Meillerie ubijen, a pukovnik Giflengo, koji se u njoj nalazio naredio da lađa krene u višku luku.

U 11 sati preostali su u borbi: sa Francuske strane »Danae«, »Corona« i »Carolina«, a s engleske »Amphion«, »Active« i »Cerberus«, koji je međutim popravio svoju razbijenu katarku. Premoć je bila na strani Engleza.

Kako je međutim i vjetar i struja nosila lađe, prema Visu, engleske lađe da izbjegnu da ne dođu na grebene Visa okrenuše se, a s njima i francuske lađe, ali tako da su engleske lađe bile nad vjetrom, a francuske pod vjetrom. Ali se borba nastavila svom žestinom, i trajala je još puna četiri sata. Neprijateljski metci slomiše na Coroni najprije katarku, zatim srednji jarbol. U to je Carolina opazila, da na Coroni gori donji dio desnog boka, na što ona krene k njoj da ju obavijesti i tako dođe između nje i »Activea«, i preuze borbu i sa Cerberusom i Active-om, dok nije Corona ugasila vatru. Kad je Corona opet ušla u borbu bila je doskora toliko razrivana, da je imala samo jedan valjan top. pa je morala da na »Active« puca iz pušaka. Ali kad joj je slomljen i stražnji jarbol, i onemogućeno svako manevriranje, ona se morala predati.

Bilo je tada 4 sata poslije podne.

Sada je zapovjedništvo prešlo na komandanta Danae Willona, ali je on odmah uvidio, da je uzaludna svaka daljna borba, pa dade znak

Carolini na uzmak. Kako se Flora još uvijek nalazila na otvorenom moru, a da se Englezi nisu nje domogli, jer nisu imali lađa za to, Willon uze Floru sobom i svi zajedno krenuše u Hvar.

Kad je »Favorite« htjela da obiđe rt Smokove, nasuka se na klisurama. Pukovnik Giflengo dade sada prenijeti svoje ranjene vojnike njih oko stotinu na »Eugena« i »Principessa di Bologna«, koje su ih ponijele u Split, a one, koji su bili sposobni iskrca on na kopno, i krenu s njima na Vis, gdje ih ukrca na neke lađe i dade noću prenijeti na Hvar. Poručnik bojnog broda Fabris, koji je upravljao lađom, dade sada sve spremiti da se Favorite digne u lagum, a onda, kad su spomenuti vojnici izašli, dade potpaliti vatru, i u 4 i po poslije podne nasta eksplozija, koja se čula do Korčule, Makarske i Splita, a, kako neki kažu, i do Dubrovnika.

Brik »Principessa Augusta« bio je odmah poslije nego je dvaput ispucao svoje baterije, oštećen na kormilu, on krene put Splita, a malo za njim krene istim pravcem »Principe Eugenie«,

Englezi nisu išli za Willonom jer su i njihove lađe bile jako oštećene, i na njima su oni imali mnogo gubitaka, nego su krenuli u Vis vodeći sobom »Bellonu«, dok su Coronu ostavili u kanalu, jer nisu imali dovoljno lađa da je vuku. Po noći je izbila vatra na katarki Corone. Mnogi su poskakali u more, ali to nisu mogli da učine mnogobrojni ranjenici. Ipak su se neki sjetili, što treba da učine: sjekirama posjekoše jarbol, i srušiše ga u more. Ujutro prispješe engleske brodice, koje povezoše Coronu u Vis.

Kad je Corona prispjela u Vis, htio je njen komandant Pasqualigo, koji je i sam bio ranjen, da lično preda Hoste-u svoju sablju. Hoste odbi da mu ju oduzme, rekavši, da je onaj, koji se znade mačem služiti, dostojan da ga i čuva. To je onaj Pasqualigo, koga je Byron nazvao posljednjim sinom republike. Zapovjednika Bellone Duoda, koga je jedan topovski metak ranio između rebara, primio je kanonik Dojmi koji nam je sve ove događaje i opisao, u svoju kuću na njegu. Duodo nije prebolio, i dva dana poslije bitke umre. Bio je pokopan, sa svim vojnim počastima, u župnoj crkvi u Visu.

Gubici Francuza u ovoj bici bili su veliki; oko 200 mrtvih i 500 ranjenih. Poginuo je sam vođa francuske eskadre Dubordieu, komandant »Favorite« De la Meillerie, i tri zapovjednika, zapovjednik Flore, Peridier izgubio je jednu ruku. Duodu su bile amputirane obje noge, i zatim je umro, Pasqualigo je bio ranjen.

I na engleskoj strani su gubici bili veliki: sam je Hoste bio ranjen. Ostali nam podaci nisu dovoljno sigurni i izvjestioci se ne slažu. Prema jednom izvjestiocu, jednom austrijskom oficiru, koji je u ovoj bici učestvovao kao poručnik talijanskog bojnog broda, poznato nam je samo kako je bilo na »Cerberusu«; na njemu je od 254 ljudi posade ostalo neozljeđenih svega 26. Prema jednom izvještaju, koji je vršilac dužnosti vicedelegata u Hvaru uputio u Zadar, prema pripovijedanju nekih, koji su bili u Visu poslije bitke, imali su Englezi mnogo što mrtvih što ranje-

nih, između kojih jednog oficira mrtvog, i jednog ranjenog. Nema sumnje da se u engleskim službenim izvještajima nalazi točan broj, i grehota je što ga ne znamo.

15 marta došla je u hvarsku luku pod parlamentarnom zastavom engleska korveta Eichhorn, koja je za vrijeme bitke bila u Komiži, tražeći da joj se izruči »Flore«, jer da se ona bila predala, ali ju Francuzi nisu predali, i izjaviše da »Flora« nije bila spustila zastavu sa svrhom da se predade, nego da ju je jedan metak otrgnuo. U istom je položaju, kao i Flora bila Volage, pak bi onda nju trebali Englezi da predadu Francuzima.

Ovaj posjet engleske korvete uznemirio je Francuze, i oni su, pošto su popravili koliko su mogli Danae, Floru i Carolinu, otplovili iz Hvara put Gruža. Prvi put im to nije uspjelo, ali kasnije su jedne noći izbjegli i prispjeli u Gruž, gdje su bile potpuno popravljene.

Neuspjeh, koji je imao Dubordieu nije odvratio Napoleona od namisli da zaposjedne Vis. U tom je smislu pisao on 15 jula 1811 godine podkralju Eugenu: »Sinko moj, pišite generalu Bertrandu, da bi bilo od velike koristi zaposjesti Vis: za tu bi mu svrhu bilo potrebno nekoliko lađa ili nekoliko topnjača; trebat će da mu se dadu. Sporazumite se s njime; zlo je ako tu pustimo Engleze, koji će brzo podignuti utvrde, da sebi osiguraju tako važnu tačku ... Možete u tu svrhu da raspolažete sa topnjačama, koje čuvaju mletačku luku ... »Rivoli«, »San Bernardo« i »Rigeneratore« već su porinuti ...« Trebalo je prema carevoj volji stvoriti flotu, koja će ponovno pokušati da zaposjedne Vis.

Međutim se teško sastavljala nova eskadra. »Flora« se nasukala i propala usljed nevremena pred samom Venecijom, Englezi su bili blokirali Ankonu i nisu dali nekim ratnim lađama da izađu a »Rivoli« koji je tek bio porinut i uređen bio je od Engleza uhvaćen. Međutim je nadošla i god. 1812. i Napoleon je imao kud i kamo prečih briga nego li je to bio Vis.

Nakon nekoliko dana odmora, poslije bitke od 13. marta, ostaviše engleske lađe Vis, i krenuše na Maltu da poprave sve ono što je na njima bilo uništeno ili rasklimano. Na Visu ostane samo korveta Aichorn, da čuva luku. Ali već 1. maja osvanuše u Visu fregate Active i Alceste.

Slično se događalo i 1812. godine.

Kanonik nam Dojmi pripovijeda u svom dnevniku, kako je 26. februara nastala u Visu među stanovništvom, a naročito među raznim gusarima i krijumčarima prava panika. Svi su se bojali da se ne opetuje ono što se 1810. godine dogodilo prilikom ekspedicije Dubordieu-a. U Vis je dolazila nova fregata Rivoli, već za njom druga jedna ratna lađa. Već se baterija na otočiću Hoste bila spremila da puca, kad se vidjelo da Rivoli ne dolazi da napada nego kao zarobljenik engleske lađe Victorious. Victorious, koju je pratio brik Weazel je vrebao na Rivoli-ja, za koga je bio obaviješten, da će izaći na otvoreno more, da ga oprobaju, a i da se posada vježba. S njime su bila i tri brika. U

bici, koja se zametnula kod Pirana Weazel je bacio u zrak jedan brik, a druga su dva pobjegla, a kad je Rivoli izgubio svoja tri jarbola, kad su mu dva topa od 36 pukla, svi oficiri i podoficiri ubijeni ili ranjeni, on se predao.

Sada pristupiše Englezi definitivnom uzimanju Visa. 24. aprila 1812 uploviše u višku luku bojni brodovi Eagle i Apollo, fregata Havannah, četiri velike transportne lađe i šest topnjača. U 3 sata iskrca se prvi guverneur otoka Visa sir Georg Duncan Robertson sa svojim štabom, a onda se iskrcala vojska: »Na čelu četa bio je – major Slessor i kapetan Macdonald, koji su zapovijedali dvema kompanijama 35 engleske regimente, od kojih je svaka brojila 220 momaka. Između jedne i druge kompanije išao je jedan oficir noseći veliku svilenu kraljevsku zastavu. Iza njih je stupala jedna kompanija Švicara od 260 momaka, pod zapovjedništvom kapetana Barbier-a zatim jedna korzikanska kompanija od 280 momaka, pod zapovjedništvom kapetana Gerolini-ja, poručnika Perretti-ja i podporučnika Rigo i Giammeria, zatim je išla kompanija Kalabreza od preko 300 momaka, kojima je na kapama bio natpis »Maida«, pod zapovjedništvom kapetana Rocca.

Kad se vojska postrojila bješe pred župnom crkvom razvijena engleska zastava. Tada siđe s konja Robertson, približi se štandarcu i tu, podignuvši šešir, povika »Hurra«! Ovaj su poklik opetovali tri puta svi vojnici, cio narod, koji se tu skupio, mornari, koji su bili na katarkama ratnih lađa, na onim gusarskih, trgovačkih i transportnih lađa i na topnjačama. Iza toga su sve ratne lađe i sve one, koje su se nalazile u luci ispalile salve u počast. Zatim se povratiše dvije kompanije 35 regimente pod zastavom na lađe, koje su se nalazile na zapadnoj strani luke, a ostali na one, koje su bile na njenoj istočnoj strani. Međutim guverneur Robertson sa majorom Slessorom, sa kapetanom Barbier, sa majorom Roolom, koji je bio guverneurov sekretar, i sa kapetanom Longom, pođe u ured suca i vladinog komesara Vinka Luxio, s kojim se razgovarao više od jedan sat, nudeći mu prvi položaj sudbene vlasti, koju su Englezi namjeravali ustanoviti. Istovremeno htio je Robertson da upozna njegove činovnike, i uze informacije onih osoba, koje bi bile sposobne da upravljaju otokom. Luxio odbi da dalje služi, a mjesto sebe ponudi jednog svoga sina, koji je bio svršio sve škole, a djelomično i pravo. Pred večer Englezi se oprostiše i vratiše na lađe, nakon što su našli i unajmili zgrade, koje su im trebale za razne urede, koje su htjeli da osnuju.[4]

Pošto je proučio cijeli položaj viške luke položi guverneur Robertson temeljni kamen tvrđavi Georg, na zapadnom ulazu u višku luku, rad započme odmah. Istovremeno započeše Englezi graditi tri kule: jednu, koja se nazva Wellington, na brdu, koje dominira na istočnoj strani ulaza u luku, nad rtom Georg, nad uvalom Svitanja poče se graditi kula, nazvana Bentink, a između tvrđave S. Juraj i kule Bentink kulu, koja je nazvana Robertson. Pod tehničkom upravom ženijskog

[4] Il Dalmata br. 77, Zadar, 25 septembra 1886. Erber, o. c. 27, 28.

kapetana Henrisona, razvili se radovi vrlo brzo, pomoću mnogih zidara i radnika, koji su došli iz Italije, Istre i Dalmacije, pa je već za nekoliko mjeseci bio glavni posao završen, a nad vratima tvrđave Sv. Jurja, koju danas zovu »Engleska tvrđava«, metnut u kamen urezan engleski grb sa natpisom »George the third 1813«.

Osim toga Englezi postaviše po cijelom otoku straže: na najvišem vrhu otoka, Humu, visokom 585 m, na brdu Sv. Andrije, visokom 298 m, u kuli u Komiži. Svi su ovi položaji bili jedan s drugim povezani optičkim telegrafom.

Vis je sada bio engleski u punom smislu te riječi. Kako poslije skidanja francuskih činovnika nije bilo na Visu nikakové civilne vlasti, uredi guverneur Robertson, pošto se prije toga sporazumio sa najuglednijim Višanima, upravu otoka. Sada bješe osnovan sud prve molbe i prizivni sud, koji su se sastojali u polovici od domaćih ljudi, a u polovici od doseljenika. Za predsjednika prizivnoga suda postavi Robertson kapetana Barbier-a, koji je ujedno bio šef policije. Nadalje bješe uređen lučki i zdravstveni ured, kao i ured za aprovizaciju. Sudilo se po mletačkim zakonima i hvarskom statutu, za postupnik uzet je austrijski postupnik, a za stvari maloljetnika, crkovinarstva i javne dobrotvornosti uzete su Dandolove uredbe.

Osim ovoga bilo je uređeno i finansijsko stanje nove upravne jedinice Vis. Tu su bili prihodi: prihodi komunalnih dobara – 6% od najma, koji se dobivao od kuća unajmljenih strancima; porez na kafane i biljare; (tada je u Visu bilo 14 kafana sa 6 biljara) i to za kafane bez biljara plaćalo se 10 kolonata, a za one sa biljarom 18; takse zdravstvene i lučke tonaže i sidrarine; izvozne i uvozne carine; tridesetina i desetina na ulovljenu ribu; patenti, koje su trebali da imaju trgovci (6 ili 8 kolonata svaki); globe. Tih je prihoda bilo dosta, ako se uzme da je tada bilo u Visu do 7000 stranaca, da su lađe neprestano dolazile, i t. d., tako da su se sa prihodima ne samo mogli pokrivati troškovi upravni, nego se moglo sa pretičcima mnogo toga izgraditi.

Tek je sada Vis pravo procvao. Sve do ovoga vremena bio je on u prvom redu sklonište gusara i krijumčara, mjesto gdje su oni kupovali i prodavali robu. Ali uvijek francuski grad, u kojem se to sve činilo zloupotrebom. Sada je stvar sasvim drugačija. Vis je mjesto osvojeno i potpuno vojnički okupirano od Engleza, u njemu su engleske utvrde, i na njegovom se Štandarcu vije engleska zastava. Toj moralnoj strani pridošla je druga velika prednost: ranije je Vis bio otvoreno mjesto, i moglo se dogoditi da je, kao ono Dubordieu, svakog časa mogla u njegovu luku uploviti francuska koja ratna lađa ili čitava jedna eskadra, popaliti ili odnijeti lađe, zaplijeniti i odnijeti robu, i zarobiti trgovce i mornare. Sada je Vis bio utvrđen, ulaz u njegovu luku štitili su engleski topovi, a sa visokoga Huma pazila je budna straža da izvjesti odmah, ako bi pogibao prijetila. U takovim prilikama bili su trgovci i kapetani, pa i gusari i krijumčari, sigurni za svoju robu i za svoje

lađe, pa su se mogli bezbrižno da podadu i zabavama i razonodi. Vis je sada imao do 11.000 stanovnika, koji su svi živjeli udobno i jeftino, a roba se prodavala mnogo puta u bescjenje.

Dok je na dalmatinskom kopnu i otocima, koji su bili pod francuskom vlašću vladala bijeda i nevolja, na Visu se nalazilo svega u izobilju, engleski štofovi i svilene tkanine, šećer i kafa, vino, rum i pivo, zlatno, srebrno vezivo, satovi i zlatnina, mirisave vode i svakovrsne toaletne potrepštine, dragulji, nožarska roba, voćne konzerve, svakovrsni sirevi, svakovrsne mirodije, sušena riba, cigare svih vrsta do najfinijih za muškarce i za žene, kako je to zapisao kanonik Dojmi, i uopće sva moguća trgovačka roba.

Ovom bogatom svijetu trebali su zanatlije, i došlo ih je sa svih strana. Bilo je tada na Visu svakovrsnih zanatlija, pored onih običnih, kojih je i prije bilo, javili se sada zlatari, rezbari, poslastičari, fini krojači, postolari, kovači, i t. d.

Dok je novi život na Visu sada redovito tekao engleske su ratne lađe i dalje hvatale razne lađe, a u nekoliko slučajeva napale i neka mjesta. Tako je 1812 u julu fregata Active ušla u luku Supetar na Braču, iskrcala 300 vojnika, i odnijela iz magazina raznih živežnih namirnica i pomorskih potrepština. U decembru 1812 zaplijenili su Englezi u luci Bosoljini šesnaest lađa, poslije žestoke borbe i doveli ih u Vis. Istog je mjeseca uhvatila fregata Havannah u luci Pescare dvije male oružane lađe i petnaest pielega punih ulja, žita i dr. i sve to dovela u Vis. Daleko bi nas zavelo, kad bi nabrajali slične podvige engleskih lađa na Jadranu, koje su njim potpuno gospodarile, a francuske ratne flote na Jadranu zapravo nije već ni bilo, poslije slučaja sa »Rivole-jem« i poslije nego je 5 septembra 1812. godine u samoj luci Trsta odletjela u zrak »Danae«.

Pri svojim napadajima na razne lađe imali su katkada Englezi i neuspjeha, kad su im se mornari uspješno oprli, ali to je bilo rijetko. Tako su Englezi imali jedan neuspjeh 20 januara 1813 kad su napali neke lađe u luci Trapnja, zatim kad su napali bili Biograd na moru.

Sve do 1813 godine morale su veće lađe, kad su vozile robu da budu praćene od t. zv. ilirske mornarice. Tada je međutim javljeno, da ova ne će više to činiti, i da oni, koji hoće da prenose robu mogu to da učine na vlastiti rizik. Ilirska mornarica nije više ni to mogla.

Međutim je na početku 1813. godine 13 januara otplovila iz Visa jedna mala eskadra pod zapovjedništvom guverneura Visa Robertsona. Sutradan su Englezi napali Lastovo, koji su poslije 8 dana borbe i osvojili. Iza toga krenuše 3. februara Englezi na Korčulu, koju su također iza nekoliko dana osvojili, i tu uredili jednu provizornu vladu.

U maju 1813. godine doplovi jedna engleska fregata pred Karlobag, koji, poslije bombardovanja, osvoji i pošto su komandanta i još dvojicu zarobili, i sa utvrda skinuli topove, otplovi. Jedna je druga engleska fregata oplijenila Nin, Ugljan, Petrčane, 25. jula pokušali su Englezi da

unište telegraf u Zlarinu, ali su bili odbijeni, zatim su napali Rogoznicu, tamo porušili bateriju, a 4 topa i druge potrepštine 7. augusta ponijeli na Vis.

Iza Korčule zauzeše Englezi Mljet, gdje postaviše kao i na Korčuli vladu, a na čelu joj jednog dubrovačkog plemića.

Sada riješiše Englezi da uzmu otoke, koji se nalaze pred Dubrovnikom: Šipan, Lopud, Koločep, Rudu i Olib, koje sve oduzeše Francuzima, a na Šipanu i Lopudu bje osnovana vlada pod predsjedništvom konta Natali-ja.

I napokon 11 novembra 1813. godine osvojiše Englezi Hvar.

Dok se ovo događalo u Srednjem Jadranu, jedna je engleska divizija posjetila razna mjesta na Kvarneru: Rijeku, Fašan, Rovinj, Tinjan, ali uvijek samo toliko, da je kao i u Karlobagu opljačkala blagajnu, uzela topove, i otišla.

U to su počeli dolaziti i Austrijanci u Dalmaciju, koji odmah stupiše u vezu sa Englezima.

Na Visu su Englezi ostali sve do 19. jula 1815. Toga su dana oni predali Vis, Korčulu, Lastovo, Mljet i Lopud Austriji.

DIO IX.

POLITIČKE I EKONOMSKE PRILIKE VISA OD POČETKA XIX. STOLJEĆA

BUĐENJE NARODNE SVIJESTI

POLITIČKE PRILIKE NA VISU OD 1814.–1848. GODINE

Austrija je poslije definitivnog likvidiranja Napoleona mogla Dalmaciju smatrati svojom, što joj je priznao i mirovni ugovor. Ona je to prihvatila sa čudnim nehajem i pustila je da se prilike u njoj razviju gotovo stihijski. Dok je francuska uprava u Dalmaciji radila kao da će u njoj vječno ostati, pa u tu svrhu nastojala sagraditi ceste, podignuti poljoprivredu, ribarstvo, industriju – austrijske se vlasti nisu za sve to nimalo brinule. I tako je nastupila teška dekadenca posvuda.

Od neslućenog cvata, koji je Vis doživio za vrijeme engleske uprave, došavši pod Austriju spao je na obično otočno mjesto, bez većeg značenja za državu, koja se nimalo nije brinula za Dalmaciju, a ni za more, iako je u njoj bila sada i cijela nekadašnja kopnena Venecija i sve ono, što je ona na Jadranu imala.

Vis je bio sada sjedište preture za viški kotar, u kojemu je bio otok Vis. Kao i drugdje bio je njegov pretur ujedno i sudac, jer je sudstvo i uprava u preturama bilo spojeno. Viška pretura potpadala je pod splitsko okružje. 4. svibnja 1821. g. izišao je »Pravilnik o organizaciji općina« u okružjima Splita, Zadra i Dubrovnika. Prema tom pravilniku okružja su bila podijeljena u kotare, a kotari u općine. Mjesta, u kojima su bile preture, imala su svoje općinsko vijeće i svoju općinsku upravu, a druga jednog sindaka i jednog vicesindaka. Na čelu takvih općina bio je načelnik s dva prisjednika. Tako je viški kotar imao općinu u Visu i sindakat u Komiži. Načelnik je bio imenovan od pokrajinske vlade na tri godine. Inače je općina u svemu bila podložna poglavarstvu. Viško se općinsko vijeće sastojalo od 9 vijećnika.

O životu Visa između god. 1815. i 1846. ne možemo doznati skoro ništa, a i nije se događalo ništa, što bi bilo pažnje vrijedno. Prve podatke imamo za g. 1846. Tada je cijeli otok Vis brojio 6777 stanovnika, i to mjesto Vis oko 3000, a zajedno s malim selima u njegovoj općini 3911 stanovnika, Komiža 2860. Mjesto je Vis imalo tada 560, a Komiža

250 kuća. Svi su stanovnici Visa bili katolici, osim 5 pravoslavnih, isto tako i svi Komižani, osim 1 židova. U crkvenom se pogledu nije u ovo vrijeme ništa promijenilo.

GODINA 1848.

15. ožujka 1848. g. objavio je car Ferdinand I., da je odlučio dati svojoj državi ustav, da daje slobodu štampe, da dopušta narodnu gardu, i da je sve odredio za saziv izaslanika svih pokrajinskih staleža i svih centralnih kongregacija lombardsko-mletačkog kraljevstva, uz više učestvovanje građanskog staleža, da ti predstavnici obrade novi ustav, koji on daje.

Vijest o ustavu proširila se brzo po cijeloj carevini i izazvala posvuda veliko oduševljenje. Kad se na Visu saznalo, da je car dao ustav, nastalo je veliko veselje, iako je zapravo malo tko znao, što je to ustav. Bilo je onih, koji su još pamtili, da je Vis, kao sastavni dio hvarske komune, bio udionik statuta te komune, i svih onih prava, koja su iz toga izlazila. I ma koliko je Venecija s vremenom taj komunalni ustav raznim svojim zakonima i naredbama suzila, ipak su sve do kraja republike, oni plemići hvarske komune, koji su boravili u Visu, birali komunalnu upravu, osim kneza i providura, a pučani u svojim kongregama izborom postavljali svoje soprastante i određivali svoje poslanike u Veneciju. I Austrija je za prvog svog vladanja u Dalmaciji te komunalne ustave poštovala.

Iako je onih, koji su se toga sjećali, bilo vrlo malo, ipak je oduševljenje na Visu bilo veliko, jer se od ustava očekivalo mnogo. Odmah sutradan, pošto je na Vis prispjela vijest, da je ustav dan, služena je u župnoj crkvi svečana misa zahvalnica uz učešće svih nadleštava, i velikog broja naroda.[1]

Tog istog dana osnovala se u Visu dobrovoljna narodna garda, da čuva mir i red u mjestu.

30. ožujka pozvao je dotadanji općinski glavar Dr. Sibischini narod na javnu skupštinu, i tu se uz veliko oduševljenje prisutnih odrekao svoje časti i pozvao narod, da on sam izabere svoje predstavnike. Sakupljena masa je aklamacijom izabrala za načelnika Antuna Andrića, a za prisjednike (suupravnike-corregitori) dra Sibischinija i Franju Giaxa. Istovremeno je narod aklamacijom potvrdio dotadašnje općinske namještenike i dotadašnjeg učitelja. Poslije toga u pratnji najuglednijih mještana, klera i velike mase naroda pošli su spomenuti novi općinski upravitelji u općinsku zgradu i tu su bili instalirani.

Narodna garda izabrala je za svog vođu Petra Dojmija.[2]

U to su stigli u Vis patent od 15. ožujka, kojim car Ferdinand daje ustav, zatim patent od 19. ožujka 1848. g. kojim car naređuje, da za sada ostanu na snazi svi zakoni, koji su dosada važili, ukoliko nisu iz-

[1] U općinskom arhivu u Visu, 1848, Nro. 268.
[2] U općinskom arhivu u Visu 1848, Nro. 266.

mijenjeni, kao onaj o štampi, već u patentu od 15. ožujka 1848. Uz to su stigli i oglasi dalmatinske vlade, od 24. i 26. ožujka, kojima ona dostavlja oba spomenuta carska patenta, 31. ožujka dostavila je viška pretura sve to općini, i ona ih je publicirala još istoga dana.[3]

Istog dana, 31. ožujka, kad su objavljeni u Visu carski patenti i već spomenuti oglasi pokrajinske vlade, objavljena je i okružnica dalmatinskog namjesnika od 25. ožujka, u kojoj on tumači narodu, šta je to zapravo ustav. Dalmatinski namjesnik Ivan August vitez Turszky objavio je tu okružnicu »eda termin „ustav" ne bude uzet u krivom smislu ili tumačen kao razuzdana sloboda«.[4]

31. ožujka, kad je već na viškim zidovima bila prilijepljena pored ostalog i spomenuta okružnica dalmatinskog namjesnika, uputila je viška pretura viškoj općini neke provizorne naloge dalmatinske vlade, koji su se ticali dalmatinskih općina. To su bili ovi nalozi:

1. Općine, koje imaju svoja općinska vijeća, sazvat će odmah ta vijeća, povećavši redovit broj njihovih članova. Te će članove imenovati kongregacije ili općinske uprave, a potvrdit će ih Okružna poglavarstva. U tome će proširenom vijeću učestvovati sindaci i vicesindaci onih općina, koje se nalaze unutar odnosnog preturskog kotara, a nemaju općinskih vijeća. Ta vijeća treba da pristupe odmah izboru birača, koji će izabrati predstavnike.

2. Izbor tih predstavnika vršit će se na način i u obliku, kako je određeno u organičkoj uredbi općina, a određuje se da budu izabrana po petorica od glavnih općina Zadar i Split, četvorica za Dubrovnik, tri za Kotor i Šibenik, a dva za ostale općine – imajući pritom na umu samo one, koje imaju svoja općinska vijeća.[5]

3. Ovako izabrani predstavnici sastat će se onda u glavnom gradu svoga okružja i u prisutnosti tamošnjeg c. k. vladinog savjetnika okružnog kapetana, izabrat će izaslanike, koji će poći na spomenuti saziv, za koji se misli da će biti prvih dana mjeseca srpnja. Okružja Zadar i Split birat će svako po pet izaslanika.

4. Bilo bi korisno, kada bi se svih 15 izaslanika dalmatinskih okružja sastali u glavni grad pokrajine (Zadar), da se tamo sporazume i dogovore.

5. Kada će se to predstavništvo sastati u Beču, bit će na vrijeme javljeno.[6]

Međutim su se prilike u Visu poslije oduševljenja, koje je vladalo 26. ožujka, izmijenile, i nastale su svađe, koje su sprečavale, da Vis odgovori pozivu, da izabere svoja dva izaslanika za izbor delegata u konstituantu. Znajući za to viška je pretura bila zabrinuta, i 10. travnja je opomenula općinsku upravo na to. »Bilo bi vrlo nezgodno i za ovu preturu i za cio ovaj kotar, kad bi on sam u cijeloj Dalmaciji zbog

[3] Sve se te četiri tiskanice nalaze u općinskom arhivu u Visu, konv. 1848.
[4] U općinskom arhivu u Visu konv. 1848.
[5] U općinskom arhivu u Visu, god. 1848, Nro. 678.
[6] U opć. arhivu u Visu, god. 1848, Nro. 678/pol., Nro. 269.

nekih nereda u toj općinskoj upravi bio lišen tolike koristi, tolike časti. Zbog toga je ta pretura – tražeći na svaki mogući način, da izmiri dobar red sa željama i nadama, koje je ovaj narod pokazao posljednjih dana i koje će se u većem dijelu moći ispuniti, ako budu htjeli postići legalnim sredstvima i legalnim načinom – smatrala za zgodno, da pozove tu općinsku upravu, da je pomogne u tom njenom iskrenom nastojanju, koje će se moći postići na slijedeći način.

Ta će općinska uprava obavijestiti na način, koji bude smatrala zgodnim, ali izbjegavajući svaku buku, sve najčestitije i najupućenije osobe ovog glavnog mjesta (kotara), da će općinsko vijeće biti sazvano za 12. tekućeg mjeseca, u 9 sati ujutro, da bi izabralo još 10 do 15 općinskih vijećnika«. Te nove vijećnike, koje vijeće izabere, imalo je onda da potvrdi okružno poglavarstvo. Ali, kako se u Visu radilo o hitnoj stvari, to je mjesna pretura javljala općinskoj upravi, da bi ona ne čekajući potvrde od strane okružnog poglavarstva, odmah, još istoga dana zajedno s takvim novim vijećem, obrazovala provizorno narodnu gardu u Visu. Isto tako bi novo vijeće moglo da iznese svoje prijedloge i želje o izmjeni dosadanjeg načelnika, prisjednika i općinskih vijećnika, koji su se već zahvalili, odnosno koji namjeravaju da se zahvale na svojoj časti. Na taj bi način Višani u najkraćem roku dobili sve ono, što mogu da traže i dobiju zakonitim putem.[7]

Općinska se je uprava odazvala pozivu preture i za dan 11. travnja sazvala »dobar broj čestitih i upućenih stanovnika«, i pozvala ih, da do sutradan ujutro naznače one, koje žele da uđu u općinsko vijeće.

Pozivu općinske uprave odazvalo se 114 Višana, koji su izjavili:

da oni ne priznaju više dotadanje općinsko predstavništvo;

da je narod imenovao Antuna Andrića za načelnika i druge članove i da narod ne želi drugo nego da njegova volja bude izvršena;

da je narod uvjeren, kako sadašnje općinsko vijeće ne uživa povjerenje, i da svi oni prisutni traže da se ono (vijeće) ne miješa ni u šta.

Oni traže za načelnika Antuna Andrića, za prisjednike predlažu: Franju Giaxa, Ivana Parufijanovića i Franju Siminijatija, a vijećnici neka budu:

Marjan Kargotić Antunov, Korad Kuzmanović Vida, Jakov Radišić pok. Jerka, Bonaventura Tramontana, Šimun Puhalović pok. Ante, Jakov Muzina pok. Petra, Antun Bradanović pok. Mate, Franjo Sfetin pok. Josipa, Jakov Bartučević Stjepanov, Nikola Pećarević pok. Mihovila, Antun Kuljiš nazvan Musun, Ivan Mandaković pok. Vinka, Luka Bradanović pok. Luke, Ivan Marasović pok. Mihovila, Jakov Žitko pok. Ivana, Matij Matkovac, Miho Puhalović pok. Marka, Pavao Pušić Antunov, Antun Burić pok. Marka, Luka Poduje pok. Jakova, Nikola Pušić pok. Antuna, Pavao Benzon pok. Antuna, Petar Muzina pok. Ivana, Pavao Sokol Antunov.

[7] U opć. arh. u Visu, 1848, Nro. 287.

Nadalje izjaviše prisutni Višani, da žele, kad bude potvrđen taj njihov izbor, kao i izbor Petra Dojmija za poglavara narodne garde, da ta garda bude i redovno ostvarena.

Na toj skupštini bilo je prisutno 114 uglednih Višana, među kojima nalazimo, osim spomenutih, još mnogo i danas poznatih prezimena, kao Klarić, Ruljančić, Roki, Rokov, Bogunović, Brajčić, Kuljiš, Antičević, Macchiavelli, Cettineo, Matković, Žitko, Ozretić, Peribonio, Cvitanović, Dorotić, Devčić, Lukšić, Farolfi, Bučić, Kučić, Kuzmanić, Pavičić i dr.[8]

Međutim ni staro općinsko vijeće nije više moglo funkcionirati, jer načelnik dr. Sibischini nije htio više da dolazi na sjednice, a neki su bili odsutni.[9]

U to je smijenjen dosadanji pretur u Visu i na njegovo mjesto došao Josip Nasso. On je za 16. travnja sazvao 40 uglednih Višana iz sviju staleža i tražio od njih, da tajnim izborom predlože glavara svoje općine. Odazvalo ih se 37, dok su trojica bila odsutna iz Visa. Ovi su doista pristupili izboru i izabrali jednoglasno za načelnika Antuna Andrića.

Iza toga došlo je još šest njih, tako da je onda bilo prisutno 43 Višana. Tada se prešlo na izbor prisjednika, i izabrani su jednoglasno, sa sva 43 glasa, za prvog prisjednika Franjo Giaxa, za drugog prisjednika Franjo Siminiati, a za ostale prisjednike Ivan Parufijanović, a onda većinom glasova Luka Muzina. Novoizabrana općinska uprava preuzela je odmah dužnost, kako je to odredilo bilo okružno poglavarstvo u Splitu već 12. travnja.[10]

Ova je nova općinska uprava u svojoj sjednici 19. travnja predložila za stalne općinske vijećnike: Šimuna Marasovića pok. Petra, Šimuna Bradanovića pok. Luke, Antuna Gargurića, Marjana Kargotića, Ivana Marasovića pok. Mihovila, Bonaventuru Tramontana, Korada Kuzmanovića, Mihovila Puhalovića, Antuna Bradanovića Matijevog, a za »dodatne« vijećnike: Nikolu Pećarevića pok. Mihovila, Luku Bradanovića pok. Luke, Ivana Mandakovića pok. Vinka, Jakova Žitka, Šimuna Puhalovića, Jakova Gizdavčića, Luja Tomića, Antuna Burića, Jakova Bartučevića, Antuna Kuljiša, Pavla Kučića, Luku Poduje, Pavla Sokola, Petra Mužinu, Jakova Mužinu, Nikolu Pušića, Matiju Matkovca i Pavla Radišića Benzona.[11]

Već sutradan, 20. travnja, potvrdila je mjesna pretura predložene vijećnike, na osnovu ovlaštenja, koje joj je dalo bilo okružno poglavarstvo 15. travnja.[12]

[8] Opć. arhiv u Visu 1848, Nro. 287.

[9] Dopis viške općine preturi dd 11/4. 1848. U opć. arhivu u Visu, 1848. Nro. 287.

[10] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro 294.

[11] Ibid.

[12] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro 301.

Istoga dana sazvala je nova općinska uprava novo vijeće na sjednicu za dan 22. travnja u sali općinskog vijeća, u 8 sati ujutro, da zajedno s općinskim predstavništvom Komiže, izaberu birače, koji će onda birati poslanike za Beč.[13]

22. travnja sastalo se viško općinsko vijeće, na koje su došli svi članovi njegovi, a uz to komiški sindak Jakov Zuanić i mjesto komiškog vicesindaka Andrije Martinisa, koji je bio bolestan, njegov zamjenik Nikola Petrić, i komiški ugledni građanin Kuzma Mariani. Ovo je vijeće izabralo onda dr. Luja Dojmija iz Visa i Petra Marinkovića iz Komiže za birače narodnih poslanika za Beč.[14]

27. travnja potvrdilo je splitsko okružno poglavarstvo sve vijećnike, koje je bila predložila općinska uprava, osim Pavla Radišića Benzona.[15]

Tako je bila riješena kriza u općinskoj upravi i općinskom vijeću u Visu 1848. g., i započelo redovito funkcioniranje.

ODNOS VISA PREMA SJEDINJENJU DALMACIJE S HRVATSKOM

Dok su se u Visu rješavale lokalne svađe između onih, koji su bili već otprije u općinskom vijeću i onih, koje je htjela većina naroda, počeli su da u Vis stižu talasi već uzbibanog sukoba između onih, koji su htjeli da se sada Dalmacija prisajedini Hrvatskoj i Slavoniji, i onih, koji su se tome najodlučnije oprli.

Prvi je takav talas stigao početkom travnja 1848. g., kad je zadarska općina obavijestila višku, da je zadarska općinska kongregacija u ime svih općina zahvalila onim Dalmatincima, nastanjenim u Beču, koji su protestirali protiv predstavke, koju su uputili caru 30. ožujka 1848. g. 400 Hrvata, koji su se bili konstituirali u Beču kao »predstavnici austroslavenskih naroda«.

U toj su predstavci bila t. zv. »Zahtjevanja naroda«, koja su sastavljena i prihvaćena »u narodnoj po upravljajućem odboru sazvanoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacije, Hèrvatske i Slavonie u glavnom gradu Zagrebu u narodnom domu dana 25/13 ožujka god. 1848. deržanoj ...« U tim se narodnim zahtjevima traži i to da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom i Slavonijom.[16]

Odbor, koji su spomenuti Dalmatinci izabrali obavijestio je sve dalmatinske općine o svom koraku, pozivajući ih, da i one učine nešto u tom pogledu. Tako je i viška općina primila taj poziv bečkog odbora 12. travnja 1848. g.[17]

27. svibnja 1848. g. razaslala je splitska općinska kongregacija na sve dalmatinske općine i sindakate jednu vanredno interesantnu notu, u kojoj je isticala, kako su zbog toga, što je car napustio Beč, nastale

[13] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro 307.
[14] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro 313.
[15] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro 349.
[16] U općinskom arhivu u Visu 1848., Nro. 566.
[17] Opć. arh. u Visu 1848. Nro. 291.

još teže prilike za monarhiju, i kako je zbog toga potrebno, da »provincije same misle na uzdržanje unutarnjeg mira i na svoju buduću sudbinu.« U vezi s time pitala je splitska općinska kongregacija i višku općinu, da li se ona slaže s time, da za takav slučaj svaka od općina, koje imaju municipalitet, izaberu tri izaslanika, one, koje imaju općinsku upravu, dva, a sindakati jednog izaslanika, koji bi se svi sastali u Zadru ili nekom drugom mjestu u pokrajini, da odrede potrebno, za održanje reda i mira i »za buduću našu sudbinu«.

Splitska je kongregacija pozivala višku, kao i sve ostale dalmatinske općine, da pozove svoje sindake ili vicesindake i izabere zajedno s njima spomenute izaslanike. Poziv je svršavao usklikom: »Sloga, sloga, sloga!«

Poziv splitske općinske kongregacije naišao je na povoljan odziv u općinskoj upravi u Visu i u sindakalnoj u Komiži. Viška općinska uprava, koja je primila taj poziv splitske kongregacije tek 7. lipnja, odgovorila je odmah već 9. lipnja. Ona je zahvaljivala splitskoj kongregaciji, koja je poduzela inicijativu u tom pogledu, jer da se je u Visu već o tome govorilo, ali da se nije usudilo iznositi, očekujući to od većih općina. Zbog toga viška općina, splitsku inicijativu ne samo odobrava nego na nju i potpuno pristaje. Što više viška općina misli, da ne bi trebalo da politička kriza dođe do vrhunca i da se onda pristupi pozivima, nego da se odmah pristupi poslu, da ne bude kasno, kad nadođu događaji.

Viška je općina već sada izjavljivala, da će ona učiniti sve ono, na što je bude splitska općina pozvala, ne vodeći računa, šta misle u tom pogledu ostale dalmatinske općine. Toga je mišljenja i komiška općina.[18]

Oduševljenje, koje je zahvatilo Hrvátsku i Slavoniju poslije proglašenja o ustavu, koje se najjače ispoljilo na velikoj narodnoj skupštini u Zagrebu 25. ožujka, odražavalo se iza toga u pojedinim županijskim skupštinama. Naročito se isticalo na tim skupštinama prisajedinjenje Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, i s nekih je skupština odaslan poseban poziv Dalmatincima. Tako je sa skupštine varaždinske županije, koja je držana u Varaždinu 2. svibnja i slijedećih dana, poslan pozdrav i poziv svim dalmatinskim općinama, i to i latinicom i ćirilicom. Viška je općina primila taj poziv 27. svibnja 1848. g.

Ovaj topao poziv iz Hrvatske nije našao nimalo odziva kod tadašnje viške općinske uprave, koja je taj bratski poziv metnula »ad acta«, s primjedbom, da »općinska uprava nema volje da ulazi u dopisivanje o predmetu, o kom se u tom (pozivu) radi.«[19]

Iza poziva varaždinske županije, stigao je u Vis 28. svibnja dopis križevačke županije, upućen sa sjednice županijskog odbora »14. svibnja 1848. godine u pribitju u velikom broju sakupljenog naroda u Križevcih dèržane«, koji je općinska uprava isto tako metnula »ad acta«.[20]

[18] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro. 577.
[19] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro. 548.
[20] Opć. arh. u Visu 1848, Nro. 552.

Sa svoje skupštine 20. svibnja 1848. u Karlovcu poslao je »Magistrat i puk sl. i kralj. Varoši Karlovca u Hèrvatskoj« dopis svim dalmatinskim općinama, a među njima i viškoj, pozivajući i višku općinu da pošalje svoje zastupnike na hrvatski sabor u Zagrebu, gdje je i za njih »miesto među zastupnikih naroda priređeno«. »Nemojte da (to mjesto) prazno ostane – ne odbijajte od vas brata, koj vama ruku pruža – i na svoje sèrdce da vas ogèrli priteže. Mi vama, a vi nama pružimo si bratinski ruke, i jedan drugome neka bude u pomoć.«[21]

Ni na ovaj poziv nije viška općina ništa odgovorila, a općinska je uprava zaključila, da se metne »ad acta«, jer da ona ne nalazi za zgodno da stupi u dopisivanje o ovom pitanju s Karlovcem.[22]

Tek 21. lipnja primila je viška općina poziv općine i poglavarstva grada Siska od 24. travnja, u kojem taj grad moli i Vis, da podupre neka njegova traženja za zastupanje u hrvatskom saboru, a i neka druga. Viška je općina i taj dopis iz Hrvatske metnula »ad acta ne ulazeći u dopisivanje u tom predmetu.«[23]

Na taj je način viška općinska uprava nepovlasno i samovoljno odbijala svaki dodir s uzbuktjelim narodnim preporodom u Hrvatskoj, i o takvom svom postupku nije narodu ništa govorila.

NARODNA GARDA I NARODNA GLAZBA

Vidjeli smo, kako je već 26. ožujka istupila u Visu Narodna garda. Međutim nesuglasice između ogromne većine Višana i tadanje općinske uprave, koju je podržavao tadanji pretur, iako je narod bio aklamacijom izabrao drugu upravu, učinile su, da između te narodne garde i općinske uprave nije došlo do nikakva kontakta. Tako se moglo dogoditi, da još ni 8. travnja nije općinska uprava mogla da označi mjesnoj preturi, ko se sve upisao u narodnu gardu.

Uza sve to narodna je garda pod komandom Dojmija redovno funkcionirala, svake noći čuvala stražu i čuvala mir i red u mjestu.[24]

Ma koliko ministarstvo preporučivalo općinama, da, dok ne izađe uredba o narodnoj gardi za cijelu pokrajinu, one same organiziraju i urede u svojim mjestima takve garde, viška općinska uprava je ignorirala gardu u svome mjestu, i takav jedan poziv mjesne preture bez odgovora stavila »ad acta«.[25]

Međutim je smijenjen dotadanji viški pretur. Novi pretur Josip Nasso, koji je uspio da provede neku vrst izbora nove općinske uprave u Visu, istoga dana, kad je to proveo, pozvao je nove članove općinske uprave i nekoliko Višana sviju narodnih slojeva, 54 njih, da tajnim glasanjem izaberu zapovjednika narodne garde. Oni to i učiniše, i izabraše jednoglasno za tu čast Petra Dojmija.

[21] U opć. arh. u Visu 1848. Nro. 566.
[22] Ibid.
[23] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro. 465.
[24] Opć. arh. u Visu, 1848. Nro. 283.
[25] U istom arhivu, 1848, Nro. 296.

Iza tog izbora pozva Dojmi i općinska uprava sve stanovnike otoka Visa, koji namjeravaju da postanu članovi narodne garde, neka se prijave.[26]

Sada su odnosi između narodne garde i općinske uprave postali srdačni i općina je radila u uskoj suradnji s gardom, u koju je 24. travnja primljeno 148 članova.

Istovremeno je u Visu ustanovljena i organizirana Narodna glazba, čiji je dirigent (capo-banda) postao Josip Latuada.[27]

U to je, 2. svibnja, stigla obznana namjesništva od 19. travnja, kojom ono javlja, da je ministar unutarnjih djela izdao neke odredbe za narodnu gardu, koje su samo pripravne mjere za definitivno njeno uređenje. To će se definitivno uređenje ustanoviti zakonom, koji treba da rasprave i prime narodni poslanici svih pokrajina.

Na osnovu tih odredaba nije više bio pristup u narodnu gardu slobodan, nego je morao biti član narodne garde svaki građanin, koji je navršio 19 godina, a nije prešao 50, osim mladih zanatlija, slugu, i onih, koji žive od dnevne ili sedmične plaće. Oni, koji su navršili 50 godina pa do 60 mogli su dobrovoljno da stupe u narodnu gardu. Nisu pak mogli da budu članovi te garde oni, koji su bili kažnjeni za kakvo nepošteno djelo.

Narodna garda mogla je sada da bude organizirana samo u onim mjestima, bili to gradovi ili sela, koja su imala više od 1000 stanovnika.

Ministar je mijenjao i svrhu narodne garde, koja nije više imala samo da štiti mir i red u svom mjestu, nego u prvom redu »da brani konstitucionalnoga vladara, da čuva ustav i zakone, ... da brani nezavisnost i cjelokupnost cijele države i da odbije i bilo kakvu neprijateljsku navalu, koja bi došla iz vana«.[28]

Istovremeno, kada se vršio upis u narodnu gardu, vršio se i upis dobrovoljaca, koji su tražili prijem u ratnu mornaricu.

Odziv u Visu i na otoku bio je velik. Iz samog Visa prijavilo ih se 29, a iz Komiže 5. Među tim mladićima, bilo je devet dosadanjih mornara, tri težaka-ribara, pet ribara, osam radnika nadničara, jedan brijač, dva kovača, jedan drvodjelac, jedan šegrt. Sve su to bili mladi ljudi, od 16 pa do 29 godina, i samo je nekoliko njih bilo starijih.[29]

21. travnja stigla je u Vis obznana namjesništva od 14. travnja 1848. o izboru narodnih poslanika i izazvala u Visu razumljivo zadovoljstvo, jer je to značilo još jedan korak naprijed k punom ostvarenju ustava.[30]

Vis je primio staro, mirno lice, a briga za dnevni život uzela ponovo svoj zamah. Dane oduševljenja i unutarnjih svađa zamijenili su dani rada.

U to je došlo do apsolutizma u monarhiji, i Vis je opet utonuo u letargiju.

[26] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro. 295.
[27] Opć. arh. u Visu 1848. Nro. 320.
[28] Opć. arh. u Visu 1848. Nro. 346.
[29] Opć. arh. u Visu, 1848, Nro. 466.
[30] Opć. arh. u Visu 1848, Nro. 327.

Kad su god. 1814. Englezi predali Vis Austriji, svršili su za nj dani blagostanja i materijalnog napretka. Još su se nekoliko godina trošile uštede iz toga vremena najvećeg prosperiteta i mjesta Visa i cijelog otoka, a onda je došlo vrijeme, kad je trebalo živjeti od onoga, što je sam Vis pružao, jer se u vrijeme prosperiteta nije mislilo na budućnost ekonomskoga stanja otoka. Trebalo je sada živjeti u Austrijskom carstvu, u kom je tada bila i cijela sjeverna Italija, koja je mogla mnogo bolje, brže i jeftinije zadovoljiti potrebe stanovništva monarhije u vinu, južnom voću i povrću, nego je to mogao Vis i ostala Dalmacija, koja u to vrijeme nije bila nikakvim posebnim prometnim sredstvima spojena s krajevima na sjeveru. Slana se riba izvozila, kao i kroz stoljeća, u Veneciju, dok za nju nije bilo nikakve potražnje od strane sjevernih austrijskih zemalja. Na Visu se tada živjelo vrlo mršavo i gotovo bijedno.

Nemamo podataka za pojedine godine ovoga razdoblja, ali i ono, što imamo, daje nam prilično jasnu sliku ekonomskoga stanja Visa u prvoj polovini XIX. stoljeća.

Godine 1847. imala je viška općina, dakle Kut, Vela i Mala Banda, selo Rukavac, Podšpilje, ubrojivši i sve ostale pojedine stanovnike u polju, ukupno krajem prosinca 3867 stanovnika.

Ekonomske prilike 1847. godine bile su na Visu vrlo teške. Još su se uvijek osjećale teške posljedice nestašice, koja je vladala 1846. godine.

Još 1846. godine našlo se na viškim poljima svega 205 metričkih centi žita dok se 1847. našlo samo 33. Uzroka je bilo više, a jedan je od glavnih, što narod nije ni posijao, jer nije bilo zemljišta za to, budući da se posadila loza na mjestima, koja su prije bila zasijavana žitom.

1847. godine loza je bila prilično dobro ponijela, i produkt je odgovarao redovnom. Te je naime godine nađeno 33.000 vjedara (18.806 hl.) vina, i to dobre kvalitete, dok je g. 1846. bilo samo 27.000 vjedara (15.278 hl.) a od toga ni 100 barila dobre kvalitete. Međutim 1846. g. vino se prodalo, dok 1847. godine nije bilo trgovaca, i dobro se vino plaćalo samo po 1 : 20 for. barilo. U takvoj nevolji težaci su na gaetama vozili vino u druga mjesta, što se prije nije običavalo, i tamo su ga vrlo teško prodavali.

Na Visu je uvijek bilo zanemareno gojenje maslina. 1847. god. našlo se tek 10 varićaka maslina, i nije se učinio ni jedan jedini kvartuc ulja.

Jedino što je dobro ponijelo i moglo se prodati, bili su rogači. Oni su vrijedili, osim onoga, što se kod kuće potrošilo, 2.200 forinti. Drugog voća zapravo nije ni bilo za prodaju.

Krumpira se našlo oko 200 kg., repe je bilo dosta za domaću potrošnju, i njom se mnogo hranilo, u nestašici drugoga. Luka je bilo malo, češnjaka obilno.

Upada u oči gojenje svilaca i produkcija svile za domaću potrebu. Izvjestitelj, iz čijeg izvještaja donosimo ove podatke, kaže: »Danas mnogi goje svilenu bubu, zbog svile, koju oni upotrebljavaju za domaću porabu, a neki i zato, da svilu prodadu za domaće šivanje, za čarape, za rukavice. Ali sve to u maloj količini«.[31]

Važan produkt, koji se je proizvodio na Visu, bio je sir, i to kozji, za koji se dobivalo godišnje oko 1.500 forinti. Osim toga prodavalo se kozlića u vrijednosti od oko 100 forinti. Uz to se trošilo i prodavalo i mlijeko.

G. 1847. proizvedeno je u viškoj općini oko 12.000 funti sira. Redovno se izvozilo iz Visa slanog sira 5 do 6 hiljada funti, i to u velikim količinama za Chioggiu, Istru, na dalmatinsko kopno, i Hvar i Korčulu.

Ali, dok su koze bile na taj način nekima od velike koristi, a mnogima od pomoći, one su uvelike škodile lozama, mladim maslinama i mladim rogačima.

Viške su šume u ovo vrijeme izgledale vrlo bijedno. Već su ih stotinama godina uništavali ribari, koji su u proljeću i ljeti palili vatru na svijećaricama za lov srdjela. Uništavali su ih stanovnici za kućnu porabu, a najviše vojska, koja je trošila mnogo drva, i naposljetku neki, koji su sjekli šumu i izvozili drva s otoka. Nova, mlada šuma imala je najljućeg neprijatelja upravo u kozama, koje su je nemilice uništavale.

Cjelokupna produktivna površina viške općine računala se 1847. godine na 3521 jutro, od čega je 3100 jutara bilo upotrebljeno za vinograde.

Iz spomenutog se vidi, da je Vis mogao da izvozi: vino, rogače i sir. K tome je pridolazila soljena riba.

1847. g., u kojoj se proizvelo vina u srednjoj količini, i bilo je odlične kvalitete, nije se to vino izvozilo, jer nije bilo kupaca. Računajući prema tadanjim cijenama, cjelokupna je vrijednost vina, proizvedenog 1847. g. bila 42.000 forinti.

Lov na srdjele bio je 1847. vrlo slab. U Visu su tada postojale 22 velike mreže i preko 60 vojga. Cjelokupni lov te godine bio je procijenjen na 2000 forinti vrijednosti. Kako su malo manje od toga vlasnici lađa i mreža predujmili ribarima, to su oni sami bili te godine na gubitku.[32]

U Vis su se uvozile sve vrsti žita, meso, ulje, industrijska roba.

Ta se roba uvozila i izvozila većinom na viškim lađama. Vis istina nije imao nijedne lađe sposobne za dugu plovidbu, ali se služio svojim trabakulima, kojih je imao 8 (pieleghi) od 14 do 27 tona nosivosti,

[31] U opć. arhivu u Visu 1848, Nro. 541.
[32] Izvještaj općinskog tajnika Dojmija od 2. I. 1848. U opć. arh. u Visu, g. 1848. Nro. 10.

bracerama, kojih je imao 9 od 9 do 18 tona. Osim toga bilo je u Visu 23 velike gaete, koje su nosile 4–5 tona, i još 102 druge manje gaete, svijećarice i manje lađe, koje su služile isključivo za ribarenje.[33]

Statistički je izgledala viška općina krajem 1847. godine ovako:

Svih stanovnika bilo je 3867, od toga 2052 muška i 1815 ženskih, u 723 porodice i 523 kuće. Skoro svi su stanovnici bili katolici, osim sedam njih, i to 5 pravoslavnih i 2 židova. Te se godine smanjilo stanovništvo za 50.[34]

Iste godine bilo je u viškoj općini: 6 kobila, 1 konj, 183 mula, 206 magaraca, 2 tegleća vola, 28 jaraca, 585 ovaca, 13 janjaca, 969 koza i 5 svinja. Te su godine bile u Visu 142 lađe, ali nijedna kola.[35]

I prvih mjeseci godine 1848. ekonomsko je stanje viške općine bilo rđavo, čak se iz dana u dan pogoršavalo. Još 30. ožujka izvještava općinska uprava, da vino nije prodano, da mu iz dana u dan cijena pada, i da niko ne dolazi da ga kupi. Što više, tada, kada je već nastala revolucija u Beču, stanje se još pogoršalo time, što više nisu izlazile ni domaće lađice, da ga bilo gdje prodadu. »Poljski radovi zaostaju, vlada nezaposlenost, a bijeda se nužno širi«.[36]

Bijeda je bivala sve veća, ljudi su se »hranili samo divljim zeljem, bez začina«, zarazne se bolesti širile sve više. Vlada je nešto pomogla, pomogli su nešto i bogatiji Višani, ali se sve to iscrpilo, i kako piše općinska uprava, »ne preostaje drugo nego glad i nevolja. – Otac ne može pomoći djeci, ni oni njemu, ne može brat bratu, prijatelj prijatelju. Samo po neki špekulant i kamatnik ima otvoreno polje, i s malim novcem prikuplja imanja i vrijednosti, a i tih je malo, da zadovolje ogromnu potrebu«.

U toj je nevolji općinska uprava zamolila 24. svibnja 1848. političko-ekonomski magistrat slobodnog grada i slobodne luke Trsta, da bi taj našao trgovca, koji bi htio da dade Visu 1600 stara zdrave pšenice, koju bi onda viška općina platila do kraja prosinca iste godine, uz odgovarajuće kamate. Kao jamstvo za to ponudila je općina zemlje, koje su u tu svrhu stavili na raspoloženje najjači posjednici Visa.[37]

Ni slijedećih godina nije bilo mnogo bolje. Godine 1853. izašla je knjiga »Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen«, koju je napisao Franz Petter, tada profesor gimnazije u Splitu.[38] On je bio na Visu u svrhu naučnog istraživanja. Nakon završenog rada, Petter kaže:

[33] U opć. arh. u Visu, 1848. Nro. 8.

[34] U opć. arhivu u Visu 1848. Nro. 7, Prospetto della popolazione del circondario comunale di Lissa alla fine del A. S. 1847.

[35] U istom arhivu, 1848, dd. 3. I. 1848, Rapporto alla Pretura: Stato sommario della popolazione e del bestiame. Nro. 8.

[36] Ibidem, Nro. 265/1848.

[37] U istom arhivu 1848. Nro. 541. – 1 star (stajo) dubrovački iznosio je 1,1109 hl., a jedan mletački star 83,318 litara. U spisu nije označeno na koji se »star« misli. Vjerojatnije je da je Vis računao s mletačkim starom.

[38] Petter Franz, Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen, Gotha, Perthes 1857.

»Kad je naša karavana ušla u Vis, upade mi u oko, da su mnogi ljudi jedva za nuždu dronjcima obučeni ... Moj susjed, jedan domaći čovjek, kad sam ga o tome upitao, odgovorio mi je, da u općini ima mnogo stanovnika, koji zbog toga, što nemaju odijela, ne mogu u nedjelju i na svetke ni u crkvu poći. Od nekoliko godina pa do 1853., kad ovo pišem, sudbina se ovih siromašnih ljudi još više pogoršala«. Pisac nalazi uzrok ovom pogoršanju u tome, što je ribarstvo zatajilo, a ljudi su se na račun ribolova zaduživali. God. 1852. dao je car kao pomoć viškom stanovništvu 6.000 forinti, a 5. svibnja 1853. dalo je jedno dobrotvorno društvo u Beču koncert u korist siromašnih Višana, koji je donio 350 forinti i 20 krajcara prihoda.

U to se pojavio lug na lozi, uništavao plod, i zbog toga je nevolja bivala sve veća. Od prosječnih 33.000 vjedara (1 vjedro = 56,989 lit.), dakle 18.806 hl., koliko je Vis imao prije toga, spala je produkcija vina cijelog otoka, godine 1857., na samih 5.800 vjedara, t. j. na 3.305 hl., godine 1858. na 11.400 vjedara, god. 1859. na 5.000 vjedara, a g. 1860. na 11.500 vjedara. U te četiri godine zajedno dao je otok Vis 33.700 vjedara, t. j. onoliko, koliko je prije toga davao u jednu godinu dana. U istom razdoblju proizvelo se na Visu 7.555 vagana (1 vagan 61,487 lit.) pšenice, 49 vagana raži i 580 vagana ječma, dakle godišnje: ispod 2.000 vagana pšenice, oko 150 vagana ječma i nešto više od 10 vagana raži.[39]

Dok je poljoprivreda tako bijedno stajala, poboljšavao se ljetni ribolov, ta druga glavna grana viškog života. God. 1847. bilo je ulovljeno srdjela u ukupnoj vrijednosti od samih 2.000 forinti, dok je 1857. lov srdjela, skuša, inćuna, šnjura i girica iznosio u Visu vrijednost od 21.439 forinti, a u Komiži 22.500 forinti. Ukupno su Vis i Komiža ulovili te ribe god. 1857. u vrijednosti od 43.939 forinti; god. 1858. iznosila je vrijednost iste ribe ulovljene od Višana 34.519 for., a od Komižana 8.115, ukupno 42.634 for.; god. 1859. lov je te ribe u Visu bio u vrijednosti od 18.658 for., a u Komiži 46.601 for., ukupno na cijelom otoku Visu 62.259 for. God. 1860. imao je lov iste ribe u Visu vrijednost od 33.622 for., a u Komiži 99.219 for.; ukupno na cijelom otoku 132.841 for.[40]

VIS U GOD. 1860/61.

Nesretan rat u Italiji i u vezi s time neraspoloženje naroda u Austriji doveli su do pada ministra unutrašnjih djela Aleksandra Bacha, i do prvih kontura promjene dosadanjeg apsolutizma. Novi ministar unutarnjih djela postao je grof Goluchowski. Novi kurs u monarhiji doveo je do toga da je car 5. marta stvorio i sazvao t. zv. pojačano

[39] Cenni statistico – economici sul circolo di Spalato con speciale riguardo al quadriennio 1857–1860, redatti per cura dell'avv. Dr. Costantino Vojnović, Spalato 1864, Tav. XIV.

[40] Ibid. Tav. XIV.

carevinsko vijeće. U tom pojačanom carevinskom vijeću zastupao je Dalmaciji conte Borelli, a Hrvatsku biskup Josip Juraj Strossmayer i barun Ambroz Vranicani.

22 septembra 1860 g. iznijela je većina pojačanog carevinskog vijeća prijedlog da se monarhija federativno uredi. 25 septembra govorio je o tom prijedlogu Strossmayer i tražio samostalnost Hrvatske, a za njim je Ambroz Vranicani, govoreći u istom smislu iznio, da bi trebalo da se Hrvatskoj pripoji Dalmacija.

Sutradan je govorio dalmatinac Borelli, koji izjavi, da on pristaje uz prijedlog za federativno uređenje monarhije, ali ne pristaje nikako na to da bi Dalmaciju trebalo pripojiti Hrvatskoj, jer da još nije vrijeme za to.

Borelli-ju je odgovorio Strossmayer pobijajući Borelli-jeve navode i zalažući se za sjedinjenje.

Govori izrečeni u pojačanom carevinskom vijeću imali su u Dalmaciji velik odjek, posvuda, a i u Visu.

Tek se sleglo uzbuđenje, koje je usljed toga nastalo u dalmatinskim gradovima i varošima, saznalo se da je car 20 oktobra 1860. izdao novu državnu reformu, t. zv. oktobarsku diplomu, kojom je oktroirao novi ustav. Na osnovu toga ustava pojedini su zemaljski sabori imali slati u carevinsko vijeće određen broj svojih delegata.

Novi ustav primljen je u Hrvatskoj velikim oduševljenjem. Ban Šokčević sazvao je bansku konferenciju, na koju je pozvao najodličnije ljude iz tadanjeg hrvatskog društva: biskupe, književnike, naučenjake, aristokrate, a i druge. Čim se sastala banska konferencija, 26 novembra, zaključi, da se pošalje u Beč deputacija, koja će iznijeti kralju želje Hrvata. Među tim željama bilo je naročito istaknuto pripojenje Dalmacije, kvarnerskih otoka i istarskih kotara: Volosko, Labin i Novigrad, Hrvatskoj i Slavoniji.

Vijest o polasku deputacije banske konferencije u Beč, uzbudila je ponovo dalmatinske autonomiste, koji su uprli sada sve sile da do sjedinjenja ne dođe.

Splitska je općinska kongregacija uputila 11 decembra ostalim općinama u svom okružju notu, u kojoj ih obavještava, da je već poduzela korake, da se obustavi svako riješavanje toga pitanju prije nego se o tom izjavi dalmatinski sabor. Takvu je notu dobila i viška općina s pozivom, da ili sama uputi caru sličnu molbu, ili da se priključi splitskoj.[41]

Viška je općinska uprava primila tu notu splitske kongregacije 14 decembra 1860, i već joj je sutradan, 15 decembra odgovorila. Viška je općina izjavila splitskoj, da se ona potpuno pridružuje njenoj »mudroj« predstavci, koju je ona uputila caru u svrhu, da se o sjedi-

[41] Opć. arhiv u Visu 1860. Nro. 783

njenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom ništa ne odluči prije nego se o tom ne izjavi dalmatinski sabor. Napose je viška općinska uprava zahvaljivala splitskoj za zauzimanje za njeno i opće dobro.[42]

23 decembra uputila je zadarska općinska kongregacija veliku »Notu« svim dalmatinskim općinama. Zadarska se nota obara na traženje Hrvata da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom i Slavonijom, na osnovu historijskog prava, ističući da je Dalmacija pripadala Veneciji od XV. stoljeća, i da se 1797. godine predala dobrovoljno Austriji, pa da nije od tada imala nikakovih veza ni sa Hrvatskom ni sa Ugarskom. Zadarska nota traži, da Dalmatinci ostanu na stanovištu, »da pripadaju sebi samima«. Ona dalje predbacuje Hrvatima, da ne će sjedinjenje Dalmacije, nego njenu zavisnost. Naročito se obara zadarska nota, što Hrvati ističu, da hoće da oslobode dalmatinski slavenski elemenat od talijanskoga, i što predbacuju talijanskom elementu u Dalmaciji, da je on odgovoran zbog toga što slavenski nije napredovao.

Svrha zadarske note od 23. decembra nije bila da opetuje one napadaje na traženja Hrvata, koje je već učinila splitska nota, nego nešto novo, i to, da će po carskom naređenju dalmatinski namjesnik, barun Mamula imenovati nekoliko Dalmatinaca koji će imati dužnost da pođu u Zagreb i da tamo raspravljaju o sjedinjenju. Zbog toga je zadarska kongregacija uputila caru molbu, u kojoj je tražila, da se ne smije ništa ni odlučiti ni učiniti, prije nego se čuje šta o tome misli dalmatinski sabor. Zadarska kongregacija je isticala, da ona nikako ne može dozvoliti da par njih odlučuje o sudbini Dalmacije, ali da će se drage volje pokoriti svakom zaključku, koji donesu od naroda izabrani poslanici na dalmatinskom saboru.

Zadarska je kongregacija naposljetku molila višku općinsku upravu. da joj saopći svoje mišljenje o tom njenom koraku.[43]

Notu zadarske općinske kongregacije od 23. decembra primila je viška općinska uprava 29. decembra 1860. g. Odmah poslije Nove godine 1861., 4 januara odgovorila je viška općinska uprava zadarskoj kongregaciji: »Ništa nam nije moglo biti ugodnije, koliko nota od 23. decembra 1860. Nro 3801, koju nam je uputila Ta Poštovana Kongregacija. Uzimamo tu priliku da Vam pokažemo nedvojbeno svjedočanstvo naše zahvalne duše za aktivnu brigu, koju vi vodite u plemenitoj misli, koja vas prožima na dobro zajedničke domovine, Dalmacije.« Viška općinska uprava potpuno odobrava korak zadarske, smatrajući ga i za sebe obaveznim, tim prije što je slično odgovorila na sličnu notu splitske kongregacije. Viška će općinska uprava sazvati svoje vijeće, koje će to isto zaključiti, kako je to već i učinilo, kad se radilo o splitskoj noti.[44]

Splitska je općinska kongregacija, koja je međutim preuzela pravo vodstvo cijele akcije dalmatinskih autonomista protiv sjedinjenja s

[42] Opć. arh. u Visu, 1860, Nro. 783
[43] U opć. arh. u Visu 1860, Nro. 791
[44] Nota. All' Onorevolissima Congregazione Municipale di Zara. U opć. arh. u Visu 1860, Nro. 791

Hrvatskom saopćila viškoj 10. januara, da je sazvala svoje vijeće za dan 14. januara, na kojem će se zaključiti, da se pošalje u Beč caru jedna deputacija da tamo »pregovara o zajedničkim interesima«. Istovremeno je splitska kongregacija pozivala višku općinsku upravu, da i ona izabere jednog ili više svojih delegata, koji će se toj deputaciji pridružiti, ili da dade punomoć splitskim delegatima, da ju oni u toj delegaciji zastupaju.[45]

Viška je općinska uprava primila tu notu splitske općine 11. januara, i još istoga dana odgovorila splitskoj kongregaciji. Viška općinska uprava zahvaljuje splitskoj kongregaciji, koja ju moli, »da slijedi poticaje nacionalnog dostojanstva, koji ju prožimaju u ovako važnom predmetu, da garantuje svoju autonomiju i onu pokrajine,« i izjavljuje da će ona sve ono što splitska kongregacija učini, kao i delegate koje izabere, smatrati da »je i za nju učinjeno, jer danas ne može da nađe mogućnost da odredi bilo koju osobu, koja bi ju predstavljala, budući da je vrijeme isuviše kratko.«[46]

Međutim se iz Zadra povratio splitski načelnik Bajamonti, gdje je bio na konferenciji sa zadarskim, šibenskim i nekim drugim ličnostima, i gdje je donesen zaključak, da je potrebno da se deputacija svakako pošalje, i da ta bude što brojnija. U vezi s time obratila se splitska kongregacija, 17. januara viškoj općinskoj upravi, pozivajući ju da i ona pošalje svog vlastitog delegata, a ako joj je teško snositi sav trošak za njega neka pošalje jednoga zajedno s hvarskom, pa neka troškove podijele.[47]

U vezi s time viška je općinska uprava pisala, 19. januara 1861. g., hvarskoj, izjavljujući se spremna, da pošalje zajedničkog delegata u Beč, ali istovremeno ističući, da ona nema sredstava za to.[48]

Par dana zatim, 21. januara splitska je kongregacija javljala viškoj općinskoj upravi, da je conte Borelli telegrafirao iz Beča, da treba svakako poslati deputaciju, i to što brojniju. Splitska je kongregacija ponovo naglašavala viškoj općinskoj upravi, da izabere svoga delegata, zajedno s Komižom i Hvarom. Delegati će krenuti 24. januara parobrodom iz Splita, a 25. iz Zadra.[49]

Viška je općina primila ovu notu splitske kongregacije 22 januara. Međutim je dan prije, 21. januara zaključila viška općinska uprava zajedno s Komižom da ju u spomenutoj deputaciji zastupa onaj, koji će zastupati hvarsku općinu, hvaranin Dr. Antun Boglić, koji se tada nalazio u Beču.[50] Hvarska je općina prihvatila molbu viške i komiške, pa je tako Dr. Antun Boglić Jakinov izabran za delegata svih ovih triju općina.[51] Dr. Boglić se te časti primio.

[45] U opć. arh. u Visu, 1861, Nro. 13
[46] Ibid.
[47] U opć. arh. u Visu, 1861. Nro. 48
[48] Ibid.
[49] U opć. arh. u Visu, 1861, Nro. 50
[50] Ibid.
[51] U istom arhivu, 1861, Nro. 51.

Deputacija dalmatinskih općina, u kojoj nisu učestvovale one južne Dalmacije, bila je primljena i od cara i od nadvojvode Rajnera, i od ministra unutrašnjih djela Schmerlinga, o čemu je višku općinu izvijestio njezin i hvarski delegat Dr. Boglić u svom pismu iz Beča, 21. februara 1861. g. Dalmatinska je deputacija bila zadovoljna, jer joj je bilo obećano, da će dalmatinski sabor imati prilike, da kaže svoju u pogledu sjedinjenja.[52]

Sada je i Vis ušao u borbu, koja se u Dalmaciji vodila za sjedinjenje i protiv njega. Kako smo vidjeli viška je općinska uprava, a i općinsko vijeće bilo protiv sjedinjenja s Hrvatskom i Slavonijom, a u širokim narodnim slojevima u Visu još i nije bio nikako započeo narodni pokret ni razvijanje hrvatske svijesti.

GODINA 1866.

Godine 1866, 20. lipnja, navijesti Italija, kao saveznica Prusije Austriji rat, sa svrhom da dobije Veneciju. 22 lipnja pređoše njene čete Mincio, a već je 24. došlo do poraza talijanske vojske kod Custozze. 3. srpnja bila je austrijska vojska poražena od Prusa kod Königsgrätza. Ali je Italija, koja je bila daleko jača od Austrije na moru, bila uvjerena, da će njena mornarica pobijediti austrijsku, i postati gospodarica na Jadranskom moru. U tu je svrhu talijanska vlada naredila admiralu Persanu, da potraži austrijsku flotu i da je porazi. »Bitna svrha – upućivala je vlada Persana – našeg ratovanja u Jadranskom moru ima biti, da postanemo njegovi gospodari, da oslobodimo ovo more od austrijske eskadre.«[53] Italija nije tada namjeravala osvojiti cijelu Dalmaciju, ali je htjela postati gospodaricom Jadrana. Pobjeda na moru popravila bi osim toga poraz kod Custozze. Na sjednicama članova talijanske vlade i admiraliteta u Ankoni bi zaključeno, da se prije svega osvoji otok Vis, »Gibraltar Jadrana«, kako ga je nazvao admiral Albini.

Kad je Austrija dobila Vis i preuzela ga od Engleza, našla ga je ona dobro utvrđena. Englezi su bili sagradili tvrđavu George i kule Robertson, Bentink i Welington, sve za obranu mjesta i luke Visa. Austrija je te utvrde bolje dotjerala i pristupila utvrđivanju cijelog otoka, pa je on 1866. bio kao neka ogromna lađa na svim stranama naoružan, iako te utvrde nisu bile toliko savršene, da bi mogle dulje odolijevati tada najmodernijim i najtežim topovima.

Pored spomenutih utvrda, branile su višku luku baterija Mamula, baterija Šupurine, baterija Schmid na poluotočiću Sv. Jurju i Gospina baterija u unutrašnjosti viške luke, na njenoj južnoj strani. Tvrđava George, baterije Mamula i Šupurine i kule Robertson i Bentink bile

[52] Pismo Dra Antuna Boglića, U opć. arh. u Visu 1861, Nro. 127.

[53] Attlmayr F., Der Krieg Österreichs in der Adria im Jahre 1866, Pola 1896. str. 89 ss.

su na poluotočiću, koji se nalazi na zapadnoj strani ulaza u luku. između viške luke i luke Rogačić. Kula Welington bila je na Jurjevom brdu.

Komišku su luku branila tri utvrđenja: baterija Magnaremi, na sjevernoj strani luke, baterija na brdu Perlič, utvrda Max u pozadini nad lukom, na brdu Sv. Mihovila.

Baterija Nadpostranje branila je pristup u luke Rukavac i Rudu.

Na vrhu Huma, na kuli Welinton i na bilu Sv. Andrija bile su optičke telegrafske stanice. Telegrafski kabel išao je od Visa na Hvar, od Hvara na Brač, a od Brača na kopno.

Na cijelom otoku bilo je u ovo doba 1833 momka posade pod zapovjedništvom pukovnika Ursa. Ta je posada bila smještena po utvrđenjima, a nešto po privatnim kućama.[54]

16. srpnja, u 3 sata poslije podne isplovi talijanska eskadra, sastojeći se od 28 ratnih brodova pod zapovjedništvom admirala Persana iz Ankone na otvoreno more. Prije nego je flota isplovila, uputio je Persano cjelokupnoj mornarici dnevnu zapovjed, iz koje se vidi cilj, koji je ona imala postići. »Mi krećemo na otvoreno more – govorio je Persano – da, bez obzira na neprijateljsko oružje, steknemo Italiji zemlje, koje joj pripadaju.«

Dok je ta flota kretala prema sjeveroistoku, da prikrije svoj pravi cilj, otplovio je šef štaba mornarice D'Amico sa izvidnicom »Messaggiero« pod engleskom zastavom put Visa, pa pošto je unaokolo oplovio cijeli otok, u svrhu da ispita, onako s mora vojne prilike na njemu, vrati se k ostaloj floti.

Ujutro 18 srpnja javila je straža na Humu da dolaze neprijateljski brodovi. U 9 i 1/2 sati prispje jedan odio talijanske mornarice do blizu Komiže i započe bombardiranje komiških utvrda, koje odmah odvrate. Napad na Rukavac ne uspije, jer topovski metci drvenih fregata ne dosizahu do utvrda. Istovremeno započe jedan odjel talijanske mornarice bombardirati utvrde na ulazu u višku luku. Viške utvrde odgovarahu svojom paljbom. Kad su u tvrđavi Georg i baterijama Mamula i Šupurine nastale eksplozije, naredi Persano napad na unutrašnje utvrde viške luke. U 5 sati obustavi vatru tvrđava Georg, strahovito razrovana od talijanskih taneta. Iza nje učini to isto i baterija Mamula. Još su se borile: kule Bentink i Welington i baterija Šupurine. U 8 sati obustaviše talijanski brodovi paljbu i povukoše se na pučinu. Iste večeri posla Persano jedan brod u Ankonu, da javi, da je »Jadranski Gibraltar« svladan, ali da se zbog nedovoljnog broja vojske nije moglo uzeti otok.

Dok je trajalo bombardiranje Visa prvoga dana, gledali su Hvarani sa svojih brežuljaka taj strahovit i veličanstven prizor. Jedan od tih gledalaca opisuje svoje utiske pri tome: po noći planuše na Visu šume, koje su pokrivale brda oko mjesta. Njihov se plamen dizao visoko i osvjetljivao cio kanal tolikom jakošću kao najveći vulkan.[54]

[54] Ibid.

Persano je upotrebio noć da mu se vojska odmori, mjesto da je nastavio sa bombardiranjem i po noći i pokušao iskrcavanje po noći, što mu nikako nije bilo teško, jer je tvrđava Georg bila sasvim nesposobna da mu spriječi iskrcavanje u svojoj okolici. Što više njegove lađe nisu napadale po noći oštećene utvrde, ni toliko da im spriječe da poprave uništeno i porušeno.

Sutradan, 19 srpnja, tek u 6 sati ujutro započe Persano ponovo bombardirati vanjske viške utvrde, koje su slabo odgovarale, a oko 9 sati umuknuše svi, osim kule Welington. Oko 10 sati prispje k floti »Affondatore« sa još 5 lađa. Bombardiranje, prekinuto u 11 sati nastavljeno je poslije podne u 3. Dvije oklopnjače otploviše prema Komiži, da tamo nastave bombardiranje koje je dan prije bilo obustavljeno. Posred bombardiranja vanjskih utvrda, ušla je u višku luku oklopnjača »Formidabile«, gađana pri tom od baterije Šupurina. »Formidabile« je odgovarao. U to je počela sipati na nj vatru Gospina baterija. Poslije »Formidabile-a« uđoše u višku luku još dvije oklopnjače, ali kako je bilo premalo prostora za manevriranje, one se udaljiše. Pod sumrak obustavio je »Formidabile« paljbu, ostavio sidro, i uvelike oštećen i gorući izišao iz luke.

Dok se tako u samoj viškoj luci žestoko borilo, kušao je viceadmiral Albini iskrcati svojih 2200 momaka. On se trebao iskrcati u Rogačiću, i onda jurišem zauzeti tvrđavu Georg, dok su oklopnjače neprestano bombardirale utvrde za ulaz u luku. Njegov pokušaj iskrcavanja bio je odbijen. Istog dana bombardirale su dvije topnjače komiške utvrde. Pokušaji iskrcavanja kod Komiže i u Stončici koji su trebali zaposliti neprijatelja bijahu odbijeni.

Drugi dan bombardiranja Visa bio je za njegovo stanovništvo isto tako strašan, kao i prvi. Stanovništvo je u većini bilo izbjeglo u polja, ali su mnoge njihove kuće pretrpjele znatne štete. Stradale su i privatne lađe, pa su potopljeni: trabakul Marjana Kargotića, trabakul Ivana Mamule i jedna bracera. Na večer se pojavio isti onaj veličanstveni prizor, kao i prošle noći: gorjele su šume.[55]

20 srpnja osvanuo je tmuran: južnjak, magla i kiša.

Kad je Persanu prispjelo toga jutra još 500 momaka, odlučio se na iskrcavanje. Dvije oklopnjače otploviše put Komiže, da bombardiraju tamošnje baterije, ostala mornarica stala je odmah do Visa, a admiral Albini poduzeo već prve mjere za iskrcavanje, kad je Persanu javljeno da je neprijateljska flota na vidiku. On odmah obustavi sve dotadanje naredbe i naredi da se flota formira da dočeka neprijatelja.

Austrijska flota sastojala se od 27 jedinica, koje su imale ukupno 57,344 tone deplasmana, 532 topa sa posadom od 7871 momka. Od toga je bilo 7 oklopljenih bojnih brodova, 7 neoklopljenih na vijak, 7 topnjača na vijak, 4 dojavnice i 2 škune na vijak.

Talijanska flota, koja je stupila u akciju pod Visom imala je 34 broda, i to 12 oklopnjača, 14 drvenih ratnih brodova, 5 doglasnika i 3

[55] Ibid.

transportne lađe, sa ukupno 86.000 t. deplasmana, 645 topova i 10.886 momaka posade. Ona je bila jača od austrijske ne samo brojem oklopljenih lađa i brojem topova, nego i daljinom njihova dohvata i brzinom lađa.

Zbog svega toga odluči austrijski zapovjednik Thegetthoff da poreda svoje brodovlje tako, da ono jurne na neprijatelja, onemogući mu iskorišćenje dalekometnijih topova, i nastoji kljunom probušiti neprijateljske brodove.

Bitka započe u 10 i 3/4. Mjesto da se upusti u topovske dvoboje jurnu Thegetthoff sa svojom lađom Ferdinand Max naprijed, a na njegovu zapovjed ostali austrijski brodovi. Nasta opća borba, svi su topovi stupili u akciju, lađe su nastojale jedna drugu kljunom probušiti, a kad bi se približile, pucalo se i iz pušaka. U to je u 11 i 1/2 sati »Ferdinand Max« svom snagom naletio u sred sredine strane »Re d'Italia«, njegov se kljun zabio u truplo talijanske oklopnjače, a onda svom snagom zavozio natrag, i nje se oslobodio. Talijanska je oklopnjača za 3 minute potonula.

Djelovanje ovog događaja bilo je silno, ali se borba nastavila, svom žestinom. Kad je pak u 2 s. 30 min. odletila u zrak talijanska oklopnjača Palestro, naredi Persano uzmak, ma da je imao još 8 oklopnjača i još uvijek bio jači od Thegetthoffa.

Pobjedonosna se austrijska flota uputi u višku luku, uz gromke poklike cjelokupne momčadi, sva okićena zastavama. Sa svih strana gruvaju topovi u čast pobjednicima, zvona zvone, narod se vraća iz polja, kamo se je bio sklonuo, kliče pobjednicima, po crkvama se pjevaju zahvalnice. Kad je posljednji brod ušao u višku luku, bilo je u njoj 27 ratnih brodova. Nikada do tada, ne samo Vis nego nijedna naša luka nije vidjela takvog prizora.[56]

Austrijska je pobjeda bila dvostruka: talijanska mornarica nije uspjela osvojiti Vis i ona je morala uzmaknuti i vratiti se neobavljena posla.

Uz najsvečanije vojničke počasti, uz gruvanje topova sa svih 27 ratnih brodova i svih utvrda, pokopani su 27. srpnja poginuli mornari i oficiri na groblju na Poluotočiću Prirovu u viškoj luci. Iza toga ostavi flota Vis.

Vis je još dugo ostao pod utjecajem velikih događaja, koji su se odigrali na njemu i oko njega.

GODINA 1866/67.

Vis, kao centar događaja na Jadranu 1866 godine, nije samo podnio mnogo straha, nisu samo mnoge njegove kuće bile oštećene, a nekoliko njegovih stanovnika poginulo, nego je on u vezi sa ratom i mnogo stradao na drugi način, ali mu je rat i mnogo pomogao. Daleko je to

[56] Ibid

bilo od onoga što se na Visu dešavalo u vrijeme, kad je on bio u rukama Engleza, ali je svejedno rat 1866 g. pored toga što je on neke oštetio, samom mjestu i mnogo pomogao.

Vis je bio austrijska tvrđava, i kao takova mogao je očekivati navalu neprijatelja svakog časa od početka rata. Zbog toga se trebalo pripremiti, što je i učinjeno. Čim se počelo mutiti na međunarodnom horizontu, austrijska se vlada pobrinula da i Vis ojača. Svako malo dana stizale su nove čete na Vis, i doskora ih je bilo deset puta toliko koliko u normalno vrijeme. Kako se nije radilo o prolaznom stanju, i kako je ta vojska imala da ostane duže vremena u Visu, morala je viška općina da nađe prikladne lokale za momčad i časnike. Privatnici su morali staviti na raspoloženje potrebne prostorije, i općina im je stavila u izgled, da će za to dobiti već početkom juna i najam, ali je kasnije ona odbila da taj najam plati. Zbog toga je došlo do razumljivog nezadovoljstva i protesta kod onih, koji su svoje prostorije dali za smještaj vojske, tim više što je svaki stanovnik bio obavezan primiti vojnike, ako su na prolazu, ali ne na duže vrijeme, i ne samo pojedinci.[57]

Vojnička je komanda Visa iz razumljivih obzira, a naročito da može budno paziti na svaku pojavu neprijateljskih lađa strogo zabranila da pastiri noću pale vatre na gori Hum i na onoj Sv. Andrije. Te su vatre mogle lako da budu uzete kao alarmni znak sa Huma i Sv. Andrije. Ali neki viški pastiri nisu se mnogo na to obazirali, na što je vlast oštro istupila prema njima.[58]

Glavna su viška utvrđenja bila opskrbljena cisternama. Sada su, pored tih utvrđenja, bila podignuta i nova provizorne naravi. Na te je položaje trebalo donositi vojnicima vodu, pa su u tu svrhu pozvani bili vlasnici mazga da preuzmu taj posao, uz plaću.[59]

Dok su na ovakav način neki ljudi, makar skromno, ipak nešto zarađivali, ribari su uvelike stradali. 26 juna bio je, na traženje vojne vlasti, zabranjen ulaz i usidrenje svim, pa i ribarskim, lađama u uvalu Smokova, u kojoj je izlazio iz mora telegrafski kabel, na koji je vojna vlast naročito pazila. Da tu zabranu i podupre, vojna je vlast postavila u uvali Smokovi stražu, koja je imala naređenje da puca na svaku lađu, koja bi, ako opomenuta, ipak u tu uvalu pokušala ući.[60]

Sutradan, 27 juna, bio je zabranjen ulaz u sve viške luke i uvale svim trgovačkim lađama, bili to parobrodi, lađe, bracere ili kakogod izgledale ili se zvale te lađe, i to od zapada do izlaza sunca. Bez ikakova obzira vojničke su straže imale pucati na svaku lađu, koja bi u to doba pokušala ući bilo u koju višku luku ili uvalu.[61]

Međutim je došao mrak, i to ljetni mrak, u kojemu se love srdjele, skuše i lokarde. Usred ovakovog godišnjeg doba, kad ogroman dio vi-

[57] U opć. arh. u Visu 1866, Nro. 344 – Ricorso di A. Farolfi
[58] U istom arhivu, 1866 Nro. 359.
[59] Ibid. Nro. 369.
[60] U istom arhivu 1866 Nro. 373.
[61] Ibid. 374.

škog stanovništva polazi na ljetni ribolov, od čega mnogi i žive, zabranila je 12 jula komanda otoka i tvrđave, za dvije noći lov na srdjele. Još istog dana bili su obavješteni svi ribari otoka o tome. Nadalje je vojna komanda otoka i tvrđave saopćila viškoj općini, da se sve ribarske lađe imaju držati tačno određenih propisa, i da moraju, kad idu na lov svaka imati jedan fenjer. U slučaju da se ponovi što se već dogodilo, da se lađe toga propisa nisu držale, komandant će zabraniti svako ribarenje u svim viškim uvalama.[62]

I poslije viške bitke nisu se prilike na Visu mnogo promijenile, vojna je uprava i sada, kao i prije tražila svako malo vremena jedan ili drugi posao od strane stanovništva, koji često nije bio plaćen. Onaj ko se tom pozivu ne bi odazvao bio je od vlasti, bez oklijevanja, kažnjen.[63] Cijeli je otok ostao i dalje u vojnoj spremi, sve su mjere ostale kao i prije, i slobodno kretanje stanovništva uvelike ograničeno.

Došao je i novi mrak u augustu. Ribari su sa zebnjom očekivali hoće li im vojna vlast dozvoliti ovog mraka, koji je počinjao 2 augusta, da pođu na ribolov. U tu se svrhu obratila viška općina vojnoj komandi u Visu 1 augusta, ističući potrebu ribara i naroda. Na to je vojna vlast dozvolila ribanje samo do uključno 10 augusta, ali uz sve mjere opreza i poštivanje svih propisa, koje je ranije ta vlast izdala za ribare.[64]

Ribari su odahnuli, 3 augusta obavljen je u Visu »brušket« za ribare Visa i Komiže, i to za sve t. zv. »pošte«,[65] oko otoka Visa.

Vis je postao glasovit, znala ga je Austrija, saznao za nj cijeli svijet. Taj ponos i ta slava nadoknadila je kod mnogog Višanina ono nezadovoljstvo, koje je proisticalo iz toga što je ovaj otok bio tretiran u svemu kao tvrđava, i što je snosio ratne tegobe više nego drugi koji otok, koji to nije bio. Svakako je službeni Vis, općina bila oduševljena, pa je na carev rođendan uputila caru telegram, koji glasi:

»Danas, kada austrijski narodi jednodušno slave uspomenu srećnoga rođenja Vašega Posvećenog Veličanstva, vjeran narod Visa, preko svoje općinske uprave, podastire pred Vašim Previšnjim Prijestoljem čustva svojeg dubokog štovanja i radosti.

Vis, čvrst bedem dalmatinskih obala, ponosi se, Sire, što je njegovo ime, slavno u starini, združeno sa slavnim pobjedama, koje je nedavno ovdje izvojevala Vaša vojska, i blagoslivlje krv svojih sinova, koju su oni prolili za domovinu i prijestolje.

Neka bi, Svijetla Kruno, kroz vjekove sjajila na ovim obalama slavna austrijska zastava, i ovjenčana aureolom pobjede, neka bi uspješno čuvala progresivni razvoj trgovine na Jadranu, a kad je taj osiguran, oni vjeruju u svoju bolju budućnost.

Dao bog da Vaše Veličanstvo još mnogo i mnogo godina dočekiva ovaj veseo dan, i djelima mira, koje očinsko srce Vašeg Veličanstva toliko voli, dovede veliku porodicu austrijskih naroda potpunoj sreći.

[62] U opć. arh. u Visu 1866 Nro. 419.
[63] Ibid. 1866 Nro. 431, Nro. 527.
[64] U opć. arhivu u Visu 1866 Nro. 444.
[65] Ibid. Nro. 445.

Vašega Posvećenog C. K. Apoštolskog Veličanstva najodaniji i najvjerniji podanici:

Petar vitez Dojmi, načelnik, Ante Farolfi, Dinko Kargotić, prisjednici.«[66]

Još istoga dana stigao je u Vis telegrafski odgovor carev; u kojem je on zahvaljivao Višanima na čestitci i izraženim željama i uvjeravao Višane o svojoj zahvalnosti i ljubavi prema Dalmatincima.

Sada je viška općina poslala svim dalmatinskim općinama jednu notu, u kojoj ih obavještava o tome, i ujedno im dostavlja i svoj telegram caru i njegov odgovor.

Slijedeće godine poslije bitke pod Visom bjehu na viškom groblju na poluotočiću Prirovu podignuta dva spomenika: jedan mornarima, koji su poginuli u viškoj bitci, a drugi onim vojnicima, koji su poginuli braneći Vis prilikom bombardiranja od strane Talijana. Prvi je spomenik vrlo impozantan: na podnožju nalazio se sarkofag, na kom je ležao mramorni lav. Na glavnoj je strani natpis, u kom se kaže da su taj spomenik digli svojim sudrugovima mornari austrijske mornarice, a na pobočnim su stranama uklesana imena poginulih. Na četiri ugla oko podnožja bila su četiri velika topa, koja su u borbi upotrebljavana, povezana međusobom lancima sa ratnih brodova. Među tim lancima bio je i komad onog lanca, koji je »Formidabile« ostavio u viškoj luci, poslije bombardiranja Gospine baterije.

Do ovog spomenika podignut je i drugi, manji, poginulim braniteljima na viškim utvrđenjima.

Godine 1873 dade vlada Vis razoružati, tvrđave i kule razoriti, odnosno učiniti neuporabivima za vojne svrhe. U prvobitnom stanju, pošto su demontirani topovi ostade samo Gospina baterija, koja je sada vlasništvo Javne dobrotvornosti, namjenjena za boravak i opskrbu nezbrinutih staraca i starica.

To je i jedini cjeloviti ostatak iz ovoga vremena. Spomenika sa lavom više na Visu nema. Taj je 1922 g. odnesen u Italiju, i danas se nalazi u Livornu.

VIS I IZBORI ZA DALMATINSKI SABOR G. 1870.

22 maja 1870 raspušten je dalmatinski sabor. Novi su izbori bili urečeni za dane 4, 7 i 9 jula. Autonomaška stranka razvila je u Dalmaciji silnu agitaciju, optužujući javno i tajno narodnjake, da su potpomognuti iz Praga, Beograda, Zagreba i Moskve. U dopisima u »Neue Freie Presse« napadani su žestoko narodnjaci kao takovi. Autonomašku su stranku u Dalmaciji potpomagali naročito državni činovnici, a napose neki kotarski poglavari, iako je bečka vlada izjavila da se prilikom ovih izbora birokracija ne će nikako miješati. Zadarski je »Na-

[66] U opć. arh. u Visu 1866, Nro. 481, koncept.

zionale« pisao: »Narodna stranka uzprkos svim manama izbornog reda, koje su na njezinu štetu – ne traži, ne očekuje, ne želi ni najmanju vladinu podporu; i prosvjedovala bi proti tomu istom energijom, kojom je prije prosvjedovala proti bezakonjima i nepravdama, koje su se počinjale za izbora. Narodna stranka ne traži drugo od vlade nego nepristranost i pravednost.«

Trebalo je i na Visu birati birane birače. Borba je bila vrlo žestoka, a autonomaši izbacili protiv Hrvata parolu, da je narodna stranka protuvjerska, i da hoće da uništi katoličku vjeru. Autonomaški agitatori našli su odličnu parolu za borbu, i uspjeli su i na Visu i u Komiži, tako da su birani birači bili izabrani samo njihovi ljudi, i to poštarski majstor u Visu Tramontana i lučki kapetan u Komiži Marinković.

Koliko je bila žestoka ta borba vidi se iz proglasa, koji je općinsko vijeće uputilo na narod, poslije izbora, na zahtjev viških narodnjaka. Proglas upućuju 5 jula 1870 g. »Načelnik i općinsko vijeće stanovnicima Visa«.

»Mir i harmonija bila je ovih dana u vašim srcima teško poremećena od isuviše nepravednih uzroka.« Viški su stanovnici bili pozvani da biraju birane birače za izborni kotar Brač, Hvar, Vis.

»I ako je svako bio slobodan da glasa prema svom uvjerenju, nije bio slobodan da pripisuje nepravedne i nepoštene namjere, *protivne vjeri ili vjernosti prema državi*, onome, koji ne misli kao on. Bila je bačena među narod parola, kao lozinka neka, sa svrhom da se taj narod fanatizira, i da ga se potakne protiv onih, koji bi na bilo koji način pokazali da pripadaju narodnoj stranci. Sve se je pokušalo da se nabaci prijekor na takove osobe, i zločinski je atentat imao svoj učinak, usljed čega je došlo ne samo do pogrda, nego skoro do prolivanja krvi vlastitih sugrađana.

Stanovnici Visa! Vi ste bili podlo prevareni; ...« Sada hoće viško općinsko vijeće da ih razuvjeri. To da je već učinio 25 juna sam načelnik Petar Dojmi, a sada vijeće izjavljuje: »Kažite samo onome, koji bi kazao, da je bila ili da bi mogla da bude *namjera narodnjaka da unište katoličku vjeru, koja u našim srcima žive, da nas učini da se iznevjerimo našem vladaru*, kažite mu u ime vašeg vijeća, da je infamni klevetnik.«[67]

Upravo ove i ovakove prilike stisnuše redove narodnjaka, koji onda 3 jula 1870 g. otvoriše svoje nacionalno društvo »Viški Skup«. U isto se doba osnovala u Komiži »Komiška Zora«.[68]

Osnivanjem »Viškog Skupa« i »Komiške Zore« bio je zadan posljednji udarac »casinu« u Visu i »casinu« u Komiži. U obim se mjestima ispisaše iz tih »casina« svi narodnjaci.[69]

[67] Nazionale 1870 br. 55 dd 9 jula.
[68] Nazionale br. 55 1870.
[69] Nazionale 1870 br. 56, 13 jula.

Borba za Vis između Italije i Austrije djelovala je uvelike na nacionalno orijentiranje na otoku Visu. Do toga vremena slabo se isticali viški Hrvati u nacionalnom pogledu. Općinska uprava, kojoj je na čelu stajao Petar Dojmi, nije se nacionalno nikako isticala, ali je njen službeni jezik, a vjerojatno, sudeći po prilikama i jezik u kojem su pojedini članovi uprave među sobom općili, bio talijanski, odnosno venecijanski dijalekat, kojim je saobraćao i srednji stalež po dalmatinskim gradovima i varošicama. Viška bitka i borba za Vis pobudila je nacionalni hrvatski osjećaj. Ante Radišić Pismor, težak iz Visa, ispjeva pjesmu o viškom boju, koju svršava ovako:

»Živi dakle Tegetthofe jaki,
I do vika carevi barjaki
Svi Hrvati, hrabri Dalmatinci
Koje zoveš: virni moji sinci.«

Osim Ante Radišića ispjevalo se još 14 pjesama o viškoj bitci još iste godine 1866. Te su pjesme bile rasturivane po Dalmaciji, a najviše po Visu. U nekima od njih se naročito isticala hrvatska narodnost, kao u Buzolićevoj pjesmi, a i u drugima nekim. Tako n. pr. pjeva profesor Josip Peričić, da vijenac što ga je slava splela

»Ni do vijeka uvenuti ne će!
Dokle bude mora i mornara
I na moru junačkog mjegdana
Slavit će se ime Tegetthoffa
I junaka mladih Dalmatina,
Što pod Visom megdan održaše,
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

O. Ante Zorica, koji je također ispjevao jednu pjesmu o viškom boju, kaže za taj boj, da će se spominjati

»Dokle bude vatre i plamena
Njegova će ostat uspomena
Kod ognjišta u čobanskog stana
Ova pjesma gdje bude pjevana
Na poštenje Tegetthoffa bana
I njegovih hrabrenih Hrvata«.

Takvih je pjesama bilo mnogo. One nisu objektivno prikazivanje viške bitke, ali su izraz osjećaja sredine u kojoj je živio onaj koji ih je napisao.

Dječak iz Visa Viktorij Aničić Antin, koji je također ispjevao jednu pjesmu o viškoj bitci, svršava ovako:

»Sićaj mi se, o hrvatski rode,
Da junaštva srićom ti urode ...«

Jedan anonimni pjesnik pjeva kako je Persano nastojao da osvoji viške utvrde,

»Da razori tvrde meterize,
I Hrvati e da iz njih biže ...«

zatim o navali Albinijevoj na Rukavac, kao da su u austrijskoj vojsci bili sami Hrvati:

»Al Hrvati s kraja udarili ...«

Osim Dalmatinaca posvetio je jednu pjesmu viškoj bitci i hrvatski pjesnik Đuro Deželić, u kojoj ističe kako

»Hrvat čeka i sred mora,
More mu je stijena tvrda«.

Starina, istaknuti narodni borac, još iz 1848 godine, prijatelj Tommaseov Stjepan Ivičević u svojoj pjesmi o viškoj bitci kaže kako govore Talijani:

»Prođimo se Visa i Višana
Ne dražimo junačkih Hrvata,
Što pravedno svoju zemlju brane,
Kao i mi od latinske strane.«

A kad su talijanske lađe bombardirale Vis

»Svak za kralja i za otadžbinu,
Svak za slobod i narodnost svoju;
Ne će nitko da već Šćavom bude,
Svi slobodni Slavoni bit žude.

Ovdje je Ivičević mislio na stoljetni odnos između dalmatinskih Slavena i Venecije, u kojoj se identificiralo ime Slavi t. j. Slaveni i »Šćavi«, t. j. Schiavi (= robovi).

Ove pjesme, koje su doskora mnogi Višani znali naizust, djelovale su bez sumnje mnogo na nacionalno probuđenje Višana. Doskora se viški Hrvati počeli okupljati, niknu ideja o osnivanju jednog nacionalnog društva, i 1870 godine bješe otvoreno društvo »Viški Skup«. Njegov prvi presjednik bio je Niko pl. Jakša.

Veliko je veselje zavladalo među dalmatinskim narodnjacima, kad su dočuli da će se otvoriti čitaonica na Visu, a naročito ju je srdačno pozdravila čitaonica u Jelsi, koja se tek nedavno bila osnovala i uvelike razvila svoje djelovanje. Sokoleći svoju novu družicu telegrafirala je Jelšanska Čitaonica »Skupu«: »Vama, koji ste začeli blagotvornu misao, da udahnjivate u puku kumstvo njegove narodnosti, čast i slava«. Prilikom otvaranja »Skupa« upraviše mu i narodni prvaci, koji su na Hvaru agitirali za izbore ovaj telegram: »Brački i hvarski birači odjekuju novom »Skupu« slavu, napredak hrvatske prosvjete. S vama domovina šira, narod jači. Živili«.

Glavni vođe viških Hrvata u ovo preporodno doba za viško nacionalno opredjeljenje bili su: Nikola pl. Jakša, pop Cvjetko Marasović, pop Apolonij Zanella, Petar Zanella, Bonaventura Siminiatti, Ante Topić, Serafin Topić, Petar Puhalović, Ivan Parofianović, braća Marko, Ante i Mihovil Lučić–Roki, braća Roko i Gajo Bradanović, Marjan i Dinko Kargotić, Radišić Fermo Rade, Radišić Benzon Antun.

Borba, koju su ovi rodoljubi zametnuli za svoju narodnost bila je žilava i puna pregaranja. S druge strane bio je načelnik Petar Dojmi, osvjedočeni Talijan, sa svojim pristalicama. Borba je bila bezobzirna i nisu se birala u njoj nikakova sredstva.

»Viški Skup« netom osnovan radio je uporno, i okupljao sve više pristalica. U njemu se čitale hrvatske novine, upućivalo i razgovaralo o narodnim prilikama, oduševljavalo za narodne ideale.

18. augusta 1873. godine bio je za Vis naročito svečan dan. Članovi »Skupa« svečano odjeveni, bijahu se okupili u svom društvu. Pred njim u luci stajao je svečano iskićen trabakul Marjana Kargotića »Slavjan«. Tada se polako poče da diže na kući, u kojoj je bio »Skup« na obali, hrvatska zastava, i istovremene zagruvaše mužari na »Slavjanu«, koji također podigne hrvatsku zastavu, uz silno i gromko oduševljenje prisutnog naroda, uz poklike Hrvatskoj i Slavenstvu.

Doskora su viški Hrvati imali prilike da pokažu koliko su napredovali. Godine 1875, u aprilu došao je car Franjo Josip I u Dalmaciju. Narodni je List donio uvodni pozdravni članak, koji je napisao Don Mijo Pavlinović, koji članak počinje ovako:

»Zdravo kralju!

Nasljedniče Držislava Silnoga, Krešimira Velikoga, Zvonimira Blagoga, koji danas prvom stupaš u ovu koljevku hrvastva, zdravo!

Potomče mudroga Kolomana, Svetoga Vladislava, Pravdoljubivoga Matijaša, zdravo!

Zdravo omladče Ferdinanda, Leopolda, Josipa, vođa hrvatskih domobrana, proti zlotvoru krsta i slobode kraljevina svojih!

. . . . . .

Daj narodu što ga po Božjem i po Tvojem zakonu ide: daj nam jezik, da s jezikom naša misao na učioni i na upravi obnovi zemlju.

Zdravo hrvatski kralju Frane Josipe I! I dobro nam došao!«

Dalmatinski su Hrvati i Srbi odlučili da upravo na Visu pokažu caru, da Dalmacija nije talijanska i da treba narodu dati njegova prava.

Kad se na Visu saznalo za dolazak cara, odmah su se pobrinuli viški Hrvati, da pokažu vidno svoju narodnost. U tu su svrhu telegrafski tražili od svojih prijatelja na Braču, da im pozajme trobojnice, čim car njihovo mjesto obađe i ne budu ih više trebali.

Ali, kad se na Visu doznalo da će načelnici svih općina koje se nalaze u narodnim rukama, doći na Vis da se kao takovi poklone caru i iznesu mu svoje želje, vidjelo se da je to premalo, pa je sada »Skup« preuzeo da dobavi iz drugih mjesta kolikogod je samo mogao trobojnica. U tu se svrhu obratio Skup na čitaonicu u Makarskoj, moleći da im pozajme koliko više mogu bilo velikih bilo malih trobojnica.

Makarska je čitaonica odgovorila odmah telegrafski, da su i makarska čitaonica i općina pozajmile svoje trobojnice Jelsi i Trpnju, ali da ih jedan trgovac u Makarskoj ima 60 komada, koje bi unajmio viškom Skupu za 12 forinti.[70]

Ljekarnik Siminiatti, koji je već bio dobio jednu trobojnicu od svog prijatelja Ferdinanda iz Supetra, obratio se ponovo tom prijatelju, ne bi li mu on mogao u Supetru naći nekoliko trobojnica, koje su tamo bile izvješene prilikom posjete kraljeve, a više ih ne trebaju. Prijatelj Ferdinand odgovorio mu je telegrafski 1 maja, da mu u ponedjeljak šalje dvanaest novih trobojnih sagova za prozore.[71]

Na to se je »Skup« obratio u Dubrovnik Pretneru, moleći ga da mu pošalje nekoliko trobojnica, na što je Pretner telegrafirao: »Nije moguće dobiti nijedne trobojnice, ni nešto sličnoga, jer su susjedne općine već zakupile sve«.[72]

Na to »Skup« se obratio i u Kotor Martinisu, da bi mu tamo pribavio trobojnice, ali je Martinis odgovorio, da je tražio posvuda, ali da ih nije moguće dobiti, jer ih je Hercegnovi pokupio sve.[73]

Povoljan je odgovor dobio Siminiatti od Marotti-ja iz Dubrovnika, koji mu je ponudio trobojnice, zajedno sa kopljem po 2 forinta komad.[74]

Da svečanost uveliča obratio se »Skup« u Trogir na tamošnju glazbu, s molbom, da bi ona došla u Vis, da sudjeluje na svečanosti. Trogirska je glazba odgovorila 5 maja, da će ona rado doći u Vis, da će u petak biti na Korčuli, pa neka se samo »Skup« pobrine za prevozno sredstvo.[75]

Na taj se način viški Hrvati pripravljali da dočekaju nacionalne načelnike i da pred carem pokažu, kakovim duhom Vis diše.

[70] Telegram dd Macarsca 30. IV. 1875. – Bivši arhiv »Viškog Skupa«, do 1941. g. u »Hrvatskoj Zadruzi« u Visu.
[71] Telegr. dd 1. V. 1875. Na istom mjestu.
[72] Telegr. dd Ragusa 3. V. 1875. Na istom mjestu.
[73] Telegr. dd Cattaro 7. V. Na istom mjestu.
[74] Telegr. dd Ragusa 4. V. Na istom mjestu.
[75] Telegr. dd Traù 5. V. Na istom mjestu.

12 maja već se nalazili u Hvaru na parobrodu »Lucifer« sedamdeset »nacijonalnih načelnika i drugih prijatelja«. Iz Hvara telegrafirao je toga dana u 9 sati ujutro Morpurgo ljekarniku Siminiatti, da će parobrodom Lucifer prispjeti njih oko sedamdeset, i neka se pobrine da nađu na Visu ručak.[76]

Car Franjo Josip I prispje u Komižu ujutro 12 maja parobrodom »Miramar«. Dočekaše ga ispred luke 150 komiških, lijepo okićenih lađa.

Oduševljeno dočekan od svega naroda, car i kralj pođe u općinsku zgradu i s njenog prozora zahvali Višanima na dočeku. Iza toga pođe u crkvu, pohodi škole, a onda otplovi prema Rukavcu. Tu je pregledao krasnu špilju na otočiću Ravniku, koji zatvara Rukavac, krene zatim put Visa, gdje prispje u 2 sata poslije podne.

Svečan je bio ulaz »Miramara« u višku luku. Sa svih strana gruvaju topovi, sa svih crkava zvone zvona, mnogobrojan narod pozdravlja vladara, a »Miramar« ulazi u luku praćen od stotine okićenih lađa.

Kad se car iskrcao pozdravi ga u ime naroda načelnik Dojmi, na što je car odgovorio, kako su mu mili izrazi vjernosti i odanosti Višana, koji su već pokazali tu svoju odanost i vjernost. Iza toga, uz veliko narodno oduševljenje pođe car u stan načelnikova brata Dra Dojmi pl. Delupis, gdje je primio poklonstvo svećenstva i činovništva Visa.[77]

Najsvečaniji i najvažniji čin, koji je tom prilikom obavljen u Visu bilo je poklonstvo načelnika 59 dalmatinskih narodnih općina. Ispred svih njih pozdravio je cara i kralja narodni poslanik i načelnik Dubrovnika grof Pucić. On je kazao: »Svijetla kruno! Ovdi sakupljeni načelnici na ime 59 hrvatskih i srpskih dalmatinskih općina, pri odlasku iz Dalmacije Vašeg Veličanstva, preponizno ponavljaju duboki svoje poklon, i zahvaljuju od srca Vašem Veličanstvu, što je blagoizvolilo pohoditi malne dojednu stopu ove slavjanske zemlje i pošto se je lično uvjerilo o iskrenoj podaničkoj ljubavi i privrženosti, kao i o željah i potrebah njena naroda, pouzdano smijemo gledati od Vaše Carske milosti u bolju budućnost zemlji, narodu i narodnosti. Bog poživi Vaše Veličanstvo i slavnu Vašu porodicu«!

Car i kralj je odgovorio, zahvaljujući, i obećao je da će učiniti sve što bude mogao da njihovim željama udovolji.[78]

Iza toga su načelnici telegrafski obavijestili caricu, da car odlazi iz Dalmacije zdrav i veseo, izrazujući ujedno želju, da bi ona i nasljednik prijestolja što prije došli u Dalmaciju.

Međutim je car obišao viške crkve, škole i urede, položio vijenac na grob poginulih u viškoj bitci, slušao žalobnu misu, a onda se vrati na Miramar. Tu sada primi on zemaljski odbor, koji mu je predveo njegov predsjednik Ljubiša.

[76] Telegr. dd Lesina 11. V. 9 sati 40 min. – Na istom mjestu
[77] Kuničić, o. c. 126, 127.
[78] Narodni List, Jubilarni broj, str. 106.

Poslije podne u 4 sata bio je na »Miramaru« svečan ručak, na kojem su bili pozvani Ljubiša, Dr Miho Klaić, načelnici, koji nisu bili prije pozvani, grof. Pucić i zadarski načelnik Trigari.

U 6 sati poslije podne otplovi car na »Miramaru« iz Visa.

Poslije careva odlaska pođe dalmatinski namjesnik barun Rodić na parobrod »Lucifer«, gdje saopći članovima zemaljskog odbora i načelnicima carevo ručno pismo na njega, kao namjesnika upravljeno. Car piše namjesniku, kako tronut ostavlja Vis i Dalmaciju, i naređuje mu da izrazi svim Dalmatincima njegovu zahvalnost i njegovo zadovoljstvo.

Parobrod »Lucifer« odveze na to načelnike u Split, odakle je sutradan, 13 maja grof Rafo Pucić uputio »Viškom Skupu« telegram: »Po nalogu svieh načelnika zahvaljujem srčeno što uljudno nas i bratski primiste.«[79]

Tako su Višani svečano pokazali svoje hrvatsko nacionalno obilježje, a istovremeno je prisutnost tolikih načelnika, narodnih općina, između kojih nije bio viški, djelovala uvelike na njihovu borbenost i riješenost, da višku općinu dovedu u narodne ruke. Odsada dalje bit će borba između Hrvata i Talijana na Visu sve ogorčenija, sa ciljem, da Vis ta najistaknutija tačka, na kojoj se naselio naš narod, dođe i vidljivo u njegove ruke, i da se na viškoj općini vije ona zastava, koja se već vijala na 59 drugih dalmatinskih.

Kad su narodni načelnici, na povratku iz Visa došli u Split, dočekaše ih splitski autonomaši velikim demonstracijama, dovikujući im razne pogrdne riječi. Sada su i viški Hrvati doživjeli velikih neugodnosti zbog svoga isticanja prilikom careva dolaska: prijetnje, psovke, pogrđivanja od strane autonomaša bivale su svakim danom sve gore. U takovim prilikama uputiše viški Hrvati telegrafsku molbu namjesniku barunu Rodiću:

»Preuzvišeni barun Rodić – Zadar

Provokacije, uvride, što se preko dva dana narodnjacima dobacuju već su nepodnošljive. Preko minule noći, krike, vike, uvridne i nepoštene pjesme. Od općine, premda u pomoć zvana, nemožemo obrane stignuti.

»Molimo prešno Preuzvišenost Vašu za stroge naredbe i narediti da okružni kapetan odma ovdi dođe i strogo postupa«.

Niko plemić Giaxa, Siminiatti ljekarnik, kapetan Kargotić, Pietro Zanella, Niko Pušić, Marijan Kargotić, Ivo Parofianović, Ivo Pušić, Niko Pećarević, Ivo Slavić, Gregorio Ivčević, Ante Pušić, Niko Biloš, Pero Musina, Ivo Puhalović, Pietro Kargotić, Kozmo Zudenigo, Matio Bilčić, Mikiel Kargotić, Marko Roki, Nikolo Bučić, Andrea Slavić, Šime Zanella, Frančesko Mardešić, Giuseppe Mardešić, Serafino Topić, Antonio Puhalović, Dr. Vladimiro Kargotić, Petar Bradanović, Petar Roić.[80]

[79] Telegram dd Spalato 13. V. 1875, u bivšem arhivu »Viškog Skupa« – do g. 1941. u »Hrvatskoj Zadruzi« u Visu.

[80] U arhivu bivšeg »Skupa«, l. c. 1875.

Istovremno bje poslan na Pokrajinski Odbor telegram: »Visoki Pokrajinski Odbor – Zadar. Jur su dva dana narodnjaci se psuju, danom i noću uznemiruju. Preuzvišenom baronu Rodiću već se je tužba prinila moleć za stroge naredbe. Neka uloži visoki odbor svoj upliv da se red dobije. – Giaxa, Kargotić, Zanella, Siminiatti.«[81] Vođe viških Hrvata uputiše telegram i hvarskom kotarskom poglavaru: »Ovdje se ponavljaju na štetu narodne stranke škandalozni prizori kao 1870. godine. Od mjesne vlasti nemamo ni nemožemo očekivati zaštite – Telegrafirali smo Njegovoj Ekscelenciji Rodiću – Toplo molimo Vaše Gospodstvo da dođe amo«. – Jakša, Kargotić, Zanella, Siminiatti.[82]

16. maja poslan je hvarskom kotarskom poglavarstvu i drugi telegram: »Neredi se nastavljaju. Ove noći do kasna remetio se mir građana. Općina neće, ne može ili nezna pomoći. Od Vas koji trebate da čuvate i osigurate poštovanje sviju podjednako traži se da nešto hitno i energično poduzmete«. – Kargotić, Siminiatti.[83]

Kako su ti neredi zauzimali sve jačeg maha, dođe na Vis kotarski poglavar iz Hvara Bortolotti, da dokrajči te nerede. Bortolotti, proučiv prilike izda ovaj »oglas« 21 maja 1875 stanovništvu Visa:

»Škandalozni prizori, koji su se prošlih dana dogodili u mjestu Visu protiv uglednih mjesnih ličnosti, i to samo zbog toga razloga što one pripadaju narodnoj stranci, takove su prirode, da kompromitiraju čast Visa i njegovih stanovnika. Jedan dio tog stanovništva dao se očito zavesti, na takove škandalozne scene, ne shvaćajući tačno šta je to stranka, koja, kad ju zakon priznaje, ima pravo da postoji i da se nju poštuje.

Budući da je apsolutno potrebno da prestanu takovi neredi, i da stanovništvo bude poučeno i upućeno, i da nestane u njemu one predrasude, koje treba žaliti, a koje čine da ono zastrani i da pređe na nedozvoljena djela u uljuđenom društvu, moja je dužnost da pozovem dobro viško stanovništvo, da se ponaša mirno i spokojno, da poštiva zakon, i da svojim ponašanjem i svojim postupkom prema osobama svoga mjesta, koje treba poštivati, pokažu ono poštovanje i onaj obzir, na koji one imaju pravo.

Ne sumnjam da će sve poštene osobe Visa, a naročito članovi poštovanog općinskog vijeća, htjeti samnom sarađivati da postignemo taj nadasve svet cilj, ulažući sav svoj uticaj u poučavanju i mirenju naroda, i na taj način spriječiti da se vrate događaji, koje mogu da odobre samo ljudi zlobni i neprijatelji mira i sloge.«[84]

Ovaj oglas, koji je izdao na viško stanovništvo hvarski kotarski poglavar djelovao je dotle, dok je on bio na Visu i dok su iza njega stajali oružnici spremni da svaki i najmanji nered silom spriječe.

[81] Ibid.
[82] U arhivu bivšeg »Viškog Skupa«, 1. c. 1875.
[83] Ibid.
[84] Prilog broju 61 Narodnog Lista 1895.

Poznavajući dobro svoje mjesne prilike viški su Hrvati znali, da će se napad na njih ponoviti, čim poglavar ostavi Vis. Zbog toga su oni uputili telegram namjesniku barunu Ródiću, u kojem mu izložiše, da će upravo sada, prije izbora općinskih autonomaši još jače napadati Hrvate, i zamoliše ga da naredi poglavaru da do svršenih izbora ostane na Visu.[85]

[85] Bivši arhiv »Viškog Skupa«, 1. c. 1875.

DIO X.

RAZVOJ ŽIVE NARODNE SVIJESTI I POLITIČKE BORBE VIŠANA

POHRVAĆENJE OPĆINE, ŽIVA NARODNA SVIJEST NA VISU RASCIJEP U STRANKE I STRANAČKE BORBE

Prilike se na Visu razvijale dalje, »Skup« je napredovao, narodna se misao sve više širila, sticali se sve novi pristalice, i Hrvati ulaze u borbu za općinsko vijeće. Ali, uza svo nastojanje nisu osvješteni Hrvati mogli da prodru u vijeće, i zbog tadanjeg općinskog izbornog reda, i zbog već ustaljene prakse onih, koji su na općinama bili, da poništavaju glasove, prema svojoj volji i potrebi.

Međutim je na Visu bila nešto popustila zategnutost između dva protivnička tabora, i između obih stranaka postignut sporazum, po kojemu uđe u vijeće nekoliko osvještenih Hrvata, čak je kao prvi prisjednik izabran Niko pl. Jakša vođa Hrvata. Načelnik je bio još uvijek Petar vitez Dojmi. Kad je načelnik Dojmi 1886 g. umro izabra viško općinsko vijeće za načelnika Niku Jakšu. Tako je i viška općina došla u hrvatske ruke.

Ova promjena u viškoj općini opazila se na osobito vidan način prilikom proslave 25-godišnjice viške bitke 1891 godine. Tada su obje općine, i viška i komiška bile u hrvatskim rukama, što se očituje iz njihovih proglasa, koje upravi na narod pozivajući ga na tu proslavu. U proglasu viške općine ističu se pjesnikove riječi:

»Dokle bude žarko sunce sjati
I na svijetu teklo pametara,
Viški će se otok spominjati
I junaštvo hrvatskog mornara«!

Tadašnje je općinsko upraviteljstvo sastavljeno isključivo od Hrvata. Ti su bili: Niko pl. Jakša, načelnik, Dinko Kargotić, B. P. Siminiatti, Miho Lučić-Roki, Petar Mužina.

Proslava 25-godišnjice viške bitke bila je nadasve veličanstvena. Naročito se htjelo dati proslavi što jači narodni karakter. Na sred luke bila je lađa Ruljančićeva, sva iskićena cvijećem i hrvatskim trobojnicama. Po obali, na kućama, po visovima, svuda su se vijale hrvatske zastave.

Cjelokupno pučanstvo Visa položilo je tom prilikom na grob viškim junacima srebrn vijenac, »Viški Skup« vijenac sa trobojkom, a isto tako i »Komiška Zora«, pored ostalih mnogih vijenaca.

Svečane zadušnice, koje je služio hvarski biskup, svečana procesija, svečani govori na groblju, prekrasna rasvjeta u veče, koncerat komiške glazbe, mnogobrojni izletnici iz raznih krajeva Dalmacije, sve je to uveličalo slavu, kakovu je Vis rijetko vidio.

Telegrami, koji su prispjeli tom prilikom iz raznih mjesta Dalmacije, pokazuju, kako je sada Vis u narodnom pogledu bio usko spojen sa ostalom Dalmacijom. Tu se naročito podvlači hrvatski karakter ove proslave.

Općina Benkovačka je telegrafirala: »Današnjoj svečanosti za cijelu Dalmaciju, jer spominje junaštvo Hrvata na obranu otadžbine i prijestolja, združuje se Općina Benkovačka«. Hrvati Benkovačke općine telegrafirali su: »Pri tamošnjoj uspomeni hrabrih Hrvata, koji proliše krv za domovinu kliču: Slava!«, Stankovčani: »Slava uspomeni hrvatskih junaka, koji poginuše 1866 za dom i za kralja«; Hrvatska omladina iz Dubrovnika: »Slava junaštvu hrvatskih mornara, slava Visu!« Općina Šolte svršava svoj telegram: »Slava hrvatskim junacima!« Narodna Čitaonica u Jelsi svršava svoj telegram: »Slava hrvatskim junacima viškog boja, a pokoj i vječna pamet poginulima«. Hrvatska mladež iz Makarske telegrafirala je: »Sa podnožja spomenika najvećega junaka pjesme i gusala, pozdravljamo danas najveće junake našega hrvatskog mora«, a Neretvanska Čitaonica u Metkoviću: »Talijanska propast kod Visa 1866 Hrvatskoj je uskrsnuće. Slava vječna palim junacima našim. Slava Hrvatskoj!«

U takovom su duhu i skoro svi ostali telegrami,[1] u takovom su duhu govorili na viškom groblju viški načelnik Jakša, komiški načelnik Petrić, Stjepan Buzolić, učiteljica Marica Kuničić, Dr. Josip Martinis i komiški tajnik Stjepan Dragoni. Svi su oni isticali hrvatsko junaštvo, hrvatske mišice, hrvatsku dušu.[2]

Hrvatska narodna svijest bila je u Visu probuđena kod intelektualaca i većih posjednika, ali je seljaštvo, i ono u Visu i ono u selima u svojoj većini još uvijek išlo za svojim miljenikom Drom Lovrom Dojmijem. Tako se desilo, da je na općinskim izborima god. 1893. hrvatska stranka dobila većinu u I. i II. tijelu, dok je treće tijelo slijedilo autonomaša Dra Dojmija. Događao se paradoks, da su oni, koji su znali talijanski, a i mnogo se njim služili, glasali za hrvatsku stranku, a oni, koji tog jezika nisu poznavali za autonomašku, koja je zapravo bila talijanska.

Međutim viški težaci sve više i više prilaze hrvatskim redovima ...

Devedesetih godina devetnaestog stoljeća viški su se Hrvati osjećali toliko jaki, da se već počeli dijeliti u stranke, u narodnjake i pravaše. S početka nije ta dioba bila nikako naglašena, i jedni i drugi su se

[1] Kuničić, o. c. st. 145 ss.
[2] Govori štampani kod Kuničića »Viški boj« str. 1, 149 ss.

lijepo slagali, kritikujući već na svoj način istupanje Bijankini-ja, Buzolića, Ljubića, Paštrovića, Perića i Šarića iz hrvatskog narodnog kluba na dalmatinskom saboru i stvaranje hrvatskog kluba od strane spomenutih poslanika. Zbliženje Hrvatskog kluba i pravaša 1892 g. ojačalo je još više pravaše na Visu, a i u cijeloj Dalmaciji, a najviše kad je, početkom 1894 g. saborska većina, dakle narodnjaci, odbila prijedlog o sjedinjenju, koji je podnio narodni poslanik K. Ljubić. Borba između pravaša i narodnjaka, koja se upravo razbjesnila po cijeloj Dalmaciji, bila je naročito žestoka za saborskih izbora 1895 godine, posvuda, a osobito na Visu. Mnogobrojni članci u »Narodnom Listu«, glasilu pravaša i splitskom »Jedinstvu«, glasilu narodnjaka, raspaljivali su borbu sve više.

Razdor između viških Hrvata, koji se je razmahao 1895 godine za vrijeme saborskih izbora, razvijao se dalje sve jače, i dostigao svoju kulminaciju za vrijeme općinskih izbora 1896 godine, kada se u III-em izbornom tijelu složili bili narodnjaci sa mjesnim autonomašima, i uz potporu zemaljskog odbora, koji je poništio dvaputa izbor III-eg izbornog tijela, osvojili III. izborno tijelo.

Mjesna borba u Visu iznesena tako pred cijelu dalmatinsku javnost, poprimila je uvelike sasvim lični karakter, iznosile se ne samo javne nego i privatne stvari.

28 septembra g. 1896. izabrana je na Visu nova općinska uprava, a za načelnika Serafin Topić. Nova je općinska uprava bila instalirana 30 novembra.

Sada je neprijateljstvo između obih stranaka postalo još veće, a napadaji jedne na druge u »Narodnom Listu« i splitskom »Jedinstvu« primiše još vehementniji oblik. Pravaši su predbacivali narodnjacima, da su uveli u općinsko vijeće autonomaše, i da su oni autonomašima obavezani zbog toga što su ih poduprli na izborima i omogućili im konačnu pobjedu, a narodnjaci su opet tvrdili, da su taj isti sporazum s autonomašima htjeli sklopiti pravaši, i da su u tom cilju bili i poduzeli neke korake, ali da im nije uspjelo.[3]

Osim toga nastavili su narodnjaci, poduprti od autonomaša, da napadaju pravaše predbacujući im razne nekorektnosti finansijske prirode, što je izazvalo odlučne proteste sa strane pravaša, koji ne samo da su to odlučno opovrgli, nego su iznijeli i to da je korektnost finansijske strane dotadanje općinske uprave, svojevremeno priznao i potpisao čak i sam novi načelnik.[4]

[3] Narodni List 1895 br. 75,

Narodni List 1896 br. 41, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 63, 66, 69, 74.

Jedinstvo 1896 br. 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 75, 77.

[4] Narodni List 1896 br. 63, 66, 76, 77, 81, 85, 89, 95,
Jedinstvo 1896 br. 62, 66, 67, 71. 74, 80, 83, 85, 91.

Pravaši su imali doista pravo u tome, što su tvrdili, da je nova općinska uprava vezana sporazumom sa autonomašima, i da usljed toga ne smije da istakne svoje hrvatstvo onako kako bi to trebala. I doista to se na svakom koraku opažalo.

U svom govoru prilikom ustoličenja 30 novembra 1896 g. kazao je bio novi načelnik Topić, među ostalim: »Stupajuć, po želji puka na mjesto načelnika, milo mi je javno zahvaliti mojim sugrađanima na pouzdanju, kojim me odlikovaše«.

Sporazum između narodnjaka i autonomaša nije dozvoljavao narodnjacima da, kao većina općinske uprave ističu hrvatski značaj općine onako, kako je to novi načelnik, u svom nastupnom govoru bio obećao, štoviše viška općina nije na svojoj zgradi čak ni dizala hrvatsku zastavu. Autonomaši, koji su bili u općinskom vijeću, kočili su svaki takav korak.

Na taj je način išlo u viškoj općini punih deset godina. Tada je tek. 1905., zaslugom »Viškog Skupa«, došlo do sloge narodnjaka i pravaša, i izabrano novo općinsko vijeće, u kom nije više bio nijedan autonomaš. Čim se to zbilo, izvješena je na općinskoj zgradi hrvatska zastava. Novi načelnik bio je, prema sporazumu narodnjak Topić, a prvi prisjednik pravaš Pušić.

Međutim je u Splitu počeo pod vodstvom Dra Smodlake težački pokret i osnovana »Hrvatska napredna demokratska stranka«, koja se onda širila po ostaloj Dalmaciji, pa i na Visu. Na Visu pristade uz ovaj pokret uprava i članstvo »Hrvatske Zore« na Kutu. Ovi pristaše demokratske stranke sastaviše po uzoru Splićana odbor, za težačko pitanje od 16 lica. Predvođeni od Ive Ruljančića Kućani potaknuše težake Luke, koji 1908. osnovaše »Višku Slogu« i »Težačku Slogu«, da i oni stupe u novu stranku i priključe se težačkom pokretu. Viški težaci, organizirani u izričito hrvatskim spomenutim društvima, oslobodiše se sasvim autonomaškog utjecaja Dra Dojmija, i cijeli je Vis odsada isključivo hrvatski. Ovako organizirani istupiše težaci sa svojim ekonomsko-socijalnim zahtjevima, od kojih su bili glavni: 1. da se snizi jedna »prav«, t. j. oni težaci, koji su do sada davali vlasniku zemljišta, koje su oni obrađivali, trećinu prihoda, davat će četvrtinu, oni, koji su davali četvrtinu, davat će petinu, itd., 2. da vlasnik ne može težaka sa zemlje istjerati, 3. ako vlasnik hoće zemlju prodati, prvenstvo kupnje ima težak, koji ju je obrađivao, 4. ako vlasnik prodaje mast (mošt) dok je još na lozi, prvenstvo kupnje ima težak.

Viški težaci pozvaše sve vlasnike zemalja na dogovor, ali, osim jednog, oni se ne odazvaše pozivu, ne htijući ni čuti za traženje težaka, iako je to traženje, obzirom na velike povećane troškove pri obrađivanju loze, i učestalu prodaju zemljišta, i tieranje dotadanjih seljaka sa zemljišta, koje su njihovi djedovi obrađivali upravo usljed takovih prodaja, bilo i te kako opravdano. Čak ni općina nije na ta težačka traženja htjela pristati. Kad su na to težaci zaključili, da prilikom nastupajuće berbe, nijedan težak ne smije vlasnicima raditi i za 15 dana obustavili prodaju mlijeka, potpisaše vlasnici postavljene zahtjeve.

Ali odmah zatim počeše vlasnici progon protiv vođa težaka, a došlo je i do sukoba između crkovinarstva i težaka, koji su tražili da samo oni smiju kupiti mast, koji je crkovinarstvo na dražbu stavljalo. Došlo je i do demonstracija težaka, do poklika protiv crkovinarstva, do tužaba težaka na sud, i sl.

U to se približili novi općinski izbori 1911. god. Težaci, organizirani u demokratskoj stranci, videći da sami ne mogu osvojiti općinu, jer – prema tadašnjem općinskom izbornom redu nisu oni u I-om i II-om izbornom tijelu imali nijednog glasa, prihvatiše ponuđen im sporazum od strane načelnika Topića i njegovih pristaša. Prema tom sporazumu oni su imali dobiti po 5 vijećnika u svakom izbornom tijelu. Osim toga obećaše težacima Topić i njegovi pristaše, da će općina težacima svojih zemljišta popustiti dvije pravi, t. j. oni, koji su do sada od prihoda općinske zemlje, koju su obrađivali, davali šesti dio, davati će osmi; načelnik i njegovi pristaše snizit će težacima jednu prav na svojim zemljištima, i prihvatit će i ostale težačke zahtjeve. I ostale će vlasnike zemljišta općina prisiliti da to isto učine.

Izborna je borba bila žestoka i svršila je pobjedom narodnjaka i demokrata u dva tijela, dok pravaši dobiše jedno tijelo. Nova je uprava pak bila narodnjačko-demokratska. Ovako je izabrano vijeće i uprava stajalo na čelu viške općine sve do raspusta vijeća 1915. godine.

Iste godine, 1911. razvi se stranačka borba i u »Blagajni«. Kad su u njoj pobijedili pravaši, osnovaše narodnjaci »Pučku Štedionicu«. Još prije toga, 1910. god. osnovaše pravaši svoje društvo »Kolo Ante Starčević«.

Stranačke borbe, a pogotovo ekonomsko-socijalna borba za poboljšanje i osiguranje težačkih prava, djelovale su silno na razvijanje narodne svijesti i nestajanje pristaša autonomaša. Težaci, koji su prije išli, milom ili silom uz istaknutog autonomaša Dra Dojmija, sada su uvidjeli, da će svoje težačke interese najbolje zaštititi u svojoj klasnoj borbi. Kako je pak ta borba bila čisto na hrvatskom nacionalnom temelju, to su oni napustili autonomaše i priljubili se onima, koji su im i nacionalno i po jeziku i po klasnim interesima bili jednaki. Autonomaša je među težacima nestalo. Stranačka je borba unutar hrvatskih redova dala mogućnosti i onima, koji su prije bili izvan tih redova zbog ličnih antipatija, da u hrvatskim strankama nađu svoje mjesto. Opća je pojava u dalmatinskim malim gradovima i mjestima, da su mnogi bili uz autonomaše samo zbog toga što su bili u zavadi ili sličnom sa nekima, koji su bili u hrvatskim nacionalnim redovima. Sada su oni stupali u protivnu hrvatsku stranku. Tako je Vis dočekao rat 1914.–1918. nacionalno potpuno osvješten, sa razvijenom stranačkom borbom, koja je, ma koliko ona bila žestoka, samo koristila općem napretku.

Sl. 36. Težaci pune mjehove mastom

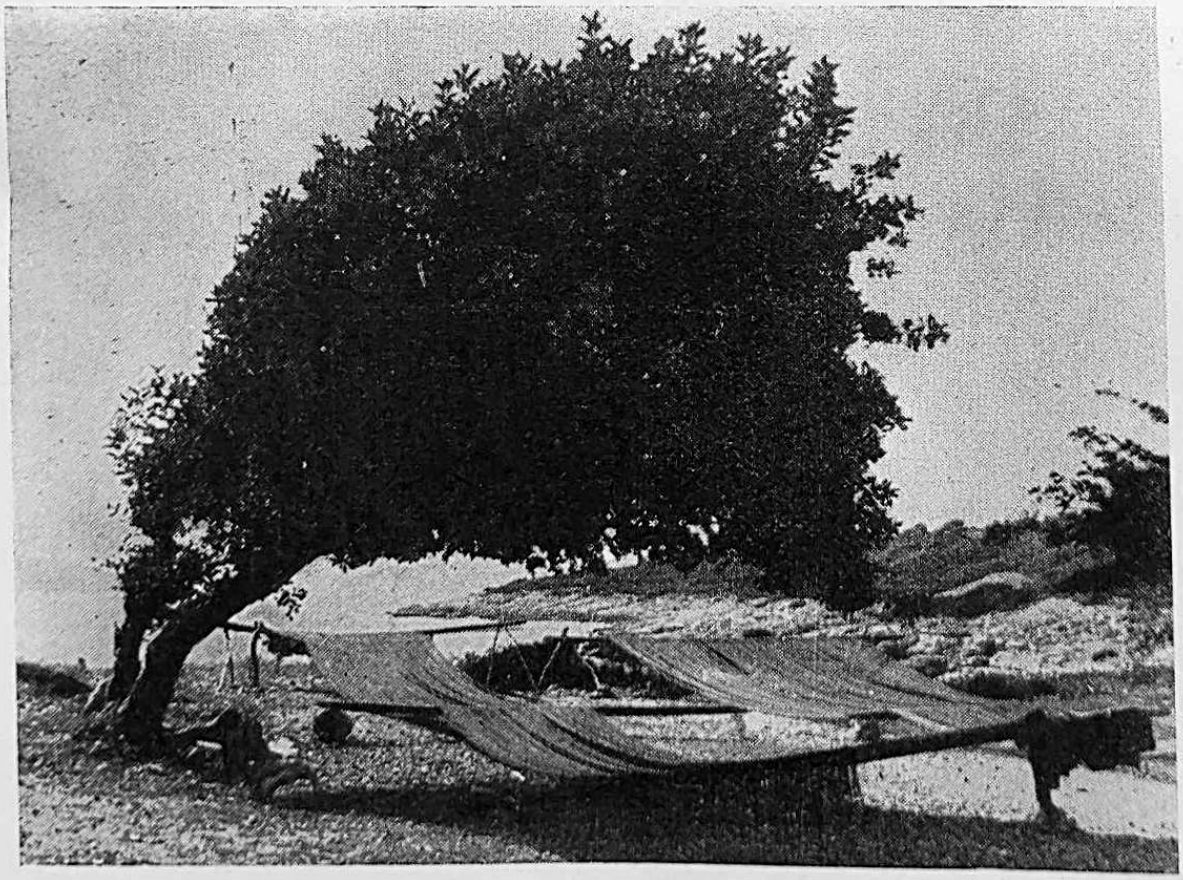

Sl. 87. Mreže se suše

Sl. 88. Jedan »ex voto« mornara, u crkvi »Gusarici«

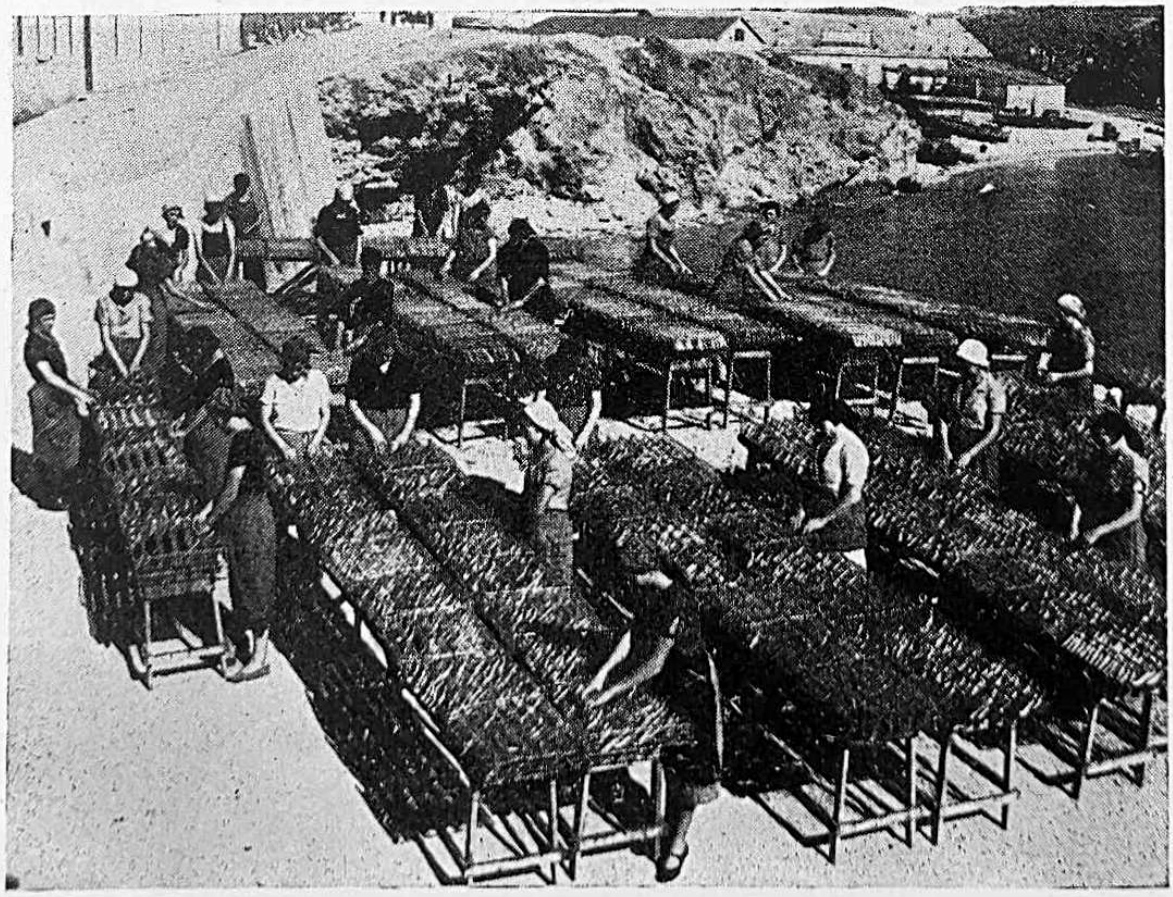

Sl. 89. Suše se na suncu srdjele za njihovo konzerviranje, u Komiži

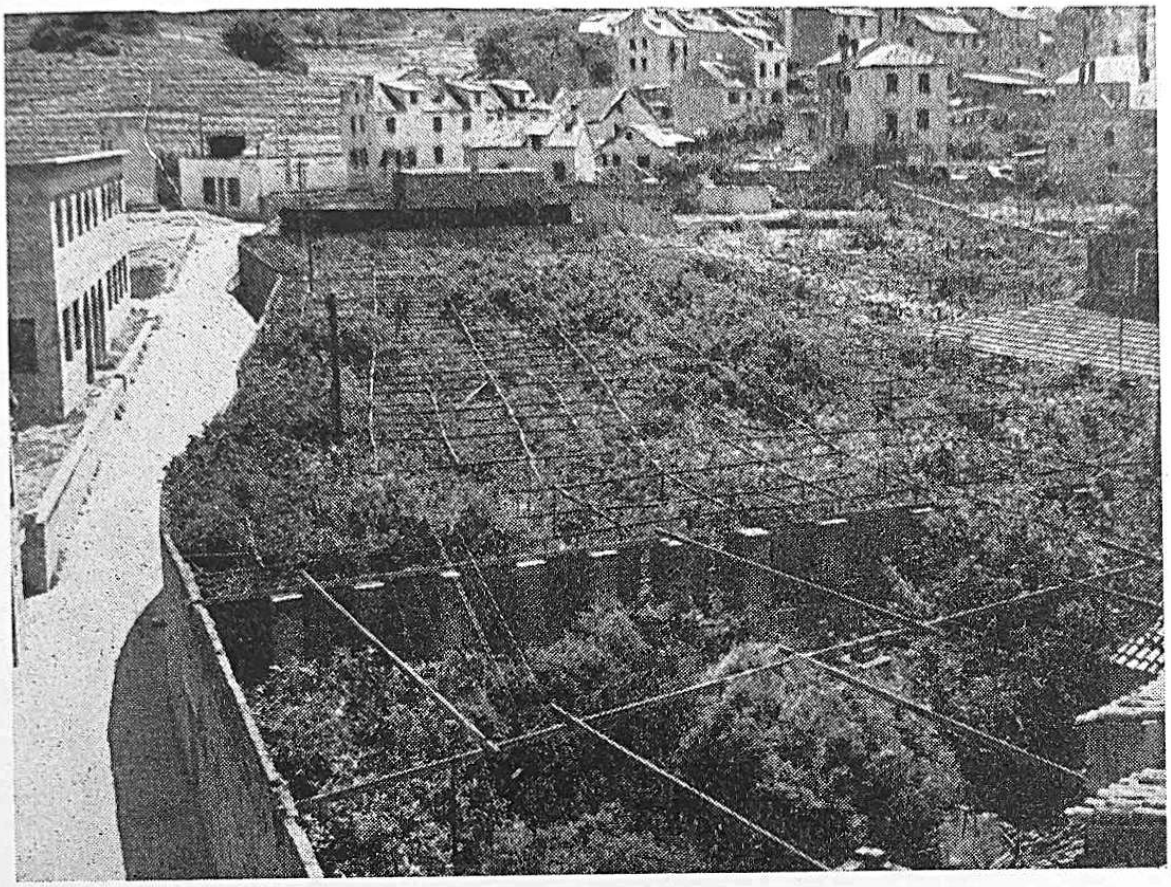

Sl. 90. Nasadi limuna u Komiži

Sl. 91. Rasadnik paoma u Visu

Sl. 92. Selo Žužeca, usred vinograda, palmi i maslina

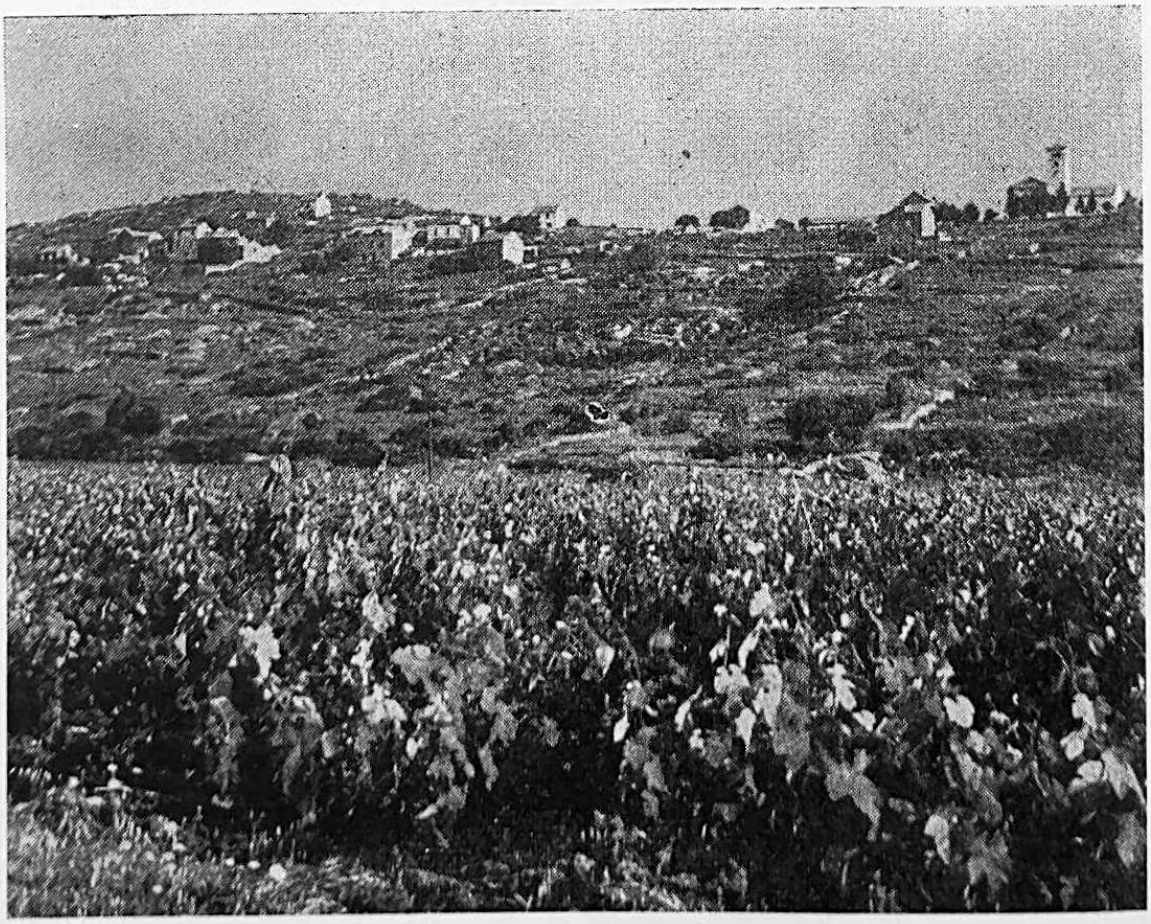

Sl. 93. Velo Poje sa vinogradima

Sl. 94. Selo i uvala Mezoporat na Biševu

Sl. 95. Selo i uvala Porat na Biševu

Sl. 96. Članovi viške »Glazbe«, krajem XIX. st.

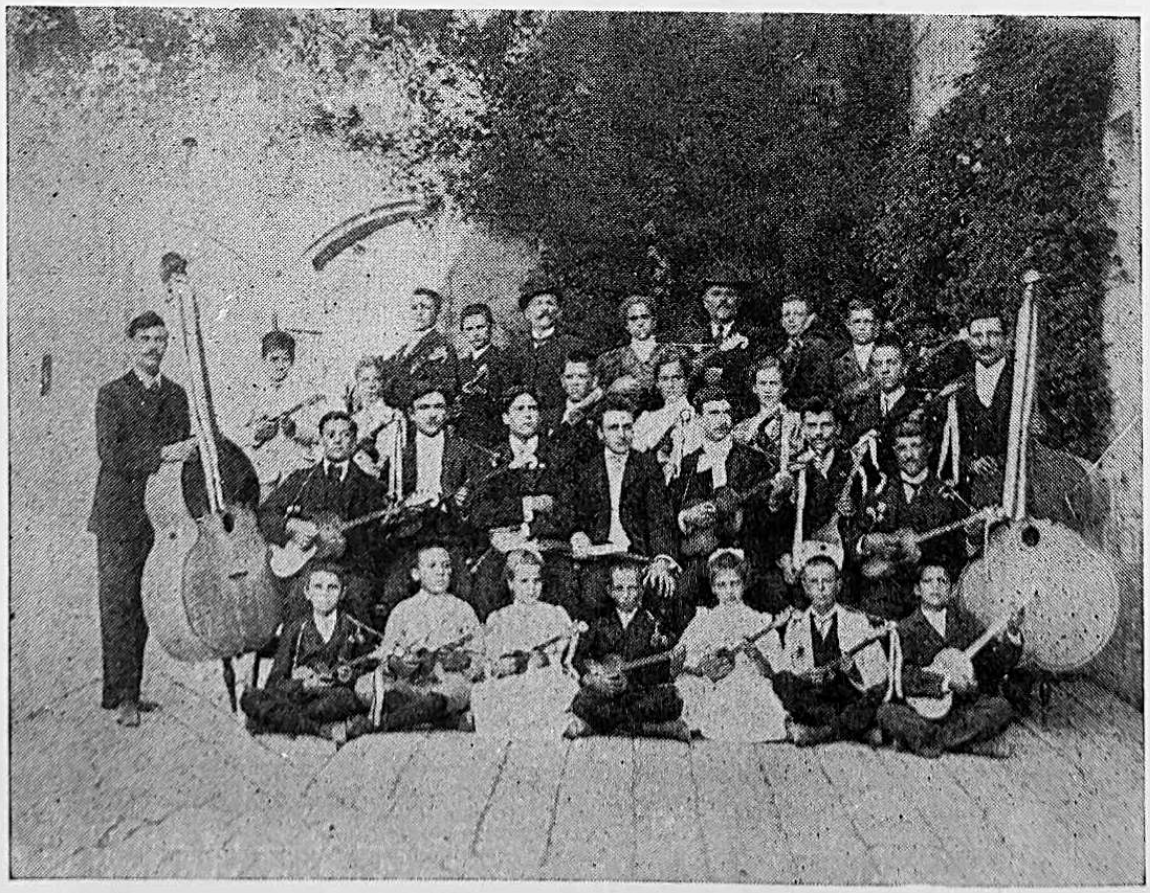

Sl. 97. Viško tamburaško društvo, krajem XIX. st.

DIO XI.

EKONOMSKI NAPREDAK VISA KRAJEM XIX. I POČ. XX. ST.

GODINA 1866.–1918.

Prilike su se na Visu naglo promijenile poslije viške bitke 1866. godine. Uzrok je tome bio u prvom redu taj, što je Austrija izgubila sav svoj posjed na Apeninskom poluotoku, i time vinorodne krajeve sjevernog dijela tog poluotoka, pa je nastala veća potražnja za dalmatinskim vinom od strane austrijskih sjevernih pokrajina. U to se u Francuskoj pojavila filoksera na lozi i uništavala francuske vinograde, pa je Francuska stala uvelike kupovati dalmatinsko vino. Ta je kupnja dalmatinskih vina počela 1874. g. i potrajala sve do 1885., kad je počela opadati. Višani su sad zasadili lozom sve što se dalo, i proizvod je vina rasao iz godine u godinu, tako da je god. 1890. proizvedeno u Visu 100,000 hl., a u Komiži 24,000 hl., ukupno na cijelom otoku 124,000 hl; 1891. g. u Visu 90,000 hl, a u Komiži 29,000 hl, ukupno 119,000 hl.; 1892. u Visu 80,000 hl, a u Komiži 27,500 hl, ukupno 107,500 hl; 1893. u Visu 100,000 hl, a u Komiži 34,000 hl, ukupno 134,000 hl. Napredak je bio ogromnih razmjera, ako to usporedimo sa 3000 do 7000 hl, koliko je cijeli otok proizvodio prije 1860. godine. A kad tome dodamo da se cijena vina, prema jakosti kretala god. 1890–1892 između 14 i 22 forinta, vidjet ćemo koliko je novaca sada dolazilo na Vis. Međutim je g. 1891. u novom trgovačkom ugovoru s Italijom (od 6. prosinca 1891) uvedena t. zv. klauzula o vinu, prema kojoj je Italija mogla u Austriju uvoziti svoje vino kao najpogodovnija država. Cijene su vinu sada pale, izvoz iz Dalmacije uvelike spao.

Kroz ovo se razdoblje i ribarstvo uvelike razvilo, pa je u razdoblju od 1890–1893. godine ulovljeno od viških ribara 903,680 kg srdjela, 6274 kg inćuna (brgljuna), 82,920 kg skuša i 20,273 kg lokarda, a od komiških 1,786,750 kg srdjela, 91,200 kg inćuna, 249,000 kg skuša, 25,700 lokarda. Pored toga ulovilo se druge ribe, kao u Komiži 6400 kg, a u Visu 2860 kg zubataca, itd. G. 1893. bilo je u Visu 450 upisanih ribara, 117 ribarskih brodova i 967 mreža, a u Komiži 1150 upisanih ribara, 245 ribarskih brodova i 494 mreže.

Blagostanje, koje je vino i ljetni lov donijelo Visu bilo je veliko, a ekonomski napredak odrazio se na svim poljima života. Pored toga dolazilo je mnogo novca iz Amerike i Australije, kamo se iselilo mnogo muškaraca. Ovakove prilike ostale su u Visu više manje i dalje, ma da su cijene vinu usljed austro-talijanskog trgovačkog ugovora (»klauzule«) uvelike spale. Viško je vino steklo svoj glas u Austrougarskoj monarhiji i bilo je uvelike traženo i sada. A, kad je g. 1905. prestala važiti »klauzula« o vinu u ugovoru s Italijom, krenuo je Vis blagostanju, koje je trajalo stalno sve do velikog rata 1914–1918. Međutim je upravo za vrijeme rata došla filoksera i na Vis, i počela uništavati vinograde. Nestašica radne snage usljed rata onemogućila je da se vinogradi obnavljaju u onolikoj mjeri u kojoj ih je filoksera uništavala. Nastao je onda pad vinske produkcije, koji je trajao sve do tridesetih godina XX-og stoljeća, da se opet poslije obnove vinograda proizvodnja vina na Visu digne na onu visinu, kakovu je imala do prije 1914.

Paralelno sa napretkom viških vinograda rasla je i trgovina vinom na Visu, i mnogi se Višani počeli tom trgovinom baviti. Blagostanje se opažalo na svim stranama.

Uporedo s podizanjem vinske produkcije krajem XIX. i početkom XX.-og stoljeća ide i dizanje tvornica za konzerviranje srdjela na otoku Visu, u prvom redu u Komiži. Dok se je prije često za uspješnih ribolova, moralo, zbog nedovoljne količine soli, koja je stajala na raspolaganju, mnogo ribe bacati u more, sada su tvornice preuzimale gotovo svu tu ribu. Pored soljenja, kakovo je bilo od staroga vijeka u običaju, sada se riba pržila i kao takova konzervirala u limenim kutijama, u ulju. Usljed toga mnogo se više ljudi davalo na ribarstvo, i mnogo više ribe hvatalo. God. 1907. bilo je u Komiži sedam tvornica konzervirane ribe, a u Visu dvije.

Ratne prilike 1914.–18. dovele su do nazatka u lovu ljetne ribe. s jedne strane što su bile zabranjene nadmorske svjetiljke, a s druge što ribari nisu smjeli uputiti se na daleke otoke: Sušac, Svetac i Palagružu, i konačno zbog nedostatka ribara, od kojih je najveći dio bio u vojsci. Viške i komiške tvornice održale su se i za rata pa i poslije rata, i ako su poslije rata još 1922. samo četiri radile. God. 1932. nije već bilo nijedne tvornice u Visu, a u Komiži su postojale četiri, koje su radile vrlo lijepo, toliko, da je od ukupnih 194,093 kg u ulju konzervirane ribe, koliko je davala cijela Dalmacija, t. j. svih 12 dalmatinskih tvornica konzervirane ribe, Komiža davala 105,268 kg, t. j. preko polovice, a od usoljene ribe prerađeno je u komiškim tvornicama 465,463 kg, opet preko polovice cijele slične preradbe svih dalmatinskih tvornica, koje su sve zajedno dale 889,750 kg. U usoljenu ribu nije računano ono što su ribari na Visu i Komiži sami solili i na veliko prodavali, što je iznosilo daleko više od tvorničkih prerađevina.

Pored vina i ribe još se ističu na Visu rogači. Postojali su oni još u grčko i rimsko doba, i kroz cijeli srednji vijek, a postoje i danas

onakovi, najveći dio njih isti, kakovi su bili prije stotine godina. Za njih se ne treba brinuti, njih se ne okopava, ne gnjoji, nego se samo plod pobire, pa i ako je rod rogača vrlo problematičan, jer jedne godine rode, a druge opet ne rode. svejedno, oni ne zadavaju nikakova posla i Višani su ih pustili da stoje onako, kako su ih našli. Danas ih više ne sade, jer, kako kaže narodna riječ, »rogač sadi djed za unuka«. Kako rogači rastu na sasvim inače neplodnom terenu nijesu doživjeli sudbinu maslina, koje su Višani davno utamanili da na njihovom mjestu zasade lozu, tako da već čitavo jedno stoljeće na Visu uopće i nema maslina, osim po koja zaboravljena, ali se zato ne pravi ni cigli litar ulja.

God. 1847. iznosio je prihod rogača, pored onoga što se kod kuće potrošilo, vrijednost od 2200 forinti. Godišnji rod rogača iznosio je tada 3000–4000 metričkih centi, i on je u godinama nevolje uvelike doprinio prehrani stanovništva. Taj je prihod ostao i dalje sve do danas isti, jer se rogači nisu dalje ni sadili ni vadili.

Sađenje dudova, gojenje svilaca i produkcija svile bila je na Visu između 1857. i 1860. dosta intenzivna. U te četiri godine posadilo se 7972 stabala dudova i proizvelo 35½ kg svile.

Od ostalih grana gospodarstva u ranije doba treba spomenuti stočarstvo i s time u vezi proizvodnju izvrsnog sira. Od g. 1847. do 1860. proizvodilo se godišnje u viškoj općini 6000 kg kozjeg sira. Sir se i izvozio, i to 2500–3000 kg u Chioggiu, Istru i u ostalu Dalmaciju. U to je doba bilo u viškoj općini 585 ovaca i 969 koza uz nešto jaraca i janjaca, ukupno 1595 komada sitnoga blaga. Deset godina kasnije, g. 1857. imao je cijeli otok 760 ovaca i 1430 koza, ukupno 2190 komada. Kasnije je taj broj sve više opadao, tako da je g. 1893 bilo u viškoj općini svega 680 ovaca i 360 koza, a u komiškoj 175 ovaca i 75 koza. Volova i krava skoro nije ni bilo (1847 g. 2 vola, 1857. g. 1 krava i 6 volova, 1896. g. na cijelom otoku nijedno govedo). Sir se sad vrlo malo proizvodio, i to isključivo za kućnu uporabu pojedinih težačkih porodica.

Vis i Komiža imali su, kako smo vidjeli, cijele flotilje ribarskih lađa. Pored toga postojale su u Visu i nešto veće lađe za saobraćaj sa susjednim otocima, dalmatinskim kopnom i istočnom obalom Apeninskog poluotoka. U tu je svrhu imao Vis g. 1847. 8 trabakula i 9 bracera. Za dugu plovidbu nije Vis imao nijedne lađe. Malo po malo dizao se broj lađa male obalne plovidbe, pa je 1890. g. imao Vis 34 takove lađe, Komiža 36. Ribarskih lađa imao je tada Vis 101, a Komiža 209. U to 1891. g. osnova na Visu Serafin Topić svoje parobrodarsko društvo pod imenom Serafino Topić & Comp., sa dva parobroda. Doskora se taj broj povećao i »Topić« je imao četiri parobroda: »Lusin«, »Jason«, »Vila« i »Vitez«, koji su imali ukupno 1228 t. Vis najedamput posta centar parobrodarske linije, koja je vezala pojedine dalmatinske luke, i Trst s njima. 1896. g. ima društvo »Topić« još parobrod »Vis«. Sve do g. 1907 ·sta Vis sijelo spomenutog parobro-

darskog društva. Tada se društvo »Topić« spojilo s ostalim sjevero i srednjo-dalmatinskim društvima u jedno društvo »Dalmatia« sa sjedištem u Trstu.

Vis se, kako vidimo, iz velike nestašice i bijede, u kojoj se nalazio u polovini XIX. stoljeća, malo po malo, najprije vinom, onda ribarstvom, toliko podigao, da je na kraju imao i svoje vlastito parobrodarsko društvo. Kao da su se vratila vremena slobodne isejske države, koja je cvjetala puna 3 stoljeća pr. n. e.

DIO XII.

NACIONALNI I KULTURNI ŽIVOT NA VISU KRAJEM XIX. I POČ. XX. ST.

NACIONALNA, KULTURNA I SOCIJALNA DRUŠTVA U VISU

»Viški Skup«, osnovan 1870 g., postao je ne samo središte viškog društvenog života, nego i centar gdje se radilo na probuđenju hrvatske narodne misli u Visu. Koliko je »Skup« bio takav i kao takav priznat i od ostalih narodnih ljudi u Dalmaciji, pokazala je najbolje godina 1875., kada se ono na Visu skupili svi načelnici narodnih općina i pred carem i kraljem iznijeli svoje mišljenje i svoje želje. Takav je ostao »Skup« i dalje. G. 1891. prilikom proslave 25-godišnjice viške bitke, on je i opet znao da tu proslavu učini hrvatskom narodnom slavom. U njemu se odgajali mladi Hrvati, u njemu se snažila volja za borbu i pobjedu. Preko »Skupa« Vis je sudjelovao u svim hrvatskim narodnim proslavama, u svakom narodnom veselju i svakoj narodnoj žalosti. Kad je g. 1890 biskup Josip Juraj Strossmayer slavio 40-godišnjicu svoga svećeničkog života, i kad su u proljeću 1903. buknuli u Hrvatskoj nemiri zbog isticanja madžarskih natpisa na zgradi prometne uprave državnih željeznica u Zagrebu i podizanja madžarske zastave na kolodvorima, a ban ih Khuen Héderváry pomoću vojske ugušivao, kojom je prilikom bilo mnogo mrtvih, viški je »Skup« dizao svoj glas, i djelom pokazao da je s braćom preko Velebita, kupeći milodare za postradale, šaljući brzojavne čestitke ili proteste, itd. Hrvatska zastava na koplju »Skupa«, koji nije, i ako oštro opominjan od strane vlasti nikada isticao i austrijsku zastavu, bila je simbol preporođenog i osvješćenog Visa. Istovremeno je »Skup« bio i središte, u kom se spremalo za borbu protiv autonomaša, dok su oni, svojim ličnim vezama držali u svojim rukama višku općinsku upravu.

Dok se ovako intelektualci, posjednici i obrtnici okupljali u »Skupu«, težaci su stajali daleko, smatrajući »Skup« nekim gospodskim društvom, za čije je pohađanje trebalo i novaca i odijela i vremena, pa je rijetko bio koji težak, koji se odvažio da se začlani u »Skup«. Težaci

su se i dalje sastajali po krčmama, gdje bi se često i opili, i gdje bi onda dolazilo do svađa i tučnjava. Pored toga postojala je stara mržnja između Luke i Kuta, toliko, da je bilo slučajeva, da Kućani nisu smjeli ići na Luku, ni Lučani na Kut. Da se ovakovo stanje dokrajči, odlučiše 1905 neki Kućani da osnuju svoje pučko društvo na Kutu.

Tako je osnovano društvo »Hrvatska Zora« na Kutu. 5. svibnja 1906. održao je promicateljni odbor prvu glavnu društvenu skupštinu, na kojoj je izabran i prvi odbor upravni. Prostorije novoga društva bile su u kavani »Welington«. Uz veliko slavlje posvećena je onda 23. travnja 1907. društvena zastava. Rad novoga društva bio je vrlo živ, i ono je uspjelo okupiti oko sebe veliku većinu viških težaka i obrtnika sa Kuta, pa je čak 20 prosinca 1908. osnovalo za svoje članove »Potrošno-obrtnu zadrugu«, a zatim iste godine i svoje tamburaško društvo.

Potaknuti od Kućana osnovaše g. 1908. Lučani, po ugledu »Hrvatske Zore« svoje društvo »Viška Sloga«, koja je stajala u najužem društvenom kontaktu sa »Hrvatskom Zorom«, i kao i ona pristajala uz »Hrvatsku Naprednu Demokratsku Stranku«. »Viška Sloga« kupila je već slijedeće godine, 1909. jednu kuću na plokati Sv. Duha, i nju uredila za društvene svrhe i za potrebe svoje potrošne zadruge »Težačke Sloge«, koju je ona za svoje članove osnovala.

Kako su spomenuta društva pored svog izrazito hrvatskog stava bila otvoreno i odlučno pristaše Hrvatske demokratske stranke, osnovali su pravaši god. 1910. svoje društvo »Hrvatsko Kolo Ante Starčević«, koje je okupilo pristaše Hrvatske čiste stranke prava na Visu. Malo iza svog osnutka, iste godine osnovalo je »Kolo Ante Starčević« svoj tamburaški i pjevački zbor, i svoju potrošnu zadrugu »Sv. Juraj«.

Ovako se je Vis, još do nedavno uspavan, probudio, i počeo živjeti bujnim društvenim i političkim životom. Brzo se zaboravila vremena kad su pojedinci okupljali oko sebe svoje simpatizere i svoje pristaše, viška pučka društva okupiše oko sebe sve one, koji nisu bili u »Skupu«, a i neke od njih, i brzo se zaboravilo na nekadanje »autonomaše«, zapravo simpatizere Dra Dojmija kojih je nestalo. Tamburaška društva »Hrvatske Zore« i »Kolo Ante Starčević« davali su svoje koncerte, zabave i slično, istupali pod svojim društvenim zastavama. Vis je, mada podijeljen u stranke, bio cijeli prožet hrvatskim osjećajem, život je ključao, a blagostanje, koje je iz dana u dan raslo, pružalo je i materijalnu podršku ovom razbuktalom životu.

Pored ovih društava, koja su sva imala politički stranački karakter, osnovan je g. 1907. »Hrvatski Sokol«, čiji je prvi starosta bio učitelj pučke škole Petar Marasović. Svojim priredbama, svojim javnim nastupima »Hrvatski Sokol« dizao je visoko hrvatsku svijest na Visu, a sudjelovanjem na raznim sletovima u Dalmaciji, u Zagrebu, u Pragu i drugdje pokazivao kako je Vis bio probuđen i osvješten.

Kad je osnovan »Hrvatski Sokol« prišli su njemu dotadanji glazbari viške općinske glazbe, koja je bila osnovana devedestih godina, priređivala u Visu koncerte i ophodnje, sudjelovala pri procesijama, a i na-

stupala izvan Visa, kao n. pr. pri otkriću Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1893. godine. Osnutkom Sokolske glazbe, prestala je općinska glazba postojati, a sve je njene dužnosti preuzeo Sokol.

Razbuktala hrvatska narodna svijest u Visu htjela je da i vidno pokaže svoje osjećaje, pa su Višani odlučili da sagrade »Hrvatski Dom«, dostojno središte svojih napora. Međutim sakupljeni novac bio je isuviše malen za gradnju ove veličanstvene palače. Tada je došao iz Amerike Višanin Toma Bradanović i dao u akcijama 35,000 zlatnih kruna, a kad ni to nije dostajalo, pomogao je drugi Višanin, Luka Tramontana, koji je došao iz Ekvadora svojoj kući, posudio odboru za gradnju Doma 80,000, a dao u akcijama 50,000 zlatnih kruna. Na taj je način Dom bio dovršen, veličanstven spomenik viških Hrvata, ponos Visa.

Još iz XVIII. stoljeća postojala je u Visu »Javna Dobrotvornost«, čija je svrha bila pomaganje siromaha. Ona je djelovala i dalje neprekidno, usko povezana sa općinom i crkvenim ustanovama Visa. Kad je austrijska uprava napustila viške tvrđave i utvrde, predala je ona »Gospinu Bateriju« Javnoj Dobrotvornosti, koja je u nju smjestila siromahe. U tu svrhu služi ova tvrđava i danas.

Međutim, pored svega toga, postojale su i dalje, netaknute stranačkim borbama, stare bratovštine, sa svojim starim matrikulama, jedina veza prošlih stoljeća i današnjice.

JEZIK I NARODNI OBIČAJI OTOKA VISA

Devetnaesto stoljeće, koje je sa školama donijelo prosvjetu, ujedno je sve više i više uništavalo stare običaje. Srećom je neki naobraženi Višanin, krajem XVIII ili početkom XIX stoljeća pokupio neke narodne pjesme i zabilježio plesove, koji su se tada plesali u Visu. Svega je toga već odavna nestalo.

Spomenuti anonimni pisac kaže da narod pjeva sve pjesme »na seljački način«, a neke na poseban način, koji narod naziva »Rugar« ili »poskočnica«. »Ove pjevaju ponajviše mladići svojim djevojkama, noću«. Pisac i navodi par njih, n. pr.

»Evo tužan i pun jada
Ja večeras pridoh k tebi
Neznam hoću imat kada
Nat pokoja tužan k sebi.

Jer ja čujem da drugomu
Nosiš ljubav ti skrovitu
I da hoćeš sarcu momu
Zadat ranu jadovitu.« itd.

Druga jedna ljubavna pjesma glasila je:

»Tvu mi ljubav jes skazala
Tada bila golubice
Tvu mi milos jes podala

Sad je vrime da ponovis
Sve sto si mi obećala
Sad je vrime da uzlovis
Dragu pticu ku s' iskala.

Evo ti je na prigodi
Žudi k tebi doletiti,
Ali neima koj hodi
Za vrata njoj otvoriti.«

Pored ovih, ljubavnih pjesama bilo je takovih narodnih pjesama, »koje su pjevali težaci, u veče, kad se vraćaju iz polja, poslije posla, ili za vrijeme blagdana«, kao n. pr. »Pija vino Kraljeviću Marko...« Ove pjesme pjevaju snažnim i jakim glasom. Pjevale se i pjesme, uzete iz Kačićevog »Razgovora«.

Tada su Višani imali »svoja glazbala, na duvanje i na ruku«. Bilo ih je četiri vrste, od kojih su jednu nazivali »gusle«, drugu »tambura«, treću »lira« i četvrta je bila »miješćić, sa cijevkom.« Osim ovoga postojale su i »seljačke frule, koje se čuju po poljima, naročito u doba žetve i jematve, a sviraju na njima vodiči tegleće marve.«[1]

Pet je vrsti plesova igrao viški narod. Tu je bilo u prvom redu »kolo«. Plesalo se kolo u krugu, i to tako da se krug pravio držeći se za ruku pola koraka napred i pola koraka natrag. Uz ples se pjevalo. U sredini kruga stajala je boca puna dobrog vina. Kad se kolo svršilo svi bi glasno povikali »živio« i ispijali to vino.

Drugi je ples bio »skoci gori«. Plesali su taj ples muški i ženske. On se sastojao od raznih figura, muškarac je svojom desnom rukom držao desnu ruku ženske. Ples se zvao »skoci gori«, jer u prvom koraku, muškarac zajedno sa ženskom poskoči pola koraka, i onda nastavljaju u jednakoj kadenci svi, dok ne svrše okruge uz glazbu i tempo »capriccioso«. Za vrijeme ovog plesa svira »mješćić ili violina«.

Osim ovih dvaju plesova plesao je puk »furlanu«, a onda »ples mačeva«. Ovaj ples, koji sliči korčulanskoj moreški plesali su muškarci s mačevima, ali tako vješto da nikad nije dolazilo do koje ozlijede. Taj se ples plesao prilikom svečanosti i u zadnjim danima poklada.

U Visu je naročito bio omiljen ples, koji naš izvjestitelj koji piše talijanski naziva ples »della Brezzia«, i koji je upravo zbog toga što je teško bilo dobro ga izvesti pobuđivao velik interes. On je izgledao ovako:

Usred nekog polja ili trga usadilo se visoki kolac, ili ga je držao koji jaki čovjek. Sa vrha toga kolca visjele su 24 vrpce raznih boja. Igrale su 24 osobe: dvanaest osoba, u bijelo obučenih i drugih dvanaest obučenih u raznim bojama. Prvi se nazivali »bijeli«, drugi »crni«. Ovi bi se onda poredali jedni prema drugima. Svaki pojedini učesnik uzeo bi kraj jedne vrpce, i ples bi započeo. Plesači su plesali u »cadenci«, okrećući se jedan oko drugoga, i na kraju igre vidi se da je sastavljena »la Brezzia« i zatvoreno koplje. Iza toga nastavljaju da razriješe to, istim redom, ali obrnuto, i istom »cadencom«, sve do kraja.

[1] Collezione de' migliori Inni e cantici, che si adoprano, etc. – Skup od Pisnih duhovnih koje se pivaju u zarqui viskoj, s pismima pusckima i s'igrama illitivam tanzima. – U arhivu Keka Mardešića u Visu.

DIO XIII.

VIS IZMEĐU DVA RATA

Otoci Vis i Biševo

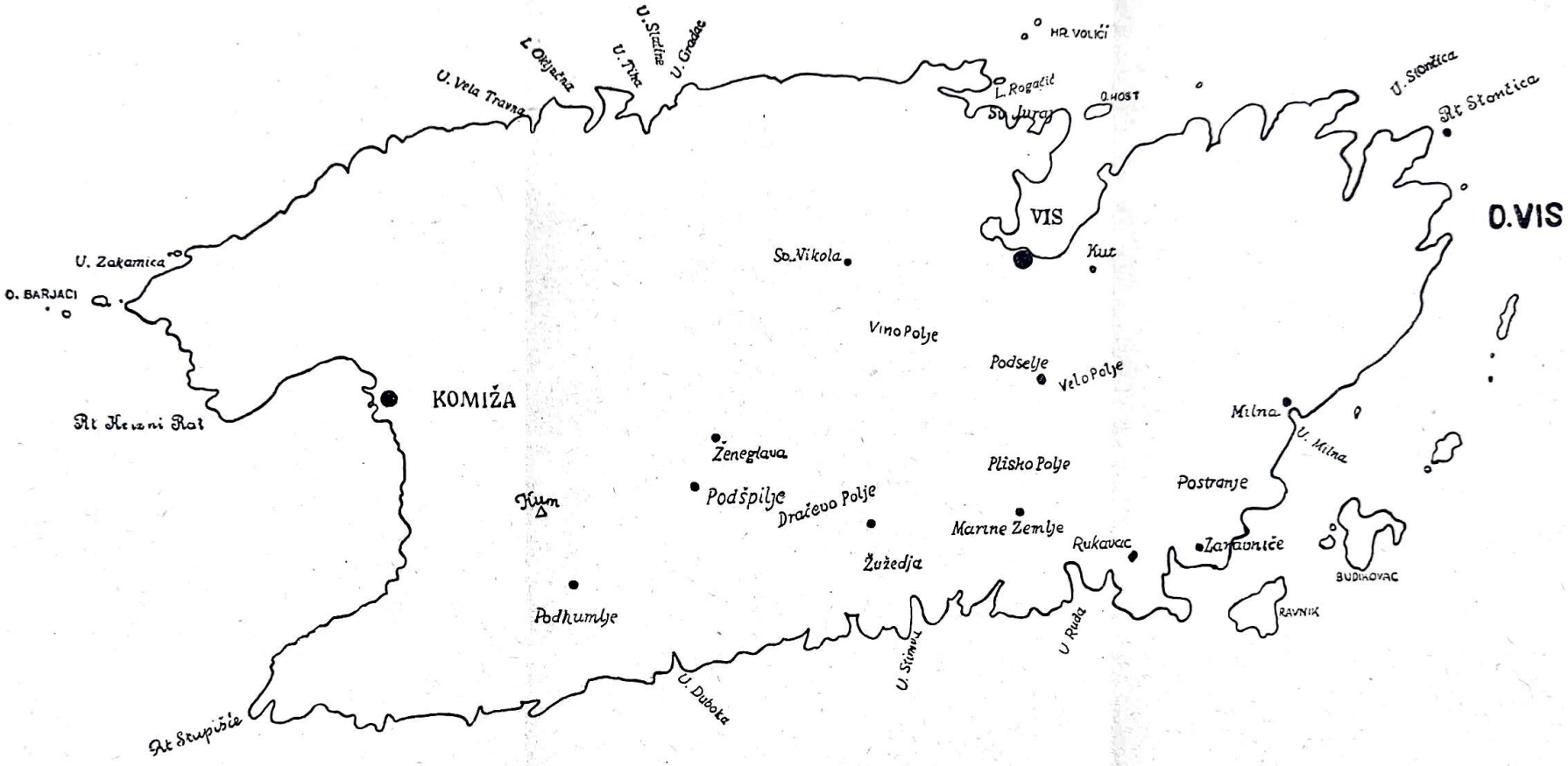

VIS OD GOD. 1918. DO 1941.

U velikoj međunarodnoj politici prevladali su široki interesi Italije i Austrije, prešlo se preko sukoba god. 1866., i Italija je god. 1883. nastojanjem Njemačke pristupila savezu koji su god. 1879. sklopile Austrija i Njemačka. Stvoren je »trojni savez«, koji je onda obnavljan posljednji put 2. decembra 1912. godine. Kad je planuo rat između Austrije i Srbije god. 1914., Italija je još 25. jula iste godine proglasila svoju neutralnost a onda kasnije tražila od Austro-Ugarske neke kompenzacije, koje je 10. aprila 1915. god. i formulirala. Među tim kompenzacijama bila je i ova: Austrija će ustupiti Italiji grupu Korčulanskih otoka, koju sačinjavaju Vis (sa bližnjim otocima Sv. Andrija i Biševo), Hvar (sa Paklenim otocima i Šćedrom), Sušac, Mljet i Palagruža.

Dok je Austro-Ugarska oklijevala da pristane na zahtjeve Italije, sklopila je Antanta (Engleska, Francuska i Rusija) s Italijom 26. aprila 1915. god. t. zv. »Londonski pakt«. Pored ostaloga (t. j. u Trentinu, Gorici, Trstu, Istri) Italija je u Dalmaciji imala dobiti cijeli teritorij do rta Planke kraj Trogira, i sve otoke na sjeveru i zapadu Dalmacije od Premude, Silbe, Oliba, Skarde, Mauna i Paga na sjeveru do Mljeta na jugu, uključujući amo Svetac, Biševo, Vis, Hvar, Šćedro, Korčulu, Sušac i Lastovo, kao i grebene i otoke oko njih, te Palagružu, izuzev jedino otoke Veliki i Mali Drvenik, Čiovo, Šoltu i Brač.

Kad je Londonski pakt bio potpisan, Italija je 24. maja 1915. god. navijestila Austro-Ugarskoj rat.

Višani su se bojali, da će njihov otok zbog svoga istaknutog položaja stradati, što se međutim nije dogodilo, i Vis je za vrijeme cijeloga rata – osim jednog manjeg pokušaja jedne francuske podmornice g. 1914. – ostao izvan ratnih operacija.

Kad je podrovana iznutra i izvana Austro-Ugarska monarhija bila srušena, a na teritoriju Hrvatske, Istre, Bosne i Hercegovine, preuzelo svu vlast u ruke Narodno Vijeće SHS u Zagrebu, proglasilo se odci-

jepljenje od Austro-Ugarske monarhije, osnovala država SHS, smatrali su i Višani, da je i Vis ne samo slobodan od tuđinske vlasti, nego i sastavni dio nove, svoje države. Uz neopisivo veselje skinuta je austrijska crnožuta zastava sa viških ureda, i svuda podignuta hrvatska, povezane veze sa ostalom Dalmacijom i Hrvatskom a napose sa centralnom vladom za Dalmaciju u Splitu.

Ali se doskora sve to izmijenilo. 4. novembra 1918. g., na osnovu Londonskog pakta, ušle su jedinice talijanske ratne mornarice u luke Visa i Komiže, i preuzele vlast na otoku. To se isto dogodilo, istoga dana u Zadru, Šibeniku, i na otocima Hvaru, Korčuli, Mljetu i Lastovu, kao i na Rijeci. 5. novembra doplovila su 4 talijanska drednauta sa više torpiljera u Pulu. Istog dana došlo je u Zadar još nekoliko talijanskih torpiljera. Okupacija ovih mjesta uslijedila je u ime Antante. Na taj način je okupiran i Vis.

Što će dalje slijeđiti, teško je bilo pogoditi. Italija nije namjeravala odstupiti od Londonskog pakta, na osnovu kojega je i ušla u rat. S druge strane su predstavnici države Srba, Hrvata i Slovenaca bili riješeni da se bore za istočnu obalu Jadranskog mora, na osnovu svojih nacionalnih prava i aspiracija. Centar je borbe bio na mirovnoj konferenciji u Parizu, a svršila je ugovorom između Italije i države SHS u Rapallu, 20. novembra 1920. god. Vis je pripao državi SHS.

Na osnovu Rapallskog ugovora preuzela je vlast na Visu vojska SHS, koja je došla torpiljarkom iz Splita. Kapetan mornarice Marko Grgić postavljen je za zapovjednika otokaVisa. Malo zatim došao je i prvi civilni upravitelj općine Visa i prvi civilni upravitelj općine Komiže. Godine 1922. postavljeni su i u Visu i u Komiži domaći ljudi za upravitelje općina, Visa odnosno Komiže. Slijedeće godine 1923. provedeni su općinski izbori. I u Visu i u Komiži rasplamtila se žestoka borba između konzervativaca s jedne i zemljoradničke odnosno seljačke stranke (HSS) s druge strane. U Visu su pobijedili zemljoradnici, kojima je na čelu stajao napredni i sposobni viški težak Ivan Ruljančić, a u Komiži seljačka stranka, predvođena Antunom Borčićem.

Viška je općina obuhvatala mjesto Vis (Luku, Kut i Malu Bandu) i sela: Podstražje, Milnu, Bargujac, Rukavac, Podselje, Marinjezemje, Pliskopoje, Žužeca, Dračevo polje i Korita. Pod komiškom su općinskom upravom bili: Komiža, Podhumlje, Podšpilje, Oključna, Ženaglóvà, Biševo, Sv. Andrija, Borovik i Palagruža. Naseljenija sela imala su svoga »seoskog glavara«, čija je dužnost bila: održavanje mira i reda. On je bio predstavnik vlasti u selu. Svako je selo slalo u općinsko vijeće pod koje je spadalo po dva člana. Na čelu općine bio je načelnik, uz njega uži odbor od osam prisjednika.

JAVNI ŽIVOT OTOKA VISA U OVO DOBA

Malo je koje mjesto u tadanjoj Dalmaciji proživljavalo intenzivniji javni život od Visa i Komiže. U Visu je nacionalno pitanje bilo riješeno na općinskim izborima 1905. god., kada su općinu osvojili pristaše hrvat-

ski orijentiranih Višana. Tada se naročito istakao viški težak, iz predjela Kut, Ivan Ruljančić. Viški težaci, a oni su bili gotovo svi Višani, pristupili su tada u većini Pučkoj stranci, koju je u Splitu osnovao Jozo Smodlaka, a kojoj je najistaknutiji cilj bio agrarna reforma, t. j. poboljšanje odnosa između vlasnika zemljišta i onih, koji su ta zemljišta obrađivali. Pored ostalih naprednih ideja ova je naročito privlačila težake, kojima su se onda priključili i ribari, jer su u njoj gledali okupljanje radnoga naroda protiv posjednika, većih i manjih, koji su živjeli od prihoda svojih zemljišta, a da ih sami obrađivali nisu. Ovi su godine 1907. osnovali društvo »Viška Sloga«. Između mlađih vođa ovog pučkog težačkog pokreta isticao se svojom agilnošću i propagandom već spomenuti Ivan Ruljančić. Na izborima godine 1911. za bečki parlamenat istupila je pučka stranka pod zastavom »agrarne reforme«. Rat 1914–1918. potisnuo je u stranu svaki politički život po cijeloj Dalmaciji, pa i na Visu.

Odmah poslije svršetka okupacije Dalmacije od strane Antante, započeo je nov politički život u Dalmaciji, a naročito u srednjoj, gdje se obrazovala i zemljoradnička stranka, koja se povezala sa zemljoradničkom strankom u Srbiji i ostaloj Jugoslaviji. Središte obnovljenog težačkog pokreta bilo je u Splitu, odakle su nosioci ovih ideja išli na agitaciju. Viški težaci, na čelu sa Ivanom Ruljančićem odmah su se priključili zemljoradničkoj stranci, a njihov je centar u Visu bio u »Težačkoj Slozi«. Mladi ljudi, koji su došli iz »Zelenog kadra«, t. j. oni, koji su mjesto da idu ili se vrate u austrijsku vojsku pobjegli u šumu, i oni, koji su došli iz mornarice i proživjeli ili sudjelovali u pobuni u Boki Kotorskoj, zadahnuti revolucionarnim duhom, pridružuju se težacima. Borba za agrarnu reformu dobiva iz dana u dan sve oštriji oblik: težaci uskraćuju zemljoposjednicima t. zv. dohodak, t. j. trećinu ili četvrtinu prihoda njihove zemlje, koju oni kao »koloni« obrađuju. S druge su strane posjednici tužili težake sudu zbog uskraćivanja dohotka, što je dovodilo do osude težaka, koji su morali da dohodak izruče, a i da snose dalje zakonske posljedice, pa čak i oduzimanje prava na obrađivanje dotičnog zemljišta. Kako je velik dio težaka obrađivao kao »koloni« crkvena zemljišta, to ih je župnik sa oltara, prilikom mise, napadao i izricao nad njima crkvena prokletstva. Napetost je na Visu rasla, i dolazilo do ozbiljnih nereda.

Godine 1923. obavljali su se u državi SHS prvi izbori za redovitu Narodnu Skupštinu. Prije tih izbora održao se u Banjaluci kongres zemljoradničke stranke, na kome je došlo do rascjepa u stranci, koja se pocijepala na desnicu i ljevicu. Desničari su bili za agrarnu reformu, s time da se dotadašnjim vlasnicima zemljišta oduzme zemlja i da im se od strane države dade odšteta, a da dotadanji težaci postanu vlasnici zemljišta koje su u to vrijeme obrađivali; ljevičari su bili protiv davanja odštete i za podjelu oduzetog zemljišta svim težacima bez razlike jesu li ga obrađivali ili ne. Rascjep je zahvatio i Vis i doveo do neuspjeha na izborima u cijeloj državi, pa i na Visu. Tom je neuspjehu pridonijelo i to, što se i na Visu pojavila Radićeva HSS, kojoj su pri-

stupili mnogi težaci i glasovali za njenog kandidata. Demagoške parole: neplaćanje poreza, neslužnje vojnog roka i slično bile su jače od teoretskih problema koje su postavljali »zemljoradnici«, a hrvatstvo koje je HSS iznosila jače od tadanjeg zemljoradničkog jugoslavenstva. Ali, uza sve to »zemljoradnici« su u Visu jači, i ma da oni nisu uspjeli u izborima za narodnu skupštinu, u njihovim je rukama općina, a njen načelnik zemljoradnik Ruljančić.

Posjednici zemljišta po Dalmaciji, ugroženi od zemljoradnika, uz koje u pitanju agrara pristaju svi težaci, ma da su na izborima glasovali za Radićevu Hrvatsku Seljačku stranku, kojoj nije bila u programu agrarna reforma, ti posjednici ulaze mahom u Radikalnu stranku, koja će ih, kao vladajuća, štititi. Videći da HSS ne mari za agrarnu reformu, bez nade da će zemljoradnička stanka doći do mogućnosti da ostvari svoj program, uperen protiv građanskih stranaka: radikalne, samostalnodemokratske, demokratske i drugih, novi viški načelnik težak Ruljančić i njegov krug misle kako će najbolje parirati utjecaj dalmatinskih posjednika koji su ušli u Radikalnu stranku. Da to provedu, ljuti na župnika koji je bio možda najoštriji njihov neprijatelj i borac protiv agrarne reforme, don Silvestra Bonačića, zaključe na jednoj velikoj skupštini težaka da pređu na pravoslavnu vjeru. Tako 180 težaka pređe u pravoslavlje, a s njima i članovi njihovih porodica. Uzrok tom prelazu nije bilo nikakvo vjersko uvjerenje, nego samo sredstvo u postizanju jednog socijalno-ekonomskog cilja: oslobođenje težaka od kolonata i dobijanje zemljišta koje su težaci stoljećima obrađivali, u njihovu vlasnost.

Ruljančić i njegovi pristaše bili su uvjereni, da ih kao pravoslavce neće moći napadati Radikalna stranka, koja je bila čisto srpska, po njihovom mišljenju i usko vezana uz pravoslavlje, a u koju su ušli, da ih zaštiti od agrarne reforme tek nedavno i dalmatinski zemljoposjednici, predvođeni od odvjetnika posjednika i radikala dra Desnice.

Pored toga viške su zemljoradnike naročito izazivali napadaji katoličkog župnika sa oltara u crkvi, a i u mjestu, i oni, gledajući u njemu oličenje katoličke crkve, koja je i inače bila po cijeloj Dalmaciji protiv agrarne reforme, koja bi je uvelike oštetila, nisu htjeli da ostanu u toj crkvi, koju su smatrali svojim najljućim neprijateljem.

Međutim su to splitski, a i beogradski crkveni krugovi drugačije shvatili i doskora se gradi u Visu pravoslavna crkva, a splitski prota dolazi u Vis da primi nove parohijane u krilo svoje parohije.

I poslije prelaza jednog dijela »zemljoradnika« na pravoslavlje Ruljančić i njegovi nastavljaju oštru borbu za agrarnu reformu, koja i ponovo prima često vrlo opasne oblike. Agrarno se pitanje nije rješavalo, parnice gomilale, ali viški zemljoradnici nisu klonuli. Tek je god. 1928. Narodna Skupština riješila agrarno pitanje onako kako su to »zemljoradnici–desničari« nekada tražili, t. j. odredila da težaci dobijaju u vlasnost zemlju koju u doba donošenja zakona obrađuju, a država će dotadanjim vlasnicima zemlje dati odštetu prema vrsti obrađenog zemljišta. Od tada dalje, kad težaci više nisu imali interesa da

se za svoja prava bore, jenjava sve više i njihovo interesovanje za pravoslavlje, da konačno sasvim iščezne. Danas još samo jedna cementna crkvica govori o nedavnom pravoslavlju u Visu.

U daljnim godinama, sve do 1941. život u Visu teče kao i u svim ostalim dalmatinskim gradovima i selima. Nekadanji pristaše zemljoradničke stranke, koja je agrarnom reformom izgubila za Dalmaciju uzrok svoga postojanja, jer je njen osnovni zadatak ispunjen, prelaze sve više u HSS, koja dobiva i upravu općine u svoje ruke. Iščezavajuća manjina, većinom intelektualci i trgovci, jer posjednika više nema, pripadaju ostalim strankama: sve do šestojanuarske diktature. U obnovljenom političkom životu poslije diktature, gotovo svi su Višani pristaše HSS, a općine Visa i Komiže u njihovim rukama.

EKONOMSKE I DRUŠTVENE PRILIKE

Baza ekonomskog života Višana ostala je i dalje poljoprivreda, u prvom redu vinogradarstvo. Međutim se viško vino malo izvozilo, a i nije ga bilo dovoljno za izvoz, kad je i bilo traženo. Veze između otoka Visa i ostale države bile su vrlo slabe, gotovo i nisu postojale. Višani su, kako smo već vidjeli u polovini XIX stoljeća živjeli vrlo bijedno. Kad se godine 1858. pojavio lug na lozi u Italiji, počelo se kupovati dalmatinsko vino za Italiju, a kako je viško vino bilo među najjačima, ono je brzo došlo na glas. Potražnja vina za koju se mislilo, da će ostati trajna, učinila je, da su i Višani i Komižani, a i sva viška sela, počeli sjeći maslinike i voćnjake, i mjesto žita sadili lozu. Ali je onda došao lug i u Dalmaciju, a Italija, koja je našla lijek protiv luga, nije više kupovala dalmatinsko vino. Kao i u ostaloj Dalmaciji, i na Visu je nastala velika nevolja, od koje ga je spasila filoksera, koja je uništavala francuske vinograde. Sada je Francuska uvozila dalmatinsko vino na veliko, pa se i Vis od god. 1874. počeo ekonomski pridizati. Ta je konjunktura trajala sve do godine 1885. Tada je pored izvoza u Francusku rastao sve više izvoz vina u austro-ugarske zemlje, u kojima se otvorili željeznički spojevi sa velikim lukama, a parobrodarske linije omogućavale brz i lak prevoz. U takovim se prilikama nije ni na Visu osjetilo, da se Francuska oporavila od udarca filoksere. Ali je tada zadan nov težak udarac viškom vinogradarstvu. Bila je to t. zv. »klauzola« o vinu k trgovinskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije. Dalmatinsko vino nije moglo konkurirati talijanskom ni u vrstama ni u cijeni, i u cijeloj je Dalmaciji, pa i u Visu zavladala nova velika nevolja. Da ona bude još veća javila se u Dalmaciji g. 1894. filoksera. Međutim nje nije bilo na Visu sve do rata godine 1914. Ali tada je ona uništavala vinograde, a da ih težaci, koji su bili gotovo svi, od 17 do 60 godine ukopčani u ratnu mašinu, nisu mogli brzo obnoviti. Poslije rata pristupilo se obnovi vinograda raznim amerikanskim sortama loze, a kako se radilo mnogo i intenzivno, viški su vinogradi doskora bili obnovljeni.

Ostale grane poljoprivrede ili nisu uopće bile zastupane, ili ako su bile, bilo je to u vrlo maloj mjeri. Po vinogradima bilo je stabala smokava, po starinama rogača, bilo je i bresaka (praske), ali sve za domaću potrebu. Od povrća u Komiži se gojio rani grašak, čak i za izvoz u unutrašnjost države.

Stočarstvu, koje je nekada bilo na Visu lijepo razvijeno, nije se posvećivala nikakova pažnja. Težačke su se porodice zadovoljavale sa par koza ili ovaca, koliko im je trebalo za kućnu potrebu. Stoka debelog zuba nije se na Visu uopće gojila.

Vrlo važna grana viškog ekonomskog života bilo je oduvijek ribarstvo, i u Visu, a naročito u Komiži. Komiški ribari, čisti profesionalci love plemenitu ribu oko Visa, a napose oko Biševa i Sv. Andrije, a motorizirane lađe omogućuju im izvoz: zubataca, komarača, salpa, ugora, trilja, jastoga, i hlapa, u nutrašnjost države i u inostranstvo. U svojim »jastogerama« spremali su i čuvali za izvoz jastoge i hlape, koji su se tražili iz raznih centara u inostranstvu.

Ali glavni je ribolov bio i u ovo vrijeme, kao i kroz stoljeća: ljetnji lov na plavu ribu. I viški i komiški ribari aplicirali su brzo tekovine modernog ribolova, barem oni, kojima su to materijalna sredstva dopuštala u širem zahvatu, uvodeći mreže »plivarice«, a sve su ribarske družine bile opskrbljene barem jednom lađom sa motornim pogonom, koja je onda vukla ostale. Na taj način nije više trebalo voziti dugim satima do ribarskih »pošta« oko Visa, Šćedra i Sv. Andrije i do dalekoga Sušca ili Palagruže, nego se to radilo mnogo brže i daleko lakše sa motornim lađama. Poboljšala se i mijenjala rasvjeta, onako kako je to moderna tehnika omogućavala. Sve je to doprinosilo, da je gotovo nestalo vojga, a prevladao daleko lov sa velikim mrežama potegačama.

Prije Prvog svjetskog rata, dakle prije godine 1914 postojale su na otoku Visu tvornice za preradu morske ribe, a napose srdjela i skuša; i u Komiži i u Visu. U Komiži su postojale ove tvornice: »Braće Mardešić«, »Mardešić i komp.«, »Prva dalmatinska ribarska zadruga«, zatim tvornice »Degrassi«, »Warhanek«, »Neptun«, »Lagena« i »Bogdanović«. Osnivači tvornice »Prva dalmatinska ribarska zadruga« bili su većinom ribari-vlasnici mreža. U Visu su prije god. 1914. radile dvije tvornice za preradu ribe: »Degrassi« i »Braće Mardešić«. Tvornica »Mardešić« radila je i u uvali »Rukavac«.

Neko vrijeme radila je na Visu i tvornica gipsa.

Pomorstvo nije na Visu bilo naročito razvijeno. Oko godine 1878/79 bili su u Visu ovi vlasnici bracera odnosno trabakula; Marjan Kargotić pok. Ante sa brodom »Slavijom«, Šimun Puhalović Josipov sa brodom »Miroslav«. Pored njih spominju se i brodari Mate Ruljančić Nikolin, Ivan i Nikola Pušić pok. Dinka, Petar Mužina pok. Jakova i drugi. U Komiži bili su Mihovil Giaconi Andrije, zatim Srećko Priščić koji je bio zapovjednik na jedrenjaku duge plovidbe, briku »Airone« od 219 tona, čija je vlasnica bila Bartolomea Marinković rođena Petrić. U Komiži su zabilježeni još ovi brodovlasnici: Luka Mladineo pok. Ante,

Antica udova Petrić, rođena Mardešić i Jakov Martinis pok. Franje. Međutim u isto ovo vrijeme bila su na Visu dva jedrenjaka duge plovidbe: »Višanin« i »Serafin«, prvi je bio brik-škuner od 156 tona, a drugi brik od 203 tone nosivosti. Njihovi su vlasnici bile porodice Topić, Mardešić i Lučić-Rocchi.[1]

Porodica Topić osniva god. 1891. parobrodarsko društvo za obalnu plovdbu, koju otvara svojim prvim parobrodom od 354 brt »Vila«. Na čelu društva stajao je agilni Serafin Topić. Iza »Vile« kupilo je ovo društvo parobrod Austrijskog Lloyda »Trieste«, koji dobi novo ime »Vis«. Istovremeno nabavlja Topić parobrod »Vitez«. Do god. 1907. nabavilo je parobrodarsko društvo »Topić« šest parobroda: tri velike obalne plovidbe (Jason, Vila i Vis) i tri male obalne plovidbe (Lussin, Medea T. i Vitez). Godine 1907. pristupa i društvo »Serafino Topić & Comp«, čije je sjedište bilo dotada na Visu, novom društvu »Dalmacija«, čija je uprava centralizirana u Trstu.

Kad je Vis postao veliki vinogradarski centar, počeli su pojedini Višani da se bave trgovinom vina na veliko. Ona je procvala u posljednja dva decenija devetnaestog i stalno trajala do Prvog svjetskog rata. Ona je postojala i poslije god. 1918., ali u daleko manjoj mjeri, jer je viško vino, koje je bilo steklo lijep glas i dobar plasman u Austriji, izgubilo dotadanje svoje potrošače, a u novoj ih državi nije steklo, jer su mu uveliko konkurirala razna hrvatska, srpska i slovenačka vina.

Slično je bilo i sa trgovinom konzervirane ribe, koja je svoj najveći cvat zabilježila prije Prvog svjetskog rata.

Trgovina ostalom robom (rogači, ružmarinovo ulje, suhe smokve i sl.) jedva je vrijedna spomena. Neko se vrijeme isticala trgovina buhačem, koja je onda slomljena japanskom konkurencijom.

Prosperitet Visa i Komiže u godinama prije Prvog svjetskog rata, nije proslijedio poslije rata u onom tempu kao prije njega, u prvom redu zbog toga, što nova država nije tražila viško vino, a vrlo se slabo tražila konzervirana riba. Međutim politički je život bio, kako smo vidjeli vrlo bujan, a uporedo s njim i društveni. Kad je god. 1925. došao na Vis kralj Aleksandar Karađorđević prisustvovale su poklonstvenoj deputaciji uprave ovih društava: Jugoslavenski Soko, Jugoslavenska Matica, Jadranska Straža, Viški Skup, Hrvatska Zora, Viška Zora, Hrvatska Blagajna, Potrošna Zadruga Težačke Sloge Luka, Organizacija Težačke Sloge Kut, Hrvatski Dom, Narodni Dom.

Od ovih društava treba napose spomenuti »Društvo Hrvatska Zora«, koje je osnovano god. 1906., 4. V., nekoliko mjeseci poslije pobjede

[1] Podatke za ovo dobio sam od kap. Olivera Fija, čiji će rad o »Parobrodarstvu Dalmacije 1878/79« doskora izaći u izdanjima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Institut za historijske i ekonomske nauke u Zadru).

Hrvata u općinskim izborima. To je društvo imalo i svoju sekciju »Tamburaško društvo«. Društvo je imalo svoju čitaonicu u istoj zgradi, u kojoj je danas rejonska čitaonica Kut. Društvo »Viška Sloga« osnovano je godine 1907. u Luci. Ono je obrazovalo dvije sekcije: 1. Zadruga Težačke Sloge i 2. Potrošno-obrtna Zadruga. God. 1937. sagradilo je ovo društvo svoj vinogradarski dom većeg kapaciteta. Čitaonica »Težačke Sloge«, koja se nalazila u drugoj njenoj zgradi bila je od svog osnutka dalje centar kulturne djelatnosti. To je ona i danas. U njoj se nalazi rejonska čitaonica i dvorana za konferencije, društvene sastanke i predavanja.

Društvo »Seoska blagajna za štednju i zajmove« u Komiži mnogo je doprinijelo ekonomskom podizanju Komižana. Uz nju su istoj svrsi služile: »Ribarska Zadruga« i »Potrošno-obrtna Zadruga«. Nekoliko je obitelji osnovalo u selu Podšpilje vinogradarsko-vinarsku zadrugu, koja je požrtvovno radila na poboljšanju ekonomskog, kulturnog i sveopće naprednog života svojih sumještana. Danas njihov »Dom« je ponos svoga sela, koje je bilo i ostalo napredno, na uzor ostalima.

»Viški Skup«, osnovan poslije izborne pobjede god. 1905. obrazovao je sekciju »Dioničko Društvo Hrvatski Dom«. Članovi »Skupa«: viški intelektualci, činovnici, istaknutiji težaci i ribari, željeli su imati veliku reprezentativnu zgradu, u kojoj će se skupljati cio Vis, prilikom svojih svečanih dana. Članovi su upisali 50% dionica za gradnju ovoga doma. »Hrvatski Dom« je i danas centralna zgrada Visa, i ma da društva »Viški Skup« više nema, on je stjecište najintenzivnijeg političkog i kulturnog života Visa. Velike i sjajne prostorije ovoga Doma (dvorana, čitaonica, kafana, dvorana sa galerijama i dr.) služe i danas, kako su služile i u času svoga otvorenja za kulturno pridizanje, društvene zabave.

U Komiži se takav centar nalazio i danas se nalazi u »Hrvatskoj Čitaonici«. Tu su se skupljali Komižani, da prate politički i kulturni život preko novina i časopisa prije rata, tu se oni skupljaju u istu svrhu i danas, tu oni slušaju predavanja i vode diskusije o nabačenim problemima.

Sve do godine 1921. imao je Vis svoju osnovnu školu. God. 1921/22 osnovana je u Visu i u Komiži mješovita građanska škola. U vrijeme između dva rata radila su i »Dječja Zabavišta«. U Visu je pored toga postojala i »Ženska stručna škola«. Pored toga su povremeno održavani kursevi »Domaćinske škole«, koji su trajali po tri mjeseca. Od godine 1900. imalo je Podselje svoju osnovnu školu, u koju su išla djeca iz svih sela, koja su pripadala općini Vis. God. 1922. bila je u Podstražju osnovana osnovna škola. U selima Podhumlju i Oključnoj, općine Komiža postojale su osnovne škole od 1914. godine. Godine 1918. osnovana je osnovna škola na Biševu.

I u Visu i u Komiži postojale su prije Prvog svjetskog rata diletantske družine, koje su doprinosile uzdizanju naroda. Te su diletantske družine nastavile svojim radom i između dva rata, sve do godine 1941. U viškom »Hrvatskom Sokolu« odnosno u »Sokolu« postojala je diletantska sekcija. Takova je sekcija postojala u Komiži u društvu »Napredak«. Brojna publika, koja je posjećivala predstave ovih diletantskih družina, ukazuje od kolike su važnosti one bile. Na Visu su se povremeno obrazovali i pjevački zborovi, koji su po više godina priređivali koncerte i doprinosili kulturnom uzdizanju naroda. Takova su društva bila »Pjevačko društvo Viški Kor« i »Pjevačko društvo Zrinjski«. Neko je vrijeme društvo »Sokol« imalo sekciju ritmičke igre.

Napose treba istaknuti višku limenu muziku. Ona već decenijama ispunja veliku prazninu, koja bi bez nje bila. Ona je i dandanas na lijepoj visini, i prisustvuje kotarskom festivalu. Ova je glazba godine 1944. dočekala Vrhovni Štab Jugoslavenske narodno-oslobodilačke vojske, ona je stalno sudjelovala u Narodnom pozorištu improviziranom u »Hrvatskom domu«. Ona je dočekala svojim zvucima i Oslobođenje cijelog našeg naroda.

SADRŽAJ

Predgovor 5
Geografski pregled otoka Visa, Biševa i Sveca 7

DIO I

VIS U STAROM VIJEKU

I Najstariji stanovnici Visa 15
Prvi poznati kralj na Jadranu 16
II Sirakuški Grci dolaze na Vis i osnivaju koloniju 18
III Isejska država 24
Issa osniva svoje kolonije 25
IV Odnos Isse prema Ilirima 27
Ilirski kralj Agron napada Issu 28
Teuta i Issa 29
Issa saveznik Rima u borbi protiv Teute 29
Issa saveznik Rima u II-om Ilirskom ratu 33
Issa svojom flotom pomaže Rim u borbi sa Filipom Makedonskim 35
Issa pomaže Rim u ratu protiv Antioha 39
Issa u ratu protiv Gentija 39
Sukob Isse s Delmatima 42
V Gubitak slobode 44
VI Ostaci slobodne Isse 49
Novci Isse 53
VII Ustav i uprava Isse 54
VIII Ekonomske prilike slobodne Isse 59
IX Issa civium Romanorum 64

DIO II

OD DOLASKA HRVATA NA VIS DO UNIŠTENJA SELA

I Doseljenje Hrvata 75
II Vis i Biševo od XII do XIV st. 76
III Imena stanovnika i lokaliteta na otoku Visu u Srednjem vijeku 81
IV Odnos Visa prema komuni Hvara i Brača 85
V Otok Vis od mira u Zadru 1358. g. do dolaska pod Veneciju 1420 g. . . . 89
VI Vis pod Venecijom 91
VII Radni odnosi na srednjevjekovnom Visu 95

DIO III

PODIZANJE I RAZVITAK NASELJA U LUCI SV. JURJA I KOMIŽI

I Haranje Katalonaca i podizanje naselja na otoku 103
II Novi stanovnici 110

DIO IV

PRILIKE NA OTOKU VISU OD XVI DO XVIII ST.

Ekonomski, socijalni i kulturni život na Visu u XVI–XVIII st. 123

DIO V

BORBA VLASNIKA VELIKIH MREŽA S VLASNICIMA MALIH MREŽA OD XVI DO POTKRAJ XVIII ST.

Razvoj ribarstva i odnosi ribara na Visu 143

DIO VI

KNJIŽEVNICI NA VISU

Antun Matijašević Karamaneo 155

DIO VII

VIS POD MLETAČKIM GOSPODSTVOM U XVII I U XVIII ST.

Obrana otoka Visa za vrijeme mletačkog gospodstva 185

DIO VIII

PROCVAT VISA POČETKOM XIX ST.

Vis prvi put pod Austrijom 195
Vis u doba Francuskog gospodstva u Dalmaciji 197
Francuzi uzimaju Vis 197
Englezi na Jadranu 198
Vis centar gusarenja i krijumčarenja na Jadranu 199

DIO IX

POLITIČKE I EKONOMSKE PRILIKE VISA OD POČETKA XIX ST. BUĐENJE NARODNE SVIJESTI

Političke prilike na Visu od 1814.–1848. god. 217
Godina 1848. 218
Odnos Visa prema sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom 222
Narodna garda i narodna glazba 224
Ekonomske prilike Visa od 1814.–1859. g. 226
Vis u god. 1860/61. 229
Godina 1866. 233
Godina 1866/67. 236
Vis i izbori za Dalmatinski sabor god. 1870 239
Vis u god. 1875. 241

DIO X

RAZVOJ ŽIVE NARODNE SVIJESTI I POLITIČKE BORBE VIŠANA

Pohrvaćenje općine, živa narodna svijest na Visu. Rascjep u stranke i stranačke borbe 251

DIO XI

EKONOMSKI NAPREDAK VISA KRAJEM XIX I POČ. XX ST.

Godina 1866.–1918. 259

DIO XII

NACIONALNI I KULTURNI ŽIVOT NA VISU KRAJEM XIX I POČ. XX ST.

Nacionalna, Kultura i socijalna društva u Visu 265
Jezik i narodni običaji otoka Visa 269

DIO XIII

VIS IZMEĐU DVA RATA

Vis od g. 1918. do 1941. 273
Javni život otoka Visa u ovo doba 274
Ekonomske i društvene prilike 277
Prosvjetni život 281

15 -10- 2025

OPĆINA Sv. NEDJELJA
KNJIŽNICA KERESTINEC
KERESTINEC
70/K

KKC Mihaela Šiloboda
280009822

70|K
NOV NOVAK, G.

NOV
V
70|K

Narodne novine d.d., Zagreb – (128) 110735
Oznaka za narudžbu: UT-XI/11-8
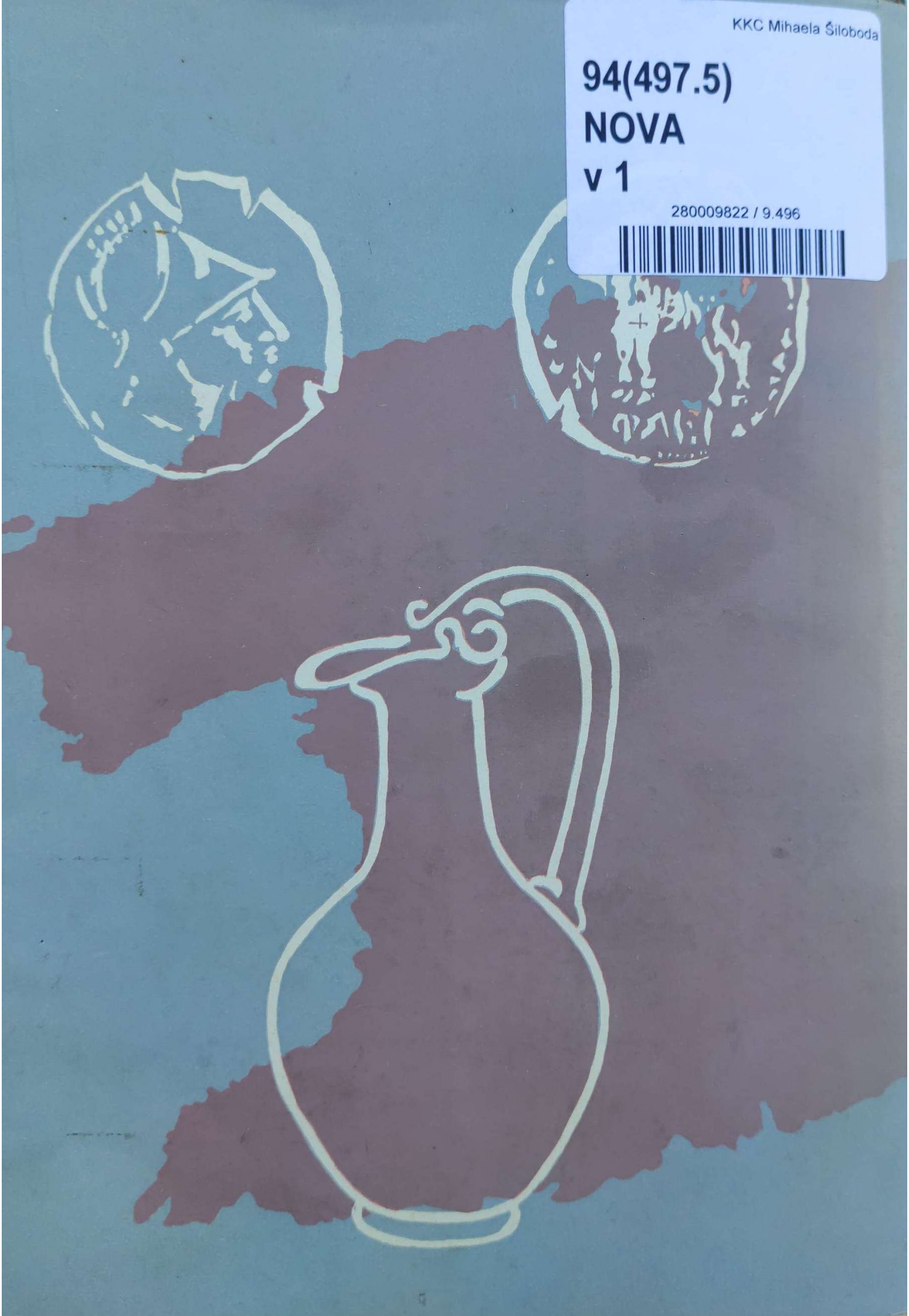
KKC Mihaela Šiloboda
94(497.5)
NOVA
v 1
280009822 / 9.496